

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

**Ш.УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай
атты «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің
ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

МАТЕРИАЛЫ

**Научно-практической конференции студентов
«Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы»,
посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова**

MATERIALS

**Of the Scientific Student Conference dedicated to 150th
Anniversary of Akhmet Baytursynov
«Akhmet Baitursynov - Ult Ustazy»**

Том 2

Кокшетау, 2022

**УДК 001
ББК 72
А 94**

Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай атты «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің ғылыми-практикалық конференция материалдары, - Кокшетау, 2022. Т.2.

Материалы научно-практической конференции студентов «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы», посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова, - Кокшетау, 2022. Т.2.

ISBN 978-601-261-529-6

Басылымға «Ахмет Байтұрсынұлының туғанына 150 жыл толуына орай атты «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы» студенттердің ғылыми-практикалық конференция материалдары енді.

В настоящее издание вошли материалы научно-практической конференции студентов «Ахмет Байтұрсынов - Ұлт Ұстазы», посвященной 150-летию Ахмета Байтұрсынова, которые отражают проблемы различных отраслей науки.

**УДК 001
ББК 72**

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

Председатель: Жакупова А.Д. – проректор по научной работе и взаимодействию с регионом, д.ф.н., профессор

Члены редакционной коллегии: Бексеитова А.Т., к.и.н., доцент; Жапарова С.Б., к.т.н., доцент; Исаков А.Ж., д.э.н., доцент; Муратбекова С.К., д.м.н., профессор;

Ғылыми бағыттар

Педагогикалық Ғылымдар
Гуманитарлық ғылымдар және дизайн
Әлеуметтік ғылымдар

Научные направления

Педагогические науки
Гуманитарные науки и дизайн
Социальные науки

ISBN 978-601-261-529-6

© Ш.Уәлиханов атындағы
Көкшетау университеті, 2022

ЕСІРТКІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ

АЙНАЛЫМЫНА ШОЛУ

Дюсенбекова А.Б. ЮК – 91

Ғылыми жетекші: Наурызбаев Е.А., заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

aigerimdyusenbekova2001@mail.ru

Бұл мақалада есірткі заттарының шығу тегі туралы айтылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасында нашақорлықтың таралуына талдау берілген. Елде нашақорлықтың таралуының негізгі ағындары және жеткізушілер болып табылатын елдер тізімделген. Есірткіні пайдаланғаны, таратқаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікті зерттеумен қатар, нашақорлыққа қарсы тікелей күрес жүргізетін атқарушы билік органдары мен құқық қорғау органдарының заң шығару қызметіне талдау жасалды.

Нашақорлық (грек тілінен «тоқтау, әрекетсіздік, ессіздік» дегенді білдіреді) – бұл жеке тұлғаның жалпы зақымдануымен, психикалық бұзылуымен сипатталатын, физикалық және моральдық құлдырауға әкелетін ауру. Нашақор біртіндеп өзін – өзі бағалауды, достарын, отбасын жоғалтады, белгілі бір мамандықты ала алмайды, қылмыстық ортаға тартылады. Есірткіге тәуелді адамның денсаулығы есірткіні қабылдауға, оның ағзада болуына немесе болмауына байланысты. Бұл адам мезгіл – мезгіл есірткі заттарын қабылдауға мәжбүр болады, әйтпесе оның ауырсыну мен конвульсиямен ауырады. Мұндай жағдайды «сыну» деп атайды.

Есірткі дағдылануға, дағдыланудан қажеттілікке, қажеттіліктен тәуелділікке, тәуілділіктен ауруға әкеледі.

Айта кету керек, ұлттық қауіпсіздік нашақорлықпен күреске тікелей байланысты. Сондықтан шетелдік есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті күшейту қажет.

Нашақорлыққа қарсы күреске кірісу үшін алдымен есірткінің тарихын зерделеуге кірісейік. Алғашқы есірткі түрлері өсімдік текті екені белгілі. Оларға опий, каннабиноидтар, мескалин, псилоцибин жатады.

Гарвард университетінің этноботаника профессоры Ричард Эван Шульц былай түсіндіреді: ежелгі адамдар өсімдіктердің және олардың шайнауға болатын бөліктерімен тәжірибе жасаған. Сол себептен марихуананың қасиеттерін, тұқым мен майды табуы уақыт мәселесі болды. Олар өсімдіктің жабысқақ шындарын жеген. Қарасораны жегеннен кейін, олар галлюцинациямен бірге адамдарға діни сенімдердің пайда болған басқа әлемді, тіпті Құдай туралы ұғымды көрсететін эйфориялық, экстатикалық сезімге ие болды. Бұл өсімдік қасиетті рухы адамды мистикалық әлеммен байланыстыратын құдайлардың ерекше сыйы ретінде қабылданды. Осындай көзқарас бүгінгі күнге дейін әлемнің көптеген мәдениеттерінде қарастырады.

Тарихшы Карл Саган ертедегі адамдар аңшылықтан егіншілікке қарасора егу арқылы көшкен деп болжайды. Ол алғашқы аграрлық мәдениетке айналды. Саган өзінің теориясын қолдау үшін Оңтүстік – Батыс Африкадағы пигмей халығын пайдаланды. Пигмейлар діни себептермен пайдаланатын қарасораны өсіре бастағанға дейін аңшылықпен жинаушылықпен айналысты. Пигмей халықтың айтуынша олар қарасораны ежелгі кезден пайдаланып жүр екен. Пигмейлер аң аулаудың алдында немесе балық аулау алдында қарасораны шегеді. Бұл оларға ұзақ уақыт қозғалыссыз отыруға көмектеседі.

Яғни, біздің ата – бабаларымыз есірткіні тамақ ретінде, салт – жораларға және медицинада қолданған.

Мысал ретінде салт – жораларды алайық. Ежелгі уақыта бақсылар психотроптық және галлюциногендік препараттар рухтармен тезірек байланысуға көмектесетініне сенді. Себебі рухтар мен олардың көмегіне жүгінген адамдар арасындағы делдал ретінде қабылданды.

Мәселен, ежелгі грек көріпкелі Пифия бір затты шегіп, транс күйінде құпияларды жариялаған. Сібір бақсылары, Солтүстік Еуропаның сиқыршылары шыбынжұтты қолдаған. Ал ацтектер мен майялар – кактустарды пайдаланған.

Сондай – ақ, галлюциногендер шабыт көзі ретінде пайдаланылды. Мұны Перудағы жартастағы кескіндемеден көруге болады. Кескіндеме аяхуасканы қабылдағаннан кейін боялған. – деп растайды археолог Андритски. Сан Педро кактусы көбінесе Оңтүстік Американың үндістерінің кейбір әскери мәдениеттеріндегі бірқатар діни көріністердің үңгір суреттерінде бейнеленген.

Б.д.д. 3 мың жылдықта Қытай императоры Шэнь – нунның емшесі, медицина саласында гашишпен жөтел, ас қорыту бұзылыстары, склероз және т.б. емдеу үшін дәрі ретінде қолданған.

Гиппократ пен Теофаст еңбектерінде көкнәр шырынның емдік қасиетін сипаттауға көп көңіл бөлінген. Опий Рим империясында кеңінен қолданылды. Тарихта опийдің медицина саласында қолданылғанын 15 ғасырларды көздейді – Парацельс пациентке опий негізінде дәрі жазып берді.

Осылайша, дәрегерлер ұзақ уақыт бойы опийдің емдік мақсатта қолданған. Алайда, оның теріс салдарын және осы затқа тәуелділік қаупін дұрыс бағаламады.

Айта кету керек, сол кездегі сақталған дереккөздерінде есірткіні қолданудың тек жақсы жақтары сипатталған. Бұл локализацияға және сирек қолдануына байланысты болды. Сауда байланыстарының өсуі әлем бойынша психоактивті заттардың таралуына байланысты. Еуропа гашишті не екенін және Америка ашылғаннан кейін кокаин мен темекені білді. XIX ғасыр адамзат морфин мен героин қолданылды. Бұл заттар соғыс уақыттарда жарақаттың ауырсынуын басу үшін пайдаланған. Ал бұл нашақорлықтың дамуына әкелді.

XX ғасырдың басында қоғам нашақорлықтың жаппай таралу пробоемасын маңыздылығын түсінді, осыған байланысты есірткі заттарын тұтыну мен таратуға бақылау орнату туралы мәселе өзекті болды. Сонымен қатар, тәуелділікті емдеудің алғашқы әдістері пайда бола бастады.

Дәл осы уақытта халықаралық қоғамдастық есірткіге қарсы күрес жөніндегі алғашқы халықаралық конвенцияларды әзірлеуге кірісті. Бақыланатын заттардың тізбесі тұрақты түрде түзетіліп, нақтыланып, толықтырып отырады.

Есірткіге тәуелділердің өсуі, әрине, есірткіге байланысты жасалған қылмыстардың артады, соның салдарынан қылмыстық кірістердің өсуіне әкеп соғады. Есірткі саудасынан түсетін орасан зор пайда (әлемдік сауданың 10 %) қылмысты ұйымдастырушылар мен орындаушылардың, әсіресе есірткі таратумен байланысты қылмыстық әрекет тетігін үнемі жетілдіруге мүдделігін тудырады.

Қазақстан өзінің географиялық және геостратегиялық орналасуы, әлеуметтік – экономикалық әлеуеті жағынан өте тартымды бола отырып, күрделі трансформация

процестерін бастан өткеріп жатқандықтан, есірткінің заңсыз айналымының жаһандық жүйісіне тартылды.

Қазақстанда нашақорлықтың таратуы қоғамдағы әлеуметтік – психологиялық ахуалда ең күрделі түрде қалыптасады, еліміздің экономикалық дамуына теріс әсер етеді және оның криминогендік жағдайын нашарлатады. БҰҰ бағалуы бойынша планетаның 200 миллион тұрғыны әртүрлі есірткі қолданады.

Қазіргі уақытта кең аймақаралық және халықаралық байланыстары бар есірткі сатушылардың тұрақты қылмыстық топтарының заңсыз әрекеттеріннің артуы байқалады. Олар есірткі саудасының жасырын, терең желелерін жасайды және дамытады, есірткі заттарын сатып алудың жаңа көздері мен тасымалдау арналарын іздестіреді.

Сонымен қатар есірткі өндіру үшін пайдаланылатын химиялық заттардың (прекурсорлардың) едәуір мөлшерінің заңды айналымнан ағып кетуі артып, жасырын зертханалардың саны өсіп тұр.

Қазақстан Республикасының шекараларында тиісті бақылаудың болмауы салдарынан барлық анықталған есірткінің 90 % Қазақстанға басқа елдерден, атап айтқанда

Орталық Азия республикаларынан, Ауғанстаннан, Ираннан және таяу шетел елдерінен келіп түседі. Оның үстіне есірткіні жасыратын орындар да әртүрлі. Құқық қорғау органдары халықаралық есірткі бизнесі үнемі қолданылатын ондаған тұрақты бағыттарды анықтады.

Осы фактілердің барлығы құқық қорғау органдарының жұмысын қиындатып отыр. Сарапшылардың айтуынша, есірткінің жалпы массасының 20 %- ы ғана анықталып, алынуы мүмкін.

Есірткі құралдарын белсенді зерттеуге және оларға қарсы қолданылып жатқан шараларға қарамастан, есірткі заттарын заңсыз айналымы саласындағы қылмысқа қатысты жағдай шиеленісе түсуде.

Есірткіге қарсы заңнаманы бұзғаны үшін белгіленген қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік есірткі сұранысын пен ұсыныстың төмендейуіне ықпал етпейді. Оларды тарату жолдары да барған сайын жетілдіріп, сонымен қатар есірткіні сатуы ашық түрде дерлік жүзеге асырылуда. Мемлекет тарапынан қабылданып жатқан шаралар есірткі саудагерлерді қорқытпайды, сол себептен есірткі бизнесіне қатысы бар тұлғалардың билік органдарына ену фактілері бар.

Сондай – ақ, қазіргі уақытта есірткі саудагерлері есірткі сату үшін интернет желісін пайдаланады. Олардың шығарған басылымдарында, көбінесе әлеуметтік ақпарат жай ғана бүркемелеу болып, ал бұл сайттың басты тақырыбы есірткі сатуы, оның қызығушылығын арттыруы болып табылады.

Айтылғандарды ескере отырып, заң нормаларын іс жүзінде асыру үшін қазірге кезде есірткі құралдарын, психотроптық заттар прекурсорларын насихаттау үшін әкімшілік және қылмыстық жауапқа тартылады. Әкімшілік жауапкершілік ретінде (ҚР ӘҚБтК – тің 423 – бап) айыппұл мен жарнама жасауға қолданылған мүлік тәркіленеді. Ал қылмыстық жауапкершілік ретінде (ҚР ҚК – тің 299 – 1 – бап) үш жылға дейінгі бас бостандығынан айырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, есірткінің заңсыз айналымымен күрес мәселесі өте өзекті деп айта аламыз.

Бүгінгі таңда есірткіні заңсыз өндірудің дамуы байқалуда. Есірткіні тұтынуға баратын адамдардың саны көбеюде, сонымен қатар олардың қайтыс болу саны да арттыруда. Қазақстан Республикасының Үкіметі есірткіге қарсы тиісті шараларды қабылдау қажеттілігіне басымдық береді. Себебі, есірткі тек халықтың денсаулығына елеулі қауіп

төндірмей, оның үстіне құқықтық тәртіптің, саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтың күйіне жаман әсерін тигізеді.

Бүгінгі уақытта есірткі және олардың заңсыз айналымы туралы барлық пікірлер келесіге келеді:

- Дәрілік емес есірткіні пайдалануды заңдастыруға жол берілмеуі тиіс;
- Есірткі және оның заңсыз айналым мәселесі мемлекеттік органдардың да, тұрғындардың да назарында тұрақты болуы маңызды.
- Елімізде нашақорлықтың таралуына жол бермеу үшін есірткіні заңсыз тұтынатын адамдарды емдеуге арналған оңалту орталықтарын құруға ерекше көңіл бөлуі қажет.

Әдебиет тізімі

Гуру Хастлеров Нарко История Человечества. Древний Мир. часть 1

Милова И.Е. ЗАМЕТКИ ОБ ИСТОРИИ БОРЬБЫ С НАРКОТИЗМОМ

Протоиерей Владимир Башкиров Наркотики в древнем мире и религиозных традициях

ҚР Қылмыстық кодекс

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕКСТОВ

Айдарбек К.Д.,

студент КазУМОиМЯ (гр.411 ФПиФ)

Научный руководитель: Сері Л.Т., магистр переводческого дела,

ст.преп. кафедры перевода и межкультурной коммуникации, докторант

Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им.Абылай хана,

г.Алматы, Республика Казахстан

kira.aidarbekova@mail.ru, seri.lyazzat@mail.ru

Сегодня мировое развитие создает новые возможности для улучшения профессиональных знаний и навыков. В современном обществе активно происходит сотрудничество и международный обмен практики и опыта в области медицины и общественного здравоохранения. Вследствие этого является важным осуществление качественного перевода медицинских документов, литературы и рецептов.

Перевод медицинских текстов - это один из сложнейших видов перевода, который требует от переводчика, иметь не только знания соответствующего иностранного языка, но и специальную терминологию для переведенного текста. К тому же, отличительной особенностью современной медицины является рост ряда узких специальностей, появление новых вариантов лечения и развитие специализированного оборудования и материалов. Поэтому, требования к работе переводчика возрастают. В переводе медицинских текстов участвуют переводчики с большим стажем и особыми знаниями в этой области. Поскольку медицинский перевод имеет прямое отношение к человеческой жизни и здоровью. Нынешняя медицина не перестает открывать новые возможности. В поисках лучших методик лечения принимают участие многие страны, международные медицинские центры, клиники, институты.

Актуальность выбранной темы определено быстрым развитием медицины и повышением значимости перевода в данной области, а также недостаточным изучением и обобщением трудностей, с которыми можно столкнуться при переводе текстов медицинской тематики.

Как мы уже упоминали ранее, медицинский перевод — один из самых сложных видов перевода. Одной из сложностей является общая беспорядочность медицинской терминологии, как в английском, так и в русском языках. Это влечет за собой огромное количество синонимов и понятий, обозначающих одно и то же явление в медицинской области. Например: epigastric hernia — «эпигастральная/надчревная грыжа», trifacial/trigeminal neuralgia — «невралгия тройничного нерва», «тригеминальная невралгия» [1, с.423].

Второй сложностью является существование в английской медицинской терминологии заимствований из греческого и латинского языков, которые приводят к появлению так называемых «Ложных друзей переводчиков». Ложные друзья переводчика - это слова, похожие по звучанию и написанию в разных языках, но имеющие разное значение. Приведем несколько примеров:

Увидев в тексте слово «Angina» переводчик может подумать, что оно переводится как «Ангина», но это ошибочное мнение, так как вышеупомянутый термин переводится как «Стенокардия». Русский термин «Ангина» на английском выглядит так: «tonsillitis» [1, с.423].

Так же с термином «Formula», в медицинском контексте оно не переводится как «Формула», скорее как «состав лекарственного средства» или «питательная смесь» [1, с.423].

Hydrophobia имеет два значения: гидрофобия то есть «водобоязнь» и «бешенство» [1, с.424].

Слово cellulitis переводится не «целлюлит», а «флегмона» [1, с.424].

Symptomatic может означать не только симптоматический, но и с клиническими проявлениями, например: symptomatic hypertension — артериальная гипертензия с клиническими проявлениями, а не «симптоматическая артериальная гипертензия», но symptomatic therapy — симптоматическая терапия [2, с.11].

Этимология подобных слов может являться абсолютно многообразной при случайном сходстве их произношения или написания. Так, при работе с русским и английским языками нужно помнить, что в английском языке имеется немалая группа терминов, в которых слова многозначны и имеют различное значение в широком и узком контекстах употребления, тогда как в русском языке они применяются лишь в ограниченном контексте.

Endoscopy documents esophageal and/or tracheobronchial candidiasis (documents – глагол в данном случае подразумевается как «запечатлеть или фотографировать» в связке со словом endoscopy – «эндоскопическое исследование») [3].

Young physicians, nurses are abandoning poor countries for richer ones [3] – в данном случае physician не физик, а «врач».

The doctor made the diagnosis of angina pectoris with sever course [3] – angina pectoris (дословно - грудная жаба), но здесь переводится как «стенокардия».

Также нужно помнить, что переводческие трансформации играют большую роль при переводе научных медицинских текстов, и служат одним из способов достижения эквивалентности в переводе.

Рассмотрим еще несколько примеров из отрывка текста по медикаментозному лечению остеопороза (см. Таблица 1):

Таблица 1

Source Text	Target Text
Guidelines from the American Association of Clinical Endocrinologists (AACE), published in 2010, include the following recommendations for choosing drugs to treat osteoporosis:	Методические указания Американской ассоциации клинических эндокринологов (American Association of Clinical Endocrinologists, AACE), опубликованные в

-First-line agents: alendronate, risedronate, zoledronic acid, denosumab; -Second-line agent: ibandronate; -Second- or third-line agent: raloxifene; -Last-line agent: calcitonin; - Treatment for patients with very high fracture risk or in whom bisphosphonate therapy has failed: teriparatide.	2010 г., включают следующие рекомендации по выбору препаратов для лечения остеопороза: -препараты первой линии: алендронат, ризедронат, золедроновая кислота, деносумаб; - препарат второй линии: ибандронат; -препарат второй или третьей линии: ралоксифен; - препарат последней линии: кальцитонин; - препарат для применения у больных с очень высоким риском переломов или без ответа на лечение бифосфонатами: терипаратид.
---	--

Термин «Guidelines» на русский язык чаще всего переводится как «рекомендации», но так как в предложении уже есть слово «recommendations», переводчик использует переводческую трансформацию *replacement*, заменяя термин на реже используемый «Методические указания», что тоже отражает суть и используется для обозначения подобных текстов.

При переводе «First-line agents» была использована калька (*calque*) «препараты первой линии» - это те препараты, которые в первую очередь, используются для лечения того или иного заболевания.

Термин «failed» очень часто используется в медицинских текстах разных уровней (для врачей и для пациентов), для обозначения неудачи лечения, операции или исследования. Переводится в зависимости от контекста, в данном случае его можно вполне адекватно перевести как «без ответа на лечение».

Таблица 2

There are no studies that have shown that combination therapy with two or more agents have a greater effect on fracture reduction than single therapy . The AACE guidelines advise against the use of combination therapy, until the effect of combination therapy on fracture is better understood.	На данный момент отсутствуют исследования, которые выявили более высокую эффективность комбинированной терапии с применением двух или более препаратов на снижение числа переломов по сравнению с монотерапией . ААСЕ не рекомендует применять комбинированную терапию до тех пор, пока воздействие последней на риск переломов не будет более глубоко изучено.
---	--

Термин «combination therapy» будет переводиться калькой (*calque*) «комбинированной терапии» (одновременное использование больше 2-х препаратов) - «single therapy» русский эквивалент термина «монотерапия» (лечение одним препаратом).

В практической медицине очень большое внимание отводится доказательной части (то есть доказана ли польза того или иного лечения) и на этом основываются клинические рекомендации. В данном случае переводчик исходя от контекста использовал переводческий прием *addition* «риск переломов»; если бы перевод был буквальный «влияние комбинированной терапии на перелом» было бы не понятно, что именно делают врачи с переломами (переломы лечат с помощью гипсов и иммобилизации) - поэтому переводчик добавляет слово «риск» показывая, что это лечение уменьшает риск переломов.

Таким образом, мы познакомились с одной из особенностей медицинского перевода. Медицинский перевод не из легких работ, в развивающейся медицине полно терминов и заимствованных слов, поэтому медицинский переводчик должен быть самокритичным в своей работе и должен понимать предмет перевода, будь то офтальмология, стоматология, кардиология, ортопедия и т.д. От него требуется не только базовые знания в этой области медицины, но и наличие квалификации или ученой степени. Так как любая неточность в

медицинском переводе может навредить сотням пациентов и даже привести к летальному исходу.

Литература

1. Jablonski S. Russian-English Medical Dictionary. - N. Y.: Academic Press, 1958. – 435 с.
2. Самойлов Д.В. О переводе медицинского текста. – М.: Издательский дом «Практика», 2005. - Режим доступа URL: <https://www.practica.ru/Articles/medical.htm> (дата обращения: 11.02.2022).
3. Маслова А.М., Ванштейн З.И., Плебейская Л.С. Учебник английского языка для медицинских вузов. 3-е изд. - М.: Лист Нью, 2002. - 336 с.

ҰЛТ КӨСЕМІ – ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН

А.Ж. Актаева

Ғылыми жетекші: Салимов А.Қ., гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Aktayeva.akbota@mail.ru

Жылдар бойы есімдерін жоғалтпайтын қайраткерлер бар. Осындай жарқын тұлға Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан. Ұзақ мерзімді тыйымдарға қарамастан, «буржуазиялық ұлтшыл», «халық жауы» ретіндегі балағаттыққа қарамастан, олардың идеялары әлемді жақсы жаққа өзгертуге көмектесті. Қазақ зиялыларының аса көрнекті өкілдерінің бірі Әлихан Бөкейхан XX ғасырдың тарихына өз Отанының тәуелсіздігі үшін тынымсыз күрескен прогрессивті қоғам қайраткері ретінде енді. Оны XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының алдыңғы қатарлы бөлігінің көшбасшысы болды. Оны энциклопедиялық ғалым, қазақ өлкетануының негізін қалаушы, Қазақстан тарихы, экономикасы, этнографиясы, әдебиеті, шаруашылығы бойынша көптеген зерттеулердің авторы, дала өлкесіндегі ең танымал «Қазақ» газетінің ұйымдастырушысы (1913-1918) және талантты публицист ретінде таныды [1; 37-бет].

Әлихан Бөкейхан – ормантанушы ғалым, экономист. Ол қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, мәдениетін, шаруашылығын, төрт-түлік малын, жер-суын, қысқасы, әлеуметтік-экономикалық жағдайын жан-жақты зерттеген санаулы ғалымдардың бірі. 1913 жылы Орынборда «Қазақ» газетінің негізін Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов қалады. Газет қазақ халқының қажеттіліктерін көрсетіп, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Сәбит Дөнентаев, Сұлтанмахмұт Торайғыров шығармашылығының бастапқы алаңына айналды. Бірте-бірте Әлихан Бөкейхан кадеттерден және жадидтерден алыстай бастады, өзінің жеке саяси қозғалысын қалыптастырды. XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары өрлеуде болды. Дәл осы кезде Ұлттық-демократиялық жаңғыру идеясы – Алаш идеясы қалыптасады. Ә. Бөкейхан қазақ даласының болашағын осы сөздің кең мағынасында Батыс мәдениетінің саналы түрде жүзеге асырылуынан көрді. Оның өмірі сәттілік пен жеңілістерге, күрес пен шытырымға, көз жасы мен күлкіге, сенімділік пен күмәнге толы.

Әлихан Бөкейхан 1866 жылы 5 наурызда Семей облысы Қарқаралы уезінің Тоқырауын болысының ауылында дүниеге келген. Ол Шыңғысханның тікелей ұрпақтары болған шыңғысхандықтардың ұрпағы еді. Ол бай отбасында өмір сүрді және балалық шағында жалданған тәрбиешілермен бірге оқыды. Содан кейін ол үш сыныптық орыс-қазақ мектебінде білім алды. Кейінірек ол Омбы техникалық мектебінде, содан кейін Санкт-Петербург Императорлық институтында оқыды. Бөкейхан жастайынан жоғары интеллектуалды өмірге құштар болды. «Барлық студенттік істерге» қатыса отырып, Әлихан шешендік өнерді, саяси полемиканы оқыды, әдебиет, өнер, қоғамдық-саяси ғылымдар теориясы, Философия ғылымдары саласындағы, атап айтқанда марксизм теориясы

саласындағы өзінің танымын байыта түсті. Алайда, ол өз білімін тек орман институтының аудиториялары мен студенттік үйірмелерден ғана алмағанын атап өткен жөн.

Сонымен қатар, Әлихан орыс және әлем әдебиетімен әуестенді. Санкт-Петербургте оқып жүргенде ол алғаш рет еуропалық зиялы қауым өкілдерімен кездесті. Студент кезінде ол түркі танушы Василий Радлов, шығыстанушы Василий Бартольд, саясаткер Александр Керенский және басқа да көрнекті қайраткерлермен дос болды. 1903 жылы Әлихан көп томдық «Қырғыз өлкесінің тарихи тағдыры және оның мәдени жетістіктері» атты еңбегін жариялады. Ол сонымен қатар әртүрлі ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысып, көптеген монографиялар мен мақалалар жазды [2; 50-55-бет].

1896 жылдан Ә.Бөкейхан өмірінің жаңа кезеңі басталады. Бірнеше Сібірлік ғалымдардың ұсынысы бойынша ол императорлық Орыс Географиялық қоғамының Батыс Сібір бөлімінің толық мүшесі болып сайланады және көп ұзамай келесі ғылыми экспедицияға шақырылады. Ф.Щербинаның басшылығымен дала немесе қырғыз (қазақ) облыстарын зерттеу үшін экспедицияның министрлік тарапынан ұйымдастырылуы, күткендей, Бөкейханның ең ыстық ықыласын және жұмысқа деген қызығушылығын оятты. Оны бір дерек бойынша 1897 жылдан бастап, ал басқалары бойынша 1896 жылдан бастап Дала өлкесінің ауқымды аумақтарына, атап айтқанда Семей және Ақмола облыстарының 10 уездерінің аумақтарына зерттеу жүргізді және өз қызметін мерзімінен бұрын аяқтады деп берілген [3; 103-бет].

Әрине, мұндай адамға саясатта тікелей жол төселді. Және бұл жолда ол сенімді жүрді. 1905 жылы Әлихан Бөкейхан Конституциялық-демократиялық партияның (кадеттер) мүшесі болып, оның жергілікті (қазақ) бөлімін құруды армандайды. Осы мәселе бойынша Орал және Семей қалаларында жиналыс өткізеді. Сол жылы ол Ресей империясының алғашқы мемлекеттік Думасына депутат болып сайланды. Бірақ Әлихан Бөкейханның қазақтардың мүддесін жоғары мемлекеттік деңгейде таныстыруға уақыты болмады, өйткені Дума сайлаудан кейін бірден таратылды. Бүлікшілер уақыты басталды – Ресей қатты шайқалды. Депутаттар патша Думасының таратылуын жоюды талап етіп, өз құқықтарын қорғауға тырысты, бірақ олардың әрекеттері сәтсіз болды. Жолдауда Әлихан Бөкейхановтың есімі де болды. Отарлық өкіметтің қысымынан дәрменсіз халықты қорғау идеясы Әлиханды құқық қорғау қызметімен айналысуға мәжбүрлейді. Осы кезеңде Әлихан Бөкейхан белсенді саяси қызметпен айналыса бастайды. Алдымен марксизмді қабылдаған Ә.Бөкейханның саяси көзқарастары 1905 жылғы төңкерістен кейін өзгереді. Марксизмде ол жеке меншікті, таптық үстемдік идеологиясын жоққа шығарудың агрессивті идеяларын қабылдамайды. 1905 жылы қарашада ол Ресей қайраткерлерінің съезінде делегат ретінде әрекет етеді, онда ол ана тілін еркін қолдану, дін бостандығы және еркін сайлау туралы либералды заңнама қажеттілігі туралы баяндама дайындады. Сол жылы ол кадет партиясына (конституциялық-демократиялық партия) қосылып, ОК мүшесі болып сайланады [4; 76-бет].

Ә.Бөкейхан газет беттерінде жиі жарияланады, оның есімі де белгілі болады, 1906 жылы ол қысқа мерзім ішінде I Мемлекеттік Думаның депутаты болады. Сонымен қатар, Ә.Бөкейхан депутаттыққа өтіп, 175 «жақтап» дауыс алды, тек сайлаушы қарсы болды. Оның белсенді қатысуымен жергілікті халықтың рухани өмірін көтеруде үлкен рөл атқарған «Қазақ» газеті шығарыла бастады. Сол кезеңде оған қуатты бақылау орнатылды, ол бірнеше рет тергеуге алынды. Ол түбегейлі революциялық өзгерістерді Мемлекет негіздері үшін ғана емес, сонымен бірге адамның моральдық негіздері үшін де жойқын деп санай отырып, қоғамдағы реформалардың дәйектілігінің сенімді жақтаушысы болды. Қазаннан төңкерісінен кейінгі кезеңде оны «буржуазиялық ұлтшыл» деп айыпталды, ал кешегі серіктер мен сүйікті студенттер кенеттен саяси қарсыластарға айналды. Алғашқы жалпыұлттық «Қазақ» газетінің пайда болуына билік орындарының басылымға рұқсат беруі үшін Орынбор және Санкт-Петербург инстанциялары бойынша сегіз жылдық

табанды жүру себеп болды. Ол керемет спикер болған жоқ, оның серіктестері сияқты жалынды сөздер айтқан жоқ, шәкірттер сияқты өлеңдер жазған жоқ. Алайда ол Ахмет Байтұрсыновты, Міржақып Дулатовты, Мағжан Жұмабаевты, Шәкәрімді және т.б. қоса алғанда, бүкіл ұлттық интеллигенцияның рухани тәлімгері рөлін атқарды және жас ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыруға айтарлықтай әсер етті [5; 10-13-бет].

Әлихан Бөкейханның рухын аталған барлық әрекеттер бұзбады. Он жетінші жылғы төңкерістен кейін саясаткер үмітінен айырылмайды, керісінше қанаттарын жайып жібереді. «Қазақ» газетін құру кезінде пайда болған серіктестерімен бірге ол жаңа, мүлдем тәуелсіз саяси күшті «Алаш Орда» партиясын ұйымдастырады (алаш – бұл барлық ұлттардың жалпы атауы, нәтижесінде олар қазақ деп атала бастады). Басқа сөзбен айтқанда, кадет партиясына іш тартқан Әлихан Бөкейхан бастаған қазақ интеллигенциясының алғашқы легінің бір тобы XX ғасырдың басындағы Қазақстанды буржуазиялық қатынастарға бейімдегісі келіп, феодалдық-патриархалдық қатынастар үстем болған қазақ қауымын дамудың буржуазиялық жолына түсуіне жол көрсетпек ниетте болды.

Алаш Орданың астанасы, қызмет ету орны Семей қаласы болды. Мемлекеттіліктің батыс бөлігіндегі Ойыл уәлаятында партия филиалы мен Алаш Орданың аймақтық бөлімшесі орналасқан. Батыс өңірін Халел және Жаһанша Досмұхамедовтар басқарды. Алаш милициясын Хамит Тоқтамышев басқарды. Семейде үкіметтік мекемелер байлар, көпестер Мұхамедхан Сейітқұлов, Әбдірахман Жүсіпов, Анияр Молдабаев, Жүмеке Оразалиннің үйлерінде орналасқан. Алаш Орда армиясының штабы көпес Александр Ерықаловтың үйінде орналасқан. Онда «Сарыарқа» газеті де жарық көрді. Алаш Орданың қалыптасуына меценаттар Ораз Тәттіұлы, Нұрлан Қияшев, Хасен Ақаев, Белгібай Алдабергенов, Ике мен Қаражан Үкібаевтар, Тұрсынбай мен Уәли Дайырбековтар, Ахмет пен Мұстафа Оразаевтар, Биғали Омаров, Медеу Оразбаев, Салық Омаров, Әланияз Тобаниязов, Иса Көбжасаров, Ақкенже Аймағанбетов, Есенгүл Маманов үлкен үлес қосты. Ыбырай Ақпаев Алаш милициясының 600 жауынгерін жабдықтады. Бұл оқиға үлкен тарихи маңызға ие болды және қазіргі заманғы Қазақстанның тағдырын көп жағдайда айқындап берді.

«Алаш» партиясы XX ғасырдың басындағы республиканың нағыз патриоттарын біріктірді, ал оның идеологиясының негізінде демократиялық Ресей құрамында Қазақстанның тәуелсіздігіне қол жеткізу мақсаты жатты. Жаңа қуатты ұйымға сол кездегі қазақ зиялыларының бүкіл түсі кірді. Әлихан Бөкейхан партияны ол құрылған сәттен бастап басқарды. Саяси күш жұмыс істеген уақытта ол бірнеше съездер өткізді, олардың бірінде 1918 жылы бұрын-соңды болмаған оқиға орын алды – қазақтардың алғашқы дербес мемлекеті декларацияланды. Ал «Алаш» партиясын құрушы жоғары лауазымды – Қазақстан премьер-министрі болды. Осы уақытта Ресейдегі Азамат соғысы күшейе түсті. Ел нағыз тоқырауға ұшырады. Алдымен алаш-ордалықтар большевиктермен ақтар жағында шайқасты. Бірақ Кеңес үкіметі жеңіске жеткенде, олар идеологиялық қарсыластармен бейбітшілік пен ынтымақтастық туралы келіссөздер жүргізуге мәжбүр болды. «Достықтың» басты шарты, әрине, жаңа туған мемлекеттің тәуелсіздігін сақтау болды, бірақ тек қағаз жүзінде мақұлданды. Іс жүзінде шарт жасалған сәттен бастап өз қызметін тоқтатты. Осылайша, Әлихан Бөкейхан саяси аренадағы соңғы жетістігі болған «Алаш» партиясын көпке дейін басқарған жоқ. Кеңес өкіметінің орнауымен «Алаш» партиясы таралуы қажет деген бұйрық қабылданды [6; 108-109-бет].

1920-1930 жылдары Ә.Бөкейханды революцияға қарсы әрекет жасады деген айыппен үш рет тұтқындады. Жаппай саяси қуғын-сүргін жылдарында қазақ патриоты террордың алаңына түседі. 1937 жылы тамызда Бутыр түрмесіне қамалды. Сол жылдың 27 қыркүйегінде «советке қарсы контрреволюциялық ұйымға қатысқаны үшін» деген айыппен ол ең жоғары жазалау шарасы – ату жазасына кесілді. КСРО Жоғарғы Сотының 1989 жылғы 14 мамырдағы қаулысымен Әлихан Бөкейхан қылмыс құрамының болмауына байланысты

қайтыс болғаннан кейін ақталды. Көрнекті, ақылды және батыл адам өз халқы үшін еркіндік пен теңдікті қалаған, оның жарқын болашағы үшін батыл күрескен. Әлихан Бөкейханның көрнекті идеялары оны Еуропа мен Азияның көрнекті саяси қайраткерлерімен теңестірді.

Әдебиет

1. Белгібаев М.Е. Әлихан Бөкейхан – қоғам қайраткері және ғалым: туғанына 140 жыл // Қазақстан мектептері мен жоғары оқу орындарының географиясы. - 2010. - №5. Б. 37-40.
2. Бөкейхан Әлихан. Таңдамалы / Ә.Бөкейхан. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 472 бет.
3. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі. Арыстар тұғыры. (Екінші кітап). Алматы: Ғылым, 1998, - 280 бет.
4. Қойшыбаев Б. Әлхан Бөкейханов [Мәтін] / Б. Қойшыбаев. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 160 б.
5. Қойгелдиев М. Ол ақырғы деміне дейін адал болды [Мәтін] : [алаш зиялысы Ә. Бөкейханов жайында естелік сұхбат] / М. Қойгелдиев // Аңыз адам. – 2011. - № 20. – Б. 10-13.
6. Алаш. Алашорда: Энциклопедия. – Алматы: Арыс, 2009.- Б. 108-109.

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Алексеев Марина

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

7370marina00@gmail.com

Воспитание и развитие многогранной личности является одной из важнейших задач на уроках истории. Также кроме развития морально-нравственных качеств, первостепенную роль все-таки будет играть развитие умственных способностей детей. За весь период развития педагогики зарождались различные методы преподавания, одно направление сменялось другим, но цель всегда оставалась одна – дать ученику полноценные знания на уроке и воспитать самостоятельную личность, которая будет трудиться во благо своей страны. Одним из новых методов обучения истории на сегодняшний день являются нетрадиционные методы обучения, которые вобрали в себя весь спектр методов и методик преподавания на уроке.

Нетрадиционные методы обучения истории являются сравнительно новым способом достижения целей, в отличие от общеизвестных традиционных методов. Данные методы являются своеобразным прорывом в современном образовании, подразумевая собой отход от общепринятых нами методов обучения до более современных и эффективных методов. Сами собой они представляют словную задачу, решить которую захочется ученику разного уровня обучаемости. Благодаря своей многофункциональности и многозадачности нетрадиционные методы помогают обучающимся легче и быстрее освоить материал любого уровня сложности развить свои творческие и умственные способности. Все это происходит в силу многих ее компонентов, так как она включает наглядный, словесный, игровой методы обучения [1].

Большое влияние на развитие науки о физическом воспитании оказали работы выдающихся педагогов К. Д. Ушинского, П. Ф. Лесгафта, а позднее И. П. Павлова, А. Н. Крестовникова, Н. Н. Яковлева. Главной проблематикой многих исследований (И. А.

Зязюн, А. С. Березюк, С. С. Избаш, Л. И. Магомедова, М. М. Окса, Е. А. Панасенко, Т. И. Пониманская, Н. В. Гавриш, Э. С. Барбина, А. А. Люблинская, Л. П. Загородняя) стало обоснование особенностей педагогического мастерства учителя в школе, как основным условием становления высокопрофессионального педагога. В данной работе будет раскрыта сущность выбранной проблемы. А также доказана необходимость использования нетрадиционных методов физического воспитания в работе с детьми школьного возраста. Использование нетрадиционного подхода к занятиям позволяет педагогам выявить те качества учеников, от которых зависит ожидаемый результат освоения учебного материала. Большим плюсом является то, что на уроке ученики могут почувствовать себя как участником события, так и знатоком истории. В нетрадиционных методах применяются различные технологии, такие как игры, викторины, круглый стол, дебаты и многие виды деятельности, которые позволяют ученикам максимально освоить изучаемую тему. Таким образом, учитель на уроке развивает у детей нестандартное, критическое мышление, которое помогает людям в будущем. Цель нетрадиционных уроков: отработка новых методов, форм, приемов и средств обучения, что ведет к реализации основного закона педагогики – закона об активности обучения. Основные задачи каждого урока, в том числе и нестандартного: общекультурное развитие; личностное развитие; развитие познавательных мотивов, инициативы и интересов учащихся; формирование умения учиться; развитие коммуникативной компетентности [2].

Для учащихся нетрадиционные формы урока - переход в иное психологическое состояние, это другой стиль общения, положительные эмоции, ощущение себя в новом качестве - значит новые обязанности и ответственность. Нетрадиционный подход позволяет формировать более глубокий интерес к предмету, стремление самостоятельно расширять свои знания. Учащиеся больше читают, более свободно владеют грамотной литературной речью, они не боятся высказывать свое мнение, начиная ответ словами: «Я полагаю. . .», «Я думаю. . .», «На мой взгляд. . .» [1].

Изучение истории является одним из компонентов школьного образования. В связи с этим возникает необходимость в новых методах и способах преподавания истории. Именно нетрадиционные методы могут этому способствовать. Развитие современного казахстанского общества требует от специалистов не только знания в области, в которой они работают, но и всесторонне развитых людей. Эти требования довольно высоки, что приводит к необходимости найти новые формы и типы уроков, для достижения максимального усвоения школьных знаний. Основная задача перед учителем стоит в том, чтобы дать прочные знания учащимся, опираясь не только на их возрастные особенности, но и на их способности. В связи с этим становится необходимым изменение методики исторического образования в школе. Новые формы для проведения уроков можно из жизни, главное их осмыслить. Каждый учитель в своей деятельности хоть раз применял нетрадиционные формы.

Методы и формы уроков учителя индивидуальны и часто пополняются, и обновляются. Перед современным учителем истории следующие задачи, появившиеся после пересмотра содержания предмета:

- альтернативные подходы к оценке проблем прошлого,
- прогнозирование событий и явлений,
- неоднозначные этические оценки личностей и хода событий.

Обсуждение этих вопросов невозможно без приобщения к творческой деятельности, без приобретения учащимися опыта ведения диалога и дискуссии. Большое значение приобретают коммуникативные умения [4].

Нетрадиционные формы урока способствуют уменьшению перегруженности учащихся домашними заданиями с помощью применения разнообразных методов изучения нового материала на уроке. Огромное значение при использовании нетрадиционных форм

обучения имеет участие родителей в процессе обучения. Исследования показывают, что познавательная активность и заинтересованность детей сильно возрастают, если к организации учебной деятельности учащихся привлечены родители. Педагог может дать домашнее задание, при выполнении которого учащимся необходимо получить знания от родителей, бабушек и дедушек.

Нетрадиционные формы урока реализуются, как правило, после изучения какой-либо темы или нескольких тем, выполняя функции обучающего контроля. Такие уроки проходят в необычной, нетрадиционной обстановке. Подобная смена привычной обстановки целесообразна, поскольку она создает атмосферу праздника при подведении итогов проделанной работы, снимает психический барьер, возникающий в традиционных условиях из-за боязни совершить ошибку. Нетрадиционные формы урока осуществляются при обязательном участии всех учеников класса, а также реализуются с неперенным использованием средств слуховой и зрительной наглядности. На таких уроках удается достичь самых разных целей методического, педагогического и психологического характера, которые можно суммировать следующим образом: осуществляется контроль знаний, навыков и умений, учащихся по определенной теме; обеспечивается деловая, рабочая атмосфера, серьезное отношение учащихся к уроку; предусматривается минимальное участие уроке учителя [5].

В последние годы интерес к нетрадиционному обучению в начальной и средней школе значительно усилился. Это связано с социальными преобразованиями, происходящими в нашей стране, которые создали определенные условия для перестроечных процессов в сфере образования — создания новых типов школ, активного внедрения в практику различных педагогических инноваций, авторских программ и учебников. Организация нетрадиционного развивающего обучения предполагает создание условий для овладения школьниками приемами умственной деятельности. Овладение ими не только обеспечивает новый уровень усвоения, но и дает существенные сдвиги в умственном развитии. Овладев этими приемами, ученики становятся более самостоятельными в решении различных учебных заданий, могут рационально строить свою деятельность по усвоению новых знаний.

Сама организация нетрадиционной формы урока подводит учащихся к необходимости творческой оценки изучаемых явлений, особенно результатов деятельности человека, т.е. нетрадиционные формы урока способствуют выработке определенного позитивного отношения к учёбе. Интерес к работе вызывается и необычной формой проведения урока, чем снимается традиционность урока, оживляется мысль. Нетрадиционные формы урока можно рассматривать как одну из форм активного обучения. Это попытка повышения эффективности обучения возможности свести воедино и осуществить на практике все принципы обучения с использованием различных средств и методов обучения. Нетрадиционные формы проведения уроков дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными источниками знаний. Такие формы проведения занятий "снимают" традиционность урока, оживляют мысль. Однако необходимо отметить, что слишком частое обращение к подобным формам организации учебного процесса нецелесообразно, так как нетрадиционное может быстро стать традиционным, что, в конечном счете, приведет к падению у учащихся интереса к предмету.

Использование нетрадиционных способов и приёмов работы на уроках способствует успешному интегрированию учебного процесса с активной динамической нагрузкой. Без сомнения, смена видов активности, включение игровой деятельности, стимулирование творческого отношения к теме урока, наличие соревновательных моментов повышают умственную работоспособность, познавательную активность.

Литература:

- 1.Шкарлупина Г.Д. Теория и методика преподавания истории и обществознания: учебно-методическое пособие
- 2.Виситова Л. С. Формирование экологического воспитания и культуры учащихся начальной школы. В сборнике: Проблемы и перспективы развития образования Материалы VII Международной научной конференции. Краснодар, 2015.
- 3.Бабкина Н. В. Нетрадиционный курс «Развивающие игры с элементами логики» для первых классов начальной школы // Психологическое обозрение.- 1996.- № 2 (3).
- 4.Истомина Н. Б. Развивающее обучение // Начальная школа.
- 5.Семяшкина Н. И. Значение дидактических игр и заданий при обучении грамоте // Начальная школа.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЕРІКТІК DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ

Амалбек Жансая, ПМНОк-81 тобының студенті, КЕАҚ «Ш.Уәлиханов атындағы
Көкшетау университеті» jansayaamalbek02@gmail.com.

Ғылыми жетекші: Жумабаева З. Е., п.ғ.к., профессор, КЕАҚ «Ш.Уәлиханов
атындағы Көкшетау университеті»

Бастауыш сынып оқушыларының еріктік дағдылары және ерекшеліктері туралы анықтама берілген. Еріктік дағдыларды қалыптастыруда қойылатын талаптар мен оның маңыздылығы жайлы айтылған. **Кілтті сөздер:** бастауыш сынып оқушысы, табандылық, еріктік дағдылар, дидактикалық ресурстар.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования волевых навыков младших школьников. Дана справка о волевых навыках и особенностях младших школьников. О требованиях и их важности в формировании волевых навыков. **Ключевые слова:** ученик начальной школы, усидчивость, волевые навыки, дидактические ресурсы.

Annotation. The article considers the problem of formation of volitional skills of young schoolchildren. Dana reference on volitional skills and peculiarities of junior schoolchildren. About the requirements and their importance in the formation of volitional skills. **Keywords:** primary school student, perseverance, will skills, didactic resources.

Баланың өмірі мен дамуының әрбір кезеңі белгілі бір жетекші қызмет түрімен сипатталады. Бастауыш мектептегі оқу кезеңіне сәйкес келетін мектеп жасы қазіргі уақытта 6-7 жастан 9-10 жасқа дейін белгіленеді. Осы кезеңде баланың одан әрі физикалық және психологиялық, физиологиялық және ерікті дамуы жүреді, бұл мектепте жүйелі білім алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бала үшін оның мектепке қабылдануы өміріндегі үлкен бетбұрыс болып табылады. Оқушының позициясының ерекшелігі-оның оқуының міндетті, әлеуметтік маңызды іс-әрекет болып табылуы және ол өзекті қажеттіліктер мен ынталандырулардан туындаған ерікті әрекеттермен бірге жүреді. Адамның бойына жеке қасиеттер бала кезден қалыптасады, сондықтан ерікті дағдыны бастауышта қалыптастыру үлкен мәнге ие.

Л.И. Божовичтің айтуы бойынша, балалардың мектептегі еріктік дағдыларында кездесетін проблемалар, дағдылардың жеткіліксіз болуы, олардың мектепте оқуға дайындығының аз болуымен байланысты [1, 218 б.].

Ерікті дағдылар салыстырмалы түрде тұрақты, жағдайға тәуелсіз, жеке тұлғаның тұрақты психикалық қалыптасуы. Адамның еркі-бұл өмір процесінде қалыптасқан мінез-құлықтың саналы өзін-өзі реттеудің қол жеткізілген деңгейін сипаттайтын оның қасиеттерінің белгілі бір жиынтығы. Көбінесе табандылық, бастамашылдық, айқындық, тәуелсіздік, шыдамдылық, ұйымшылдық, батылдық, тиімділік, өзін-өзі басқару, тәртіп сияқты ерікті қасиеттер байқалады. Д.Б.Эльконин балалардың өз мінез-құлқын ерікті түрде реттеу және оны бақылау қабілетін бала тұлғасының маңызды сапасына айналатын бастауыш мектеп жасындағы маңызды қасиет деп атауға болатынын атап өтті [2, 8 б.].

Мұғалім тек ересек тәлімгер ғана емес, сонымен қатар балаға қойылатын әлеуметтік талаптардың ресми тасымалдаушысы болып табылады. Оқушы бала үшін ата-аналармен қарым-қатынастың жаңа деңгейі проблема болып табылады. Өйткені, олардың балаға қойылатын талаптары мүлдем басқа. Енді ол, ең алдымен, өзінің оқу ісімен қалай айналысқаны, мектепте өзін қалай ұстағаны және үйге қандай белгілер әкелгені үшін бағаланады. Жаңа міндеттермен бірге мектепке түскен бала жаңа құқықтарға ие болады. Ата-аналар баланы оқу құралдарымен қамтамасыз етуге және сабаққа жағдай жасауға міндетті. Балабақшада ойын құралы болған таяқшалар, мүйізтұмсықтар мен суреттер қазір оқу жұмысы жағдайында басқа рөл атқарады: олар санау мен жазуды үйренуге көмектесетін көрнекі құралдарға айналады. Мектепке қабылдау баланың бүкіл өмір салтын қалпына келтіреді және кішкентай оқушы бірден өзінің мінез-құлқы мен ішкі психикалық процестерін басқаруға үйретілмейді [4, 40-41 б.].

Баланың мектепке келуі ерікті дағдының дамуының маңызды кезеңі. Оқушының ерікті дағдысы оқу үдерісі кезінде қойылатын жаңа және күрделі талаптар негізінде едәуір дамиды. Мектепте баланың өз іс-әрекетіне жауап бере алу қабілеті дамиды, ол өзінің қалаған нәрсесін емес, өзінен талап етілген нәрсені жасауы керек. Тіпті, үйде болған кезде де бала әртүрлі ойындардар, теледидар қараудан, қыдырудан, т.б. бас тарта отырып, үй тапсырмасын орындай алуы қажет. Дегенмен балаға оның бәрінен не үшін бас тартуы керек екені әрдайым түсінікті бола бермейді. Оқу үдерісіндегі ерікті іс-әрекет тек үлкендер тарапынан қойылған талаптар әсерінен ғана қалыптаспауы қажет, ол оқу әрекетінің өзінен туындауы керек. Бұл оқу әрекеті баланың оқып бастаған сәтінен бастап ол үшін бір мәнге ие болуы керек: бала үшін қызықты болуы және оның не үшін керек екенін түсінуі қажет. Ерікті әрекет адамның өз шешімімен жүзеге асатыны белгілі, ол саналы және мақсатты болады. Бастауыш сынып оқушысы өзінің оқу әрекетінің мақсатын жиі түсінбейді, сондықтан ол жеткілікті түрде ынталанбайды және оның ниеті негізінде емес, әрине, түсінетін ересек адамның қалауы бойынша жүзеге асырылады. Кез келген басқа іс-әрекеттегі сияқты оқуда болмай қоймайтын қиындықтар бастауыш сынып оқушысы үшін тұлғалық маңызды жағы болуы керек; оларды жеңе отырып, ол өзін күштірек, ақылдырақ, маңыздырақ, қызықтырақ, жетілген сезінуі керек. Қиындықтарды осылай жеңу өзін-өзі бағалаудың жағымды қалыптасуына және өзін-өзі бағалаудың дамуына ықпал етеді: мен өзім оқығым келгендіктен оқимын, ал мен мәжбүрлі болғандықтан оқымаймын, бұл менен талап етіледі [3, 45 б.].

Оқыту процесінде ерік-жігерді тәрбиелеу дегеніміз, ең алдымен, оқушылардың оқу процесін барынша арттыру, яғни танымдық іс-әрекеттің саналы зейін, саналы қабылдау,

саналы есте сақтау және еске түсіру, белсенді ойлау мен қиял сияқты аспектілерін дамыту. Бұл оқушыларды оқу материалын өз бетінше меңгеруге үйретуді де қамтиды [4, 150 б.].

Егер мектеп оқушылары 1-2-сыныптарда ерікті әрекеттерді негізінен ересектердің, соның ішінде мұғалімдердің нұсқауы бойынша жасаса, 3-сыныпта-ақ олар өз мотивтеріне сәйкес ерікті әрекеттерді орындау қабілетіне ие болады. Қандай да бір әрекеттен бас тарту қажет болса, балалардың өздері бұл әрекеттерді болдырмайтын жағдайлар жасайды, мысалы, қызықты суреттерге қарамау үшін немесе басқа тапсырманы орындамау үшін бұрылады. Бұл жаста өзін-өзі ынталандыру жеткілікті түрде кеңінен қолданылады, бірақ көп жағдайда ол моральдық принциптермен қамтамасыз етілмейді [6, 112 б.].

Ерік адамның нақты өмір сүру жағдайында тәрбиеленеді және бұл процесс біз дүниеге келген сәттен басталады. Ерік сыртқы немесе ішкі кедергілерді жеңе отырып, әрекеттерді орындау немесе оларды тежеу қабілетінде көрінеді. Кіші мектеп жасында сезім ерікті әрекеттерде маңызды рөл атқарады, олар көбінесе мінез-құлық мотивіне айналады. Бұл кезеңде ерік пен сезімнің дамуы тұрақты өзара әрекеттесуде жүреді. Кейбір жағдайларда сезім ерік-жігердің дамуына ықпал етеді, кейбір жағдайларда кедергі жасайды. Әрбір мұғалім оқу-тәрбие процесінің ерекшелігін түсінуі керек, бұл жерде әртүрлі әрекеттердің мақсаттарын балалардың бойына сіңіру, сол арқылы балалардың сәйкес қажеттіліктері мен әдеттерін тудыру жоспарлануда. Демек, оқушының санасына нақты мақсат қою арқылы әсер ете отырып, саналы ерікті әрекетті тудырамыз. Нақты мақсатқа сәйкес нақты және анық әрекет ете отырып, мұғалім балаларды үлгі арқылы дұрыс мінез-құлыққа үйретеді [4, 63 б.].

Мектепте тапсырманың қиындығы оңтайлы болуы керек. Тым жеңіл тапсырмалар оқушының көңілін түсіреді, ал тым қиын тапсырмалар ерікті күш-жігер деңгейінің төмендеуіне немесе тапсырманы орындаудан мүлде бас тартуға әкелуі мүмкін. Оңтайлы күрделілікті орнату, бір жағынан, қолжетімді болуы керек, ал екінші жағынан, оқушының мақтанышын оятуы керек (келіңіз, көріңіз, тапсырманы орындаңыз!). Мұндай тапсырма оқушыға табыс тәжірибесін береді, бұл өз кезегінде одан әрі күш-жігерді ынталандырады. Тапсырманы орындау туралы нұсқаулар. Мұғалім оқушыларға тапсырманы қалай, қандай реттілікпен орындау керектігін, қандай құралдарды қолдану керектігін айтуы керек. Әйтпесе, оқушылар тапсырманы механикалық, ойланбастан орындай бастайды, бірнеше сәтсіз әрекеттерден кейін олардың күшіне деген сенімі жоғалады. Оқушыларға мақсатқа жету жолындағы жетістіктерін көрсету қажет. Мұғалім бастауыш сынып оқушысының оқу іс-әрекетін оның мақсатқа жету жолында ілгерілеуін көретіндей етіп ұйымдастыруы керек, ең бастысы, бұл ілгерілеу оның өз күш-жігерінің жемісі екенін түсінеді. Тұлғаның бастауыш мектеп жасында қалыптаса бастайтын негізгі ерікті қасиеттеріне жалпы сипаттама беру орынды сияқты. Табандылық пен төзімділік. Бұл қасиеттерді психологтар көбінесе ерік-жігердің бір көрінісі ретінде қарастырады. Бұл ұғымдарды синонимдер ретінде де қарастырамыз. Олар адамға бірдеңе болмай, оны қайта-қайта жасауға тырысқанда табандылық туралы айтады.

Табандылық дегеніміз - бар қиындықтар мен сәтсіздіктерге қарамастан, қажетті нәрсеге, соның ішінде қызметте табысқа жетуге ұмтылу. Шешімділіктің ерікті сапасы мотивтер күресінде қажетсіз іркіліс пен күмәннің болмауы, уақытылы және қажет болған жағдайда тез шешім қабылдау және батыл жүзеге асыру ретінде сипатталады.

В.В.Богославский шешушілікті адамның мақсат пен оған жету жолдарын тез және ойластырылған таңдауынан көрінетін ерікті қасиеті деп сипаттайды [5, 256 б.].

Бастауыш мектептегі оқушыларының бойына оқудағы еріктік дағдыларын қалыптастыруда дидактикалық ресурстардың үлесі зор. Бастауыш сынып оқушысына қолданылатын дидактикалық ресурстарда әртүрлі материалды қолдануға болады: тілдік, математикалық, нақты объектілер немесе викторина. Кез келген іс-әрекет түрі (интеллектуалдық, көрнекі, сөйлеу, қозғалыс және т.б.) еріктік дағдыны қалыптастыруға арналған ресурске айналуы мүмкін. Дене шынықтыру, математика, қазақ тілі сабақтарында, үзілісте, т.б. дидактикалық ресурстар қолдануға болады. Дидактикалық ресурстар сабақтың әр кезеңінде және сабақтан тыс уақытта өткізуге арналған.

Қорытындылай келе, мұғалім бастауыш сынып оқушысының оқу іс-әрекетін оның мақсатқа жету жолында ілгерілеуін көретіндей, өз күш-жігерінің жемісі екенін ұғынатындай етіп ұйымдастыруы өте маңызды. Сонымен бірге ерікті тәрбиелеудің кең тараған әдістерінің бірі – сендіру әдісі және ерікті күш-жігерді ынталандыру әдісі. Бұл әдістер оқушыға жеке әсер ету үшін де, оқушылар тобына әсер ету үшін де қолданылады. Сондықтан мұғалім оқушының бойына еріктік дағдыны қалыптастыру кезінде өзі де табандылық көрсетуі және қалыптастырудың жолдарын білуі керек.

Қолданылған әдебиеттер

1. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности: под ред. Д.И. Фельдштейна. / Л.И. Божович. - М.: Издательство «Институт практической психологии», - Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. -352с
2. Эльконин Д.Б. Послесловие// Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 т. – М., 1984. – Т. 4.
3. Цыркун Н. А. Социально-психологические закономерности развития воли. М.: Педагогика, 2000. – 200 с.
4. Селиванов В. И. Воспитание воли школьника. М.: Педагогика, 1949. – 208 с.
5. Немов Р.С. Психология. Учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений. В 3 книгах. Книга 2. / Р.С. Немов. - М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995.- 496с.
6. Валлон, А. Психическое развитие ребенка./ А. Валлон. - М.: Просвещение, 1967. - 195с

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКО-ОТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аскарова Г.Е.

Научный руководитель: Алиева А. Ж., магистр экономики, ст. преподаватель
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

beinernur@gmail.com

Существует множество предпосылок для развития экологического направления в различных отраслях экономики. Объективная реальность загрязнения окружающей среды предполагает внедрение экологических стандартов производственно-хозяйственной деятельности, привлечение внимания общественности к экологическим проблемам, популяризацию здорового образа жизни.

Слово экология уже давно вошло в наш повседневный обиход. Сегодня все больше ценится экологически чистый продукт или экологическая услуга. И туристический бизнес не является исключением. Эко-отели появились как следствие спроса на отдых на природе, который появился на рынке гостиничных услуг за последние двадцать лет.

В последние годы стал популярен отдых на природе, вдали от гаджетов, городской суеты и бесконечного потока новостей. Эко-отели становятся все более популярными на едином рынке, где вы можете восстановить свои силы, соединившись с природой, полюбоваться красотой нашей планеты и даже принести немного пользы.

Эко-отели – это гостиничные предприятия, которые выполняют функции в соответствии с принципом гармонии соседства с природой, не загрязняя окружающую среду.

Их основная идея состоит в том, чтобы привить посетителям ответственность за воздействие на окружающую среду и минимизировать негативное воздействие. Главное отличие от обычных отелей заключается в том, что они расположены в природных зонах, способствуют единению с природой и предоставляют гостям условия, аналогичные жизни на свежем воздухе: натуральные продукты, чистая вода, натуральные материалы, используемые для отделки номеров. Кстати, эти отели не всегда расположены в лесу, многие из них построены в природных парках мегаполисов. Многие отели представляют собой дома или хижины, спроектированные в соответствии с типом жилья коренных племен, проживающих на этой охраняемой территории. Здесь вы не найдете роскошных и богато оформленных номеров, во многих отелях есть только кровать или гамак, стол и пара кресел. Мебель, конечно же, тоже изготовлена из натуральных материалов: дерева и/или камня.

Среди дополнительных услуг этих отелей - экологическое просвещение. Посетителей информируют о флоре и фауне местных экосистем и обучают способам снижения вредного воздействия на окружающую среду. Многие эко-отели работают с местным населением: они обучают и набирают персонал, а также организуют мероприятия, которые помогают гостям поддерживать и ценить местные обычаи и вносить вклад в местную экономику.

На текущий момент не существует четкой градации и строго определенного набора характерных черт эко-отелей. Исключение составляют те гостиничные компании, которые прошли экологическую сертификацию и имеют соответствующий документ. Внутренняя инфраструктура, инженерные системы и управление такими отелями соответствуют установленным экологическим стандартам, а также их предназначению не только по отношению к гостям, но и по отношению к окружающей среде.

Среди органов, регулирующих деятельность эко-отелей, международный стандарт ISO 14001, а также множество международных и отечественных программ сертификации, например: «Зеленый ключ», «Зеленый отель», «Лист жизни», «Зеленые стандарты». Если мы изучим параметры, подлежащие сертификации, в целом, независимо от конкретной программы, мы можем выделить следующие критерии экологичности: потребление воды; уборка и стирка; управление отходами; потребление энергии; еда и напитки; зеленые зоны; экологический менеджмент в гостиничном бизнесе; образовательные экологические мероприятия и мероприятия по охране окружающей среды.

По данным электронных ресурсов всего в Республике Казахстан была найдена информация о 6 коллективных средствах размещения экологической направленности:

1) Эко-отель Teniğ является «ski-in, ski-out» отелем, который находится в предгорьях Заилийского Алатау;

2) Эко-отель Заречье, расположен в Восточно-Казахстанской области, в 60 километрах от Усть-Каменогорска;

3) Эко-отель Rixos Almaty, Алматы;

- 4) Эко-отель Ibis Astana, Нур-Султан;
- 5) Эко-отель Altyn Eco Park, Нур-Султан;
- 6) Эко-отель Березка, Восточно-Казахстанская область, район Алтай.

Пока это лишь единичные примеры. Уже действующим отелям остается улучшить и пересмотреть отношение и систему затрат на продукты, химикаты, строительные материалы, электроэнергию и воду.

На основе изучения экологического менеджмента и экологической политики гостиничных предприятий, стремящихся сохранить и защитить окружающую среду, мы определили следующие критерии оценки степени соответствия экологическим стандартам коллективных средств размещения: степень экологичности, степень экологичности помещений, наличие нормативных документов, управление отходами, экономия природных ресурсов, управление окружающей средой.

Экологический менеджмент подразумевает реализацию программ и мер по охране окружающей среды.

Нами предлагается внедрить в эко-отели Республики Казахстана элементы экологического менеджмента для более качественного приближения данного средства размещения к эко-отелю:

1. Замена обычной лампы на энергосберегающую позволяет не только уменьшить количество потребляемой энергии, но и снизить уровень загрязнения окружающей среды.
2. Отключение электроприборов позволяет экономить до 40% электроэнергии за 24 часа, а это, в свою очередь, сильно влияет на окружающую среду.
3. Переработка стеклянных предметов. При обработке стекла степень загрязнения воздуха снижается на 20%, а степень загрязнения воды снижается в два раза.
4. Эксплуатация машин с альтернативными двигателями на территории гостиничного бизнеса.

Отдельное место в экономии для отеля занимает использование воды и газа. Сокращение потребления воды в четыре раза – вполне выполнимая задача. Что касается природного газа, то его использование при разумной экономии приводит к сокращению его использования вдвое.

Предлагается сформировать культуру безотходного производства и потребления для защиты окружающей среды от загрязнения опасными отходами, экономии невозобновляемых ресурсов и восстановления красоты природы посредством:

- 1) обзор повседневных привычек и производственных процессов,
- 2) создание товаров и услуг с безотходным жизненным циклом,
- 3) сокращение чрезмерного потребления,
- 4) повторное использование и совместное использование товаров и ресурсов,
- 5) переработка отходов.

На основе анализа полученных данных выделяются следующие преимущества эко-отелей: экономия ресурсов; снижение потребления воды; экономия электроэнергии; снижение затрат на электроэнергию; снижение стоимости перерабатываемых материалов; привлечение новых клиентов благодаря благоприятной экологической ситуации; положительное позиционирование на рынке услуг; дополнительная возможность рекламировать отель; создание репутации бренда и отеля как социально ответственной компании.

Позиционирование отеля как экологического отеля дает его владельцу ряд конкурентных преимуществ, среди которых, в первую очередь, необходимо выделить возможность использования такого режима в рекламных целях, формирование благоприятного микроклимата для персонала и гостей, а также увеличение использования номерного фонда.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что индустрия гостеприимства в Республике Казахстан в настоящее время находится на стадии формирования и популяризации экологического направления. В то же время уже имеется успешный опыт работы эко-отелей на национальных рынках многих стран мира, что должно стать толчком для дальнейшего развития этого направления в глобальном масштабе. Кроме того, наблюдается повышение экологической культуры потребителей, которые готовы доплачивать за экологически чистый продукт, заботясь как о себе, так и о природных экосистемах, осознавая ущерб, который современное технологическое общество наносит природной среде. Ситуацию помогает исправить и создание в 2019 году Министерства экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан (МЭГПР РК), что повлекло за собой закрепление права граждан на благоприятную окружающую среду в Конституции Республики Казахстан. В пункте 1 статьи 31 Основного Закона говорится: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека». Это конституционное положение нашло свое дальнейшее развитие в Экологическом кодексе, который действует в Казахстане с 2007 года.

В рамках данного Кодекса мы предлагаем сформулировать и внедрить обновлённые единые стандарты, обязывающие соблюдать их как отелям эко-формата, так и обычным, что вывело бы гостиничный бизнес в нашей стране на новый уровень стремительного развития с ориентиром на повышение экономики республики, здоровья граждан, качества в сфере услуг.

Способом дальнейшего процветания «зелёного» бизнеса, как мы предполагаем, является – поддержка со стороны властей путём финансирования и облегчения процесса получения экосертификаций. Следующий способ – внедрение нового условия получения гостиничными предприятиями звездности – назначить обязательный процент экологичности для каждого уровня звёзд. Например:

гостиница, претендующая на 5 звёзд должна быть экологична на 30% в сравнении с гостиницей, обладающей сертификатом «эко»;

гостиница, претендующая на 4 звезды должна быть экологична на 25% в сравнении с гостиницей, обладающей сертификатом «эко»;

гостиница, претендующая на 3 звезды должна быть экологична на 20% в сравнении с гостиницей, обладающей сертификатом «эко»;

гостиница, претендующая на 1-2 звезды должна быть экологична на 15% в сравнении с гостиницей, обладающей сертификатом «эко».

Таким образом, эко-отели – это перспективные отели, призванные сохранять состояние природной среды, воспитывать экологическое сознание и ответственность в обществе, а их постояльцев – проводить здоровый отдых в гармонии с природой. Опыт развитых западных стран показывает, что стратегии и механизмы ограничения вредных последствий деятельности предприятий гостиничного бизнеса вполне осуществимы и эффективны.

Учитывая значительный перечень преимуществ эко-отелей, возможность устранения негативных тенденций, подтвержденных значительным мировым спросом на экологические продукты и услуги, экосертификация является перспективным инструментом повышения туристкой привлекательности.

Экологический сертификат, полученный учреждением, подчеркнет уважение к посетителю и подтвердит привлекательность инвестиций и социальную ответственность предприятия.

Список использованных источников

1. Апевалова, З.В. Экологические аспекты деятельности современного гостиничного предприятия: анализ экологических рисков / З.В. Апевалова, Э.Р. Кутыева. –

СПб.: ГБОУ ВПО «Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена», 2016. – 8 с.

2. Байлик, С.И. Гостиничное хозяйство: организация, управление, обслуживание / С.И. Байлик. – Киев.: Альтерпресс, 2002. – 329 с.

3. Биржаков, М.Б. Введение в экотуризм: уч. пособие / М.Б. Биржаков. – СПб.: Герда, 2001. – 320 с.

4. Данилов–Данильян, В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие / В.И. Данилов–Данильян, К.С. Лосев. – М.: Прогресс–Традиция, 2000. – 56 с.

5. Дарибаева, А.К. Актуальные вопросы развития туризма в Республике Казахстан / А.К. Дарибаева, Ф.А. Шуленбаева // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – №5. – С. 12–17.

6. Дроздов, А.В. Основы экологического туризма: уч. пособие / А.В. Дроздов. – М.: Гардарики, 2005. – 271 с.

7. Егоренков, Л. И. Экология туризма и сервиса: уч. пособие / Л.И. Егоренков. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

8. Кисель, П.А. Проблемы туристской отрасли в Республике Казахстан / П.А. Кисель // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – 2015. – №25. – С. 98–99.

9. Сергеева, Т.К. Экологический туризм: учебник / Т.К. Сергеева – М.: Финансы и статистика, 2004 – 360 с.

10. Суворова, И.Н. Сущностные характеристики и практические особенности функционирования эко–отелей / И.Н. Суворова // Российское предпринимательство. – 2016. – Т. 17. – № 22. – С. 3231–3240.

11. Обзор: как обеспечивается экологическая безопасность в Казахстане / Официальный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан

<https://primeminister.kz/ru/news/reviews/obzor-kak-obespechivaetsya-ekologicheskaya-bezopasnost-v-kazahstane>

ТЕРРОРИЗМНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ

Г.Ж.Аскерова

Ғылыми жетекші: Наурызбаев Е.А. Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

gulnazaskerova0703@gmail.com

Мәтін: Бұл мақалада мен терроризм ұғымына жалпы сипаттама берумен қатар ең алғаш қандай мемлекеттерде терроризм фактілері болғанын жаздым. Жалпы қандай қылмыстарды терроризм деп атауға болатыны және оған қандай жаза қолданылатыны туралы, бұл қылмысқа қатысты өз ойыммен бөлістім.

Терроризм- [лат. *terror*- қорқыныш, үрей] - саяси мақсатты сылтауратып күш қолдану; ұғым XVIII соңында ұлы француз төңкерісі кезінде якобиндықтар жүргізген **репрессиялық** саясатты атауда қолданылды.

"Террор" ұғымы қазіргі әдебиеттерде диктаторлық немесе тоталитарлық жүйелердің өз азаматтарына қатысты күш қолдану және үрей туғызу саясатын сипаттауда қолданылады. Терроризм ретінде "әлсіздің" тарапынан болатын (радикалды саяси оппозиция, экстремистік пиғылдағы ұлттық немесе діни азшылық, діни фанатиктер және т.б.) әрекет түсініледі. Терроризм - ұйымдасқан топ діттеген мақсатына жету үшін дүрсін-дүрсін күш қолдану арқылы көрініс табатын әдіс. Қазіргі жағдайларда террористер аманат алуды, қоғамдық мәндегі ғимараттарды басып алу, жарып жіберу, ұшақтарды алып қашу және өзге

де әрекеттерге барады. Террористік әрекеттер қашан да жариялы түрде жүреді және қоғамға, билікке әсер етуге бағытталады.

Терроризм алғаш рет Б.з. 1 ғасырында Иудеяда римдіктермен ынтымақтасқан еврейлердің танымал өкілдерін жойған сикарилер сектасының қызметі Лаңкестік сипатқа ие болды. Орта ғасырда христиан шіркеуінің өкілдері халыққа дұшпан билеушіні өлтіру идеясын қолдаса, Үндістан мен Қытайдың құпия ұйымдары, парсы, ауған жеріндегі әсіре діншіл сектанттар өздеріне жақпаған адамдардың көзін жою тәсілдерін кеңінен қолданды. 19 ғасырдың 2-жартысынан бастап Лаңкестік қоғамдық-саяси өмірге ықпал етуші тұрақты факторлардың біріне айналды.

- Ресейде халықшылдар,
- Ирландия, Македония, Сербияда ұлтшылдар,
- Франция, Италия, АҚШ-та анархистер, т.б. солшыл радикалды қозғалыстар пайда болып, өз үкіметтерінің қызметіне ықпал етуге ұмтылды.

Бұл қозғалыстардың идеялық негізінде әртүрлі идеологиялық тұғырнама жатқанымен, олар Лаңкестікті “қоғам игілігі үшін өзін-өзі құрбан ету” деп түсінді. 20 ғасырда Лаңкестік әдістерін пайдалану ауқымы кеңейіп, Лаңкестік мемлекеттік деңгейге жетті. КСРО-дағы “қызыл террор” мен фашистік Германиядағы “ұлтшылдық террор” өз азаматтарына қарсы жасалған Лаңкестіктің айқын көрінісі болды.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Палестинадағы еврей ұйымдары Израиль мемлекетін құру мақсатында Лаңкестік ұйымдарын құрып, көптеген Лаңкестік актілер ұйымдастырды. Израиль мемлекеті жарияланғаннан кейін оған жауап ретінде палестиналық Лаңкестік ұйымдар пайда болды. Араб елдері мен Израильдің қарама-қарсылығы қатаң да аяусыз Лаңкестік соғыстың басталуына әкелді. Сондай-ақ Солтүстік Ирландиядағы, Испаниядағы *сепаратистер* де мемлекет қауіпсіздігіне зардап келтіретін қауіпті Лаңкестік актілер ұйымдастырды. Бұл кезеңдегі Лаңкестік әрекеттер ұлттық, діни, этник. шиеленістермен және азаматтық қозғалыстармен байланыстырылды. 20 ғасырдың 2-жартысында Лаңкестіктің сипаты күрт өзгерді. Көптеген елдерде Лаңкестік ашық қоғамға бейімделе алмаған және заң шығарушы органда саяси өкілдік ала алмаған әлеуметтік топтардың саяси қарсылық білдіру құралына айналды. Олардың мақсаты қайсыбір елде (*немесе халықаралық деңгейде*) корқыныш-үрей, жалпы тұрақсыздық тудыру болды. Лаңкестіктің іс-әрекет тактикасы да едәуір кеңейді: кепілге адам алу, қоғамдық орындарда жарылыстар ұйымдастыру, кісі өлтіру кең тарады. Шет елдердің елшіліктеріне, халықаралық ұйымдардың бас пәтерлеріне шабуылдар жасау, ұшақ жару, қару-жарақ қоймаларын басып алу секілді Лаңкестіктің жаңа түрлері пайда болды. Әлемнің тұтас аймақтарына бағыт-бағдары әр түрлі Лаңкестік ұйымдар мен топтардың әрекеті жаппай таралып, Лаңкестіктің қауіпті әлуеті артты.

Лаңкестік іс-әрекетер қай кезде болмасын ең бірінші кезекте адамзат үшін қауіпті. Мысалы XX ғасырдың 70 — 80 ж. дүниежүзінде 5500-ден астам Лаңкестік акт жасалды. Бұл кезеңде лаңкестер ұйымдасқан арнаулы топтарға біріге бастады. Әр түрлі елдердің, соның ішінде, Таяу Шығыс, Жапония, Латын Америкасы, Еуропа елдерінің Лаңкестік ұйымдары арасында жақындасу процесі басталды. 80 — 90 ж. халықаралық есірткі Лаңкестікті бой көрсетті. Есірткі бизнесі, заңсыз қару-жарақ сату мен ұйымдасқан қылмыстың өзге де түрлері Лаңкестік әдіс-тәсілдерін кеңінен пайдаланды. 90-жылдардың 2-жартысында әлемнің көптеген аймақтары кең ауқымды әскери іс-қимылдарды тудыруы мүмкін Лаңкестік әрекеттердің ошағына айналды. Саяси Лаңкестік бастапқы түрін өзгертіп, біртіндеп қылмыстық, ұлтшылдық, діни-экстремистік Лаңкестікке ұласып, халықаралық сипат алды. Терроризмнің мақсатына қарай 2 түрі болады. Олар: ұлтшылдықжәне діни терроризм.

Қазіргі кезде дүниежүзінде 500-ден астам Лаңкестік ұйым мен экстремистік топ әрекет етеді. Олардың ішіндегі ең ірі Лаңкестік ұйымдар: “Тупак Амару атындағы революциялық қозғалыс”, “Ку-Клус-Клан”, “Арийлік ұлт” оңшыл экстремистік ұйымы, “Аум Синрикэ”, “Ирландияның республикалық армиясы”, “Хамас” (Исламдық қарсыласу қозғалысы), “Хезболлах”, т.б.

Терроризм халықаралық сипатқа ие болды. Сондай-ақ, діни терроризм де қанатын жая түсті. Бүгінгі күні аса қауіпті 7 террорлық топтың 6-ының «Әл-Каидамен» байланысы бар. АҚШ-та 2001 жылдың 11 қыркүйегінде болған террорлық шабуылдар әлем жұртшылығы арасында қатты дүмпу туғызды. Содан кейін-ақ көпшілік елдер оған қарсы бірлесіп күресу қажеттігін қолға ала бастады.

Менің ойымша дін және терроризм ұғымдары бірге қолданылмақ тұрсын қатар тұрмау керек. Себебі ешқандай дінде терроризмге, лаңкенстік іс-әрекеттерге үндеу болмайды және рұқсат етілмейді. Бұл тек діни сауатсыздықтан туындауы мүмкін. Осы тұста діни экстремизм термині шығады. Діни экстремизм – діни фанатизмнің шектен шыққан түрі. Кез келген экстремизмнің мәні – олардың пікірлеріне қосылмағандарға зорлық-зомбылықтарын көрсету. «Діни экстремизм» әлемді өздерінің шектен шыққан көзқарастарына сәйкес қайта құруға ұмтылады. «Діни экстремизм» – террористік іс-әрекеттердің туындауына себеп болатын саяси құрал.

Діни экстремистік топтардың іс-әрекеттері төмендегідей көрініс табады:

- 1.Исламға (басқа дінге) үйрету деп экстремисттік идеялар таратылады;
- 2.Діни (исламдық) тәртіп үшін күресуге шақыратын топтар, партиялар ұйымдастырылады;
- 3.Билік жағынан қарсы әрекет жасалғанда жасырын жағдайға көшеді және өздеріне халықтық мүдделер үшін күресушілер тобын құрайды;
- 4.Басқа экстремисттік ұйымдармен тығыз байланыстар орнатылады және бірігеді, шет ел орталықтарымен байланыста болып және олардың көмегімен билікке қарсы джихад (соғыс) жариялайды.

Елімізде «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңның 10-бабында: «Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарымен және халықаралық ұйымдармен экстремизмнің алдын алу, анықтау және жолын кесу саласындағы өзара іс-қимылы» деп аталады. Соған қарап отырып, еліміз экстремизм мен терроризмге қарсы басқа мемлекеттермен бірігіп күресуге дайын екендігін көреміз. «Экстремизм әртүрлі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп қана қоймай, дінаралық жағдайдың ушығуына да себепкер болуда. Олар қай діннің атынан белсенділік танытса, бәрінен де көп зиян шегетін сол дін. Экстремистер адамдардың дінге деген құрметі мен сенімін өз мақсаттарына кеңінен пайдалана отырып, дін үшін әрекет етіп жүргендей көрінуге тырысады» [4, 213 б.]. Экстремизм және терроризм өздерінің қылмыстық мақсаттарын орындау мақсатында барлық мүмкіндіктерді пайдаланады, соның ішінде әлемде ең қымбат – адам өмірі, оның денсаулығы мен қоғамдағы күнделікті іс-қимылын жоюға дейін барады.

Діни экстремизм мен терроризмнің шығуына көптеген жағдайлар әсер етті. Атап айтатын болсақ:

- экономикалық, әлеуметтік, технологиялық және мәдени салаларда артта қалу;
- әлеуметтік әділетсіздік;
- жұмыссыздық, кедейшілік, ауыл және қала мәселелері;
- халықтың өмір сүру түрі, стандарттарына батыс елдерінің араласуы;
- нәсіл, дін, мазхаб, идеология, аймақ және шекара мәселелері;
- саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени тұрғыдан үстемдік құруы;
- діни, мәдени және идеологиялық, миссионерлік іс-шаралар;
- географиялық аймақтар, мемлекеттер, халық пен ел арасындағы түсініспеушіліктер;

- дамыған елдер мен мемлекеттердің дамымаған елдерді отарлауы, бөліп тұтастығын бұзуы;
- отбасы проблемасы, қоғамнан аластатылуы, өзін-өзі көрсету және дәлелдеуі;
- бір адамның, қоғамның бастан кешкен күйінішіне, әлсіздігіне қарсы өш алуы;
- өз дінінің, идеологиясының, халқының және мемлекетінің алдындағы міндетін атқару;
- қоғамдағы саясат, мәдениет пен өркениет дамуына қарсы әрекеттердің туындауы.

Діни терроризмге қатысты дүниежүзін үрейде ұстайтын бірнеше топтар және олардың басшылары мен ұйымдастырушылары бар екені жоғарыда айтылған еді. Олар жайында тіпті бірнеше кітаптар бар. Солардың бірінен үзінді келтірсем:

Негізін қалаушы әке. Жиһад Әбу Мұсаба әз-Зарқауи

«Алға, мұсылмандар, елің үшін. Иә, бұл сенің елің. Алға, өйткені

Сирия сириялықтардыкі емес, ал Ирак ирактықтардыкі емес» 2014 жылғы 28 маусымда Рамазан айының бірінші күні Әбу Бәкір әл-Бағдади, ол кезде халифа Ибраһим болды.

ДАИШ-тің жойылып, Ислам мемлекетінің дүниеге келгенін жариялады. Ол бірнеше күн бұрын содырлары басып алған Мосул қаласындағы ұлы әл-Нури мешітінің мінберінен сөз сөйледі.

Туған жерінен ирактық болған әл-Бағдади азаматтықтан бас тартты. Оның пікірінше, Құнарлы жарты айдың халықтары да, дүние жүзіндегі халықтар да жоқ. Барлығының орнына Ислам мемлекеті келді. Оның үстіне, бұдан былай бүкіл адамзат мүмкін болған екі лагерьге бөлінді. Біріншісі – «мұсылмандар мен моджахедтер [қасиетті жауынгерлер] лагерьі», екіншісі «яһудилердің, крест жорықтары мен олардың одақтастарының лагерьі». Қара киінген сол жерде әл-Бағдади өзін ортағасырлық халифаттың мұрагері және рухтың бейнесі ретінде Әбу Мұсаб әл-Зарқауи көрсетті. Негізінен сөйлеген оның ерен ізашары Әбу Мұсаб әл-Зарқауи Әбу Бәкір әл-Бағдади өзінің бұлыңғыр өміріне жаңа бағыт әкелудің 11 жылдық процесі деп жариялаған сол бір революциялық терминдерді және сол мешітті кастерлі деп санады.

Бұл үзіндіден де байқауға болатын нәрсе- діни экстремист өкілдері әлемде тек өздерінің заңдары мен тәртіптері болу керек санайды. Басып алу, басқыншылық әрекеттер жасау, қару қолдану бұл дінге жат нәрсе.

Дүниежүзінде терроризммен күресу үшін түрлі шаралар, конференциялар өткізіледі. БҰҰ-ның қазіргі таңдағы ең бір басты мәселелерінің бірі деуге де болады. Себебі атап айтқандай терроризм бүкіл адамзатқа қауіп төндіреді және ең өкініштісі соның зардабын балалар да тартады.

Біздің мемлекетіміз бұл мәселеге өте жіті қадағалау жүргізеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде терроризмге қатысты баптар бар және жазаның ауырлығын да айта кеткен жөн.

ҚР ҚК-нің 255-бабы «Терроризм актісі»

ҚР ҚК-нің 256-бабы «Терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру»

ҚР ҚК-нің 257-бабы «Террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу»

ҚР ҚК-нің 258-бабы «Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де деп берушілік»

ҚР ҚК-нің 259-бабы «Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру»

ҚР ҚК-нің 260-бабы «Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту» сияқты баптар бар. Қолданылатын жазға түрлері де қылмыстың ауырлығына байланысты 6 жылдан өмір бойына бас бостандығынан айыру және өлім жазасына дейін жетуі мүмкін. Бұл тұста біз терроризмнің ауыр қылмыстар категориясына жататын тағы да бір рет көріп отырмыз.

Қорытындылай айтар болсақ, қандай қылмыс түрі болмасын ерте заманнан бері пайда болып, бүгінгі күнге дейін жасалып келеді. Тек жыл өткен сайын ол қылмыстар түрленіп, күрделеніп, түрлі сипатқа ие болуда. Тек заңды қаталдату арқылы қылмыспен, қылмыскерлермен күресе алмаймыз және біржолата құтыла алмаймыз. Бұл тұста әр адам өз үлесін қосу керек. Менің ойымша әрқайсымыз түзу жолда болсақ, өзіміздің жақындарымызға, жанымыздағы адамдарға сол жолмен жүруге себепкер болсақ қылмыс жойылып кетпесе де азаяр еді. Және де басқа да профилактикалық шаралар: түсіндіру жұмыстары, телевидение, БАҚ-да терроризмге қарсы шаралар туралы жиі айтылса деген ойдамын. Қазіргі діни экстремизмнің басты бір себептерінің бірі-діни сауатсыздық. Бұл бұрыннан айтылып келе жатқан мәселе. Діни сауатты арттыру бүгінгі таңда өте маңызды. Мешіттер мен әлеуметтік желілердегі насихаттаушыларды қадағалау, тексеру артық болмайтыны белгілі. Мемлекеттегі ұйымдар профилактикалық жұмыстарды жеке емес бірлесе жасаған кезде нәтиже болады деп ойлаймын.

Қолданған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3-шілде №226-V (142-145 беттер)
2. Исламское государство. Армия террора
Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=12471272
Исламское государство: Армия террора / Майкл Вайс, Хасан Хасан: Альпина нон-фикшн; Москва; 2016
ISBN 978-5-9614-4068-3
3. <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
4. <http://gylmordasy.kz/kaz/>
5. <https://emirsaba.org/1-sayasat--ofamdi-omirdi-salasi-snu--sayasi-bilistar-sayasi-pr.html?page=84>
6. <https://egemen.kz/article/99610-terrorizmninh-shyghu-torkini-qaydan>

«АЛАШ ОРДА ҮКІМЕТІ КЕЗІНДЕГІ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҚЫЗМЕТІ»

Ж.Е. Аталыкова

Ғылыми жетекші: Шаймерденова Ж.Қ., аға оқытушы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
janerkeatalykova04@mail.ru

Қазақстандай-ғажапстанымыз ел болып, халық болып қалыптасқалы тарих қойнауы біртуар оқымысты, білімді, ұлтшыл ұрпаққа өте бай. Елі десе жанын қиып, барын салған аға-әпкелеріміз алты алашқа «Қазақ» деген атты паш етуден жалыққан емес. Сондай жандардың бірі, қазақ халқының ұлы ұстазы, кемеңгері, жанашыр ағартушысы-Байтұрсынұлы Ахмет. Мен бұл мақаламда Ахмет Байтұрсынұлының өмір шежіресіндегі қызметі, оның ішінде Алаш орда кезіндегі ғұламаның жұмыстарынан сөз қозғайтын боламын...

Ахмет Байтұрсынұлы-Қостанай облысынан шыққан ұлы ұстаз, ойшыл, кемеңгер, ғұлама, аудармашы, алғаш қазақ жастарына «әліпби» жасақтаған көзі ашық, көкірегі ояу тұлға. Басты мақсаты-қалай да болсын өз халқын қараңғылықтан алып шығу. Негізгі бағыты да, жолы да жиған-терген білім құндылығын өз ұрпағына ұғындыру. Оның саяси қызмет

жолына келген уақыты мың тоғыз жүз бесінші жылға сай келеді. Дәл, сол жылы Қоянды жәрмеңкесіне жазылып, Қарқаралы арыз-тілегі авторының бірі болды. Ондағы жұмыс жасау мақсаты- дала ережесін қазақ халқына оңтайлы заңмен жүйелендіру болды. Осы әрекеті үшін де 1909 жылдың 1 шілдесінде Семей түрмесіне қамалған болатын. Ауыр айып тағылып, өтірік жаланың шырмауында қалып қойды, мойымады, күресті. Одан кейінгі өмірі Орынбор қаласында жалғасын тапты. Бұл жерде де тыныш жатпастан, бойын еліне деген ұлтшылдығы кернеп «қазақ» газетін шығаруды қолға алды, бұл газетті шығарудағы мақсаты-қазақ халқын өнер білімге шақыру болды. Газет тұңғыш жалпы ұлттық сипатта болды. Бұл кезеңде Ахаң үшін оңай болмады. Артынан аңдып, жолын көлденеңінен шалушы барып кел,шауып келдердің қисық істеріне тап болды. Қайта іс қозғалып, әр түрлі шаралар қолға алына бастады. Газеттің шығару мақсатын биліктегілер дұрыс деп санамай, ісін жүргізбеуге амалдар қарастыра бастады. Бұл жолы да ұстаз қиындықтың қойнауынан арпалысып жүріп, діттеген мақсатына жетуді көздеді.

Кейінгі жолы Алаш партиясынан бастау алды. Ол Алаш партия бағдарламасын дайындаушы топ құрамында болды. Қазақтардың өзара ішкі болып жатқан мәселелеріне байланысты Ахмет пен Міржақып Алаш орда үкіметі құрамына кірмей қалды, дегенмен бұл тұста екі азаматты өз жұрты қолдап, мойындады. Екінші жалпы қазақ съезі Алаш орда бекіткен оқу-ағарту комиссиясын құрды. Төрағасы етіп Ахметті сайлады [1.126]. Осы кезден бастап Байтұрсынұлы Ахмет мың тоғыз жүз он тоғызыншы жылдың наурыз айына дейін Алаш орда үкіметінің,оның ішінде Торғай облысының мүшесі болды. Дәл сол жылы, яғни аталмыш 1919 жылы наурызда РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-революциялық комитеті төрағасының орынбасары қызметіне тағайындалды. Алаш орда үкіметінің мүшесі болып жүріп те өзінің ұлттық идеологиясын жандандыруды тоқтатпады. Сәуір айында Байтұрсынұлының көмегі әсерінен Алаш ордалықтардың айып тағылған мүшелеріне түгел дерлік кешірім берілді [2.16 б].

Осындай батыр қайталанбас әрекеттері арқылы өз ата жұртының тарихында мәңгілік ұлтшыл, патриот ұл болып қала бермек. Ұлттық идеологияны қолдап, өмір жолын осы жолға тосқан ұлтжанды ұрпақ бүгінгі күні жоқтың қасы, осы тұста Ахмет бабамыздың күллі қазаққа үлгі екенін айқын мойындау керек деп ойлаймын. Ахметтің Алаш ордада жүрген кезіндегі ерліктерін жіпке тізіп айтар болсақ, қаншама кітап мұқабасы жетпейді деп ойлаймын. Оның В. И. Ленинге Кеңес үкіметін басқаруын қатал сын білдіріп хат жазуы, Қазақстан Ресей шекарасының қалыптасу ісіне белсене қатысуы, орыстандыруға қарсы саяси наразылықтары, Ташкенттегі ұстаздық жолы, Алматыдағы профессор қызметі, тақсын тағы көптеген қазақ үшін жасаған өзекті жұмыстары бәрі дерлік-жалғыз қазағы үшін. Бұл жолдарды Алаш орданың құрамында жүріп өткен болатын. Ақыры Голощекиннің бұйрығымен Алаш ордалықтарға айып тағылып, халық жауы атағы берілді. Қуғын-сүргін ұйымдастырылды [3.24 б]. 1929 жылдың 2 маусымында 43 Алаш қозғалысының мүшелерімен бірге Ахмет те тұтқынға алынып, Мәскеу абақтысына жіберілді. Ақыры жазықсыз жаланың жалмауыздары құрығына ілігіп, Ахаң ату жазасына кесілді. Әр аймаққа жер аударылуы көмектеспей, соңы 1937 жылдың 8 желтоқсанындағы ату жазасымен аяқталды. Қазақ халқының тағы бір шоқ жұлдызы осылай сөнді...

Ахмет Байтұрсынұлы көптеген еңбектер мен шығармалардың авторы. Мысалдар мен очерктердің аудармашысы. Қазақ жастарының рухани көзін ашушы ұстазы. Ең алғаш сауат ашып, мектепте тәлім берген ұстаз. Ахметтің барлық туындыларының тамыры тереңде, тағылымы, ғибраты мол. Оның абақтыда отырған кезіндегі тергеушілерге қатқан жауабы: «Менің идеалым, мақсатым-қазақ халқының әл-ауқатын, мәдениетін, білімі мен өнерін қолымнан келгенше жақсарту, билік басындағылар қандайда бір осы жолда маған көмектессе ризамын », - деген. Міне, көрдіңіз бе?! Нағыз-жанашыр жанның жан айқайын. «Қырық мысал», «Маса», «Әдебиет танытқыш» атты шығармалары бүгінгі таңға дейін қазақ жастарының білім жолында үлкен махаббатпен оқытылады. Байтұрсынов бүгінгі

жыртығы жамалып, бауыры бүтінделген тәуелсіз жастардың көсеміне айналған ұстазы,-деп мен өз ойымды аяқтаймын.

Әдебиет

1. А. Байтұрсынов / Алаш. Алашорда: энциклопедия / құраст.: Ғ.Әнес, С.Смағұлова. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – Б.90-96
2. А. Байтұрсынұлы / Алаш қозғалысы. – Алматы: «Сардар» баспасы, 2014. – Б.107-110
3. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ руханиятының көсемі. Халықаралақ ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Елтаным баспасы, 2013. – 416 б.
4. А. Байтұрсынұлы . Алты томдық шығармалар жинағы. Т.1. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
5. А. Байтұрсынұлы . Алты томдық шығармалар жинағы. Т.3. – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.

БИЗНЕСТЕГІ МАРКЕТИНГТІҢ РӨЛІ

Ж.Н.Байгабулова

Ғылыми жетекші: Жапарова Д.К., маркетинг және коммерция магистрі, лектор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Zhadok18@mail.ru

Бизнестің басқа кез келген функциясымен салыстырғанда маркетингтің тұтынушыларға қатысы өте жоғары. Маркетингтің егжей-тегжейлі анықтамаларын қарастырсақ, олардың ішіндегі ең қарапайымы: маркетинг - тұтынушы тартып, олармен пайдалы қарым-қатынасты басқару. Маркетингтің екіжақты мақсаты - жоғары құндылыққа уәде беріп, жаңа тұтынушы тарту және құндылық пен қанағаттандыру арқылы қазіргі бар тұтынушыларды сақтап, санын арттыру [1].

Маркетингтің жалпы мақсаты - нарықта тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыруды қамтамасыз ету және сол арқылы мүмкін болатын ең көп пайда алу. Нарықтық механизмнің ажырамас бөлігі ретінде маркетингтің жаһандық мақсаттарына келесі талаптар жатады:

— нарықты тәртіпті (белгілі бір ережелерге бағынады), "ашық" (оның жағдайын, параметрлерін және даму тенденцияларын бағалауға мүмкіндік береді) және болжамды (оның өзгеруін болжау мүмкіндігін қамтамасыз етеді) ету;

— кейбір нарықтық процестерді реттеу арқылы нарықтың стихиясын шектее;

— бәсекелестікті тәртіпке келтіріп, белгілі бір шектеулерге бағындыру, жосықсыз бәсекелестік мүмкіндігін болдырмау;

— өндіріс пен сауданы нарық талаптарына, яғни тұтынушының мүдделеріне бағындыру;

— нарықтық қызметке тауарды тарату мен бөлудің (дистрибуцияның) ғылыми негізделген технологиясының принциптерін әзірлеу және енгізу;

— нарыққа әсер ету және әлеуетті және нақты сатып алушыларды ұсынуда тартымды образаны қалыптастыру бойынша жарнамалық және басқа да маркетингтік қызметтің жоғары тиімділігін қамтамасыз ету.

Әрбір компания нарықта әрекет ете отырып, маркетингтік стратегияның негізі болып табылатын өзінің мақсаттар жүйесін дамытады. Соңғы мақсаттар бөлінеді (әдетте бұл нарықтың белгілі бір үлесін алу немесе белгілі бір тауар көлемін сату немесе белгілі бір

пайда алу), сондай-ақ аралық міндеттер мақсаттарға қол жеткізу компанияның дамуын, оның коммерциялық табысын, нарықта алатын орнын анықтайды. Міндеттер - түпкі мақсаттарға жету мүмкіндігін қамтамасыз ететін құралдар [2].

Жаңа нарықтар жаңа маркетингтік технологияларды қажет етеді, және бұл жай басқарудың қиындығы немесе басқаларға қарағанда трендтерді анықтауға ұмтылу емес. Тұтынушымен өзара әрекеттесу процесінде бизнесті жүргізу динамикасын қай бағытта өзгерту керектігін уақытында түсіну маңызды.

Маркетингтік коммуникациялар тұтынушылардың қажеттіліктерін уақтылы қанағаттандыру үшін тығыз байланыста болады, өмірдің барлық бағыттарындағы прогреске байланысты өзгереді.

Бәсекелестердің мүмкіндіктерін зерттеу, өз клиенттерін жоғалтпау үшін олардың әрекеттерін болжау маркетингтердің маңызды міндеті болып табылады.

Нарықтың кең сегментіне ие бола отырып, компания баға саясатын бақылауға және сатып алушылар мен кірісті жоғалтпай өз шарттарын белгілеуге көбірек мүмкіндіктерге ие.

Маркетингтің әдістерін адамның санасына әсер ету, тұтынушымен үнемі қарым-қатынас жасау, бәсекелес фирмалар туралы ақпаратқа ие болу, инновация ұсыну ретінде дұрыс қолдана отырып, компания кірістің өсуін, сатылымның өсуін, одан әрі дамуын қамтамасыз етеді, өзінің имиджін көтереді, өз өнімдерін тауарлар мен қызметтердің кең спектрі арасында танытады [3].

Кесте 1. Маркетингтің рөлі

Бизнесте маркетингтің рөлі өте маңызды. Бұған дәлел ретінде маркетингтің жеті функциясын айтуға болады:

1) Бөлу. Маркетингтегі бөлу стратегиясы компанияның өз өнімдерін немесе қызметтерін сатып алушыға қалай жеткізетінін білдіреді. Бұл стратегия сіз ұсынатын қызметке немесе өнімге байланысты өзгеруі мүмкін, өйткені маркетингте әртүрлі тарату арналары бар. Маркетингтегі бөлу стратегиясы кез-келген идеяны дамыту кезінде ескерілуі керек.

2) Қаржыландыру. Егер сіз сәтті маркетингтік науқан өткізгіңіз келсе, оған белгілі

бір ақша қажет болады..

3) Маркетингтік зерттеулер-маркетингтік зерттеулердің маңыздылығы. Нарықты зерттеу жеті функцияның ішіндегі ең маңыздысы болуы мүмкін. Маркетингтік зерттеулер дегеніміз не? Бұл сіздің мақсатты аудиторияңызды зерттеуге айналады, осылайша сіз сенімді маркетингтік стратегияны жасай аласыз. Нарықты тиімді зерттеу сіз сататын нәрсеге сүйене отырып, кімге бағыттау керектігін анықтайтын құралдарды қолдануды талап етеді. Егер сіз жаңа әлеуметтік медиа платформасын жасаған технологиялық компания болсаңыз, сіз сексен жастағы адамдарға назар аударғыңыз келе ме? Мен олай ойламадым. Егер сіз егжей-тегжейлі таныса отырып, маркетингтік зерттеулер жүргізуге, бұл мақала - жақсы нүктесі бар.

4) Бағаны қалыптастыру. Маркетингтік зерттеулерді қалай жүргізу керектігін біліп алғаннан кейін, маркетингтік зерттеулер баға белгілеуге де көмектесе алатындығын білесіз. Тым арзан сату арқылы ешқандай пайда жоғалтпағаныңызға көз жеткізіңіз. Алайда, сіз артық төлегіңіз келмейді, содан кейін ешқандай қайтарымды көрмейсіз, өйткені клиенттер арзан балама тапты.

5) Өнімдер мен қызметтерді басқару — жарнаманың тиімділігін өлшеу. Клиенттеріңізді ұстап тұру үшін Сіз ұсынатын өнімді немесе қызметті үнемі жетілдіріп отыруыңыз керек. Клиенттердің пікірлері мен интернеттегі шолулардан хабардар бола отырып, сіз не жұмыс істейтінін және не істемейтінін көре аласыз. Сонымен қатар, маркетинг көрсеткіштерін пайдалану - бұл қызметтерді басқаруды ұстанудың ақылға қонымды тәсілі.

6) Жылжыту-маркетингтегі жылжыту дегеніміз не? Жарнама сіздің жарнамаларыңызды дұрыс адамдар дұрыс жерлерде көретіндігін растауды қамтиды. Сіз өзіңіздің брендiңiзде көптеген жарнамалар бар екенiне көз жеткізгіңіз келеді, сонымен қатар қандай жарнамалық стратегиялар трендте екенін қадағалағыңыз келеді.

7) Сату. Сату мен маркетингтің айырмашылығы неде? Сату маркетинг емес. Бірақ бұл маркетинг үшін айтарлықтай негіз береді. Сату процесі нарықты зерттеуді аяқтағаннан кейін және сіздің әлеуетті клиенттеріңіз не қалайтынын және не қажет екенін анықтағаннан кейін басталады [4].

Әрбір табысты бизнестің маркетингтік стратегиясының өзіндік тарихы бар. Бұл бизнестің сәттілігіне ықпал ететін маркетингтік стратегия. Маркетингтік стратегиялар акциялар мен жарнамаларды қамтуы мүмкін. Ол сонымен қатар БАҚ-пен қарым-қатынаста. Маркетинг белгілі бір брендті, өнімді және адамдарды алға тарта (жылжыта) алады. Яғни маркетинг сатылымды арттыруға көмектеседі. Егер сіз сапалы тауарлар мен қызметтерді ұсынсаңыз да, бірақ адамдар ол туралы білмеген кезде бұл пайдасыз болуы мүмкін. Маркетингтік стратегиялардың бірі - тұтынушыларға ақпарат беру. Осылайша, тұтынушылар сіздің өніміңіздің қандай екендігі туралы жалпы түсінікке ие болады. Олар сондай-ақ сіздің өнімдеріңізді сатып алудың артықшылықтары туралы біледі. Маркетинг көптеген адамдарды белгілі бір өніммен таныстырады. Адамдар сіздің өніміңіз туралы жақсы хабардар болған кезде ғана, сіздің сатылымыңыз артады [5].

Сонымен қатар, маркетингтік стратегияның тағы бір артықшылығы - компанияның жақсы имиджін құру. Компания өзінің беделін және көпшілікке жағымды имиджін сақтаған кезде тұтынушылардың сенімі артады. Бұл кейбір компаниялардың немесе жеке тұлғалардың оларға инвестиция салуына әкелуі мүмкін.

Мысал келтіретін болсақ, біздің отандық өндірушілердің ішінде маркетингтік стратегияларымен, сонымен қатар сапалы, табиғи өнімдерімен танымал болған өндірушілерді айтуға болады. Әңгіме Айдана Омарова туралы болып отыр. Ол "OMABELLE" тері бұйымдары салонының, сондай-ақ "Aydana Omarova Couture" әйелдер киімінің жеке брендінің акционері және бас дизайнері болып табылады. Ол небәрі 28 жаста және қазірдің өзінде өз брендінің жетекшісі және негізін қалаушысы болып отыр.

OMABELLE - 12 жыл бойы өз клиенттерін сәнді тондармен, талғампаз кеудешелермен, табиғи жүннен жасалған стильді курткалармен және сатып алудың жақсы жағдайымен қуантип келеді. Әсіресе былтырғы карантин өршіген жағдайында, көптеген шектеулерге қарамастан, бұл дүкен өз жұмысын жалғастырған болатын. Себебі теледидар, радио жарнамалары, интернет желілеріндегі жарнамалар, сонымен қатар баннерлер барлық жерлерде көрсетілді. Соның арқасында бұл дүкенге деген сұраныс артып, курьерлік жеткізу қызметтерімен бірге үлкен қарқын алып, онлайн-сатылымдар белсенді жүргізілді.

Тағы бір айта кететін жайт, олардың тауарларын сатып алу арқылы бұл компанияның Omabelle Көмек қорымен бірге қайырымдылық акцияларына қатысаса аласыз. Сонымен қатар Тиімді шарттар, жеңілдіктер, әрбір сатып алушыға кепілді сыйлықтар және де бүкіл Қазақстан бойынша тегін жеткізу, - осының барлығы Сатып алуды одан да жағымды етеді! Жалпы олар өздерінің мақсатты аудиториясын тапты және өз позицияларын бәсеңдетпейді.

Қорыта келе біз маркетингтің бизнеске және оның көптеген әртүрлі салаларына жасай алатын маңызды ықпалы бар екенін айта аламыз. Сондықтан бизнес секторларының басым көпшілігі көптеген маркетингтік стратегияларды қолданады. Әрбір бизнес субъектісі осындай стратегияны және оны қалай қолдану керектігін түсінуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Филип Т. Котлер Гари Армстронг // Маркетинг негіздері, Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 17-басылым, 2019, 21 б.
2. <https://inlnk.ru/9PRmeR>
3. <https://novator.io/kejsy/rol-marketinga-v-biznese>
4. <https://www.insegment.com/blog/role-marketing-affects-business-market-right-way/>
5. <https://www.cogentanalytics.com/knowledge-center/importance-of-marketing-in-business/>

ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Байжигитова Виктория

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

vbajzigitova@gmail.com

На уроках истории часто применяются разнообразные визуальные источники такие как рисунки, картины, плакаты, карикатуры и фотографии и мн. др. Они являются одним из основных факторов направленный на формирование мотивации к обучению и являющийся важным средством обучения.

В создании принципа наглядности в разные времена внесли неоценимый вклад Т. Мор, Ф. Рабле, Т. Кампанелла. Большое значение наглядным пособиям придавал Т. Мор (1478-1535) в своем труде «Утопия». Еще одним сторонником принципа наглядности был Ф. Рабле (1494-1552). Он считал, что обучение должно быть связано с окружающей реальностью, используя различные наглядности. В произведении «Город солнца» Т. Кампанеллы (1568-1639), стены, окружающие город расписаны наглядными пособиями по различным предметам в виде разнообразных таблиц развешаны на деревьях, чтобы дети во время прогулок могли усвоить часть знаний.

Я.А. Каменский (1592-1670) был первым кто разработал теорию принципа наглядности. Он, обобщив эмпирически опыт своих предшественников, теоретически обосновав, сформулировал принцип наглядности. Я. А. Коменский в основу познания и обучения поставил эмпирический опыт и создал «золотое правило дидактики»: «все, что

только можно предоставлять для восприятия чувствами, а именно: видимое для восприятия зрением, слышимое – слухом, запахи – обонянием, что можно вкушать – вкусом, доступное осязанию – путем осязания. Если какие-то предметы можно воспринимать несколькими чувствами, пусть они будут несколькими чувствами» [1].

Особое значение наглядности в обучении придавал швейцарский педагог-демократ И. Г. Песталоцци (1746 – 1827). Ряд его произведений, например, «Азбука наглядности, или наглядное учение об измерении», «Наглядное учение о числе», посвящены методике ее применения.

Немецкий психолог и педагог И. Ф. Герbart (1776 – 1841) в своих дидактических советах рекомендовал в преподавании широко пользоваться наглядностью: когда нельзя показать сам предмет, надо продемонстрировать его изображение; но не стоит демонстрировать одно и то же долгое время, так как однообразие действует утомительно.

Много ценного в разработку принципа наглядности внес родоначальник русской научной педагогики, русский педагог-демократ К.Д. Ушинский (1824-1870). Он обобщил опыты Я. А. Коменского, И. Г. Песталоцци и других педагогов. Наглядность, делая учебный процесс более легким, повышает интерес учащихся к знаниям. При использовании наглядности многие сложные положения становятся понятны детям [2].

Студеникин М. Т. в своем учебнике «Методика преподавания истории» подробно излагает об использовании на уроках различных видов наглядности. Особое внимание автор уделяет работе с учебной картиной и со схематическими рисунками. Автор утверждает, что «...с помощью изображений у учащихся формируются образные представления об историческом прошлом» [3].

Наглядность – дидактический принцип, в ходе которого преподавание строится на конкретных образах тех или иных понятий, фактов, явлений, непосредственно воспринимаемых обучающимися. Это фундаментальный принцип. Работа с наглядностью – это работа с готовым образом. Использование средств наглядности на уроках истории развивает способность к анализу, обобщению, формирует умение самостоятельно делать выводы, умозаключения.

Применение наглядных средств обучения содействует не только эффективному усвоению необходимой информации, но и активизирует познавательную деятельность обучающихся; развивает у них способность связывать теорию с практикой, с жизнью; воспитывает внимание и аккуратность; повышает интерес к учению и делает его более доступным.

Наглядность может быть применена на различных этапах занятия: мотивационном, этапе структурирования информации, рефлексивном, организационном. Особое внимание заслуживают следующие положения:

- использование визуализации должно так же способствовать активности учащихся;
- необходимо чтобы учащиеся получали опыт самостоятельной визуализации;
- визуальный ряд должен наводить учащихся на размышление и организацию дискуссии, и никоим образом не навязывать ни образы, ни позицию;
- художественное исполнение должно быть простым для воспроизведения и технологичным;
- необходимо сочетать баланс вербальности и визуальности и следить за отсутствием информационной перегруженности и избыточности, информационное насыщение должно быть умеренным.

В процессе реализации деятельностной наглядности деятельность обучающихся на уроке организуется таким образом, чтобы в ее результате происходило самостоятельное обнаружение и формулирование проблемы обучающимися, мотивирующее на приобретение новых знаний и умений, на основе конструктивных экспериментов с визуальными компьютерными моделями. Далее обучающиеся проводят самостоятельное

исследование визуальной модели, направленное на выдвижение гипотез решения проблемы.

Визуализация сегодня – это важное направление развития образовательной системы, ответ на вызов современного информационного мира.

Одним из самых часто применяемых на уроках истории наглядных пособий – это историческая картина, воссоздающее перед обучающимися прошлое, способствующая осмысливанию выводов и обобщений, организации групповой работы в классе, помогающая развитию речи обучающихся. Одним из главных плюсов картины является ее доступность для использования в любых условиях. В методических работах неоднократно подчеркивалась роль картины в усвоении исторического материала: она создает зрительный образ, иллюстрирует теоретический материал, служит источником извлечения новых знаний, является средством актуализации известного материала, выступает как средство усиления эмоционального воздействия на школьников. Поскольку сегодня используется в основном иллюстративный материал учебника, в частности исторические картины, то остановимся на них подробнее.

По своей смысловой нагрузке иллюстрации могут выполнять и равноправную с текстом функцию: тогда они так и называются равноправными. Они восполняют материал, отсутствующий в тексте. Иллюстрация может выступать и в качестве самостоятельного источника извлечения знаний.

Чтобы усилить, конкретизировать и закрепить зрительным образом в сознании учащихся характеристику исторического деятеля или типического представителя общественного класса используется портрет. В процессе изучения портрета в узком смысле слова в первую очередь внимание обращено на черты лица, характер изображенного на нем человека как личности. В процессе изучения портрета в широком смысле слова вместе с описанием анатомических черт лица и их расшифровкой большое внимание обращается на награды, знаки отличия. Процесс изучения портрета комментируется, что в итоге дает полную характеристику личности и ее места в истории.

Использование карикатур на уроке истории дает простор для развития методического творчества учителя. Основные черты карикатуры – острота, максимальная выразительность при лаконичности изобразительных средств, занимательность – выгодно отличают ее от иных наглядных средств. Применение публицистической графики в виде карикатур способствует формированию у учеников умения адекватно воспринимать и мгновенно оценивать данное средство, повышает их общую образовательную культуру, расширяет кругозор учащихся. Школьники в процессе работы с карикатурой приобретают способность правильно реагировать на наглядные объекты, воспринимать и осмысливать их.

Каждый учитель истории знает о том, что на уроке, необходимо использовать карту. Важнейшим умением, помимо ориентирования, является чтение исторической информации в самой карте, ибо она является важным и особым источником знаний о прошлом. На основе извлекаемой из карты информации учитель учит детей анализировать, сравнивать карты и выполнять преобразующие задания. Регулярное предоставление ребятам карт как объектов анализа показывает им, какие познавательные возможности включены в карту, и как их можно использовать.

Историю невозможно изучать без знания дат, а они могут быть представлены с помощью различных средств наглядности. Методисты давно обращали внимание на проблему изучения хронологии и связывали ее с наглядными средствами обучения. А. А. Вагиным были намечены основные средства наглядности в работе с хронологией: ленты, времени, хронологические ряды, таблицы различного типа. П. В. Гора выделил основные приемы работы с хронологией – составление лент и линий времени, которые позволяют создавать у детей представление о линейности, необратимости времени, разобраться в счете

лет; простое и образное обозначение даты, когда у ученика складываются определенные зрительные или слуховые ассоциации с событием; составление календарей событий (перечень дат, происходивших в сжатые сроки) и хронологических комплексов (даты, связанные тематически и помогающие осмысливать материал); составление хронологических и синхронистических таблиц, призванных обобщить знания учеников по хронологии. Большое значение для осмысления хронологии имеет периодизация истории. Периодизацию можно изобразить в личных схемах. Задания к ним могут быть различными: на обоснование этапов в развитии событий, на отнесение событий к определенному этапу, на выявление ключевых переломных точек, на обоснование критериев периодизации, на составление своей собственной периодизации. Наглядными средствами при работе с цифровым материалом служат статистические таблицы, графики, диаграммы [4].

Одновременно в силу своей специфики цифры служат и средством наглядности в обучении. Записанная на доске и обыгранная дата уже является наглядным пособием. Средства обучения хронологии – не самоцель, поэтому их демонстрация всегда сопровождается познавательными заданиями. То же самое касается и статистических материалов, которым, к сожалению, в практике обучения истории уделяется по сей день незаслуженно малое внимание. Аналитическая деятельность со статистикой, отдельные вычисления на уроке приближают ученика к изучаемой эпохе, и, что называется «на пальцах», показывают событие или явление [5].

Таким образом, наглядность в обучении развивает память, речь, наблюдательность, воображение, учащихся, дает им возможность сформировать умение устного, логически построенного ответа на уроке, умения отстаивать и доказывать свою точку зрения, оперируя фактами и доказательствами.

Литература:

1. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М., 1981. С. 85
2. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1996.
3. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. М., 2000. С. 90.
4. Коваль Т. В. Методика организации работы с визуальными источниками // Преподавание истории и обществознания в школе. 2006. № 10. С. 24.
5. Короткова М.В. Наглядность на уроках истории. С. 79.

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И АНАЛИЗ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Виногородский Н.В.

Научный руководитель: Бекетова А.М. ст.преподаватель

Ргебаева Р.М.- магистр экономических наук, ст.преподаватель

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

nikitavinogrodskij@mail.ru

Основные средства относятся, как известно к категории внеоборотных активов, представляющие собой средства труда со сроком эксплуатации более одного года. Их учет осуществляется в соответствии с МСФО 16 «Основные средства», а также согласно рабочему плану счетов бухгалтерского учета и в соответствии с иными нормативно-правовыми актами законодательства Республики Казахстан.

Поступившие основные средства отражаются на счетах бухгалтерского учета по первоначальной стоимости. Их поступление оформляет бухгалтер заполняя акт приема-передачи долгосрочных активов. Не стоит забывать о процессе признания данных активов. Первоначальная стоимость объекта основных средств подлежит признанию в качестве актива только в том случае, если:

1. признается вероятным, что организация получит связанные с данным объектом будущие экономические выгоды; и
2. первоначальная стоимость данного объекта может быть надежно оценена.

После признания в качестве актива объект основных средств, справедливая стоимость которого может быть надежно оценена, подлежит учету по переоцененной стоимости. В результате переоценки балансовая стоимость объекта основного средства может увеличиваться либо уменьшаться. Если в результате переоценки балансовая стоимость актива увеличивается, то сумму данного увеличения следует признать в составе прочего совокупного дохода. Если уменьшается, то сумму данного уменьшения следует признать в составе прибыли или убытка.

После того как основное средство не приносит доходов предприятию в соответствии с МСФО 16 признание балансовой стоимости объекта основных средств прекращается. После выбытия основных средств у предприятия могут возникнуть расходы или доходы, связанные с этим. В расходы включаются: затраты связанные с демонтажем основного средства и остаточная стоимость (если она имеется), к доходам относят: материальные ценности оприходованные после демонтажа оборудования и реализационную стоимость. Расходы связанные с выбытием отражаются на активном счете 7410 «Расходы по выбытию активов», в конце месяца все счета расходов списываются и закрывается на счете 5610 «Итоговая прибыль/убыток». Доходы от выбытия учитываются на счете 6210 «Доходы от выбытия активов», счет пассивный, по кредиту накапливается, по дебету списывается при закрытии счета. Доходы так же списываются на счет 5610.

Проводить анализ основных средств и эффективности их использования следует последовательно.

1. Анализ наличия и структуры основных средств
2. Анализ показателей движения основных средств
3. Анализ показателей использования основных средств

Наличие основных средств можно проанализировать из таблица 1.

Таблица 1

Анализ структуры основных средств

Наименование статьи	Период					
	2019	уд.вес %	2020	уд.вес %	2021	уд.вес %
Основные средства всего, в том числе:	1 680 097 753	100	1 701 550 917	100	2 210 440 162	100
Земля	61 520 360	3,66	61 520 360	3,62	75 890 456	3,43
Здания	625 650 296	37,24	611 480 360	35,94	802 670 100	36,31
Передаточные устройства	124 021 270	7,38	132 153 621	7,77	165 151 360	7,47
Машины и оборудования	275 759 783	16,41	295 983 632	17,39	418 233 173	18,92
Транспортные средства	564 102 340	33,58	568 869 625	33,43	709 284 903	32,09
Прочие ОС	29 043 704	1,73	31 543 319	1,85	39 210 170	1,77

Итого производственного оборудования	1 385 794 159	82,48	1 400 075 973	82,28	1 855 417 316	83,94
Итого не производственного оборудования	232 783 234	13,86	239 954 584	14,10	279 132 390	12,63

На предприятии согласно анализу наличия и структуры основных средств наибольший удельный вес занимают производственные фонды. Если анализировать структурные изменения в динамике (т.е. сравнивать удельный вес отдельных категорий основных средств отчетного года с предшествующими годами) можно заметить, что с общим ростом стоимости основных средств их структура в большей степени не значительно поменялась. То есть, если в 2019 году общая стоимость ОС составила 1 680 097 753 тенге, удельный вес транспортных средств был равен 33,58%, в 2020 году при увеличении общей стоимости ОС на 21 453 164 тенге удельный вес, все тех же транспортных средств, составил 33,43%, аналогичная ситуация происходит по всем категориям основных средств.

Что касается абсолютных отклонений, замечен рост общей стоимости основных средств, в 2020 году они увеличились на 21 453 164 тенге, что составило 1,28%, в 2021 году наблюдался высокий рост по отношению к предыдущему году, основные средства выросли на 508 889 245 тенге или 29,91%. Наблюдая за абсолютными изменениями всех категорий основных средств прослеживается значительное увеличение основных производственных фондов именно в 2021 году. Общие производственные фонды увеличились на 455 341 343 тенге в 2021 году, в 2020 году увеличение было всего на 14 281 814 тенге.

Столь высокий рост основных средств вполне объясним. По данным организации в 2021 году была проведена реконструкция и строительство зданий. Также были приобретены транспортные средства и проведен капитальный ремонт имеющихся складских помещений и приобретены земельные участки под строительство.

Таблица 2

Анализ движения ОС за 2019-2021 года

Показатель	2019 г	2020 г	2021 г	Отклонение	
				2020/2019	2021/2020
Коэффициент обновления ОС <i>(ОС поступившие/ОС на конец)*100</i>	0,26	5,72	28,02	5,46	22,30
Коэффициент выбытия ОС <i>(ОС выбывшие/ОС на нач.г.)*100</i>	1,98	0,40	2,64	-1,58	2,24
Коэффициент замены ОС <i>(ОС выбывшие/ОС поступ.)</i>	8,06	0,07	0,07	-8,00	0,00
Коэффициент износа ОС <i>(Амортизация/ОС на начало)</i>	0,03	0,04	0,04	0,01	0,00
Коэффициент годности ОС <i>(1-К износа)</i>	0,97	0,96	0,96	-0,01	0,00

Коэффициентный анализ позволяет подробнее и понятнее объяснить изменения основных средств произошедшие за анализируемый период. Коэффициент обновления

показывает долю поступивших основных средств в общем их итоге. В 2019 году показатель был очень низкий, основные средства практически не приобретались. Коэффициент обновления за 2021 год показал высокий результат 28,02, как ранее уже говорилось это связано со строительством новой автозаправочной станции, реконструкцией нескольких АЗС, а также с приобретением новых транспортных средств. Коэффициент выбытия не велик, в 2019 году он составил 1,98, в 2020 году 0,40 и в 2021 году 2,64, т.е. основные средства практически не реализовывались. На предприятии могут использовать с амортизированных ОС. Коэффициент замены основных средств показал в 2019 году высокий, а значит не очень хороший результат в 8,06, т.е. выбыло основных средств в 8 раз больше чем поступило. В 2020 и 2021 годах показатель стабилен и равен 0,7, что говорит о высоких поступлениях ОС, но малой ликвидации. Износ основных средств составляет 3 % в 2019 году, и по 4% в 2020 и 2021 году, это очень хорошие показатели которые говорят, что на предприятии используется новое современное оборудование и техника.

Стоит обратить внимание на показатели эффективности использования основных средств, таблица 3.

Таблица 3

Анализ показателей эффективного использования основных средств

Показатели	2019 год	2020 год	2021 год	Отклонения			
				в сумме	в %	в сумме	в %
				2020/2019		2021/2020	
Фондоотдача	24,10	26,38	23,62	2,28	9,5	-2,76	-10,5
Фондоемкость	0,04	0,04	0,04	0	0	0	0
Фондовооруженность	5 286 474	5 291 464	6 284 200	4 990	0,1	992736	18,8
Фондорентабельность	16,78	18,58	17,37	1,8	10,7	-1,21	-6,5

На первый взгляд основные средства на предприятии используются эффективно, так как показатель фондоотдачи растет, фондоемкость стабильна и предприятие согласно показателям фондовооруженности оснащено оборудованием.

После подробного анализа основных средств можно сделать выводы.

1. Предприятие оснащено новыми, вполне рабочими основными средствами, этому свидетельствует показатель годности ОС.

2. Все анализируемые показатели являются нормальными, хотя коэффициенты износа и годности вызывают сомнения, по нашему мнению они не отражают реальной действительности.

3. В ходе анализа и изучения предприятия было выявлено, что организация использует в работе устаревшее оборудование, в связи, с чем происходят различного рода сбои в работе, что не приемлемо в настоящих условиях, тем самым теряется прибыль.

Литература

1. Годовая финансовая отчетность за 2019-2021 года торговой компании
2. Международный стандарт Финансовой Отчетности 16
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК: Учебник-Минск; ИП «Экоперспектива», 2000

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ КАЗАХСТАНА

Головина А.В.
Научный руководитель: Кусаинова А.А., магистр экономики
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
aleksandra24.5198@gmail.com

Как и любое суверенное государство, Республика Казахстан имеет свою национальную валюту. Национальной валютой, символизирующей независимость Казахстана, является тенге. Она была введена в обращение 15 ноября 1993 года, согласно Указу Президента республики «О введении национальной валюты Республики Казахстан» от 12 ноября 1993 года [1].

Валюта - это национальные, иностранные и международные деньги, как в наличной форме, так и безналичной, являющиеся законным средством платежа [2]. Чтобы понимать, как одна валюта соотносится по цене с другой, используют курс — стоимость одной валюты в единицах другой.

Одним из глобальных вопросов в структуре экономики является проблема финансовой устойчивости валюты. Предоставление стабильности валюты является основной целью работы монетарных властей страны, которые разрабатывают и планируют проводить в государстве подходящую денежно-кредитную политику. Данная цель достигается путем обеспечения во всей экономической деятельности страны ценовой устойчивости. Однако, быть уверенным в однозначном решении всех поставленных вопросов, нельзя, поскольку их решение является крайне сложным процессом, а в краткие сроки и вовсе невозможным.

Каждое суверенное государство объявляет национальную денежную единицу законным платежным средством и обеспечивает ей безусловный и беспрепятственный оборот. Но денежные отношения выходят за рамки национальной экономики. Противоречие разрешается через механизм конвертируемости валют, который обеспечивает их обмен между собой.

На основе законодательно-нормативных актов страны, в первую очередь Закона «О денежной системе Республики Казахстан» Национальный Банк выполняет независимую Денежно-Кредитную Политику с целью обеспечения структурной перестройки, уменьшения инфляции, достижения стабильного экономического роста, предоставления баланса платежного уровня и стабильности национальной валюты [3].

В связи с последними политическими событиями, как в Казахстане, так и в странах СНГ, активно наблюдаются перемены в экономике, а они, несомненно, связаны с изменениями на валютном рынке. Проживая на территории Республики Казахстан, хотелось бы провести анализ именно в соотношении к национальной валюте моей страны. Для точности анализа были взяты данные в период с 2015 года по состоянию на 13.03.2022 и основные валюты, имеющие значение на мировом рынке.

Таблица 1. Курс валют по отношению к тенге в 2015г., 2020г., 2022г.

год	Российский рубль	Доллар США	Евровалюта
2015	4.75	339.47	373.27
2020	5.69	426.56	518.61
2022	4,38	511,36	564,59

Таблица 1 была составлена автором на основании следующих источников [4-8].

Исходя из данных таблицы можно провести анализ изменения курса валют, начиная с 2015 года. По данным на 2015 год курс Российского рубля по отношению к тенге составлял 4,75 рублей, что на 19,8% меньше, чем в 2020 году, однако если говорить об изменениях в отношении доллара США к тенге, то здесь речь уже идет о 25,6% за тот же период времени. А евровалюта стала лидером, увеличив курс с 373,27 евро на целых 38,9%.

Динамика изменения валюты в этот период закономерна и в целом стабильна. Однако последние политические события внесли значительные изменения в валютный рынок, в том числе и в Казахстане, поэтому с 2020 года по 13 марта 2022 прослеживается снижение курса Российского рубля с 5,69 рублей до 4,38, т.е. снижение на 29,9%. А если говорить о евровалюте и долларе США, здесь эффект обратный. Повышение доллара составило 19,9%, а евро - 8,9%. Такой скачок произошел очень резко и сказался в основном на торговом бизнесе, естественно отголоски этого процесса отразились и на экономике в целом.

Национальная валюта важна для измерения заработной платы, поэтому для наглядности были выделены основные показатели средней заработной платы и прожиточного минимума Казахстана и России.

Поскольку Казахстан граничит значительной частью своей территории с Россией, это связывает две страны и экономико-политическим положением. Ощутимая доля товарооборота Казахстана приходится на Российскую Федерацию, поэтому и на валютном рынке присутствует взаимосвязь.

Таблица 2. (Казахстан)

(Россия)

год	ср зараб плата	прожиточный минимум		год	ср зараб плата	прожиточный минимум
2015	126 тыс тг	21 364 тг		2015	34 030 руб	9701 руб
2020	210 тыс тг	31 183 тг		2020	51 083 руб	10843 руб
2022	265 тыс тг	36 018 тг		2022	65 020 руб	12654 руб

Таблица 2 была составлена автором на основании следующих источников [9-12].

По данным таблиц можно отметить, что средняя заработная плата в обеих странах закономерно возрастает. В Казахстане средняя заработная плата за 7 лет увеличилась на 139 тысяч тенге, или на 110%, а в России на 31 тысячу рублей - 91% соответственно.

С изменением курса, меняется и цена на товары и услуги в стране, что влияет на прожиточный минимум населения. В 2015 году в Казахстане он составлял 21 364 тенге, а к 2022 году увеличился аж на 68,6%. В России же за этот период произошел рост на 30,4%, что в два раза меньше, чем в Казахстане.

Однако показатель прожиточного минимума в Казахстане на сегодняшний день это лишь 13,6% от средней заработной платы населения, что в целом свидетельствует развитии экономики страны. А в Российской Федерации показатели составили 19,5% от средней заработной платы граждан.

Подводя итог, хотелось бы отметить, что в настоящий момент национальная валюта оказывает большое воздействие на рост экономики Казахстана. В случае повышения курса тенге, это будет являться положительным фактором, так как возрастает ее покупательская способность, из чего следует, что возрастает экономическая безопасность страны.

Если же снижается курс тенге, то это приводит к понижению экономической защищенности Республики Казахстан. Чтобы этого не происходило, государству следует

проводить мероприятия по реализации стабильности государственной денежной единицы. В основном нужно провести жесткую денежно-кредитную политику, удержать инфляцию в пределах установленного коридора. Также нужно обеспечить стабильность цен, понизить отток спекулятивного капитала, снижать долларизацию экономики и волатильность процентных ставок. Несмотря на однозначность поставленных задач для реализации конечной цели, необходимо отметить, что данная политика крайне сложна в исполнении, особенно в нынешних условиях экономической нестабильности.

Литература

1. Проблемы устойчивости национальной валюты Казахстана (articlekz.com)
2. Валюта — Карта знаний (kartaslov.ru)
3. О денежной системе Республики Казахстан - ИПС "Әділет" (zan.kz)
4. История обменного курса валют Евро (EUR) и Тенге (KZT) за 2015 год. free currency rates (FCR)
5. История обменного курса валют Евро (EUR) и Тенге (KZT) за 2020 год. free currency rates (FCR)
6. История обменного курса валют Доллар США (USD) и Тенге (KZT) за 2015 год. Национальный банк Республики Казахстан (НБК) (freecurrencyrates.com)
7. История обменного курса валют Доллар США (USD) и Тенге (KZT) за 2020 год. free currency rates (FCR)
8. Курсы валют в Казахстане на сегодня, выгодный курс обмена валюты в обменных пунктах и банках Казахстана (bai.kz)
9. Средняя зарплата в России по годам с 1999 по 2022 (fincan.ru)
10. Как менялись зарплаты казахстанцев за 25 лет. Инфографика (lsm.kz)
- 11.1 МРП, МЗП размеры в 2022 году в РК | Параграф Online (zakon.kz)
12. Справка о величине прожиточного минимума (подготовлено экспертами компании "Гарант") | ГАРАНТ (garant.ru)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ МОЛОДЕЖИ ГОРОДА КОКШЕТАУ

Дусумбекова Р.А.

Научный руководитель: Мухамбетова Д.С., магистр педагогических наук, лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

raushanguldusumbekova@mail.ru

Современная молодежь — это будущее каждого государства. Социальное самочувствие и благосостояние молодежи впоследствии сформирует достойное место страны в мировом сообществе.

На сегодняшний день исследователи определяют молодежь как социально-демографическую категорию общества, которую можно выделить, исходя из социальных характеристик, положения в обществе, культурного развития. Ученые обычно отмечают, что с 14 лет человек начинает понимать свои социальные права, находит свое место в обществе и решает, как дальше должно сложиться его будущее.

В статье рассматриваются некоторые аспекты анализа социального положения молодежи города Кокшетау, их взгляды на актуальные проблемы в молодежной среде. Вопросы правового и политического концепта представляются в степени

удовлетворенности и показаны в виде диаграмм и таблиц. Статья разработана на основе социологического исследования и осуществлена методом анкетирования. В общей сложности в опросе было проинтервьюировано 174 респондента в возрасте от 14 до 29 лет.

Целью социологического исследования является выявление основных социальных проблем молодежи города Кокшетау на основе теоретического и статистического анализа динамики тенденций, наметившихся в социально-экономическом положении молодежи, её политических и гражданских ориентациях.

На основании информации с официального сайта Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК численность населения в г. Кокшетау на 2022 год составляет 141 396 человек, численность молодежи (14-29) в составе населения г. Кокшетау составляет 11 470 человек, или 8,11% [1], на 1 января т.г. в г. Кокшетау созданы и действуют более 22 молодежных и общественных объединений [2].

Оценка социального самочувствия.

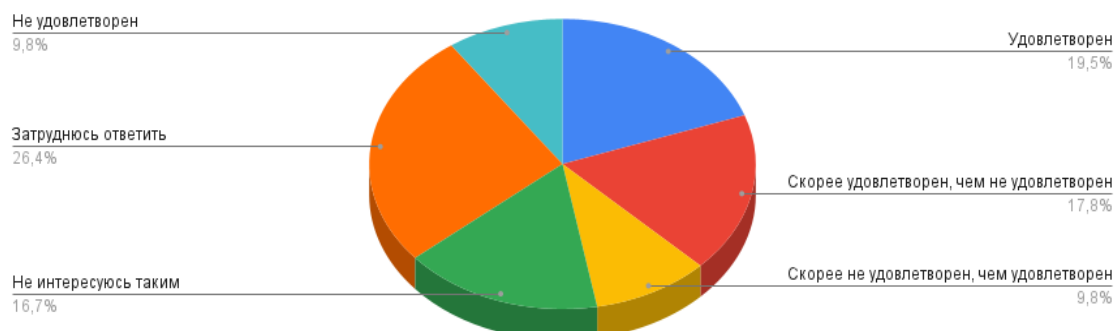
Данные исследований показали, что оптимизм, отмеченный в настрое молодежи региона на текущий период имеет тенденции к стабильности. Согласно данным исследования - 32,8% молодежи оценивают положительно собственный жизненный настрой, 50% характеризуют его удовлетворительно. Однако можно заметить, что для 1,1% он достаточно негативный, 16,1% опрошенной молодежи затрудняются с ответом.

Степень удовлетворенности молодежью политическими и социально-экономическими реформами в стране.

Средний процент удовлетворенности решения данной проблемы по г. Кокшетау составляет лишь 19,5%. Достаточно критично оценивают работу исполнительных органов около 17,9% молодежи города, но, всё же считают их работу удовлетворительной. Не интересуются реформами порядка 16,7% опрошенных. ¼ часть опрошенных не смогли определиться с оценкой, что указывает на отсутствие чувства сопричастности к происходящим реформам. Всё же есть и те, кто считает, что данная проблема остро нуждается в решении, таких по статистике порядка 9,8%.

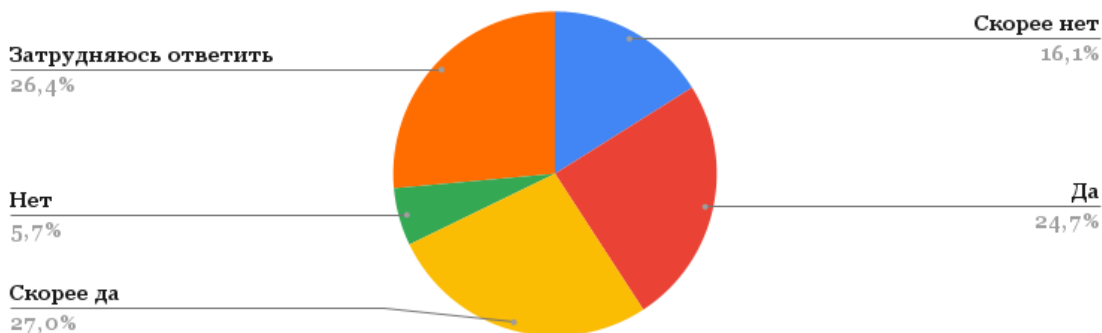
Степень удовлетворенности молодежи политическими и социально-экономическими реформами в стране

Обеспечение гражданских прав

Правовое сознание и правовая культура населения страны – показатель уровня демократии государства. Проведенное социологическое исследование показало, что порядка 20% молодежи не в достаточной мере чувствуют себя защищенной и считает, что их права, гарантированные основным Законом Республики Казахстан, носят порой декларативный характер. Исходя из того, что в опросе приняли участие более 90% учащихся высших и средне-специальных учебных заведений, можно сказать, что уровень общественно-политической активности молодежи г. Кокшетау ещё достаточно низкий, доля её участия в процессах общества невелика.

Обеспечения социальных, гражданских и политических прав

Политическое участие молодежи

Молодежь г. Кокшетау наиболее разумным способом общественного воздействия считают обращение в местные государственные органы суд; в центральные органы письма в органы с внесением конструктивных предложений; в международные правозащитные органы. Пытаются получить помощь от депутатов и СМИ. Менее доминирующим способом достижения целей молодежь г. Кокшетау видит в забастовках, митингах и демонстрациях.

Реализация государственной молодежной политики в сельской местности

Одним из направлений реализации государственной молодежной политики является повышение общественно-политической активности молодежи, улучшение материального положения, которое является одним из важных факторов социализации молодого поколения. Особое место при этом отведено формированию условий для реализации социального, интеллектуального, культурного и экономического потенциала молодого поколения сельского региона.

Низкий уровень жизни на селе	29,3% (51ч)
Негде проводить досуг	29,3% (51ч)
Низкое качество школьного образования	13,8% (24ч)
Низкое качество медицинского обслуживания	19,5% (34ч)
Трудно получить высшее профессиональное образование	15,5% (27ч)
Проблемы с трудоустройством	23,6% (41ч)
Нет перспектив для профессионального роста	28,2% (49ч)
Всё вышеперечисленное	18,4% (32ч)
Не знаю, т.к. я коренной житель города и не бывал в селе	16,1% (28ч)
Затрудняюсь ответить	15,6% (27ч)

Таблица 1. Основные проблемы молодежи в сельской местности. Составлена автором.

Как показал опрос молодежи г. Кокшетау, по их мнению, на первых местах у сельской молодежи проблема низкого уровня жизни на селе – 29,3%, а также проблема проведения досуга - 29,3%. Нет перспектив для профессионального роста - 28,2%. Остро стоит вопрос с трудоустройством молодежи, считают 23,6%. 16,1% опрошенных не бывали в селе и не могут дать ответа. Затрудняются ответить - 15,6% молодежи.

Следующий критерий анализа, это общественно-политическая активность, т.е. участие молодежи в процессе принятия политических решений. Согласно результатам опроса, только 27 человек опрошенных внимательно следит за информацией о политике. Доминирует, однако же, по численности молодежь, интересующаяся политической жизнью общества от случая к случаю - 114 чел. Не интересуются политикой 19 человек опрошенных.

Таким образом, настоящая ситуация характеризуется некоторой аполитичностью молодежи, инертностью, индифферентностью и нейтральностью к политическим событиям государства, гражданами которой они являются.

В оценке гражданского и политического участия можно сделать вывод, что молодые люди г. Кокшетау в основном активны. Молодежь в большей степени заинтересована социально-экономическими проблемами города и страны,

Однако отмечаются и нестабильные аспекты у молодежи в вопросах политики. Молодые люди города Кокшетау считают, что не в состоянии повлиять на политическую систему и на процесс принятия политических решений.

Необходимо отметить, что в основном молодежь четко выстраивает границы своих требований и социальных проблем. Степень удовлетворенности реформами в стране держится на стабильном уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [Электронный ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/>
2. Официальный сайт Управления внутренней политики Акмолинской области [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-uvp/documents/details/62622?directionId=6652&lang=ru>

ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ

Дусумбекова Раушангуль

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

raushanguldusumbekova@mail.ru

Человеческое общение по большей части происходит с помощью жестов и мимики. Как пишут в многих книгах, для передачи фактической информации используют вербальные способы, а для передачи эмоций и чувств невербальные способы. Когда человек обладает хорошей интуицией и естественен в разговоре, мы думаем, что он очень уверенный, на самом же деле он умеет понимать как вербальные, так и невербальные сигналы и использовать их в своем общении. Если же в разговоре с собеседником чувствуется ложь и неуверенность в его словах, то у него сразу видно разногласие между его мимикой, поведением и сказанными словами.

Все помним Чарли Чаплина - великого артиста немого кино. В его актерском мастерстве сразу понятно, по его мимике и жестам, где он смеется, плачет или ему весело. Такие актеры как Чарли Чаплин – гении невербального общения. Они настолько владеют сигналами чувств, эмоций и языком тела, что несут в себе массу информации. При общении с человеком, мы не обходимся без жестов, фиксаций и поз. Первое, на что обращаем внимание при общении - лицо. Лицо является главным показателем эмоций и чувств. Легче всего глядя на лицо распознаются положительные эмоции, такие как любовь, радость, счастье. Труднее обстоит дело с отрицательными эмоциями, такими как грусть, печаль и разочарование. Вообще мимика определяет самые основные эмоции: удивление, гнев, страх и отвращение.

Улыбка - означает проявление радости. Но она тоже бывает разной: когда человек улыбается только губами, и когда улыбается с зубами. Но не всегда улыбка означает проявление радости. Легко можно узнать искренне ли улыбается тебе человек. Если в его глазах пылает огонь, то он очень заинтересован в общении с тобой, если же в глазах его пустота, то собеседник чем-то обеспокоен или ты ему неприятен. Конечно, если кто-то скажет, что выражение лица можно подделать, то он будет прав. Однако, слова, жесты и поза выдают человека.

В мире очень много жестов, однако в разных странах они имеют и разную формулировку. К примеру, в Британии, если человек поднял большой палец на дороге, означает, что он голосует и всё хорошо. Но в Греции такой жест влечёт за собой оскорбительное значение.

Основные жесты, которые мы используем, это жесты с помощью рук, они помогают распознать ложь собеседника или симпатию к тебе.

Больше всего нас выдают жесты ладонями. Основных три жеста: ладонь вниз, ладонь вверх и указующий перст. Характеризуются они так: ладонь вверх – значит человек Вам доверяет и выражает покорность, ладонь вниз – человек пытается доминировать над Вами, указующий перст - человек агрессивно настроен на Вас.

Что касается рукопожатий, оно бывает так же трех видов: доминирующее, покорное и равное. Если человек хочет доминировать в Ваших отношениях, то рука его направлена ладонью вниз.

Другой жест - сцепленные руки. Жест этот означает негативное отношение и в некотором смысле разочарование. Наблюдается он в трех положениях: сцепленные пальцы возле лица, руки, которые лежат на столе и руки опущенные на колени. Такой жест чаще всего используют люди уверенные в себе и обладающие чувством доминирования и даже превосходства. Также к жестам уверенных людей можно отнести захват руки на руку или руки сцепленные за головой.

К жестам неуверенного человека можно отнести: скрещивание рук со сжатыми кулаками или обхват предплечий. Такие жесты говорят о желании сдержать ненависть или страх. Человек зажат и пытается закрыться от мира, т.е у него некая враждебная и оборонительная позиция.

И последний жест, про который хочется упомянуть – стартовый жест. Этот жест чаще всего используют студенты перед окончанием лекции, и означает что пару пора завершать. Студент сидит, положив свои руки на колени или обхватывает край сидения руками. Как видите, в мире много различных жестов. Но всегда нужно с осторожностью их использовать, дабы не совершить ошибку.

Литература:

1. Аллан Пиз. Язык телодвижений. Самосовершенствование. Расширенная версия. 1981 г.

ЯСАУИ ХИКМЕТТЕРІНІҢ ПӘЛСАПАЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Есенқараева Ж.Р.

Ғылыми жетекші: Бөкен Г.С., ф.ғ.д., қауымдастырылған профессор

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Yessenkarayeva@gmail.com

Сопылық әдебиеттің ірі өкілі, кемеңгер, ақын Қожа Ахмет Ясауи шарифат жолы мен ақыреттік сананы дидактикалық мазмұнда поэзия тілімен бейнелеудің ерекше үлгісін жасады. Ясауи хикметтері адамзаттың шынайы бақыт табу жолына насихат. Екі дүниенің ара салмағы айқын аңғарылатын хикметтерде Аллаға бойсұну мен Жаратушы сүйген әрбір істі сүю және Ол тыйым еткен әрбір істен тыйылу және бұл дүниені Алла жолына тәрк ету- нағыз ғашықтық. Осы хикметтердегі «ғашықтық» сөзі – Ясауи пәлсапасының діңгегі. Қожа Ахмет Ясауидің сопылық сарындағы пәлсапалық толғамдарының өзегі- ғашықтық. Эпикалық-дидактикалық мазмұндағы «Диуани хикмет» даналық кітабында ақиқаттың, ақылдың, тіршіліктің, жаратылыстың түп негізі Құдайға ғашықтық екенін аңғарамыз.

Әуелі Алланы сүй ғашық болсаң (9 хикмет)

Иман жоқ сүймегенде, жаны да жоқ.. (31 хикмет)

Ғұлама 4 хикмет сөзінде:

Сегізде дүние қызығын талақ қылдым.

Тоғызда бір құдайды қалап білдім (16 хикмет)

ҚР Ұлттық кітапханасының сирек қорында сақталған «Рашахат» шығармасының қолжазбасы мен басқа да дереккөздерде Қожа Ахмет Ясауидің ұстаздары туралы деректер төмендегідей. Арыстан баб (жеті жасқа дейінгі ұстазы), Қожа Жүсіп Хамадани (жеті жастан

кейінгі ұстазы). Қожа Жүсіп Хамаданидің халифалары: 1.Қожа Абдуллах Баррақи, 2. Қожа Хасан Андақи, 3. Қожа Ахмет Йасауи, 3.Қожа Әбдіхалық Ғуждевани [6].

Ғашық боп жиырма сегіз жасымда мен
Жан кешіп , мехнат шегіп, бас ұрған ем.

Бұл ғашықтық дүниелік іске ынтықтық емес, әсте. Бұл ғашықтық- дүние ісін көзге ілмейтұғын, ақиқат ғұмырға ассыққан, Ұлы Алланың дидарияна ғашықтық.

Бар ынтамен берілмей ғашық болмас,
Ондай ғашық жүрмейді жақын көпке. (57хикмет)
Ей достаар бұл дүнеде жоқ дүр рахат.
Мәжнүңдей ағайыннан қашып тындым (8 хикмет)

Ғұламаның осы хикмет жолдарында қолданыс тапқан « мәжнүңдей» сөзінің өзіндік мәні көне дастандардан байқалады.

Шығыс халықтары арасында көне замандарда кең тараған ғашықтық дастанның негізіндегі “Мәжнүн” сөзі “есінен адасу” мағынасын береді. Дастанға сүйенсек, елінен алыс кеткен Мәжнүннің көкірегі толған дертін тек ұшқан құс пен жортқан аң ғана ұғынған екен. “Ләйлі - Мәжнүн” жыры сопылық поэзия үлгісінде жазылған, өзіндік символдық ерекшелігі дастан ретінде танымал екенін ескерсек, ғұламаның дүние жаны дүние тіршілігінен қаншалықты қашық болғанын аңғарамыз.

Пәниді дұшпан санап жүрдім міне,
Мансұрдай ғашық ғұмыр сүрдім міне.

Бұл хикмет жолдарындағы «мансұрдай» демегі- тарихи тұлға Халлаж Мансұр хақында. Ол өз заманының захир ғалымдары да ұғына алмаған Аллаға деген ғажап махаббатқа ие, адал құл еді. Зерек әрі парасатты болғаны және тылсым дүниелерге көзі ашық болған жан. Тарихи деректерге сүйенсек, Мансұр баба күніне мың рәқағат намаз оқып, әр түні жоқ дегенде төрт жүз рәқағат намаз оқуды өзіне міндеттеген екен. Бірде Мансұр Халлажға : « осыншама биік дәрежелерге жете тұра неге өзіңізді қинайсыз?» делінгенде: «Алла тағалаға дос болғандардың ісіне рахат та, машақат та әсер етпейді. Олар Алла тағаланың сипаттарында пәни болып, өздерін ұмытқаны соншалық оларға рахат не ауыртпалық әсер етпейді» деп жауап берген екен.

Осы хикмет жолдарында Ясауи ғұлама өзінің пәниден мәжнүңдей қашып, Аллаға Мансұрдай ғашық болғанын аңғарамыз.

Шариғат – дүр ғашықтар әфсанасы (12 хикмет)

Шариғатқа бойсұну- ғашықтықтың алғышарты ретінде қаралады.

«Хакім- адам баласының пайдасы үшін ойын, күлкі, иззат, ұйқыдан қалып, бар мақсаты бір ғана хақты таппақ, әрбір нәрсенің себебін таппақтан ләззаттанады» деп адамзат баласының мүддесіне қызмет етуші, соны ғана өмірлік мақсат етуші адамдардың асылдары деп бағалайды, ал, Ғайри діннің хакімдері- деп Ислам дінінен басқа бөтен діндерден (Буддизм, Христиан, Иудализм т.б) шыққан хакімдерді меңзеп отыр. Өйткені ол хакімдер адамзат өмірінің сырына жетсе де діннің хақ мағрифатына жете алмағандар. Олар бір Алланы танып, иманның қалған алты шартының біріне күмәнмен, біріне қарсы болғандарды Ғайри діннің хакімдері дейді.

Шариғаттың шапанын сен кимесең,
Тариқаттың пырағына мінбесең,
Ой түбіне сүңгіп інжу ілмесең,-
Кіріп болмас майданына хақтықтың. (66 хикмет)

Қожа Ахмет Ясауи негізін салған Түркі жеріндегі мінез- құлық ережелері арқылы түп иеге ұласуды меңгертеді, Түркілік сопылық бағыттың, сопылық ілімнің меңгерудің 4

сатысын Шариғат, Тариқат, Мағрифат, Хақиқатты танып , сатысынан сүрінбей өткен жандарға - Саниғ ғашықтық тән болады.

Шариғат- Ислам дінінің негіздерін танытып, көпшілікке берілетін білім. Ол үшін осы төрт сатылы сопылық ілім, танымды шәкірт (Мүрит) алдымен мектеп, медреседе оқып танып, біліп терең меңгеру.

Тариқат- Сопылық тәжірибеден өту кезеңі. Тариқат талапкер шәкірттердің ең озығына берілетін ілім.

Мағрифат -Ұзақ жылдар бойы сопылық тәжірибеден өтіп жетілген шәкірттің Қал ғылымы (заһри ғылым мен қоғамдық ғылым салалары) мен Хәл ілімін (Толық адам ілімін) терең меңгеріп, хақиқатты танып, білуге бет алған кезеңдегі ең таңдаулысына беріледі. Мағрифат жолына түсіп, дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын танып, білуге ұмтылған сопылық жолдағы азапты ізденіс жолындағы талапкер бұл салада да ұзақ жылдарға созылған ғылым жолындағы ізденістер арқылы ойлау өрісін жетілдіріп , рухани сырын танып білетін Жан ғылымы деңгейіне көтерілген ең озықтарына беріледі.

Хақиқат- Сопылық жолдың ең соңғы сатысы Хақиқатты танып білу немесе мыңдаған талапкер сопылардың ілулі біреуінің ғана қолы жететін бірегей құбылыс.

Тән тілінде, жан тілінде нәпсі бар (60 хикмет)

« Адамның кемелденуі жайында ұлы философтар да, ақындар мен тақуа сопылар да , тіпті ресми дін өкілдері де бір ауыздан айтатын шындығы бар, ол- адамның өз кемелденуі жолында материясын, яғни тәнін қажет етпейтін күйге жетуі»[4,176] деп тұжырым жасаған.

Табынбай дидарға көз жетпек қиын,

Сағынбай сапарың оң етпек қиын.

Түсінбей жол мәнісін жолға шықпа (36 хикмет)

Аллаға шын ықыласпен табынбай , есеп күні Алланың дидарын көру бұйырмас, сағынбай, ынтықпай, күмәннен сейілмей , діннің жолын тұтпаққа асықпа деп насихаттайды. Аллаға ауыз жол еместігі, Алланы танымаққа жүрек пен махаббат және ынтық мұнтаз көңіл қажеттігін сөз етеді.

Жан бар ма іңкәрлікте жанып, солмас,

Ойранға дүние- малды салып болмас!

Сүймейше Алла сені танып болмас,

Жасаған, не істесең де, ғашық қылшы.

Өлеңі шын ғашықтың жолық маған

Өлгенше Закариядай болып бағам.

Зәкария – пайғамбар, Құран Кәрім кейіпкері, Жақия пайғамбардың әкесі. Құран Кәрімнің “Әли Ғымран” сүресінде Мәриямға тәрбиеші таңдалғандығы, таңдаудың Закарияға түскендігі және Алладан ұл сұрап жалбарынғаны, оған Жақия деген ұл бергендігі, сонда Закарияның михрабтан шығып, қауымына: “Ертелі-кеш Алланы дәріптеңдер” дегені айтылады. Мұсылмандық аңыздарда ұлы Жақияны залым патша өлтіргеннен кейін, Закария Пайғамбар (ғ.с.) ағаштың діңгегіне жасырынады. Іздеушілер оны Ібілістің көмегі арқылы тауып алып, Закарияны ағашпен бірге бөліп тастайды.

Айуб та азабынан қорықпаған

Жаратқан не істесең де, ғашық қылшы. (27 хикмет)

Құран кәрімде Аюб Аллаһның қызметкері есебінде сипатталады, Аюб Аллаһқа деген сенімін ешқашан жоғалтпағаны және әрдайым қиын жағдайда Аллаһ тағалаға жалбарынып көмекке шақырғаны айтылады:

Әйүб (Ғ.С.) те Раббына: “Маған бір бәле келді. Сен мәрхамет етушілердің абзалысың” деп, жалбарынды. Әнбия сүресі, 83-аят [5.329]

Дертсіз адам адам емес, мұны аңла;
Ашқсыз инсан хайуан жынысы, бұны тыңда...
Сүйгендер дүниеменен тату болмас.
Бездіріп ғашық дерті бақ, пайдадан..(29 хикмет)

Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымында “дертті адам”, “топырақ адам”, “кемел адам”, сондай-ақ, “ғарип адам” тұлғалары да дәріптеледі.

Ясауи пәлсапасындағы ғашық дерті- бар пәниді тәрк еткен пенде бойындағы Ұлы Алланың дидарына ынтықтықтан туған тағатсыз сезім.

Жөн білсе, азап кешпей ғашық жатпас,
Хақ деген қу нәпсінің қасын бақпас. (32 хикмет)
Тар кешіп , тариқатқа жетпейінше,
Айтпағын ғашықпын деп жалған, достар.
Құр тілмен ғашық жолын жүріп болмас,
Ол жақта, мұнда еңірмей, күліп болмас.(34 хикмет)

Дүниенің көрінген һәм көрінбеген сырын түгел танып, біле алатын ғылымды Ладунни ғылым деп атайды. [3.65] Пайғамбарларға және бірлі жарым әулиелерге (Ясауи сынды) ғұламаларға тән Алланың ғылымы.

Ладунни,батини ілімі - ғайып ілімі, сырлардың мәніне жету мағынасында қолданылады.

Сопылар барлық ғылым атаулының Аллаһ тарапынан берілетіндігіне сенеді. Басқа дін, шарият, қал ғылымдары періште, елші арқылы беріледі. Ал Ладунни ілімі, ешқандай білім алмастан, тікелей Хақиқаттан адамға берілген ілім. Ладунни ілімін Құдайлық таным немесе мағрифат деп те атайды. Бұл - рухани шабыт кезінде тікелей Тәңірден берілетін таным (илһам). Басқаша айтқанда «илм-и ладунни» илаһи сый, құт. Бұл ілімнің мектебі-тақуа. Ладунни ілімін сыртқы сезім мүшелері мен себептер немесе құралдар арқылы емес, «мағынауи хәл» арқылы үйренуге болады.[4]

Тәубесіз , Хақтан тайған ғашықтарға
Қатты азап , қасіреті бар тар лақатта. (49 хикмет)
Басым топырақ, өзім топырақ, тәнім топырақ;
Хаққа қауышар ма екем деп – рухым муштақ.

Бұл сопылық мағынада “уисал” (Хаққа қауышу) мақамын білдіреді. Өлім сағаты әрбір пендеге соғылатын әділет үні.

Топырақ болу мен нәпсіден арылу – Хаққа қауышудың бірінші шарты болып табылады.

Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінде адамның табиғаты Құранда айтылғандай – су мен топыраққа телінеді. “Асылын білсең су уа кил (топырақ) және килге (топыраққа) кетер йа” – дейді ол.

Мекен берген, халық қылған Ол – Лә мәкан,
Түп иесін көксемей бола ма екен?

деп хакім Абай да тоқталған «ләмәкан» – Алла -Тағаланың «әу баста туылмаған, мекені жоқ, мекенсіз, ол барлық жерде» деген сипатын білдіретін ұғым [5].

Пәлсапашы ғұлама, пенденің бойындағы нәпсіні есеп күнін ескермейтұғын, таусыншақ күнге тәубесі жоқ нағыз дұшпан деп таниды. Пенденің адам болмағы-нәпсіні тиюында, ал кемел болмағы- Алланы тануында.

Бастағы еркің дұшпаны ғой иманның (70 хикмет)

Қорытынды. Қожа Ахмет Ясауи Хаққа жету жолында әуелі Алланы сүймек, ақ жолына ғашық болмақ, Ол сүйіп жаратқан әрбір сүйіктісіне жанын пида етуді көздейді. Жүрегінде хақ тілі күбірлеген кемел жан бұл дүниенің шолақ екенін әркез сезінді әрі әрбір қанжүрек осы қағида құлаққа ілсе екен деген насихат қалдырды. Фольклор мен жазба әдебиеттің толысуына ықпал етіп, түркі-мұсылман қауымына кең таралған хикметтер-адамзатты ақиқат әлеміне жетелеп, ғибратты ғұмырдың мәні- Құдайға құлшылық екенін айқын аңғартты. Ғұлама екі дүниенің ара салмағын ажыратып, ақиқатын жазбай танитын, жаратылыс сырын көкірек көзімен көре алатын ерекше қасиетке ие болған .

Сатқым келер бір тиынға пәниді (63 хикмет)

Сүндетін алпыс үште сақтап адал,

Зейін сап жерге кірді Құл Қожа Ахмет. (22 хикмет)

Алланың дидарымен қауышу- пәни қызығын тәрк етіп, ақиқатты сүйген жандарға ғана бұйырар сый.

Әдебиеттер тізімі:

1. Фуат Көпрүлү. Түркі әдебиетіндегі алғашқы сопы- акындар. –Түркістан, 2016.- 173 бет.
2. Иассауи Қожа Ахмет. Диуани хикмет. –Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2009.- 312 бет.
3. Мырзахметұлы М. Абай лұғаты. –Алматы, 2015.-104 бет.
4. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. –Алматы: “Аруна Ltd.”
5. Құран Кәрім: Қазақша мағына және түсінігі. – Медине, 1991.-674 бет.
6. Ғалия Қамбарбекова.Қожа Ахмет Ясауи мұрасы мен ілімінің зерттелу мәселелері// V халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы. – Алматы, 2017

БАЛАБАҚША ҮДЕРІСІНДЕ СЕНСОРИКАНЫ ДАМУ НЕГІЗДЕРІ

Әдият Жансая,

zhansaya2600@mail.ru.

Жетекші: Жумабаева З.Е., п.ғ.к., профессор, КЕАҚ «Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті»

Андатпа

Аталмыш мақалада мектепке дейінгі педагогикада ерекше рөл атқаратын сенсорлық білім беру мәселесі қарастырылған. Балалардың ерікті мінез-құлқының әртүрлі формаларын қалыптастыру үшін ерекше маңызы бар дидактикалық ойындар енгізілген. Сенсорикада дамиды ырықты зейін және жады, мотивтердің бағынуы және іс-әрекеттің бағыты қалыптастырылған . Дидактикалық ойын-бұл балалардың сенсорлық белсенділігін тәрбиелеудің құнды құралы, соның арқасында балалар өз білімдерін салыстыруға, жіктеуге, нақтылауға дайын. Аталған мәселе бойынша жұмыс дидактикалық ойын кіші мектеп жасына дейінгі балалар үшін әлемді танудың негізі екенін көрсетілген. **Кілтті сөздер:** дидактикалық ойын, балалардың сенсорлық тәрбиесі, зейін, есте сақтау, кіші мектепке дейінгі жас.

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема сенсорного образования, играющего особую роль в дошкольной педагогике. Включены дидактические игры, имеющие особое значение для формирования различных форм волевого поведения детей. Развивается сенсорика, формируется внимание и память, подчинение мотивов и направленность деятельности. Дидактическая игра является ценным средством воспитания сенсорной активности детей, благодаря чему дети готовы сравнивать, классифицировать, конкретизировать свои знания. В работе по данной проблеме показано, что дидактическая игра является основой познания мира для детей младшего дошкольного возраста. **Ключевые слова:** дидактическая игра, сенсорное воспитание детей, внимание, память, младший дошкольный возраст.

Annotation

This article discusses the problem of sensory education, which plays a special role in preschool pedagogy. Didactic games are included, which are of particular importance for the formation of various forms of strong-willed behavior of children. Sensory perception develops, attention and memory are formed, the subordination of motives and the direction of activity. Didactic play is a valuable means of educating children's sensory activity, so that children are ready to compare, classify, and concretize their knowledge. In the work on this problem, it is shown that the didactic game is the basis of cognition of the world for children of younger preschool age. **Keywords:** didactic game, sensory education of children, attention, memory, younger preschool age.

Сенсорлық даму (лат. sensus-сезім, сезім) балада қоршаған әлемнің объектілері, объектілері мен құбылыстары туралы қабылдау процестері мен идеяларын қалыптастыруды қамтиды. Адам жұмыс істеуге дайын сезім мүшелерімен туады. Бірақ бұл қоршаған шындықты қабылдаудың алғышарттары ғана. Толыққанды сенсорлық даму сенсорлық білім беру процесінде ғана жүзеге асырылады, бұл кезде балалар түрлі заттар мен материалдардың түсі, формасы, өлшемі, белгілері мен қасиеттері, олардың кеңістіктегі орны және т.б. туралы анықтамалық идеяларды мақсатты түрде қалыптастырады, қабылдаудың барлық түрлері дамиды, осылайша ақыл-ой белсенділігінің дамуына негіз болады [1, 303б.].

Сенсорлық білім одан әрі оқу мүмкіндігі үшін маңызды болып табылатын психикалық функцияларды қалыптастыру үшін қажетті алғышарттар жасайды. Ол көру, есту, тактильді, кинетикалық, кинестетикалық және сезім мен қабылдаудың басқа түрлерін дамытуға бағытталған.

Мектепке дейінгі педагогика тарихында, оның дамуының барлық кезеңдерінде бұл проблема орталық орындардың бірін алды. Мектепке дейінгі педагогиканың көрнекті өкілдері (Я. Коменский, Ф. Фребель, М. Монтессори, О. Декроли, Е.И. Тихеева және т. б.) балаларды заттардың қасиеттері мен белгілерімен таныстыру үшін түрлі дидактикалық ойындар мен жаттығулар жасады. Кеңестік сенсорлық білім беру теориясының принциптері тұрғысынан аталған авторлардың дидактикалық жүйелерін талдау жаңа психологиялық-педагогикалық зерттеулер аясында балаларды объектілердің қасиеттері мен қасиеттерімен таныстырудың жаңа мазмұны мен әдістерін жасау қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Балалардың сенсорлық дамуына психологиялық-педагогикалық тәсілдерді қарастыра отырып, біз бұл мәселені зерттеуге айтарлықтай әсер еткен кейбір тұлғаларды атап өтеміз.

Ұлы ұстаз Фридрих Фребель "біз балаларымыз үшін өмір сүреміз" қағидасын ұстанды және бүгінде балаларды тәрбиелеудің жаңа жолдары мен әдістерін іздеуге және құруға түрткі болып табылады. Песталоцци жүйесімен танысу, Я.А. Каменскийдің "Ана мектебі" еңбегі Фребельді өзінің теориясын жасауға жол ашқанын зерттеу барысында

анықтау да қиын емес. Фридрих Фребель өз теориясын берік әдістемелік негізде құруға тырысты.

М. Монтессоридің еңбектерінде "тәрбие" және "даму" терминдері барлық жерде кездеседі, ал "білім" және "оқыту" терминдері әлдеқайда аз кездеседі. Тәрбиенің мақсаты – тұлғаның дамуға ықпал ету. М. Монтессори бойынша тәрбиенің мәні "туғаннан бастап өмірге көмек".

"Монтессори жүйесі бойынша балабақша" бағдарламасы бойынша бала өзінің жасына қарай қоршаған әлемнің - табиғаттың, мәдениет пен қоғамның барабар және барынша толық бейнесін, өзінің және әлемдегі өз орнының бейнесін алады. Бағдарламада сенсорлық дамудың сезімтал кезеңі туғаннан бастап 5,5 жасқа дейін болады. Сенсорлық тәрбиенің мәні-бұл интеллектуалды дамудың негізі. Балаларға сенсорлық дамуды жүзеге асыру үшін интеллектуалды дамудың сенсорлық негізін, айналадағы заттардың қасиеттері, олардың әртүрлілігі туралы идеялар жүйесін құрайтын арнайы дидактикалық материалдары бар жаттығулар ұсынылады; салыстыру, талдау қабілетін дамытады; математиканы, музыканы және басқа бағыттарды зерттеуге дайындалады.

Ф. Фребель, М.Монтессори, О.Декроли сияқты мектепке дейінгі педагогика саласындағы бірқатар көрнекті шетелдік ғалымдар және т.б. отандық педагогика мен психологияның танымал өкілдері Е. И. Тихеева, А.П. Усова, Н.П. Сакулина және т.б. сенсорлық қабілеттердің толық дамуын қамтамасыз етуге бағытталған сенсорлық тәрбие мектепке дейінгі тәрбиенің негізгі аспектілерінің бірі деп санайды. Өмірдің алғашқы үш жылындағы сенсорлық дамудың басым мәні танылды.

Атақты ғалым Е.И. Тихеева: "... қоғамның даму деңгейін де, баланың табиғаты туралы білімді де ескере отырып, әртүрлі педагогикалық жүйелердің оң тәжірибесін бойына сіңірген жас ұрпақты тәрбиелеу"мектепке дейінгі тәрбие теориясын дамыта отырып, классикалық мұраны шығармашылықпен қолдана білді. Кішкентай баланы барлық табиғи қабілеттердің үйлесімді тұтастығында тәрбиелеу керек. Дамудың бастауы-баланы қоршаған сыртқы әлем, заттар, құралдар, ойын, еңбек, ересектермен байланыс. Мұғалімнің рөлі - зерттеу. Тәрбиеші баланың жеке басын тұтастай зерттейді.

Зерттеуші Л.А. Венгер сенсорлық білім берудің негізгі бағыты баланы адамзат жасаған сенсорлық мәдениетпен қаруландыру болуы керек деп санайды. Сенсорлық білім беруде балаларда сенсорлық стандарттар идеясын қалыптастыру үлкен маңызға ие - объектілердің сыртқы қасиеттерінің жалпы қабылданған үлгілері. Түстердің сенсорлық стандарттары - спектрдің жеті түсі және олардың реңктері жарық пен қанықтылықта; геометриялық фигуралар пішіннің стандарттары ретінде; өлшемдер - метрикалық өлшемдер жүйесі. Олардың түрлері есту қабылдауында сенсорлық стандарттарға ие (бұл ана тілінің фонемалары, жоғары дыбыстық қатынастар), дәмі мен иісі.

Осылайша, жас балалардың сенсорлық даму мәселесі бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау қазіргі уақытта қабылдау құрылымда мотивациялық-жеке және операциялық-техникалық компоненті бар ерекше әрекет ретінде қарастырылатындығын көрсетеді. Дұрыс тәрбиелеу үшін балалардың сенсорлық дамуының ерекшеліктерін ескеру қажет. Балалардың сенсорлық дамуындағы дидактикалық ойынның рөлі зор.

Ойынның дидактикалық тапсырмаларын шеше отырып, балалар зейінін, есте сақтауын, ойлау, салыстыру, жіктеу, топтастыру қабілеттерін дамыту объектілерді сезіну, оларға мінездеме беру. Дамытуға бағытталған ойындар балаларға сенсорлық қабылдау өте ұнайды, оларда көрнекі-белсенді ойлау, содан кейін көрнекі-бейнелі ойлау дамиды.

Дидактикалық ойындарда балаларға мүмкіндік беріледі:

- «айналадағы заттарды және олардың қасиеттерін қайта қабылдау; оларды тану және ажырату;

- сезімтал әсер қалдыру, атауды нақтылау нысандар мен олардың қасиеттері, тек сыртқы түрі бойынша ғана емес шарлау тақырып, сонымен қатар ауызша сипаттау арқылы;
- бастапқы жалпылау жасау, жалпыға қарай элементтерді топтау қасиеттері;
- заттың өмірлік қасиеттерін салыстыру, салыстыру эталондары, сенсорлық эталондары бар» [3].

Сенсорлық ойындардың объектісі – түс, пішін, өлшем. Түсті қабылдау ойындарына: «Түрлі-түсті мұздар», «Үш сенің үйірің», «Түстер», «Зат қандай түсті», Пішінді қабылдау ойындары: «Фигураны сал», «Пішіндер», «Затты сипатта» Қабылдау ойындары құндылықтар: «Жануарлар сапқа тұрады», «Заттарды салыстыр», «Түрлі-түсті мұз айдындары».

Балалардың сенсорлық тәрбиесін дамытуда ойынның алатын орны ерекше. Баланың қабылдауы ойлаумен тікелей байланысты – бала ойлайды, орнықтырады заттар мен құбылыстар арасындағы байланыс пайда болады. Қазірдің өзінде мектепке дейінгі жаста бала қиялды дамыта бастайды, бұл әсіресе көрнекі кейбір объектілер қызметін атқарғанда ойында пайда болады.

Сенсорлық тәрбиені дамытудағы дидактикалық ойынның рөлі бұл балалардың түсті, пішінді, меңгеруінде ғана емес сонымен қатар құндылығы бұл фактіде, ойыншықтар мен материалдарды қолдана отырып өзін-өзі бақылау принципіне, олар азды-көпті ұзартылған шағын еркін іс-әрекетінде балалар басқаларға кедергі жасамай бірге ойнауға мүмкіндік береді ұйымдастыру қабілетін дамытады. Осылайша, ойын әрекеті жалпы дамуда маңызды рөл атқарады мектеп жасына дейінгі балалар, сонымен қатар олардың сенсорлық тәрбиесіне айтарлықтай әсер етеді.

Қорытындылай келе, сенсорлық білім беруге арналған арнайы жабдықтар әлі де аз, бірақ қазіргі сенсорлық тәрбиені дамытудағы көптеген жұмыстар ұйымдасытырылып жатыр. Соның бірі М.Монтессори кабинеті яғни сенсорлық бөлме. Сенсорлық бөлме негізінде біз балабақша үдерісінде сенсорика дамытудың дидактикақыз негіздерінің рөлі маңызды екенін көре аламыз оның ішіндегі дидактикалық көрнекіліктер мен дидактикалық ойындардан ақ көре аламыз.

Қолданылған әдебиетер

1. Аксарина Н.М. ерте жастағы балаларды тәрбиелеу / Н.М. Аксарина-М.: Медицина, 1977. - 303 Б.
2. Гербова В. В. балабақшаның екінші кіші тобындағы балаларды тәрбиелеу / В. В. Гербова, Р.А. Иванкова, Р. Г. Казакова - М.: ағарту, 1981. – 70 Б.
3. Петровский А. В. Брушлинский А. В., В. П. Зинченко және т. б. Жалпы психология., педагогикалық институттардың студенттеріне арналған оқулық ред. Петровский а. в. - 3-ші басылым., перераб. және қосымша. – М.; ағарту, 1986.

А.БАЙТҰРСЫНОВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ИНВЕРСИЯНЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Е.Жаңабай

Ғылыми жетекшісі: Райнбекова Г.С., педагогика ғылымдарының магистрі, доцент,
Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан қаласы.
g.rainbekova@mail.ru

А.Байтұрсыновтың өлеңдерін талдай отырып, оның поэтикалық синтаксис тәсілдеріне шебер екенін байқауға болады. Ақын өлеңдерінде айшықтау тәсілдерінің бірі – инверсия көп кездеседі.

Поэзиялық туындыларда сөйлем мүшелерінің орналасу әр түрлі болып келе береді, яғни қалыпты заңдылықтан ауысып, өзгереді. Яғни, бұл поэзиялық шығармаларға тән, өзіндік ерекшелік, тіпті қажеттілік деп айтуға да болады.

Инверсия – сөздердің әдеттегі грамматикалық түзілу тәртібінен тыс, орындарын ауыстырып өзгеше тіркестер құратын фигураның бір түрі. Бұл әдіс тек поэзиялық туындыларға ғана тән ерекшелік емес, сонымен қатар прозалық туындыларда да кеңінен қолданылады. Мысалы, «Сен құрметте оны. Түсіндің бе, қарағым. Ол ақшаға сатқан жоқ, Тізеден кесіп аяғын» (Ә.Сәрсенбаев). Қазақ жазушыларының ішінде инверсияны Ғ.Мұстафин жиі пайдаланды: «Сапардың Аманы ... шаңқан боздың басынан аса секіредей, еріне көтеріле, ұмтыла берді алға...» («Дауылдан кейін») [1, 142 б.].

Инверсия әдісін қолданған кезде, ол мідетті түрде мақсатты болуы керек, өйткені сөйлеу кезінде қолданылады екен деп немесе сөйлемнің құрылысын түрлендіру үшін сөйлемді теріс, қате құруға болмайды.

Біз инверсия жайлы сөз қозғағанда семантикалық жағына баса назар аударамыз, себебі экспрессивтік мағынамен тығыз байланысты. Инверсия нәтижесінде сөйлем құрамындағы қандай да бір элемент ерекшеленеді де, оған экспрессивтік реңк үстеледі. Егер қалыптасқан норма мақсатсыз бұзылса, сөйлемде ешқандай экспрессивтілік байқалмаса, ондай ауытқу инверсиялық құбылыс болып танылмайды. Инверсия прозалық туындыларда негізінен экспрессивтілікті көрсету үшін қолданылатын болса, поэзиялық шығармаларда ұйқас жасау үшін және өлең үшін мағызды элементтердің бірі ырғаққа байланысты қолданылады. Өлеңде синтаксистік құрылым компоненттерінің орын заңы прозамен салыстырғанда босандап, ұйқас пен ырғаққа негізделіп кетеді.

Инверсия туралы Р.Сыздықтың пікірі мынадай: «әдеттегі (прозадағы) синтаксистік норманы бұзып, өлең синтаксисін ерекшелендіріп тұратын фактордың бірі – ондағы сөздердің орын ауысқан тәртібі, яғни инверсия. Өлеңдегі сөздегі инверсияның сипаты мен себебі әрқилы; ұйқасқа бола жасалатын инверсия, белгілі бір логикалық мақсатпен орны ауыстырылған баяндауышқа байланысты пайда болған инверсия, белгілі траферетпен кеткен дәстүрлі инверсия т.т. болады» [2, 17 б.].

Тегінде, өлең синтаксисінің проза синтаксисінен басты ерекшелігінің бірі инверсияда жатыр. Сөйлем мүшелерінің түркі тілдеріне, соның ішінде қазақ тіліне, тән классикалық тәртібі: бастауышты баяндауыштан бұрын тұруы, тұрлаусыз мүшелердің өздері қатысты сөздерден (мүшелерден) бұрын орналасуы, құрмалас сөйлемдегі бағыныңқы компонентінің басыңқыдан бұрын келуі – өлең синтаксисінде жиі және оңай бұзылып, инверсия жасайды. Және бір қызығы мен тәуірі – бұл «бұзылыс» әдетте өлеңнің бойына біткен табиғи қасиетінің бірі болады да, «кұлақ кеспейді». Бірақ бұл «табиғи қасиеттің» өлеңнің кез келген сөйлемі мен тармақтарында сақталып отыруы және шарт емес, өлең синтаксисі «жөні түзу» тәртіпті де көтереді. Демек, инверсия жасау үшін белгілі бір мотивтер керек. Оның үстіне, инверсияның өзі кездесу жиілігіне, қолданылған орнына қарай бірдей емес. Біздіңше, инверсияның бір түрі жалпы ырғаққа, ұйқасқа орай оңай келтірілетін, сондықтан да жиі ұшырайтын болып келсе, енді бір түрі белгілі бір мотиві көздеп әдейі қолданылған болады [2, 108-109 б.].

Ахмет Байтұрсынов өлеңдерінде өлеңнің ырғағына, ұйқасына қарап баяндауыш бастауыштан бұрын, яғни жолдың не басында, не ортасында келе беруі мүмкін:

Жүк алдыШаян, Шортан, Акку бір күн,
Жегіліп, тартты үшеуі дүркін – дүркін.
Тартады Акку көкке, Шаян кейін,
Жұлқиды суға қарай Шортан шіркін («Акку , Шортан һәм Шаян») [3, 38 б.].

Жиылдысол арада қырық – елу ит,
Бірінің даусын естіп бірі келіп («Жүргіншілер мен иттер») [3, 70 б.].

Кеш мезгілкеле жатты екі кісі
Сөйлесіп, кеңесерлік болыпісі;
Арсылдап бір ит шығып қақпасынан
Бөлінді екеуініңәңгімесі («Жүргіншілер мен иттер») [3, 70 б.].

Сондай-ақ зат есімнен болған бастауышты тармақ соңына келтіргенде, көбінесе оған екпін түсіріледі:

Бұлаққа су ішуге келді Қозы,
Жанында серігі жоқ, жалғыз өзі (Қасқыр мен қозы) [3, 66 б.].

Орманға балтасымен келді Мұжық,
Аралап ағаш таңдап жүрді кезіп. («Жас ағаш») [3, 69 б.].

Жұрт жинап жақсы кеңес құрған Түлкі,
Зарланып жетімді аяп тұрған Түлкі («Қайырымды түлкі») [3, 73 б.].

Ахмет Байтұрсыновта тұрлаусыз мүшелердің, оның ішінде пысықтауыш пен толықтауыштың өздері қатысты сөздермен орын алмасуы жиі кездеседі. Зерттеуші М.Ш. Қабановтың пікірінше, «ұйқас, ырғақ құрау мақсатында инверсияға түсетін сөйлем мүшесі – пысықтауыш. Өйткені сөйлем соңындағы баяндауышпен орын ауыстыруға пысықтауыштың ыңғайы жоғары» [4, 38 б.].

Мысалы:
Томармендомалайдыойғаөрден,
Біресе арқалайдыалып жерден,
Өкпесін шапқан аттай баса алмайды,
Денесікөрінбейдіаккантерден. («Маймыл») [3, 41 б.].

Орыстың тәржіме еттіммысалдарын,
Әзірге қолдан келген осы барым («Замандастарыма») [3, 38 б.].
Сапн етті жан аямай, Маймылқұшің,
Ешбір жан мақтамайдыеткен ісін.
Сықылды осы Маймыл адамдар көп:
Көрсетіп неғылайын ашыптүсің («Маймыл») [3, 42 б.].

Отырмын абақтының бөлмесінде,
Бұйрықсыз көз жетеді өлмесіне («Анама хат») [3, 115 б.].

Ахмет Байтұрсыновта пысықтауыштарға екпін түсіру үшін, әсіресе қимыл-сын пысықтауыштарды жол соңына шығару кездеседі:

Жауардептұрды халықүміт етіп,
Тамбастан өте шықты құр желдетіп («Қара бұлт») [3, 78 б.].

Жүгірді және бір ит оны көріп,
Артынан тағы итшықты оған еріп, («Жүргіншілер мен иттер») [3, 70 б.].

Орманнан Қасқыр келді елге қашып,
Алақтап не қыларын білмей сасып.
Соңынан бір топаңшы қықу салып,
Ит қосып келе жатыр шапқыласып («Емен мен Қамыс») [3, 44 б.].

М.Ш.Қабановтың ескертуінше, қазақ толғауларында сөйлем мүшелері ішінен ең көп инверсияға түсетіндер толықтауыш пен пысықтауыш екенін тағы да атап өтеміз. Ал анықтауыштың да өзінің тұрақты орнынан жылжитын, не арасына басқа сөзді жіберетінін сөйлемді таба аламыз. Бірақ та олардың бұл сипатты яғни ырғақ, ұйқас жасауға қабілеттері төмен болғандықтан, ілуде бір жерде болмаса өте аз кездесетініне көз жеткіземіз. Оған төменде берілген мысалдардың аздығы нақты дәлел бола алады [4, 39 б.].

Жалпы өлең синтаксисінде анықтауыштардың инверсиялануы көп кездеспейді. Алайда орын алады. Р.Сыздықтың пікірінше, анықтауышты қалыпты орнына жылжытып инверсиялау арқылы ақын көбінесе оны ритмика жағынан оқшаулап, екпін түсіретін тәрізді.

Ақын өлеңдерінде сапалық анықтауышпен қатар меншікті анықтауыштың инверсияланып қолдануы да ұшырысады. Мысалы:

Көпшығар, жоқ демеймін, кінәмменін,
Ризамын бақ – бәлеңе бірдей сенің («Қартайған Арыстан») [3, 58 б.].

Бұлардың қайсы бірі тісті, мықты,
Қайсысы һәм азулы, һәм тырнақты
Жаман деп бұлар ісінешкі майтпай,
Жұрт тұрғаныңғайына қарап ықты («Аңдарға келген індет») [3, 76 б.].

Сырты сұлу сымбатты,
Кер құландай керілген.
Ішкен асы сұлудың,
Тамағынан көрінген («Ер Сайын») [5, 38 б.].

Қорыта айтқанда, Ахмет Байтұрсынов өлеңдерінде инверсияның ең жиі пайдаланылатын тұстары – бастауыш пен баяндауыштың орын алмасуы, анықтауышпен бірге тұрлаусыз мүшелердің өздеріне қатысты мүшемен орын алмастыруы, тұрлаусыз мүшелердің, оның ішінде пысықтауыш пен толықтауыштың өздері қатысты сөздермен орын алмасуы өте көп кездеседі.

Әдебиеттер

1. Қазақстан: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – IV-X том.
2. Р.Сыздықова. Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы. – Алматы: Ғылым, 1970. – 175 б.
3. Байтұрсынова А. Бес томдық шығармалар жинағы / Ахмет Байтұрсынов. – Алматы: Ала. – Т. 1: Өлеңдер, әдеби – ғылыми зерттеулер. – 2003. – 404 бет.

4. Қабанов М.Ш. Толғаулардағы инверсия // Қарағанды университетінің Хабаршысы. Филология сериясы № 2(34)/2004 – 38-42 б.
5. Байтұрсынова А. Көп томдық шығармалар жинағы / Ахмет Байтұрсынов. – Алматы: Алаш. – Т. 3:Тіл -құрал. – 2005. – 350 бет.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ "ҚАЗАҚ" ГАЗЕТІ

Жанатбекқызы Ж.

Ғылыми жетекші:Әбдіқадырова Т.Р.,педагогика ғылымдарының докторы,профессор
М.Х.Дулати атындағы ТарӨУ,Тараз қ.
zzhanatbekkyzy@mail.ru

XX ғасырда бодандықтан зәразап болған халқымыздың саяси сана сезімін оятып, ұлтына темірқазықша жол сілтеп, тәуелсіз ел болуына ықпал еткен ұлттық интеллигенция өкілдері еді. Ұлттық санамыздың жаңа сипатта қалыптасуына бар саналы ғұмырын арнап, қазақ тағылымы мен танымының көкжиегін кеңейтуге үлес қосқан алаш арыстарының бірі-Ахмет Байтұрсынұлы. Ахмет Байтұрсынұлы - XX ғасыр басындағы ел қамы үшін күресті биік тұтып, ұлтжандылықтың жалауын желбіреткен, сахара жұртының рухы мен болмысына еркіндік пен бостандық дәнін сепкен "Алаш" партиясының көсемі, қазақтың біртуар тұлғасы...

Өкініштісі, өз өмірін ел ертеңіне бағыштаған тұлғалар есімі мен еңбектеріне шектеу қойылып, "Ұлтшыл", "буржуазияшыл" деген негізсіз жалған айыптар тағылып, тарих беттерінен ысырылғаны белгілі. Егемендікке қол жеткізіп, зайырлы мемлекет атанған тұста ұлт үшін ұлағатты қызмет қылған рухани көсемдеріміздің есімі қайта жаңғырды. Ендігі мақсат-ұстаз мұрасын зерттеп, оның танымдық-тағылымдық мәнін, әлеуметтік сипаты мен қоғамдық қызметін дәріптеу.

Ахаң мұрасы-сан қырлы, сан салалы. Ол-ақын. Ол-публицист. Ол-тілші. Ол-қазақ тілі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым. Ол-қазақ жазуының реформаторы. Ол-ағартушы. Ол-мемлекеттік қайраткер. Бір басына сан түрлі өнерді жинаған

Тәуелсіздікті мұрат етіп, елінің еркіндігі үшін күрескен ұлт қайраткері, қазақ руханиятының көсемі-Ахмет Байтұрсынұлы есімін еске алғанда, "Қазақ" газеті жайлы сөз қозғамау мүмкін емес. Ұлттық ой-сананың өркендеуі һәм дамуына қалтқысыз еңбек сіңіріп, соны серпіліс туғызған бірегей тұлға Ахмет Байтұрсынұлының қазақ мерзімді баспасөзінің тұғырын орнатудағы еңбегі ұшан-теңіз.

Аханның өлшеулі ғұмыры ұлттық баспасөзімізбен біте қайнасып жатыр. Руханияттың көзі әдебиет және көркем шығармаларда болса, қоғам арасында рухани құндылықтарды орнықтыратын- баспасөз. Осыны жете түсінген Ахмет Байтұрсынұлы және оның замандастары Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатовтар бастаған "Алаш" Зиялы қауым өкілдері ұлттық мүддені қорғауда білектің күшіне емес, ақылмен іс қылуды жөн көрді. Қазақтарды қараңғылықтың шырмауынан шығарудың жолы-білімде, ағартушылықта деп санап, осы мақсаттарын ұлттық баспасөз негізінде жүйелеген болатын. Олар қазақ халқына газеттің ұлттық өркениетімізді қалыптастырудағы рөлі мен қызметін ұғындырып, баспасөздің қажеттілігін айшықтап берді, сол жолда қажырлы еңбек сіңірді. "Байтұрсынұлы басшылығындағы «Қазақ» газеті: «Мұндай лайсаң заманда закон жоқ, жол жоқ, қорғалайтын пана жоқ. Әркім өзін өзі қорғайды. Әуелі өлмеске, екінші мал-мүлкімізді талауға бермеске, үшінші осы лаңның ішіне кірмеске қолдан келген күшімізді, ісімізді сарп етуге керек. Данышпандар білімін, азаматтар қайратын ұлты үшін аямай жұмсайтын орын осы», – деп дабыл қақты. Құдайдан басқадан қорықпай, бұрынғы айтыстарды ұмытып, халық бірлігін нығайтуды бірінші кезекке қойды. Сонда ғана ұлт тізгіні қолға ілігіп, оны

бекем ұстауға болатынын ескертті."[5;164] Қараңғы қазақ көгіне күн нұрындай шапағын төккен "Қазақ" газетіне Ғабдырахман Ғ. осылай арнау жолдаған еді:

«...Табылмас пайда, қазақ, надандықтан,
Үйренбей өнер-ғылым бізге жоқ таң.
Үйретер жөн-жолбасшы көрінбей тұр,
Токтады шыға беріп «Қазақстан»...
...Майданға көп талапкер шыға алмай тұр,
Жарлылық әр тараптан бізді қысқан.
Тілегім шықсаң «Қазақ» ғұмырлы бол,
Аман бол қауіп-қатер, қорқыныштан»[3]

"Қазақ" газеті - Ұлы Дала төскейін бойлаған халқымыздың XX ғасыр басындағы қоғамдық-саяси хал-ахуалын, әлеуметтік қажеттілігі мен тыныс-тіршілігін, салты мен санасын, дәстүрі мен әдет-ғұрпын жіпке тізгендей санамалап, бүкпесіз қағаз бетінде бейнелеп берген руханият айнасы. Ұлттық сана мен руханиятымызды жаңғыртуда "Қазақ" газеті еліміз үшін тың серпіліс әкелді. «Аталы жұртымыздың ауданды ұлтымыздың әруақты аты деп, газетіміздің есімін «Қазақ» қойдық. Ұлт үшін деген істің ұлғаюына күшін қосып, көмектесіп, қызмет ету қазақ баласына міндет. Халыққа қызмет етеміз десеңдер, азамат тандар тура жолдың бірі осы. Жол ұзақ, ғұмыр қысқа, қолдан келгенін ғұмыр жеткенше істеп кетелік. Малша оттап, асап ішіп, халық үшін қам қылмай, қарын тойғанына мәз болып, мал өлімінде өлмейік», Осылайша, газеттің қоғамдағы рөлің бағамдап берген Ахаң айналасына ұлтжанды, зиялы азаматтар топтасып, ұлт мүддесі үшін қызмет қылды. Ағартушылық пен күрескерлік сарынды бір арнаға тоғыстырған бұл газет халықтың көкейіне сәуле болып құйылып, рухани азық болды десем артық емес. Бес жылға таяу аздықөпті уақыт ішінде "Қазақ" газеті Аханның өзі айтқандай "Халықтың көзі һәм құлағы" бола білді. Ұлттың ұйытқысына айналған газеттің алғашқы санындағы "Құрметті оқушылар" мақаласында Ахмет Байтұрсынов газеттің атқарар төрт функциясын негіздеп өтті: «Әуелі, газет – халықтың көзі, құлағы һәм тілі. Адамға көз, құлақ тіл қандай керек болса, халыққа газет сондай керек. Газеті жоқ жұрт басқа газеті бар жұрттардың қасында құлағы жоқ керең, тілі жоқ мақау, көзі жоқ соқыр сықылды.... Екінші, газет – жұртқа қызмет ететін нәрсе, олай болатын мәнісі жұрттың білімді, пікірлі, көргені көп көсемдері, оқығаны көп адамдары газет арқылы халықтың алдына түсіп, жол көрсетіп, жөн сілтеп, басшылық айтады. Үшінші, газет – халыққа білім таратушы. Олай дейтініміз, газеттен жұрт естімегенін естіп, білмегенін біліп, бірте бірте білімі молайып, зейіні өсіп, пікірі ашылып, парасаты жетікпекші. Төртінші, газет – халықтың даушысы. «Жұртым» деп халықты арын арлап, зарын зарлап, намысын жоқтайтын азаматтары газет арқылы халықтың сөзін сөйлеп, пайдасын қорғап, зарарына қарсы тұрып, қарғаға көзін шоқытпасқа тырысады» [1;9]. "Қазақ" газетінің мақсат-мүдделері оның алғашқы сандарында-ақ айқын көрініс тапты. Халық арасында өнер-білімнің таралып, ғылымның етек жаюына сеп болып, өз беттерінде саяси ішкі және сыртқы хабарлар, жер-су мәселелері, оқу-ағарту, мектеп-медресе жайы, тіл мен әдебиет турасында, халық тұрмысы, мал және егін шаруасы жөнінде, медицина хақындағы материалдар жарияланып отырды.

"Ол отаршылдықтың озбыр саясатына қарсы халқын ояту үшін ағартудан басқа жол жоқ екенін, надандықпен, қараңғылықпен күресу керектігін толық түсініп, бар ғұмырын осы жолға арнады. Құғын-сүргінге түсті мұқалмады; түрмеге қамалды-жасып жұқармады; Мұғалім болып, бала оқытып, жас ұрпақтың көзін ашты, газет шығарып, мақала жазып, ұйқыдағы ұлтын оятып, замана аңғарын түсіндірді. "Ұлт ұстазына айналған Ахметтің оқу-ағарту идеясы газеттегі "Қазақша оқу жайынан", "Бастауыш мектеп", "Оқу жайы", "Оқыту жайынан", "Орысша оқушылар" сынды мақалаларында көрініс тапты. "Бастауыш мектеп" атты мақаласында ана тілімізді жоюға бағытталған қитұрқы саясатты сынап, мектептегі оқыту тілі жөніндегі мәселелерді қозғайды. 1916 жылы

"қазақтан солдат аламыз" деген хабардан дүрлігіп,сеңделген елге басу боп,тура жол мен дұрыс бағытты көрсетіп отырған да осы газет бетіндегі мақалалар еді. Газет беттеріне ұлт тағдыры,білім,оқу-ағарту,жер мәселелері,саяси-әлеуметтік пікірлер мен отарлық саясатты сынау сипатындағы мақалалар үздіксіз жарияланып отырды.Бұл жағдайды бағамдап отырған Патшалық үкімет баспаға салық салып,қысым көрсетті,тіпті цензураға да ұшырады.Әйтсе де,Ахметтің табандылығының арқасында басылым өз мақсат-мүддесінен тайқымады."Орынбор губерниясында айдауда жүріп те Ахмет қазақ тілінде материалдардың жетіспеуіне ,көмектескендердің жұтандығына қарамастан "Қазақ" газетін шығарды.Газеттерді тарату жөніндегі жұмыстарды өз жары мен қызы атқарады,өйткені экспедитор мен хатшы жалдауға алғашқыда қаражат та болмайды"[5;131],-деген Телжан Шонанұлының бұл деректемесіне қарап Аханның қаншалықты туған халқы үшін ыждаһатты еңбек етуге бар екенін көре аламыз.

Газет беттерінде қамтылған тақырыптар ауқымы өте кең,оны саралай келе келесідей топтарға жіктей аламыз:

- Көркем әдебиет үлгілері:көркем поэзия; көркем аударма; көркем проза;
- Ғылыми-танымдық материалдар;
- Салт-дәстүрге байланысты зерттеу-мақалалар;
- Саяси-әлеуметтік жағдайға байланысты мақалалар;

Басылым бетінде жарияланған мақалалар газеттің "жалпыхалықтық" болғандығын дәлелдеп,оның ұстанған 3 бағытын анықтайды:

- 1)Халықтың әлеуметтік жағдайы,тіршілігі,хал-ахуалы;
- 2)Оқу-ағарту,білім жайы;
- 3)Саяси идеология;

"Қазақ" газеті дәл осы бағыттарда жұмыс істеп,ұлттың ар-намысын қызғыштай қорып,халықтың ерік-жігерін қуаттаған рухани серігіне айналды.Ахмет Байтұрсынов басшылық еткен бұл басылым өз алдына бірнеше елеулі қызметтер атқарды.Атап айтсақ,біріншіден,қазақ тілі мәртебесіне жете көңіл бөлініп ,ана тіліміздің жазылуы мен емлесін тұрақтандыру қолға алынды.Бұл туралы Ахмет : "Өз тілімен сөйлескен,өз тілімен жазған жұрттың ұлттығы еш уақытта адамы құрымай жоғалмайды",-деген болатын.Екіншіден , қазақтың ұлттық санасын оятып,саяси көзқарас қалыптастыруға,"Алаш" идеясын орнықтырып,біртұтас автономия құруға әсерін тигізді. Үшіншіден, газет қазақ әдеби тілі ,сонымен қатар,әдебиет сынын қалыптастыруда да зор ықпал көрсетті.Сондай-ақ ұлттық журналистикамыздың негізін салды.Бұл жөнінде заңғар жазушы М.Әуезовтің: «Жазба әдебиетте Абайдан соң аты аталатын – «Қазақ» газеті. «Қазақ» газетінің мезгілі әдебиетке ұлтшылдық туын көтерген мезгілімен тұстас. Ол уақыт қазақ жұрты 1905-ші жылдың өзгерісін өткізіп, ел дертінің себебін ұғып, емін біліп, енді қазақты оятып, күшін бір жерге жиып, патша саясатына қарсылық ойлап, құрғақ уайымнан да, бос сөзден де іске қарай аяқ басамыз деп, талап қыла бастаған уақытына келеді» [4;84],-деген пікірінен аңғаруға болады.

Өмір сүрген аз ғана уақыт ішінде "Қазақ" газеті алға қойылған мақсаттарын абыроймен атқарды десек те болады.ХХ ғасырдың алғашқы жартысында қазақ қоғамында қалыптасқан саяси-әлеуметтік жағдайды оңалту,Патшалық Ресейдің әмірі жүріп,билігі үстем болып тұрған сәттегі қалың жұртшылықтың қыл үстінде тұрған тілі мен ділін сақтап қалу жолында Ахаң бастаған топ жан-тәнімен күресті."...Ұлт қамы дегенді көксеген адам болмай, қазақ құлшылыққа кез болғанда, бостандыққа жол көрсеткен Ақаң еді"[6]. "Қазақ" газеті қазақ даласына соғылған қоңырау болды.Қалың жұртшылық бар керегін "қазақтан" тапты.Өз кезегінде тозығы жетіп,жыртылғанша оқылған бұл газет шөлдеген халықтың сусынын қандыра азық болып,басылымы 8000 данаға дейін жетті.Тек қазақ өлкесі ғана емес,Түркия,Қытай, Уфа,Қазан сынды шет-аймақтарда да өз оқырмандарын тапты.Әрине, газеттің мұндай жетістікке жетуіне газеттің бас редакторы Ахмет Байтұрсыновтың үлесі

зор." Бөтен қалада қыр есіне түсіп, елін ойлап жүрген балаға «Қазақ» газеті ауылынан келген сәлемдемедей болатын. Ел басына келген бәленің атын білмей, түсін танымаса да елі мінген еспесі жоқ қайықты теңіздің ішінде жылжытып бара жатқан жел мен құйынның бар екенін оқып жүрген бала да сезетұғын. «Қазақтың еңкейген кәрі, еңбектеген жасына» түгелімен ой түсіріп, елін ұйқысынан оятып, жансыз денесіне қан жүгіртіп, күзгі таңның салқын желіндей ширықтырған, етек-жеңін жиғызған «Қазақ» газеті болатын. Ол газеттің жаны кім еді? Ішіндегі қажымайтын қайрат, кемімейтін екпін кімнің екпіні еді? Ол екпін ұйықтаған қазақты айқайлап оятуға заман ерік бермеген соң «маса» болып талай ызыңдап «оятамын» деп ұзақ бейнетті мойнына міндет қылып алған Аханның екпіні болатын. «Қазақ» газетінің сол заманнан бері қарай талай өмірі өткен сияқты. Бұл уақыттың жылдай, саусақпен санағандай аз жыл болса да болып өткен уақиғаларына қарағанда көп, заманға жауап ұратын толқынды заманның бірі"[5;120] .

Қорытындылай келе, XX ғасырдың ұлы реформаторы Ахаң басшылық еткен "Қазақ" газеті -дүниетанымдық тарихтың өзегі, сын сағатта ұлтты тәуелсіздікке үндеген,ел мұратын ұрпаққа аманат еткен елдіктің жаршысы болды.Ұлт ұстазы Ахмет "Қазақ" газеті арқылы саясат,экономика,заң,тіл,дін, сондай-ақ рухани тәрбиеміздің діңгегін орнатып берді.

XX ғасырдағы замана ағымын бағдарласақ,тәуелсіздік пен бостандық идеясын ашық ұстанған газет шығару-үлкен ерлік."Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны – «Қырық мысал», «Маса», «Қазақ» газетінің 1916 жылдағы қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер-білім, саясат жолындағы қажымаған қайратын біз ұмытсақ та, тарих ұмытпайтын істер болатын"[6],-деп М.Әуезов айтқандай Ахаң ерлігі, шырғалаңы мол заманда төрткүл дүниеге есігін айқара ашқан "Қазақ" газеті қазақтың жадынан ұмытылмақ емес...

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Казак» газеті. 1913 жыл /Құраст.: С.О.Смагулова, ГК-Энес, Т.А.Замзаева. - Алматы: «Арыс», 2009. - 480 бет
- 2.Әбдіқадырова Т.Р. Алаш және ұлт қайраткерлері,Монография,Тараз қ,2016
- 3.Ғабдырахман Ғ.Орынборда шығатын қазақ туралы-Айқап №2,41-43,1913
- 4.Әуезов М.Шығармаларының елу томдық жинағы -Алматы:"Дәуір","Жібек жолы",2014.
- 5.Байтұрсынұлы Ахмет Б 20 Алты томдық шығармалар жинағы. Мақалалар, хаттар, А.Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар. – Алматы: «Елшежіре», – 2013
6. <http://old.adebiportal.kz/kz/news/view/13181>

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Ооооо

Ғылыми жетекші: Сулейменова З.Е., педагогика және психология
магистрі Ш.Уәлиханов ат. Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Ахмет Байтұрсынов – ақын, әдебиет зерттеуші ғалым, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері. Сонымен қатар ол қазақтың халық педагогикасын жан-жақты зерттеп, қазақ этнопедагогикасының негізін қалаушылардың бірі болды.

Қазақ этнопедагогикасының негізі – халық педагогикасы. Халық педагогикасының арқауы – халықтың ауыз әдебиеті мен салт-дәстүрлері. Ахмет Байтұрсынов халық педагогикасын жан-жақты зерттеп, оның тәрбиелік мәнін ашып берді, қазақ этнопедагогикасының ғылыми-теориялық негізін қалады.

Ахаң қазақ өнерін, тарихын, тұрмысы мен әдет-ғұрыптарын жан-жақты зерттеп, жақсы білді. Ол 1895 жылы «Торғай газетінің» (Тургайская газета) 24-қыркүйектегі №39 санында

«Қазақтың болжамдары мен мақалдары» деген мақала жариялап, онда шаруашылық жайлы өнеге-нұсқа ретінде айтылған халық сөздерін (36 болжам) және даналық мақалдарды келтіріп, халықтың данышпандық тұжырымдарын тәлім-тәрбие ісіне пайдалануға ұсынады [1; 192-бет]. 1923 жылы Мәскеуде «Ер Сайын» атты қазақтың батырлық жырларын бастырып шығарып, кітаптың алғы сөзінде, түсініктемелерінде батырлық жырлардың тәрбиелік мәнінің зор секенін дәйектеп дәлелдейді.

1926 жылы Мәскеуде жарияланған «Жоқтау» деген жинағында қазақ халқының 400 жылдық тарихында дүние салған ұлы адамдардың қайталанбас қасиетті бейнелерін көрсететін, олардың үлгі-өнегелерін баяндайтын жоқтау жырларын ілтипатпен іріктеген ұрпақтәрбиесіне таптырмайтын тарту ұсынды. Онда Бапай батыр, Қаздауысты Қазыбек би, Кенесары, Наурызбай би туралы нақтылы деректер келтірілген. Мысалы, Қаздауысты Қазыбекті қызы Мөңкенің жоқтауында Қазыбек бидің қазақ қауымына пана, қазақтың батырлары мен хандарына ақылшысы болғаны, оның ақылы мен бағының молдығы, көрші елдермен тату болуды көксегені жырланады. Ал

«Кенесары-Наурызбай» жоқтауында қазақ хандарының «халық иесі», «халық қорғаушысы» екені айтылып, «Наурызбай төре кеткен соң, бастан тайды бағымыз» деген өкініш білдіріледі.

Ахмет Байтұрсынов қазақ ауыз әдебиетінің ұлттық-тәрбиелік мәнін аса жоғары бағалады. Ол өзінің «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде қазақтың ауыз әдебиеті – халық даналығы, тәрбие негізі екенін ерекше бағалап, оның түрлерін былай жіктеді: ертегі, аңыз-әңгіме, өтірік өлең, үгіт өлең, үміт өлең, толғау, терме, ділмәр сөз, тақпақ, мақал, мәтел, той бастар, жар-жар, неке қияр, бет ашар, жоқтау, жарапазан, жын шақыру, бата, құрт шақыру, дерт көшіру, бесік жыры. Сондай-ақ ол сол еңбегінде ұлттық әдет-

ғұрыптарға байланысты ғұрып сөздердің: той бастар, жар-жар, бет ашар, неке қияр, жоқтау, жарапазан, бата, т.б. жан-жақты мазмұнына, тәлімдік мүмкіндіктеріне тоқталады. Осы ауыз әдебиетінің жанрларын А.Байтұрсынов бастауыш мектепте оқушыларға ұлттық тәрбие беруде өзінің «Әліппе», «Оқу құралы» (Хрестоматия), «Сауат ашқыш», т.б. оқу құралдарында кең пайдаланады.

Ертегінің қадірі қанша деп сұрағанда, былай деп жазады: Ертегінің керек орындары: 1) халықтың ұмытылған сөздері ертегіден табылмақ, олай болса, ертегі тіл жағынан керек нәрсе.

2) балалар әдебиеті жоқ жерде ертегі баланың рухын, қиялын тәрбиелеуге көп керегі бар нәрсе, баланы қиялдандыруға, сөйлеуге үйретеді. 3) бұрынғылардың сана-саңылау, қалпы-салты жағынан дерек беруімен керегі бар нәрсе [2; 412-бет]. Сондықтан ертегілерді жинап, жоғалтпауды өзінің борышы деп білген.

Жұмбақ деген атау жұмудан шыққан: яғни қолдың ішінде бір нәрсені жасырып, жұмып тұрып, соны тап дегеннен шыққан. Жұмбақ зейінді ұстартуға пайдасы бар нәрсе. Ал жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, иә тіл келмейтін, иә тіл басқа сөз қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады. Мақал мен мәтелдерді салыстыра отырып, «мәтел дегеніміз — кезінекелгенде кесегімен айтылатын белгілі-белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан қақиқат түрінде айтылады. Мәтел қақиқат жағын қарамай, әдетті сөз есебінде айтылады», - деп тұжырымдайды. А.Байтұрсынов мұраларындағы тәрбиелік мәнібар ұлттық тағылымның негізгі түрі - бата. «Бата — біреуге алғыс бергенде айтылатын сөз; батаны ақсақал адамдар айтады. Батагөй шалдар басы бар табақгы алып келгенде, асты жеп болғанда да бата қылып, көбінесе бата тамақ жеп болған соң істеледі», — деп, бата беру жолдарын баяндайды. Ол баталарды түрлеріне, айтылу рәсімдеріне байланысты жинақтап, топтайды. Осылайша ауыз әдебиетінің барлық терминдеріне анықтама бере отырып, олардың тәрбиелік мәнін сипаттайды.

«Оқу құралының» фонетикаға арналған 1-бөлімі «Тіл құралы» деп аталады. «Тіл құралы» - қазақ мәдениетінде бұрын болмаған соны құбылыс еді. Ол осы оқулықта қазақ грамматикасында қатысты катедеген атау жұмудан шыққан: гориялардың әрқайсысына тұңғыш қазақша терминдерді ұсынады. Күні бүгінге дейін қолданылып жүрген зат есім, сын есім, сан есім, етістік, есімдік, үстеу, шылау, бастауыш, баяндауыш, т.б. лингвистикалық ғылыми терминдерді енгізді.

А.Байтұрсыновтың 7 рет басылған «Әліпби» оқу құралы кезінде қазақ жұртына орасан зор пайда келтірді. «Әліпбидің» ерекшелігі — қазақтың ежелгі ауыз әдебиеті үлгілері, төрт түлік туралы өлең-жыр, жұмбақ, мақал-мәтел, аңыз, әңгімелер үзінділерін әр әріпті өтуге байланысты орынды пайдалануы және олардың тәлімдік те танымдық маңызын ескере отырып іріктелуі еді.

Ұлттық педагогиканың ғылым ретінде қалыптасып дамуы сол ұлтқа білім берумен, яғни оқыту мен тәрбиелеумен тығыз байланысты деп есептеген ғалым ең алдымен, халыққа

білім беру ісін жетілдіруді қолға алады. Халыққа білім беру үшін сол халықтың ана тілі, ана тіліндегі жазуы мен оқу құралдары болуы керек деп есептейді.

Ахмет Байтұрсынов өз еңбектерінде Қазақстанда ұлттық білім беру жүйесінің негізін қалады. Ол жүйенің элементтері:

- Ұлттық жазу жүйесі;
- Ұлттық негіздегі бағдарламалар, оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар;
- Ұлттық мектепке керек заттар;
- Мектеп ісін жандандыратын ұлтжанды мұғалімдер мен тәрбиешілер;

Ол осы жүйенің барлық элементтерінде қазақтың тілін, ауыз әдебиетін, тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрлерін қазақ мектептерінде оқытып, оқушыларға ұлттық тәрбие беру мақсатында пайдалану жолдарын көрсетті.

А.Байтұрсынов «Қазақ» газеті беттерінде оқу-ағарту мәселелеріне арналып жазылған

«Қазақша оқу жайында», «Бастауыш мектеп», «Оқу жайы», «Мектеп керектері», «Қазақ арасында оқу жұмыстарын қалай жүргізу керек?», тағы басқа мақалаларында ұлттық идея туралы көзқарастарын кеңінен насихаттады.

Мысалы, ол өзінің «Оқу жайында» деген мақаласында қазақ балаларына білім беру мәселесін «Оқусыз халық қанша бай болса да, бірер жылдардан кейін оның байлығы өнерлі халықтардың қолында кетпекші. ... Бұл заманда қолы жеткендерді теңдікке жеткізетін, әлсіздерге күш беретін өнер-білім. Әуелі елді түзеуді бала оқыту ісін түзеуден бастауымыз керек, екінші білім тарататын кітаптар жақсы боларға керек. Хүкімет қазаққа қазақша мектеп салып бермейді, қазақтың қазақша оқуын тіпті тілемейді. Сондықтан мектептерімізді тәртіпке қою, қазақша оқуды халыққа тарату өз міндетіміз», - деген талаптар айтады [2; 255-бет].

Сондай-ақ, «Бастауыш мектеп» деген мақаласында туған халқының ғылым-білімге ұмтылуын, әр қазақтың ең болмаса бастауыш білім алуын аңсады. «Адамға тіл, құлақ қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білім де сондай керек. Осы заманда хат білмеген адамның күйі тіл, я құлағы, я қолы жоқ адамның күйімен бірдей, мұн былай хат білудің керектігі одан да аспақшы. », - деп жазды ол. Бірақ осындай білім беретін ауыл мектебінің сол кездегі жағдайы жөнінде «Әуелі ауыл мектебінен басталық. Осы күнгі ауыл мектептерінде оқуға керекті құрал жоқ, оқыта білетін мұғалімдер аз», - екенін ерекше атап өтті [2; 266-бет].

А.Байтұрсынов «Мектеп керектері» деген мақаласында «...ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Мектептің жаны – мұғалім. Мұғалімі қандай болса, мектебі һәм сондай болмақшы, яғни мұғалім білімді болса, білген

білімін басқаға үйрете алатын болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шығады. Екінші

– оқыту ісіне керек құралдар қолайлы һәм сайлы болуы. Құралсыз іс істелмейді, һәм құралдар қандай болса, істеген іс те сондай болмақшы. Үшінші – мектепке керегі белгіленген программа. Әр іс көңілдегідей болып шығуы үшін оның үлгісі я мерзімді өлшеуі боларға керек. Үлгісіз я өлшеусіз істелген іс – олпы-солпы, я артық, я кем шықпақшы...» деп оқытудың дидактикалық принциптерін белгілеп берді [2; 269-бет].

Халыққа білім беру ісін ұлттық жазудан бастауды мақсат тұтқан ғалым 1912 жылдан бастап «Жаңа емлені» ұсынады. 1913 жылы «Қазақ» газетінің 34-санына бастап кейбір дауысты дыбыстарды таңбалау жайындағы өзінің пікірлерін жариялады, «төте оқу» қазақ балаларына жеңіл болатынын дәлелдеді.

Ғалымның 1912 жылы Орынборда басылған «Қазақша әліппе» халықты сауаттандырудың басты құралы болды. Бұл оқу құралында әрі сауат ашу, әрі ұлттық этнопедагогикалық дүниетанымды іске асыру мақсаттары көзделді. Мысалы: туысқан-туған, іліктес, киімдер, ойын-ойыншықтар, тамақтар-сусындар, дене мүшелері, үй саймандары, ыдыс-аяқ, малдар, малдан басқа төрт аяқтылар, құстар, ағаш-шөптердің аттары, сан, жаңылтпаш, жұмбақтар, мақалдар түзіліп берілді.

Сонымен, Ахмет Байтұрсынов өзінің ағартушылық қызметі мен педагогикалық көзқарастарында ұлттық идеяны кеңінен насихаттап, оны нақты іске асыру жолына бар өмірі арнаған ғұлама ұстаз, халық педагогы, ұлттық тарихымызда ешкіммен салыстыруға болмайтын ерекше тұлға болған деген қорытынды жасауға әбден болады. Оның ғылыми-педагогикалық еңбектерінің ұлттық ерекшеліктері мол, этнопедагогикалық мәні зор.

Әдебиеттер

1. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы – Алматы: «Санат», 2001. – 320 бет
2. Байтұрсынов А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. мақалалар және әдебиет зерттеу / Құраст. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 бет

ӘЙЕЛДЕР ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ.

Жасугунова Ж.Б. ЮК – 91

Ғылыми жетекші: Наурызбаев Е.А., заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

zhassugunovazhaneka@mail.ru

Бұл мақалада әйелдер қылмысының жалпы сипаттамасы және оның алдын-алу жолдары шығу тегі туралы айтылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасында әйелдер қылмысының жалпы сипаттамасы және оның алдын-алу жолдарын талдау болып табылады. Әйелдер қылмысының жалпы сипаттамасы және оның алдын-алу жолдары туралы және қылмыстық жауапкершілікті зерттеумен қатар, әйелдер қылмысымен оның алдын-алу жолдарымен күрес жүргізетін атқарушы билік органдары мен құқық қорғау органдарының заң шығару қызметіне талдау жасалды.

Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде әйелдер қылмысының туындау себептері туралы он жылдан астам уақыт таласып келеді: XX ғасырда әйелдер ақырында толық бостандыққа ие болған сәттен бастап (кейбір елдерде ескертпелермен), онда әйелдердің социумдағы рөлін қайта ойлаумен байланысты көптеген қоғамдық проблемалардың түп-тамырын іздей бастады.

Алайда, Қазақстандағы әйелдер қылмысы проблемасына XX ғасырдың 90-шы жылдарында "ошақ сақтаушылар , яғни әйелдер "жасаған түрлі сипаттағы және ауырлық дәрежесіндегі қылмыстардың күрт өсуіне байланысты ерекше назар аударыла бастады. Әйелдер арасындағы қылмысты зерттеуге бірнеше ғылыми еңбектер арнаған Профессор Е.и. Қайыржанов мынадай сандарды береді: 1997-1999 жылдар аралығында Экономика саласында қылмыс жасаған – заңсыз кәсіпкерлік, тұтынушыларды алдау, жалған ақша мен бағалы қағаздарды дайындау және өткізу-әйелдер саны 2,5 есеге артқан. Әрі қарай, әйелдер жоғарыда аталған уақытта қауіпті қылмысқа белсенді қатыса бастады-ауыр және аса ауыр қылмыстар жасаған қылмыскерлердің жалпы саны 90-жылдардың басымен салыстырғанда 32,3% - ға өсті. Содан бері әйелдің қылмыс жасау жиілігінің коэффициенті тек өсті және осы күнге дейін өсуде .

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, әйелдер қылмысының ерекшелігі әлеуметтік рөлдер мен функциялармен, әйелдердің өмір сүруінің биологиялық және психологиялық ерекшелігімен байланысты. Зерттеушілер әйелдер қылмысының ер адамдардан" артта қалуын " әртүрлі жолдармен түсіндірді: мысалы, А.Кетле бұл жағдайды әйелдердің физикалық әлсіздігімен, сондай-ақ олардың отбасылық өмір шеңберінен және одан кейінгі міндеттерден құтыла алмауымен түсіндірді; сол зерттеуші әйелдердің белсенді қоғамдық өмірге араласпауымен байланысты болды.

С. Ломбросо сәл өзгеше көзқарасты ұстанды: ол әйел қылмысының төмен қарқындылығы әйел денесінің және мінезінің ерекшеліктерімен, әйелдің табиғатымен және белгілі бір дәрежеде оның "биологиялық дамымауымен"байланысты деп санайды.

Алайда бұл зерттеулер XX ғасырдағыәйелдерге қатысты болды, ал біз XXI ғасырда не көріп отырмыз?

Бүгінгі таңда әйелдер қылмысының өсуіне ерлер мен әйелдердің жұмыста да, үйде де үлкен жұмыспен байланысты әлеуметтік міндеттері мен рөлдік модельдерін ажыратпау әсер етеді. Тиісінше, қылмыс аяқталуы мүмкін қақтығыстардың пайызы өте жоғары және ол ер адам мен әйел үшін бірдей.

Сонымен, әйелдер жасаған барлық қылмыстарды екі негізгі топқа бөлуге болады:

- көбіне пайдакүнемдік қылмыстар; негізі оған баратын әйелдер өз отбасы немесе отбасында жалғыз асыраушысы болса ,өз баласын асырау үшін ғана бара алады .
- зорлық-зомбылық қылмыстары , негізі біздің қазіргі таңда зорлық-зомбылық сирек кездеседі, бірақ олар әлі де бар екенін жоққа шығаруға болмайды.

Айта кету керек, қылмыстардың бірінші тобы саны жағынан екіншіден едәуір асады. Криминалистер, психологтар мен әлеуметтанушылардың айтуынша, әйелдер отбасының – күйеуінің, балаларының және тағы басқа қандай да болған қажеттіліктері үшін құқық бұзушылық жасайды.

Әйелдер қылмысының себептері келесі құбылыстар мен процестерге негізделген, атап айтқанда:

- 1) әлеуметтік институттардың, бірінші кезекте – отбасының әлсіреуі;
- 2) соңғы жылдары қақтығыстар мен дұшпандық көңіл-күйге әкелетін қоғамдағы шиеленіскен жағдай;
- 3) нашақорлық, алкоголизм, жезөкшелік және т.б. сияқты қоғамға қарсы құбылыстардың өсуі.

Әйелдер қылмысының өмір сүруіне ықпал ететін барлық осы құбылыстар бір-бірімен тығыз байланысты және біртіндеп мемлекетте болып жатқан жаһандық өзгерістердің әсерінен күш ала бастады және үлкен қорғаныс, сондай-ақ шиеленісе бастады. Зерттеушілер атап өткендей, әйелдер арасындағы қылмыстың себептері әлеуметтік дамудың қарама-қайшылықтарымен тығыз байланысты болып келеді, өкінішке орай, қазіргі таңда өмір сүретін әр адам үшін бұл нормаға айнылып кеткен.

Әйел қылмыстарының сипаты бойынша қылмыскерлердің келесі түрлері бөлінеді: Егер бірінші типке тоқталатын болсақ, онда бұл "экономикалық" тип – мемлекетке немесе қоғамға тиесілі мүлікті ұрлаумен байланысты қылмыстар жасаған әйелдер; лауазымдық сипаттағы қылмыстар, сондай-ақ пара беруге және қабылдауға байланысты қылмыстар. Яғни, сыбайлас жемқорлық деп атауға болады "ұрлау" - жеке, мемлекеттік және қоғамдық мүлікті тонаған әйелдер; қазіргі уақытта мұндай қылмыстар дәл солай жалғасуда және негізінен менің пікірімше, бұл әйел өкілеттіктерге ие болған кезде және өз ұстанымын қолдана отырып, жеке тұлғаға қарағанда мемлекеттік меншікке ие болған кезде пайда болады "өзімшілдік-зорлық-зомбылық" - тонау мен басқа да қарақшылық шабуылдарды жасаған әйелдер; біз бәріміз білеміз, мұндай қылмыстарға ие болған кезде әйелдер жүрді, бірақ 21 ғасырда олар азайып кетті, өйткені бұл әйелдің өзі физикалық тұрғыдан ер адамға қарағанда әлсіз, бірақ егер кенеттен әйел осындай қылмыстарға барса әрекеттер тек серіктес, бақылаушы ретінде, яғни әйел ақпарат ала алады және оның алдында бәрін жасайтын еркекке жібереді.

"зорлық-зомбылық" - кісі өлтіретін немесе әртүрлі дәрежедегі дене жарақатын салатын, сондай-ақ зорлық-зомбылық немесе бұзақылық сипаттағы әрекеттер жасайтын әйелдер; жалпы алғанда, әйелді ҚР ҚК 99-бабы 1-бөлігі бойынша соттайтын жағдайлар сирек кездеседі, ал егер бұл ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігі болса, одан да сирек кездеседі. Мен әйелді жеткізгенде және тек әсер ету жағдайында әйел адамды өлтіруі мүмкін фактілер бар екенін жоққа шығармаймын, бірақ осылайша мақала мен санкциялар мұқият тексерілуде.

Сонымен, әйел қылмысының алдын алуға қалай болады? Қол жетімділік пен тиімділік дәрежесінде әйел тағысын тоқтатудың бірнеше жолы бар.

Негізі әйел адам қоғамдық өмірде белгілі бір орынға ие болып табылады. Сонымен қатар әйел ол ерлермен бір сатыда жүрмейді, қандай қылмыскер болмасын ол нәзік және де ерлерге қарағанда әлсіз болып табылады. Сондықтан да әйелдің күші мен көңіл күйе ұдайы отбасы мен балаларда болуы керек деп ойлаймын. Менің ойымша мемлекет тек қана қаржылай немесе материалды түрде ғана емес, ал отбасы ыдырағанда және де көбінесе жалғыз қалған әйелдерге жиі көмек беруі тиіс.

қыз балаларға қатысты профилактикалық жұмыстар жүргізілуі керек: 1) кәмелетке толмағандарға қатысты: ата-анасыз қалғандарға қорғаншыларды бекіту, балалар үйіне, арнаулы мектептерге, мектеп интернаттарға, жұмыстарға және т. б. қажетті жерлерге орналастыру, медициналық көмек көрсету. Медициналық көмек көбінесе қоғамға қарсы жат қылықтармен өмір сүретін қыз балаларға керек.

Қылмыстық саясаттың жұмыс істеуі, ол тиімді ғана емес, сонымен бірге әйелдер қылмысы саласындағы барлық өзгерістерді де ескеруі керек. Саясат шеңберінде жүзеге асырылатын барлық шаралар заңға негізделуге және құқықтық тәртіптің барлық кепілдіктерімен қамтамасыз етілуге тиіс. Әйелдер құқығын бұзбай.

Адамның мүдделері мен қажеттіліктеріне бағдарланған және сапалы және уақтылы болатын әлеуметтік саясатты құру.

Әртүрлі қоғамдық ұйымдардың, соның ішінде діни және қайырымдылық ұйымдардың әлеуетін пайдалана алатын әйелдер қылмысының алдын алудың тиімді жүйесін құру және дамыту қажет.

Қоғамдағы адамгершілік деңгейін көтеру бойынша тұрақты жұмыс, сондай-ақ ондағы агрессивті және мазасыз көңіл-күйлерді азайту; заңды бұзған адамдарға неғұрлым

төзімді көзқарасты қалыптастыру, оларды тұрақты жұмыспен қамтамасыз ете отырып , жақсы жаққа өзгеруге мүмкіндік беру күнделікті тәрбие жұмыстарын жүргізу және тәртіптерін қадағалау. тәртібі нашар қыз балаларға қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдану.

Әйел адамдарына қатысты қылмыстылығының алдын алу мақсатында жүргізілетін профилактикалық жұмыстардың келесі объектісіне олардың еңбек қызметінің аясы жатады. Түнгі смені бойынша әйел адамдарды жұмысқа тартпау. Әйел адамдардың өндірістегі қызметі балалардың тәрбиесіне және жанұясына кедергі келтірмеуі керек

Оның тәжірибесіне ғылыми зерттеулер мен ұсыныстарды кеңінен енгізу арқылы кез-келген әйел қылмысының алдын алу.

Әр түрлі сипаттағы арнайы қызметтер арасында, мысалы, белгілі бір қауіп төндіретін кейбір ұйымдар мен азаматтардың қызметін неғұрлым байыпты бақылау үшін құқық қорғау және әлеуметтік органдар арасында байланыс орнату.

Алдыңғы тармақты жалғастыру-құқық қорғау органдарының қылмыс фактілерін анықтауға, жолын кесуге және тергеуге қатысты жұмыс сапасын жақсарту және кінәлілерді жазалауға әділ көзқарас.Барлығының заң алдындағы теңдігі орнату

Біздің жас мемлекетімізде заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту үшін әйелдер қылмысы туралы ескерту мәселесіне байыпты қарау керек. Қазіргі уақытта туындаған және экономика, рухани сала және қоғамның басқа да өмірлік салаларында пайда бола беретін проблемалар шешілген жағдайда ғана қылмыс деңгейінің төмендеуіне үміттенуге болады.

Бұған қоғамның адамгершілік ахуалын тазарту, сондай-ақ жастарды тәрбиелеу ісіне неғұрлым байсалды көзқарас ықпал ете алады. Әрине, ешқандай жағдайда әйел қылмысы мәселесін одан бөлек шешу мүмкін емес-егер сіз әйел қылмыстарының алдын алуға ықпал ететін бағдарламалар жасамасаңыз, онда бұрын сипатталған барлық оң әдістер пайдасыз болады.Менің ойымша, егер мектептерден қыздармен әйел қылмысы туралы сөйлесетін болса, онда олар аз болуы мүмкін , өйткені әр баланың мінезі мен қабылдауы мектеп қабырғасынан қалыптасады

Қолданылған әдебиттер тізімі

1. Криминологическая характеристика Автор Есберген Алауханов
2. Криминология учебник для бакалавров глава 19

КӘСІПОРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГ КЕШЕНІНІҢ РОЛІ

Жоламан А.Б.

Ғылыми жетекші: Жапарова Д. К. маркетинг және коммерция магистрі, лектор.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

ayazhanzholaman003@gmail.com

Маркетингте маңызды рольді бәсекелестер ойнайтыны белгілі. Ал бәсекелестерді басып озу үшін кәсіпорын маркетинг кешенін егжей-тегжейлі жоспарлайды. Маркетинг кешені-бақыланатын құралдардан тұрады, құрамына тауар және қызмет, баға, орын, тауарды жылжыту кіреді. Осы төрт элементтің жиынтығы нарықтан кәсіпорынға қажет реакцияны алуына мүмкіндік береді. Фирма маркетингке бөлудің жалпы сомасы туралы, осы бөлулерді маркетинг кешенінің негізгі құрамдас бөліктеріне және осы құрамдастардың әрқайсысының ішінде бөлу туралы шешім қабылдауы керек.[1]

Барлық осы маркетингтік жұмыстарды орындау үшін фирма төрт жүйені құруы керек: маркетингтік ақпарат, маркетингті жоспарлау, маркетингті ұйымдастыру және маркетингтік бақылау.

Маркетинг кешені компанияның өз өніміне немесе қызметіне әсер ету үшін қолданатын барлық құралдарын қамтиды.

Маркетинг кешенінің, басқаша айтқанда 4Р, құрамына толықтай шолу жасасақ:

Тауар және қызмет-кәсіпорынның өзінің өндірген өнімі немесе қызметі;

Баға-осы тауарды немесе қызметті алуы үшін төленуі тиісті ақшалай сомасы;

Орын-кәсіпорынның өнімді тұтынушыларға тиімді жолмен келуін, сатып алуының қолайлы болуын қамтамасыз етеді;

Тауарды жылжыту-бұл компанияның өнімнің артықшылығы туралы сөзді тарату және мақсатты тұтынушыларды оны сатып алуға сендіру әрекеттері.[2]

Маркетинг кешені тұжырымдамасы

Маркетинг кешені маркетингтің бақылауында болатын айнымалыларға жатады. Дәл осы айнымалылармен кешенді (бір мезгілде және жүйелі) жұмыс маркетингтік нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Маркетинг кешенінің тұжырымдамасына сәйкес фирма маркетингтік қызмет шеңберінде: дамиды;

жүзеге асырады;

және ойлап табылған және енгізілген нәрсенің сапасын бағалайды және әзірленгенін түзетеді;

Ендігі кезекте маркетинг кешенінің құрамының элементтерін жіктесек:

Product	Price	Place	Promotion
сапасы	Прайс-лист бойынша баға	қоймалау	жарнама
дизайны	жеңілдіктер	транспорттау	PR
қасиеттері	Төлем мерзімі	Сақталу	Арнайы сату
Тауар белгісі	Баға арқылы кемсітушілік		Өтімді ынталандыру жолдары
қаптамасы			
Тауар ассортименті			
кепілдік			

Алғашқы кезекте көріп тұрғанымыздай тауар сапасы- ең маңызды бөліктердің бірі болып табылады, себебі тауардың сапасы төмен болса тұтынушылар ол тауарды қайта сатып алғысы келмей, келешекте тауардың болашағына үлкен әсер береді.

Тауар қасиеттері- маркетингтегі анықтамаға сүйенсек, тұтынушы тауарды емес оның қасиетін сатып алады делінген, яғни тауар қасиеті тауардың өтімділігінде зор роль ойнайды. Тауар қаптамасы- тауардың қорабы немесе сыртқы қабаты деп есептесек болады. Яғни тауарды жақсы қаптау тұтынушыға тауарды сатып алуға, ал өндірушіге оны өндіруге ықпал жасаудың құралы болып табылады.

Тауар ассортименті- қызметтің немесе тауардың тұтынушылардың сұраныс сипатына байланысты ұқсас тауарлардың жиынтығы.

Бұндай схеманы алғаш ұсынған, 1960 жылы Маркетинг атты еңбегінің бірінші басылымында, Джером Маккарти болатын. Алғашқыда маркетинг кешені төрт элементтен емес, 14 элементтен тұрды. Нил Борден де көп жылдар бұрын 14 элементтен тұратын кешенді қолданған.

«Маркетинг кешені» тіркесін алғаш рет 1948 жылы Н.Х.Борк қолданған. Бұл сөз тіркесі арқылы ол компанияның маркетингтік қызметін нарықтық қызмет сияқты күрделі

салада өзара байланысты процестерден үйлесімді нәтиже алуға мүмкіндік беретін құралдар жиынтығынан басқаша түсінуге болмайтынын нақты түсіндіргісі келді.

Маркетинг-кешені («маркетинг-микс») терминін Гарвард университетінің жарнама бөлімінде жұмыс істеген Джеймс Куллитон енгізген. Автор өз еңбектерінде маркетингті сұранысқа әсер ету үшін әртүрлі процестерді үйлестіретін және әртүрлі элементтерді бір кешенге біріктіретін тұлға ретінде сипаттаған.[3]

Тиімді маркетингтік бағдарлама маркетинг кешенінің барлық элементтерін компанияның маркетингтік мақсаттарына жетуге арналған үйлесімді бағдарламаға біріктіреді. Маркетинг кешені компанияның мақсатты нарықта өнімді орналастыру туралы шешім қабылдауын қамтамасыз ететін тактикалар жиынтығын қамтиды.

Ескере кететін жайт: егер 4P өндірушінің көзқарасына байланысты болса, дәл сондай тұтынушының да өзіндік көзқарасы бар, ол 4C деп аталады:

Біріншіден, тұтынушының қажеттіліктері және қалауы (Customer needs and wants);

Екіншіден, Тұтынушының шығындары (cost to the customer);

Үшіншіден, Қолайлылық (convenience);

Төртіншіден, ақпарат алмасу (communication).[4]

Яғни, бұдан алатын қорытындымыз мынадай: тұтынушылардың қажеттіліктерін толықтай қамтамасыз ететін, оның ішінде бағасын екі жақ тарапқа да тиімді қылып жасай алатын, тұтынушыға қолайлы жағдай жасай алатын және де есте қалатындай әсер сыйлаған кәсіпорынның жұмысы өрге жүзеді.

Осы арада Ф.Котлердің қосқан қосымша элементтерін де талдап өткен жөн – ол саяси ықпал және қоғамдық пікір. Маркетинг кешенінің бұл қосымша элементтері мегамаркетинг ұғымын енгізуге байланысты ұсынылған болатын.

Қазіргі көптеген әдебиеттерде және маркетинг тәжірибесінде 5P кездеседі, яғни жоғарыда айтылған элементтерге people қосылған, оның ішінде адами ресурстар: кәсіпорын персоналы, тұтынушылар, сату кезіндегі тұтынушылармен тікелей байланыс орнату жатады.

Ал Ресейлік мамандар білім саласында 7P кешенін қолдануға болатынын мәлімдеді, яғни жоғарыда айтылған негізгі төрт элементке personal, process, physical surround (персонал, процесс және физикалық орта) қосылған.[5]

Қазақстанда тұтыну нарығының қалыптасуы мен дамуына әсер ететін барлық факторлардың ішінде екі негізгі топты бөліп көрсетуге болады: нарықтың дамымауы және нарықтық операциялардың ақпараттық ашық болмауы. Нарық кеңістігінің ақпараттық бұлыңғырлығы мемлекеттің де, басқа да нарық субъектілерінің де онда жүзеге асырылатын барлық операциялар туралы ақпараттың болмауын білдіреді. Бұл, ең алдымен, іскерлік мәдениеттің төмен деңгейімен және мемлекеттің экономика саласына бақылауының жоқтығымен байланысты, бұл өндіріс, импорт, тауар айналымы, халықтың өмір сүру деңгейі және т.б. туралы нақты деректердің толық дерлік болмауына әкеледі, яғни нарық туралы толық және өзекті ақпараттың болмауы.

Қазақстан нарығында жұмыс істеуді қиындататын елеулі кемшілік – халықтың өмір сүру деңгейі мен сатып алу қабілеті туралы сенімді статистикалық деректердің болмауы. Егер экономикалық дамыған елдерде үй шаруашылықтарының жылдық табысы мен кәсібінің деңгейіне қарай әлеуметтік таптарды бағалаудың нақты және бекітілген әдістері болса, Қазақстанда мұндай жіктеу жоқ.[6]

Ендігі кезекте Көкшетау қаласында орналасқан «Ас болсын» ресторанына маркетингтің қалай әсер ететінін қарастырсақ

Ресторан шығыс кухнясы ретінде жасалған, көбіне ыстық тамақтарға акцент қойылған. Бірақ ерекше дәмдерге толы салқын сусындарымен, хош иісті шайлар ассортиментімен де таң қалдырады. Ас мәзірінде қазақ, өзбек тағамдарының түр-түрін кездестіруге болады. Тағамдардың кей түрлерін мерекелік стильде де алуға болады. Тағамның тез арада дайын

болуы әрі қызмет көрсетудің жоғары сапасы ресторан жайлы жақсы пікірлер ғана қалдыруды қамтамасыз еткендей. Бәсекелес кәсіпкерлерге қарағанда бірегейлігіне тоқтар болсақ: ресторанға кіре бергенде сізді қазақ ұлттық киімін, батырлардың сауытын киген арнайы қызметкерлер қарсы алады. Ішкі сәні өте ерекше, басым көпшілігі өзбек елінің стилінде жасалған. Кешкі жетілерде ансамбльдың өнерін тамашалауға мүмкіндік бар. Ресторанның орналасқан жері де өте қолайлы болып табылады. Ал бағасына келер болсақ, бағасы көрсетілген қызметке және тағамның дәмі мен келбетіне сай. Мысалымды қорыта келгенде, «Ас болсын» рестораны өз ерешелігімен басқа бәсекелестеріне қарағанда өзгеше екендігімен, басқаша әсер беретіндігімен мақтана алады десек қателеспейміз.[7]

Қорыта келгенде маркетинг кешені тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандырумен ғана емес әрі ұйымның тиімділігін барынша арттыру үшін де қажет. Тек қана тауар өндіру арқылы немесе тек қана бағаны қолайлы қылу арқылы кәсіпорынның жұмысы алға жылжиды деп айтуға келмес. Маркетинг кешенінде осы төрт элементтің біреуін алып тастар болсақ, ол кәсіпорынның өнімінің өтімділігіне бірден тікелей әсер береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қаржы-экономика сөздігі. — Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, «Зияткер» ЖШС, 2007
2. <https://inlnk.ru/VoVDvM>
3. «4Р маркетингтік микстің қайта қаралған классификациясы». «Маркетинг» журналы 56(4): 83–93
4. Ф.Котлер Г. Армстронг «Маркетинг негіздері» - Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры 17-ші басылым, 2019.- 74 б
5. <http://surl.li/bscup> // <http://powerbranding.ru/osnovy-marketinga/4p-5p-7p-model/>
6. <http://surl.li/bsdaj>
7. <https://kokshetaumaps.ru/place/1257-semeinyi-restoran-as-bolsyn.html>

ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОЭТИКЕ ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ О.СУЛЕЙМЕНОВА

Жуанышбаева А.С.

Научный руководитель: Темирова Ж.Г., доктор PhD, ассистент-профессор
кафедры общего языкознания и литературы
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
nurkanaiman2001@gmail.com

Многонациональная и многокультурное современное государство — Казахстан, на его просторах смешиваются не только различные этносы, но и культуры данных этносов, формируя единый народ с особенным колоритом, такой же многогранный как и сама страна. Одними из самых ключевых моментов, формирующих культуру казахского народа, являются описание его быта, традиций и воодушевляющей живой природы. Культура казахского народа, представляющее собой сакральное наследие страны, находит отражение в творчестве национальных поэтов. В рамках данной статьи мы прослеживаем влияние этнокультурных истоков на индивидуальное творческое начало в поэтике лирических текстов выдающегося русскоязычного казахстанского поэта — Олжаса Омаровича Сулейменова.

Олжас Омарович Сулейменов – поэт, народный писатель, лингвист, исследователь, тюрколог, лидер международного антиядерного движения, государственный и

общественный деятель. Его имя известно во всем мире. Несмотря на то что родные О. Сулейменова пророчили ему блестящее будущее инженера-геолога, поэтический дар взял свое и определил дальнейший путь всенародно любимого писателя и поэта. Профессор Сорбонны, поэт и переводчик русской поэзии Леон Робель говорил так: «Олжасу Сулейменову близка идея братства культур и духовное взаимообогащение народов. Давно уже наш раздробленный мир не слышал такого сильного голоса – мы признаём Олжаса Сулейменова наследником или преемником Гильгамеша, Гюго, Хлебникова, одним из тех, величие которых естественно»[1; с.6]. Именно в его стихотворениях смелым полетом мысли, была отражена неповторимая концепция пространства и удивительная символика быта казахской культуры. Патриотизм поэта чувствуется и в содержании его стихотворений и в его поступках.

Поэзия О. Сулейменова является результатом скрещения двух этнических культур - русской и казахской. Поэт писал свои стихотворения на русском языке, но включал в состав стихотворения лексику казахского языка. На стыке данных языков зарождались оригинальные стихотворения, наделенные особым смыслом, не похожие ни на одни другие поэтические текста. Большую роль в создании оригинального авторского стиля Сулейменова сыграло использование казахизмов, которые выступали как средство для воссоздания этнического колорита и передачи символики казахской культуры. В связи с этим мы прослеживаем образы-символы в лирических текстах: «Айналайын», «Аргамак», «Земля, поклонись человеку!», «Волчата», «Дикое поле», «Аз тэ обичам», «В винограднике», «Догони!» («Кыз куу»), «Кочевник», «Красный гонец и чёрный гонец», «Песня кумана», «Песня над песком», «Последние мысли Махамбета, умирающего на берегу Урала от раны».

Билингвизм в поэтике Олжаса Сулейменова придает богатство языковому строю и яркую образность его лирики, отсылающей читателей к пониманию национального подтекста. Не смотря на вероятную возможность недопонимания иноязычных вкраплений в русскоязычном контексте истонными носителями языка, по верному замечанию Темировой Ж.Г.: «при создании национальной языковой картины мира посредством поэтического слова оказывается закономерным явлением применение лакунов»[2; с.294]. Казахизмы, к примеру, такие как «жаным» и «айналайын», встречающиеся в стихотворениях «Айналайын» и «Аз тэ обичам» имеют ярко выраженную положительную коннотацию с ласкательным значением и являются средством выражения нежности, теплоты, чувства любви в казахской культуре. Другими словами – это знаковые лексемы в казахской лингвокультуре. Перевод подобных слов на другие языки не позволяет в полной мере адекватно передать их семантику и тем более сохранить лингвокультурное значение. Об это пишет сам поэт в своих стихотворениях:

Айналайын – чудесное слово,
Жаль, что русский его не поймет.
Объяснить я готов ему снова,
Только бедно звучит перевод.
Айналайын, твоими губами,
Пусть нелепо оно звучит,
Но другими иными словами,
Ты не сможешь его заменить... [3; с.93].

Народный стихотворец с трепетом относится к истории своего народа, используя в своем творчестве описание быта казахов и особенностей национальной культуры, именно поэтому в его лирике существуют традиционные образы и символы казахской культуры в виде природного пейзажа: степь, прерии, пустыни, горы; национальных особенностей народа: кочевка, аргымак(конь), табун, верблюды, сокол, беркут; лексических средств передачи чувств: «жаным», «айналайын»; казахские национальные игры: «кыз куу»;

национальная одежда казахов: тюбетейка; религиозных праздников: «кұрбан-айт», «қадір түні», имена собственные: Ахмет, Бек-Назар; казахские топонимы: Каспий, Сырдарья, Тургай, Бетпак-Дала; приметы казахской реалии: кул, калым, шаман. Таким образом, поэт сумел показать всему миру самобытность и величие кочевого народа.

Образы и символы, которые употреблял в своих творениях О. Сулейменов, имели не только национальный подтекст, но и его личное видение и отношение к Родине. Любимый край ассоциируются у поэта двумя образами: степью и горами. Степь, была для него одновременно оазисом и длинной дорогой, подобной самой жизни, а горы были свидетелями этой жизни и ее компасом: «...Весною восходят они из-за гор, лучами тяжёлыми...». «Возвысить степи, не унижая горы» – кредо О. Сулейменова, давно ставшее афоризмом. Ландшафты горных цепей и водных источников дополняли композицию поэтических текстов поэта. Он отождествляет человека не только с природой, но и с животным миром, волчица в стихотворении «Волчата» выступает в образе матери, которая готова на все ради своих детей и в то же время является национальным символом, архетипом в образе предков:

Шёл человек.

Шёл степью, долго, долго.

Куда? Зачем?

Нам это не узнать.

В густой лощине он увидел волка,

Верней, волчицу,

А, точнее, мать...[4; с.12]

Первый сборник стихов Сулейменова называется «Аргамак» (1961), этот факт доказывает глубокую привязанность к истокам своей родины. Лошадь — ассоциативно является символом вольного кочевого народа, который часто встречается в устном народном творчестве. Для казахской культуры образ лошади особенно значим, в древности конь являлся священным тотемным животным и был символом высшего мира мудрости. С раннего возраста детей приучали к верховой езде, а для мужчины же, лошадь была верным другом, спутником и считалась его «крыльями». В своем творчестве О. Сулейменов часто использует данный образ, в данном случае поэт определяет «молодого коня» с символом энергии, в то же время подчеркивает и прелести кочевой жизни:

Эй, половецкий край,

Ты табунами славен,

Вон вороны бродят

В ливнях сухой травы.

Дай молодого коня,

Жилы во мне играют,

Я проскачу до края,

Город и степь

Накренья.

Ветер раздует

Пламя

В жаркой крови аргамака,

Травы сгорят под нами... [4; с.43]

Образ коня многогранен по своей символике и образности. «Аргамак» в стихотворении — это образ свободы, который имеет значение «скакун чистых кровей». В казахской культуре роль коня по-настоящему особенна, он графически отражен на гербе Казахстана, являясь символом благородства и выносливости, означая мечту построения сильной страны и выступая неким оберегом для народа.

Древность Сулейменов чувствует также остро, как и современность, ведь в прошлом находится то, что так важно для казахского народа – корни, не зная историю наших предков, мы не сможем понять себя. В его поэзии часто встречаются сопоставления между древностью и цивилизацией, старинные города, превратившиеся в степь: «Города возникали, как вызов плоской природе, и гибли в одиночку...»[4; с.14]. Мотивы степей в поэзии творца с точки зрения отношения автора часто двояко. Сулейменов одновременно любит казахские степи и в то же время отмечает ее жестокость по отношению к казахам в поэме «Чем порадовать сердце?»: «Посмотри, наконец, степь проклятая, но моя...». Следует отметить, что образ казахских степей в лирических текстах Сулейменова, имеет многогранное описание во всех аспектах. Степь для него словно нечто живое, оно передает внутреннее состояние поэта:

Так в горах любили и в степях,
так любили – и смеясь и плача.
Разве можно полюбить иначе?..
Я люблю тебя, как
я – тебя... [4; с.16]

Символ древности и величия казахского народа исторический город – Отрар. До монгольского нашествия – один из крупнейших городов Средней Азии, который находился в бескрайней южной степи у берегов Сырдарьи. Сулейменов в своей поэме выражает мысль о том, что руины города превратились в степь и его скорбь отразилась в изображении образа казахских степей: «Я сын города, мне воевать со степью. Старики, я хочу знать, как погибли мои города...» [4; с.38].

На протяжении тысячелетий казахская культура формировала свое уникальное мировоззрение, которое мы проследили через образы-символы в поэзии русскоязычного поэта Олжаса Сулейменова. Его поэзия направлена на отражение действительности во всех временных пластах. Он является вестником дум казахского народа: «Так в горле горбятся слова о самом главном», - говорил сам поэт. Главные мотивы его творческого наследия перекликаются с чувством любви к родному, символы, связанные с Родиной, выступают в роли способа передачи авторской мысли.

Литература

1. Канәпиянов Б. Быть далеко услышанным. Альманах "Литературная Алма-Ата" – юбилеи года. – 2006.
2. Темирова Ж.Г. Ментальные мотивы в лирике О.Сулейменова // Вопросы языка и литературы в современных исследованиях. Материалы научно-практической конференции «Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие». – М. – Ярославль, 2010. – С. 293-298.
3. Сулейменов О. «Аз и Я». – Алма-Ата: Жазушы, 1975.
4. Сулейменов О. «Определение берега». – Алма-Ата: Жазушы, 1979. -64 с.

COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНЫҢ ҚОНАҚ ҮЙ МЕН МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНЕ ӘСЕРІ: САЛДАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІН ТАЛДАУ

Закария Алуа Асанқызы және Каирбекова Гаухар Каирлыевна
Ғылыми жетекшісі: Алиева А. Ж аға оқытушы, экономика магистрі
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы
kairbekova.01.g@gmail.ru, aluazakaria01@gmail.com

2019 жылдың соңғы күнінде Қытайдың Ухань қаласында шығу тегі белгісіз пневмониямен ауыратын кем дегенде 27 адам, оның жетеуі ауыр халде ауруханаға жатқызылғаны туралы хабарланған [1]. 2020 жылдың 9 қаңтарында қытайлық эпидемиологтар індет SARS-CoV-2 жаңа типті коронавирустан туындағанын анықтады. Осыдан кейін жұқтыру жағдайлары әлемнің әртүрлі елдерінде күн сайын анықтала бастады және 2020 жылдың 30 қаңтарында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) «халықаралық алаңдаушылық тудыратын қоғамдық денсаулық сақтаудағы төтенше жағдай» туралы мәлімдеме жасады және 11 наурызда COVID 19 коронавирустық инфекциясының жаһандық пандемиясын жариялады. Спорттық, діни, саяси және мәдени іс-шаралардың күшін жою және өз азаматтарының кетуі мен шетелдіктердің басқа мемлекеттердің аумағына кіруі үшін Ұлттық шекаралардың жабылуы толқыны көтерілді.

Коронавирус, дәлірек айтсақ, SARS-CoV-2-Бұл вирус, онда адамдар әдетте жеңіл респираторлық вирустық инфекция түрінде де және ауыр түрінде де жүре алады. Көптеген адамдарда ауру қалпына келумен яғни сауығып кетумен аяқталады, және бұған нақты емдік шаралар қажет емес. Аурудың асқынуы кезінде пневмонияға немесе тыныс алудың жеткіліксіздігінен өлім қаупін төндіруі мүмкін. 2020 жылдың қаңтарында дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы індеттің, SARS-CoV-2-ға байланысы болған соң, халықаралық денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдай деп жариялады.

COVID-19 коронавирустық пандемия әр адамның өміріне қатты әсер етті. Күн сайын біз өз денсаулығымызды және айналамыздағы адамдардың денсаулығын сақтауға мүмкіндік беретін көптеген ережелер мен шектеулерді ұстануымыз керек. Пандемия әркімнің өмірінің әдеттегі ырғағын іс жүзінде түбегейлі өзгертті, және бәрі бұрынғы бағытына қашан оралатынын немесе оның мүлде қайтып оралатынын ешкім білмейді.

Егер 2020 жылдың бірінші тоқсанында келу туризмінің жаһандық көрсеткіштері өткен жылдың деректерінен небәрі 28,6%-ға төмен болса, онда бүкіл әлемде ең қатаң карантиндік шектеулер енгізілген екінші тоқсанда толық көлемде. Шетелдік туристердің жаһандық ағыны 18,4 есеге (ал Қазақстан Республикасында осы кезеңде – 16,7 есе) қысқарды. Жалпы, 2020 жылы Дүниежүзілік туристік ұйымның статистикасы бойынша шетелдік туристердің әлемдік ағыны 3,8 есеге азайған. Бұл мәліметтер energyprom.kz сайтында көрсетілген. Қазақстанда 2020 жылғы «коронавирустың» төрттен үшінде елге келген туристер саны бір жыл бұрынғы 6,4 миллион адамға қарсы бірден 3,6 есеге азайып, 1,8 миллион адамға жетті. Қазақстаннан кеткен туристер саны небәрі 2,4 миллион адамды құрады, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 3,4 есеге аз. Ішкі туризм де 60,3%-ға, 3,1 млн адамды құрады. Қазақстан Республикасындағы мейрамханалар, қонақ үйлер және басқа да орналастыру орындары төрттен үште қызмет көрсеткен келушілер саны небәрі 2,6 миллион адамды құрады, бұл бір жыл бұрынғыдан екі есеге дерлік аз. Бұл ретте шетелдік туристер жалпы келушілер санының 7,5%-ын ғана құраса, бір жыл бұрынғы кезеңдегі бұл көрсеткіш 15,5%-ды

құраған. Қонақ үйлер, хостелдер, санаторийлер және басқа орналастыру орындарының саны бір жылда 3,9%-ға, 2020 жылдың үшінші тоқсанының соңында 3,5 мыңға дейін қысқарды. Қонақ үйлердің толтырылуы құлыптаулар мен пандемияға байланысты басқа шектеулерге байланысты 16,7% -ға дейін төмендеді, бұл 2019 жылғы 24% дерлік

жоғары.[2]

"КӨКШЕТАУ ҚАЛАСЫНДАҒЫ МЕЙРАМХАНА ІСІ МЕН ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДІҢ ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ ЖАҒДАЙЫ" БОЙЫНША ЗЕРТТЕУ

"Мейрамхана ісі бойынша зерттеу"

Мейрамхана бизнесі – бұл клиенттің арнайы белгіленген жерде жоғары сапалы тағамға деген сұранысын қанағаттандыратын, сонымен қатар белгілі бір жиынтықты ұсынатын қызмет түрін ұйымдастыру. Қандай да бір мекеменің түріне сәйкес және барлық санитарлық-гигиеналық талаптарға және заңнамалық нормаларға сәйкескелетін қосымша қызметтерді (музыка, ойын-сауық) көрсету және кәсіпкерге пайда табу мақсатын көздейді.

2020 жылы 5 шілдеде Қазақстанда қатаң оқшаулау режимі қолданыла бастады. Азық-түлік дүкендері, дәріханалар, кафелерден басқа барлық нысандар жабылды (арақашықтықты сақтай отырып), 15 наурызда Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2020 жылы 16 наурызда 8:00-ден 2020 жылдың 15 Сәуіріне 7:00-ге дейін республикада төтенше жағдай енгізу туралы Жарлыққа қол қойды. Тиісінше, дәл осы кезеңде барлық кәсіпорындар пандемияны барынша сезінді, өйткені мүлдем жұмыс істемеу мүмкін емес. Төтенше жағдайдың салдарынан қаржылық жағдайының нашарлауы орын алған бизнесмендерді қолдау үшін 20 наурызда Қазақстан Үкіметі 2020 жылдың 31 желтоқсанға дейін салық төлеуден босату туралы Қаулыға қол қойды:

1) ірі сауда объектілері, сауда-ойын-сауық орталықтары, кинозалдар, театрлар, көрмелер мен дене шынықтыру-сауықтыру және спорт ғимараттары бойынша заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлердің мүлкіне салынатын салық; 2) ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлері; 3) салық салудың жалпыға бірдей белгіленген тәртібімен жұмыс істейтін дара кәсіпкерлердің жеке табыс салығынан тұрады. Сондай-ақ, ол мерзімінде орындалмаған салықтық міндеттемелер бойынша өсімпұл есептеуді 2020 жылғы 15 тамызға дейін тоқтатты және салық есептілігін тапсыру мерзімі 2020 жылғы үшінші тоқсанға ауыстырылды.

Пандемия бүкіл Қазақстандағы мейрамхана ісіне айтарлықтай әсер етті деп қорытынды жасауға болады. Мейрамханалардың жаппай жабылуы, сонымен қатар қайта даярлау және ребрендинг. Осылайша, Көкшетау қаласында пандемия кезінде көптеген мейрамханалар мен кафелер жабылды, ал көпшілігі ашыла алмады, өйткені еңбасында рестораторларға ғана емес, мемлекетке де қиын болды, бұл кезеңде не және қалай істеу керектігі түсініксіз болды. Уақыт өте келе шағын бизнес салықтарын босату түрінде жеңілдіктер енгізілді, жұмыс режимі ұлғайтылды, демалыс күндері жұмыс істеуге рұқсат етілді. Мейрамханада келушілердің санының шектеулер қойылды, бірақ Көкшетау қаласының рестораторлары бұл жағдайдан шығудың жолын тапты, сондықтан барлық мейрамханалар мен кафелерде ауа-райы жақсы болған кезде далада тамақтану жерлері ашыла бастады, бірақ осыған қол жеткізе алмайтын кәсіпорындар да болды, бұл жағдайда кәсіпорындар жабық және ашық жеткізу режиміне көше бастады, яғни көптеген кәсіпорындар өздерінің барлық ассортиментіне жеткізуді енгізе бастады, өйткені адамдар әлі де инфекцияны жұқтырып алудан қорқады, ал қазіргі уақытта қашықтан жеткізу әдістерінің жеткілікті саны бар. Салықтардан басқа несиелеуде жеңілдету шарттары енгізілді. Бірақ мемлекет қалай көмектесуге тырысса да, бұл әрдайым жеткіліксіз, өйткені Көкшетау қаласында мейрамханалар мен кафелер әлі де жабылып жатыр, өйткені пандемиядан басқа, бәсекелестік артты, 2020 жылдың басында Көкшетауда 25-30-ға жуық қоғамдық тамақтандыру мекемесі болса, 2021 жылдың басында 67 қоғамдық тамақтандыру нысаны бар. Бір жыл ішінде жеткізу режимінде жұмыс істейтін кәсіпорындар 14%-ға артты, бұл орташа деңгейден жоғары болып саналады.

"Қонақ үйлер бойынша зерттеу"

Қонақ үй — белгілі бір нөмірлерден тұратын, қызметтер жиынтығын ұсынатын бірыңғай басшылығы бар орналастыру құралы. Қонақ үйлер ұсынылатын қызметтер мен бөлме жабдықтарына сәйкес әртүрлі сыныптарға бөлінеді.

Қазақстандағы қонақ үй бизнесі үшін 2020 жылдың қорытындысын "Рахат Палас" қонақ үйінің директоры Вячеслав Масалитин шығарған болатын. 2020 жылы ең ауыр зардап шеккен экономика секторларының ішінде қонақжайлылық бизнесі ерекше орын алады. Тұтас елдер мен қалалардың толық оқшаулануы, халықаралық рейстердің тоқтатылуы, карантиндер мен қозғалысты шектеу – мұның бәрі салаға бұрын-соңды болмаған зиян келтірді. «Жаңа қалыптың» пайда болуы тұтынушылық, саяхаттау және іскерлік мінез-құлықтағы үздіксіз өзгерістер қонақжайлылық индустриясына терең әсер етуді жалғастыруда, бұл саладағы өзгерістер мен жаңа көзқарастардың қажеттілігін тудырады. Сарапшылар саяхат және қонақжайлылық индустриясында болып жатқан өзгерістер ұзақ мерзімді және ауқымды болады деп санайды. Саланың даму перспективаларын жақсырақ түсіну үшін Қазақстандағы қонақ үй бизнесінің 2020 жылға арналған нәтижелеріне шолу жасау керек деп ойлайды.

Көкшетау қаласында 34 қоныстанатын жер бар оған қонақ үйлер, мотель демалуға арналған үйлер кіреді және 7 хостел орналасқан. Оның ішінде көп сұранысқа иелері: GREEN Which Hotel, Hotel "PLAZA", "Достық" қонақ үйі, "Көкшетау" қонақ үйі, "SAMRUK" қонақ үйі. Пандемияның бұл салаға да тигізген әсері аз емес. Көкшетау қаласының қонақ үйлеріне орнатылған шектеулермен байланысты жұмыс жасауға тура келді. Олар келесідей мәселелерге тап болды: уақыт пен келушілер саны бойынша шектеулермен жұмыс істеді, әр мереке сайын мониторингтік топ үнемі тексеріп отырды, жұмысшылар санын қысқартылды, санитарлық-гигиеналық талаптарды екі есарттыруға тура келді, келушілер саны азайды. Жаңа жағдайлар жұмысты қайта форматтауға және өз қонақтарына заманауи шындықта жаңа ойлар ұсынуға мәжбүр етті.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, жаңа COVID-19 инфекциясының таралуына байланысты пайда болған пандемия - бұл кез-келген елдегі өмірдің барлық салаларына әсер еткен бұрын-соңды болмаған жағдай. Экономиканың ең көп зардап шеккен саласы-туризм, оның ішінде мейрамхана ісі мен қонақ үй бизнесі және әуе қатынасы. Болашақта қонақжайлылық саласындағы негізгі стратегиялық іс- қимылдар өзекті мәселелерді шешуге және бизнес үшін жаңа мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге немесе кеңейтуге бағытталатын болады. 2021 жылы қонақ үй мен мейрамхана нарығындағы жағдай көбінесе бүкіл әлемде вакцинация қарқынына, инфекцияның өсу қарқынының төмендеуіне байланысты болатындығын ескеру қажет. Халықаралық туризмді қалпына келтіру күтілгеннен көп уақытты алады – туристік сарапшылардың пессимистік болжамдары бойынша қалпына келтіру 5 жылдан 10 жылға дейін созылуы мүмкін. Алыс аймақтарға сапарлармен салыстырғанда қысқа қашықтықтағы (жақын елдер мен қалаларға) сапарларға басымдық беретін болады. Осылайша, әр түрлі елдердің туристік және қонақ үй саласын дағдарыстан шығарудың басым бағыты ішкі туризмді дамыту болады деп қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. [Комарова А. Коронавирус. Хроника распространения. Интернет-портал «Российской газеты» <https://rg.ru/2020/03/03/koronavirus-hronikaraspromstraneniia.html>](https://rg.ru/2020/03/03/koronavirus-hronikaraspromstraneniia.html)
2. COVID-19 пандемиясының қонақ үй мен мейрамхана бизнесіне әсері: салдары мен мүмкіндіктерін талдау
3. Шумакова Е.В. Проблемы гостиничного бизнеса в условиях пандемии (коронавируса) // Экономика. Серия: Экономика и Право. №6, июнь 2020 г.
4. Қазақстандағы COVID-19 пандемиясы туралы мақала, Википедия, еркін энциклопедия.

КАРАНТИННЕН KEЙІНГІ КЕЗЕҢДЕГІ АЙМАҚТЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ДИНАМИКАСЫ.

Исмайлова Д.Р.

Ғылыми жетекші: Акжанова Г.А., менеджмент магистрі
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
Ismailova.dilnaz0820@mail.ru

Экономикалық өсу қарқынын арттыру-барлық мемлекеттердің макроэкономикалық саясатының түйінді проблемасы. Әр мемлекеттің орналасқан жерінің маңыздылығы ЖҰӨ, ЖІӨ, ұлттық табыс және т. б. көрсеткіштерімен анықталады.

Жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) өңір аумағындағы экономиканың барлық салаларында бір жыл ішінде өндірілген барлық түпкілікті тауарлар мен қызметтердің нарықтық құнын көрсетеді. Оның өсу қарқыны макроэкономикалық серпінін сипаттайды, өнеркәсіп өндірісінің, ауыл шаруашылығының, құрылыстың, негізгі капиталға инвестициялардың, бөлшек сауданың, байланыстың және ақылы қызметтердің дамуын көрсетеді [1].

Мақаланы жазудың мақсаты - аймақтың жалпы өңірлік өнім құрамын, құрылымын және динамикасын, сондай-ақ мемлекеттің жалпы ішкі өніміндегі оның үлесін арттыру бағыттарын талдау.

Жалпы өңірлік өнім ол барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық қызметінің нәтижелерін көрсететін өңір дамуының маңызды макроэкономикалық көрсеткіші болып табылады [1].

Жалпы өңірлік өнім - Қазақстанның қандай да бір субъектисіндегі экономикалық ахуалдың негізгі көрсеткіштерінің бірі. Жалпы өңірлік өнімнің қозғалысын келесі диаграммада көрсетілген (диаграмма 1).

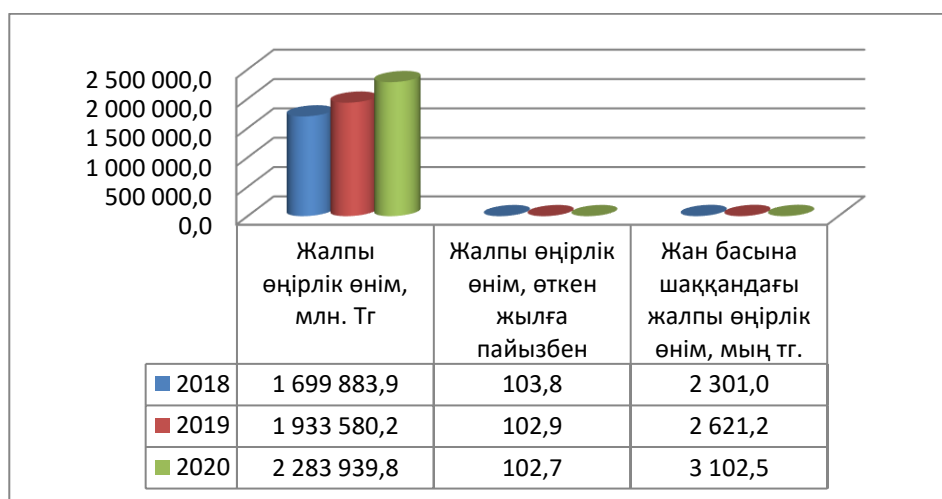

Диаграмма 1. Қазақстан Республикасының үш жылдағы ЖӨӨ –нің қозғалысы [4].

Кестеден ЖӨӨ көрсеткіштері жыл сайын артып, 2021 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 1,34% - ға артқаны байқалады. ЖӨӨ пайызбен 2018 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 0,98% - ға азайды. Жалпы өңірлік өнім жан басына шаққанда 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 3 102,5-ке (2 301,0), 1,34% - ке ұлғайды. Бұдан шығатыны, барлық

өңірлік, мемлекеттік маңызы бар өсулер пандемиядан кейін өз айналымын арттыра бастайды.

Жалпы Ұлттық Өнім (ЖҰӨ) – макроэкономикалық жиынтық көрсеткіш болып табылады. Бір нақты ЖҰӨ-нің өсімі халықтың тұрмыс деңгейінің басты көрсеткіші болып табылады. ЖҰӨ бір елдің нарықтық баға бойынша есептелген, жыл бойы шығарған дайын өнімін құрайды [2].

Covid-19 пандемиясы Қазақстан экономикасына әсерін тигізді. Оның салдарынан елімізде мыңдаған кәсіпкерлер өз қызметін тоқтатты. Шамамен 1,6 млн адам ақысыз демалысқа жіберілді. 42 500 теңге жәрдемақыны 4,5 млн адам алды. "2020 жылдың соңғы бес айында мемлекеттік бюджеттің шығындары түсімдерден шамамен екі есе артты. Бұл елдің экономикасында болып жатқан оқиғалардың айқын индикаторы. Бұл тіпті Ұлттық қордан жасалған трансфертті ескермегендегі жағдай. Банктерден несиелен алған 14 мың субъект кредитті қайтару мерзімін кейінге шегеруді сұрады. Мемлекетіміз мұндай жағдайда түрлі қолдау шараларын іске асыруда. Бұл шаралар шағын және орта бизнесті несиелендіруге, несиелік төлемдерді тоқтата тұруға, валюталық интервенциялар, агроөнеркәсіптік кешенді қолдауға, ШОБ салық төлемдерін кейінге қалдыруға бағытталған. Қазақстанда Ұлттық қордан жұмсаған қаражат ЖІӨ-нің артуына әкеле алмады."2014-2015 жылдардағы дағдарыс салдарынан мұнай бағасының құлдырауына байланысты 2016 жылы біз Ұлттық қордың қоржынын сөккен кезде ондағы қаражат ең жоғарғы деңгейге, 77 млрд долларға жеткен болатын [3]

ЖІӨ - барлық өндірісшілермен белгілі бір уақыт аралығында елде өндірілген соңғы тауарлар мен қызметтердің жиынтық нақты құнын көрсететін көрсеткіш.

Жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ) - тек елдің ішінде ғана емес, соныменен бірге шетелде де белгілі бір елдің азаматтарының меншігінде болған өндіріс факторларымен шығарылған белгілі бір уақыт аралығындағы (бір жылдағы) экономикада өндірілген соңғы тауарлар мен қызметтердің жиынтық нақты құны [2]. Қазақстан Республикасында ЖІӨ көрсеткішінің қозғалысын келесі кестеде көрігіе болады (диаграмма 2) [4].

Кесте 2. Қазақстан Республикасында жалпы ішкі өнімнің қарқындылығы, 2018-2020 ж. аралығында.

Көрсеткіштер	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	Өсу қарқыны, 2020ж. 2019 жылға, %
Жалпы ішкі өнім, млрд.теңге	61 819,5	69 532, 6	70 649,0	101,6
Жалпы ішкі өнім, млрд. АҚШ долл.	179,3	181,7	171,1	94,1
Нақты көлем индексі, өткен жылға %	104,1	104,5	97,5	93,3
Дефлятор, өткен жылға пайызбен	109,2	107,6	104,2	96,8
Жан басына шаққанда Жалпы ішкі өнім, теңге	3 382 469,2	3 755 744,6	3 766 810,2	100,2

Кестеден ЖІӨ көрсеткіштері жыл сайын артып, 2018 жылдан бастап 2020 жыл аралығында өзгеріп отырғанын көріп отырмыз. Жалпы ішкі өнімнің өсу қарқыны, 2019 жылды 2020 жылымен салыстырғанда 101,6 % өсіпті.

ЖҰӨ жеке тұтыну шығыстарының, жеке ішкі инвестициялардың, мемлекеттік шығындардың, таза экспорттың, сондай-ақ резиденттердің шетелдік инвестициялардан түскен кез келген кірістерінің, отандық экономикадағы жергілікті халықтың кірістерінің сомасын шегеру арқылы есептеледі. Таза экспорт – кез келгенді шегергендегі айырма. тауарлар импорты. және қызметтер. Сондықтан, жалпы ұлттық өнім негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады [2].

Қорытындылай келе, Қазақстан экономикасын дамыту үшін көптеген ресурстар қажет болды. Жоғарыда қарастырылған макроэкономикалық көрсеткіштер отандық өндірісті дамыту мен қолдауға көп көңіл бөлу қажеттігін көрсетеді. Мемлекеттің таяудағы 10 жылға арналған перспективалық жоспарларында республиканың экономикадағы дәстүрлі басымдықтарын барынша пайдалану қажеттігі қаланған.

Әдебиет

1. Шаймерденова Р.Т. "Макроэкономика" пәні бойынша практикум: оқу құралы экономикалық мамандықтар студенттеріне арналған // Р. Т. Шаймерденова, Т. К. Жуманбаева; Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, "Кәсіпорын экономикасы және менеджменті" кафедрасы. - Қарағанды : ҚарМТУ, 2019. - 80 бет.
2. Бродский, Б. Е. Макроэкономика, Продвинутый уровень: курс лекций // Б. Е. Бродский. – Москва: Магистр: ИНФРА-М, 2019. – 336 бет.
3. Электрондық ресурс: <https://baribar.kz/140852/pandemiya-qazaqstan-ekonomikasyna-qalaj-aser-etip-zhatyr/>
4. Электрондық ресурс: <https://stat.gov.kz/>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ

Казакевич Е.Е.

Руководитель - Джапарова К.К. , к.э.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау

kazakevich.elena@inbox.ru

Динамика развития финансовых технологий в банковском секторе Казахстана с каждым годом увеличивается. Если сравнить мировую динамику использования финансовых технологий, все же большая часть транзакций приходится на банковский сектор. Согласно EY's Global Fintech Adoption Index 2019 [1] перевод денег и оплата занимают лидирующие позиции в рейтинге, за четыре года использование финансовых технологий в этой категории увеличилось более, чем в четыре раза с 18% в 2015 до 75% в 2019 году. Хотелось бы отметить, что банковские услуги по переводам денег и онлайн оплате во всем мире имеют высокий рост. Использование денежных транзакций и оплаты через интернет банкинг за период 2016-2020 годы на территории Республики Казахстан также возросли. Каждый год происходит увеличение транзакций в три-четыре раза. И

скорее всего, в связи со сложившейся ситуацией в мире, пандемией коронавируса, использование интернет банкинга для денежных транзакций и оплаты будет только неуклонно расти.

Согласно аналитическому центру Ассоциации Финансистов Казахстана (АФК) [2] в 2019 году оплата в интернете увеличилась на 21% по сравнению с 2018 годом. Резко сократилось использование POS-терминалов как возможности оплаты с 43% до 26%, стоит также отметить, что оплата через банкомат в общем объеме транзакций по карточкам уменьшилась с 4% до 1%. Количество операций посредством интернет мобильного банкинга в 2019 году возросло на 21% в сравнении другими операциями 2018 г. Популярность операций посредством интернет-банкинга в РК неуклонно росла каждый год. В 2018 года количество платежей увеличилось в 2,7 раз по сравнению с 2017 годом. Высокие показатели роста в 2,2 раза в 2019 году, свидетельствуют о неуклонном увеличении популярности банковских операций онлайн. С 16 марта 2020 года, в связи с режимом чрезвычайного положения, введенного из-за пандемии коронавируса, объем платежей 2020 году увеличился примерно в 3,6 раз, количество транзакций также в 3,5 раза по сравнению с прошлым годом.

Таблица 1.

Использование платежных карточек, выпущенных казахстанскими и иностранными эмитентами, динамика операций посредством интернета банкинга, первый квартал года.

Годы	2016	2017	2018	2019	2020
Тыс.транзакций	12322,2	22060,3	54911,4	129532,7	459500,1
Млн. тенге	127021,9	245999,4	665444,0	1518566,3	5588753,5

В Казахстане пользуется большой популярностью интернет-магазин, созданный Kaspi Банком. На этой площадке покупателям доступен большой ассортимент товаров с предложениями от разных продавцов и возможностью оформить заказ в кредит онлайн. Благодаря запуску этого сервиса, банк смог за недолгий срок стать одним из лидеров e-commerce в Казахстане, в 2016 в магазине было сделано более 220 тыс. покупок. Это уникальный случай успешной реализации банком такого сервиса [3].

Еще один тренд заключается в том, что, помимо растущего с каждым днем количества безналичных платежей, осуществляемых с помощью мобильных приложений, активно развиваются и альтернативные способы оплаты. Набирают популярность также бесконтактные платежи, позволяющие при помощи смартфона оплачивать любые покупки. Цифровизация экономики дала возможность небольшим банкам быстро выйти на рынок и завоевать значительный сегмент аудитории, обойдя крупные и неповоротливые финансовые организации. В Казахстане такими игроками можно смело назвать Altyn Банк и Capital Bank и множество других банков. Они пристально следят за трендами, оперативно выводят на рынок новые сервисы и персональные предложения. Оформить и получить банковскую карту можно всего за один день, не посещая отделение банка. Максимально упрощено и общение с клиентами – оно идет через популярные мессенджеры и социальные сети [3].

В век цифровизации и Сбербанк не остался в стороне.

Ключевыми продуктами стали:

- Внедрена технология SoftPOS – POS терминал в смартфоне
- Внедрены новые корпоративные продукты и сервисы: новая платформа SberBusiness для ММБ, E2E онлайн кредитование для индивидуальных предпринимателей; реализованы 4 предиктивные модели (модель по продукту Гарантия, Кредит, FX,

Эквайринг), внедрена удаленная идентификация с применением биометрии, онлайн онбординг - интеграция с порталом электронного правительства e-Gov (онлайн открытие счета для ИП)

- Внедрены новые розничные продукты и сервисы в СБОЛ: реализован процесс E2E онбординга клиентов с возможностью оформления онлайн депозитов, кредитов и виртуальной карты, внедрено онлайн страхование, реструктуризация кредитов с возможностью онлайн подписания документов.
- Запущен новый унифицированный карточный продукт «MonoCard Visa ALL IN», запущен сервис «Samsung Pay» (Visa & Mastercard) с возможностью токенизации карт в телефонах Samsung для бесконтактной оплаты
- Осуществлен запуск онлайн продаж кредитных карт, внедрено онлайн кредитование авто у партнеров, депозит «Гарант», P2P переводы по номеру телефона из РК в РФ, переводы в СБОЛ в Таджикистан, Узбекистан и Кыргызстан, запущен новый СБОЛ на платформе DBP, запущен новый канал коммуникаций «Call bot», реализован функционал QRподтверждения справок
- Совместно со SberSolutions запущено 10 новых небанковских сервисов, в т.ч. экспресс-аудит бухгалтерии, процедура ликвидации и банкротства, проверка контрагентов, облачная 1С бухгалтерия и т.д. [4]
- Также Сбербанк предоставляет приложение «Сбербанк Онлайн Казахстан» и «Sber KZ», которые можно скачать через Google Play и App Store. Пользуясь «Сбербанк Онлайн Казахстан» можно получить уникальную возможность контролировать свой баланс и следить за движением средств по всем вашим картам и счетам, в полной безопасности. Через «Sber KZ» можно получить такие продукты как: открытие виртуальной/дебетной карты, оформление новых кредитов/управление текущими кредитами, открытие/управление депозитами, открытие/закрытие текущего счета, а также есть возможность совершать переводы, платежи и пользоваться индивидуальными акциями от Сбер Банка.

Для изучения финансового состояния ДБ АО «Сбербанк» произведен анализ показателей на основе консолидированного бухгалтерского баланса за 2019-2021 годы. (Таблица 2.)

Чистый процентный доход в 2021 году по сравнению с 2019 и 2020 годами сократился и составил 66.454 млн. тенге, темп роста составил 82.4%, что говорит о снижении анализируемого показателя к началу периода; чистый комиссионный доход в 2021 году также сократился и составил 5.016 млн. тенге; заработанные страховые премии, нетто в 2021 году сравнению с 2019 годом увеличились на 54 млн. тенге; прочие операционные доходы в 2021 году по сравнению с 2019 годом значительно сократились и составили 10.343 млн. тенге. Темп роста составил 12.7%, следовательно, конечное значение сократилось в сравнении с начальным показателем; прочие операционные расходы в 2021 году составили 43.185 млн. тенге; прибыль до налогообложения в 2021 возросла до 284.652 млн. тенге; в 2021 году прибыль составила 275.066 млн. тенге.

Таблица 2. Анализ доходов и расходов в ДБ АО «Сбербанк», млн. тенге

Статьи	2019г.	2020г.	2021г.	Изменение+	Темп роста, %
Процентные доходы	201.831	188.456	129.090	(72.741)	63.9
Процентные расходы	(121.224)	(117.079)	(62.636)	(58.588)	51.7
Чистый процентный	80.607	71.377	66.454	(14.153)	82.4
Комиссионные доходы	15.780	11.921	10.037	(5.743)	63.6
Комиссионные расходы	(4.308)	(4.609)	(5.021)	713	116.6
Чистый комисс. доход	11.472	7.312	5.016	(6.456)	43.7
страховые премии, нетто	4.025	4.221	4.079	54	101.3
Страховые претензии	(1.767)	(1.501)	(1.063)	(704)	60.1
Прочие опер. доходы	81.485	80.427	10.343	(71.142)	12.7
Прочие опер. расходы	(112.949)	(161.509)	(43.185)	(69.764)	38.2
(Убыток)/прибыль за год	50.601	(6.587)	275.066	(224.465)	543.6

Таким образом можно сделать выводы:

Каждому банку второго уровня важно иметь в условиях новой экономической реальности пятилетний план-стратегию по цифровизации, куда следует включить все элементы развития банка. И если раньше диджитализация считалась частью стратегии ИТ-департамента, то в настоящее время цифровизация уже не является только работой ИТ-отдела, она становится неотъемлемой частью каждого департамента, и каждый из них в свои ключевые проекты закладывает какие-то Digital- изменения, ту же самую автоматизацию.

У каждого направления банковской деятельности должен быть свой план по цифровизации. Когда речь идет о цифровизации, важно понимать, что есть несколько ее частей. Есть часть, которую видит клиент, – интернет-банкинг, карточные, кредитные процессы. Есть абсолютно внутрибанковские процедуры, например, то, как выглядит процесс выдачи кредитов изнутри. Есть 3-й уровень от клиента – это процесс цифровизации, от которого зависит функционирование предыдущих двух частей.

В цифровизацию нужно вкладывать значительные финансовые ресурсы и создавать так называемые ВІ-системы, которые позволят банкам, во-первых, находить правильные решения в плане ускорения всех процессов, и, во-вторых, принимать эффективные решения на основании работы с накопленными данными. Важно сократить этот процесс до минимума, к примеру, до 12 дней. Для этого следует подключить услугу в интернет-банкинге, когда клиент сможет сам оставлять заявку на кредит, если она более-менее стандартная, заполнить и запустить ее. Это минимизирует количество времени, которое банку, как системе, нужно на реакцию. Что касается процесса принятия решения, то здесь также следует провести аналогичные изменения по вопросам сокращения его сроков, то есть его автоматизации.

Литература

1. Global FinTech Adoption Index 2019.
<https://fintechauscensus.ey.com/2019/Documents/ey-global-fintech-adoption-index-2019.pdf>
2. Ассоциация Финансистов Казахстана (2019) <http://afk.kz/ru/analytics/monitor-ryinka/kolvo-platzhnx-kart-v-kz-vyirsl-bol-chem-na-chetvrt.html>
3. Толкын Нурушева.Руководитель банковской экспертизы SAP в Казахстане. Как выжить банкам в эру цифровых технологий.

БАТЫРЛАР ЖЫРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ

Калымова Гульзат Азаматовна

Ғылыми жетекші: Нуржаксина М.К, филология магистрі, аға оқытушы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

makosya_06@mail.ru

Жыр дегеніміз – қазақ халық поэзиясындағы 7-8 буынды өлең өлшемі, поэзиялық шығарма жанры. Қазақ ауыз әдебиетінде батырлар жыры, лиро-эпостық, эпикалық, тарихи жыр, жоқтау деп өз ішінде осындай бірнеше топтарға топтасады. Қазақ эпосын жинақтап, зерттеу мәселесі бойынша сандаған ғалымдар ат салысып, түрлі пікір айтқан. Тұжырымдама жасаған. Қазақ тарихын, мәдениетін, этнографиясы мен фольклорын зерттеушілердің елеулі еңбектері де ғылымда өз ізін қалдыруда. Қазақ эпосын пайда болған дәуіріне қарай топтастыру үлгісін Шоқан Уәлиханов, Г.Н.Потанин, В.Радлов, Ә.Диваев, А.Байтұрсынұлы зерттеулерінің тәжірибесіне сүйеніп Ә.Х.Марғұлан ұсынған болатын. Ол эпосты бес салаға бөлсе, қазақ эпосын тегі мен жанры жағынан бөліп қарастырған Әуелбек Қоңыратбаев он салаға бөледі.

Батырлар жырының шығу тегі, пайда болу көздері ежелгі дәуірден бастау алады. Алғашқы қауымның салты, дәстүрі, наным-сенімі, бастан кешкен оқиғалары, үлгі тұтқан тұлғалары жырларда кеңінен көрініс табады. Эпос желісі белгілі бір тарихи дәуірге табан тіреп, соны көрсеткенімен, оған көбіне түрлі заманның оқиғаларын бір қаһарманға теліп жырлап беру тән. Батырлық жырлардың ішінде халық арасына кеңінен таралып, күні бүгінге дейін жеткен, мазмұны жағынан көлемді, тәрбиелік мәні бар жырлар ретінде «Қобыланды», «Алпамыс», «Ер Тарғын», «Қамбар батыр» жырларын атауға болады [1; 385 бет].

Қазақ ауыз әдебиетінде ертеден бері келе жатқан лиро-эпостық жырларының бірнеше үлгісі бар. Солардың ішінде «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу», «Айман – Шолпан» жырларын атауға болады. Жоғарыда атап өткен жырлардың басты тақырыбы – бейбіт өмірдегі екі жастың махаббаты. Бұл жырларда тек ғашықтық, сүйіспеншілік тақырыбында ғана емес сондай-ақ батырлық, ерлік сияқты ер азаматтың бойынан табылатын қасиеттер де көрініс табады, яғни қызды сүйген жігіттің образында қаһармандық қасиеттердің болуы. Күнделікті өмірдегі халықтың тұрмыс-тіршілігі, салт дәстүрі бейнеленеді.

Эпостың өзге жырлардан өзгешелендіретін көңіл аударарлық тұсы – әйелдер образы. «Қобыланды батыр» жырындағы Аналық, Құртқа, Қарлыға, Қарлығаш бейнелері Әлихан Бөкейханның мақаласында әдеби тұрғыдан талданған [3;465бет].

Жырдағы әйелдер бейнесінде көне заманғы ана билігінің үстемдігі мол сақталып, ол кейінгі дәуірлердің талап-тілегімен үйлескен кезде өзгеріске түскені байқалады. Мысалы, батырдың жары Құртқаның бойында сәуегейлік қасиеттің бары (*Қобыландының тұлпарын енесінің ішінде жатқанда тану, батырдың алдындағы бөгеттерімен, ел-жұртының болашақтағы хал-жағдайын алдын-ала болжау, ер-азаматының қару-жарағын жабдықтау әрекеттері*) матриархат заманынан келе жатқан қасиеттер. Көне заманда бұрын батырдың әпкесі, қарындасы кейіннен жұбайы батырдың қару-жарағын жабдықтау дәстүрі болған. Сүйіншәлі нұсқасында Бөкенбай мен Киікбай жауға аттанарда Құртқа:

Бадана көзді ақ сауыт

Қойып едім будырып,

Екеуіне ақ семсер
Балдағын малып алтынға
Қойып едім құйдырып [4,196 бет] –дейді.

Яғни, Құртқа бойындағы салт-дәстүрге деген беріктік пен ер-азаматына деген ерекше құрметі әрбір қазақ әйеліне тән қасиет деп ойлаймын. Сондай-ақ Құртқаны ер-жігіттің адал серігі, отбасындағы бірлік пен татулықты ұйытқан ақылды әйел ретінде де толықтай тануға болады. Сүйіншәлінің нұсқасында Құртқаның ауызын ашса жүрегі көрінетін мейірбан, ақ жүректі ана екенін байқауға болады. Құртқаның өзімен бірге балаларының Қарлығаға жақын болуы, Қарлығаны ұзатып әкелгенде, еріне құтты болсын айтуы, оған мейірімді көзбен қарауы, оны босандырып, өз баласын оның бауырына салуы сияқты суреттер көрініс табады. Осы жерден Құртқа мен Қарлығаның бір-біріне деген сыпайылығын, көркем мінездерін, патриархалды-феодалдық қоғамның, отбасылық қоғамның этикасына сәйкес мына жыр жолдарын мысал ретінде ала аламыз.

Қарлыға, Құртқа көрсетіп
Қалың қыпшақ еліне
Татулықтың белгісін.
Мақсатқа жеткен осылай
Елге жайып үлгісін [5;180 бет].

Отбасындағы әйелдердің тату болғаны – олардан туған ұрпақтың татулығының кепілі. Жырда әйелдің ақылдылығы, парасаттылығының есебінде бір атадан тараған ұрпақтың ынтымақ, бірлікте болуы, бауырмалдығы осы үзіндінің айғағы.

Айса Байтабыновтың жырлауында: Құртқаның тағы бір ерекше қасиеті – ақылдылығы. Ол тек батырының амандығын ғана ойламайды, жауды жеңген күнінде ерінің сөзге сынық болмауын да ойлаған еді. Қобыланды оны еліне апарып тастап, қайтып келіп, елін содан кейін босатпақшы болғанда: «Ертең құдай қалап, еліңді қолыңа қаратқан күні ата-анасын, ел-жұртын қолыңа алмастан, қатынын алды деген атаққа қаларсың, сақтаған құдай өзі сақтар, мен әзірге қала тұрайын, дұшпаныңмен ұрысып, теңдесіп алған соң, ата-ана, ел-жұртыңмен бірге қолыңа келермін, әзірге сабыр етіңіз», – дейді. Осы жерден Құртқаның өзінің басына үлкен қауіп төніп тұрғанымен, ерін, елін ойлап, батырды жаман атқа ілікпесін дегені еді. Құртқаның бұндай ақылдылығына Қобыландының өзі дән риза болып:

Болғайды, болғай, болғай ма,
Болғайдың түбі тыңғай ма.
Өтірік айтқан оңай ма?
Түлкі киген тоңғай ма,
Бұл ақылың, Құртқажан,
Патшаға бітсе болмай ма [5;180 бет]! – дейді.

Әйелдер образы көрініс тапқан келесі көлемді, мазмұнды жырлардың бірі – «Алпамыс батыр» жыры. Жырдың шығу тарихы, қай халықтан, кімнен тарағаны әлі де белгісіз. Әр халық өз нұсқасын жасап, өздерінше таратуда. Қазақ халқында Алпамыс батыр жыры екі нұсқамен беріледі. Біріншісі: Жүсіпбек қожа Шайхұлисманұлының 1899 жылы Қазан баспасы арқылы жарияланған нұсқасы, екіншісі Әбубәкір Диваевтың 1901 жылы Жиенмұрат Бекмұхамедовтан жазып алып, жариялаған нұсқасы.

Әуелбек Қоңыратбаев нұсқасында «Алпамыс батыр» жыры Гүлбаршын бейнесі былай суреттеледі. Байбөрі мен Байсары атты екі байда бір перзентке зар болады. Бір күні Байсары «Ей, Байбөрі, бұл дүниеден екеуіміз де перзентсіз өтетін болдық. Хақтан қияпат, пайғамбардан шапағат, пірлерден керемет болсын, құдайдан бала тілейік», – депті. Құдай тілеулерін беріп Байбөрінің жұбайы Жантілес Алпамыс пен Қарлығашты дүниеге әкелсе, Байсарының жұбайы Алтыншаш Гүлбаршынды дүниеге әкеледі. Уақыт өте береді. Күндердің күнінде балалары ер жетеді. Дәулетіне мастанған бұл байлар, қартайғанда

көкпар ұйымдастырмақ болады. Айтқандай екі қарт көкпар тартысады. Бір-бірлеріне қамшы сілтесіп те қалады. Байсары Байбөрі жағынан көп қорлық көреді-дағы ызаланып Тайша ханның еліне көшіп кетеді. Жалғыз қызы Гүлбаршынды қалмаққа бермекші болды. Нақты шешім қабылдау Гүлбаршынға келгенде былай деп жауап береді. *«Алты ай маған мәулет беріңдер. Алты айдан соң жарыста кім озып шықса, хан демей, қара демей соған қосыламын»* - дейді. Бұлай деуінде бір астар, бір мән жатыр. Бұл жерден кейіпкердің ақылды әрі айлакер әйел екенін, қайсар айтқанынан қайтпайтын өр мінезді екенін байқаймыз. Гүлбаршынның « аты озғанға тиемін» деген шарты бойынша бәйгеге ат қосып, жеңіп шыққан Алпамыс сүйікті жарына айналады.

Серғазиев Келімбет жырлаған «Алпамыс батыр» нұсқасында Алпамыс ер жеткеннен кейін Ордабай деген байдың Күлбаршын атты қызына үйленеді. Елін шауып, тоғыз ағасын өлтіріп, жеңгелерін жесір қалдырған қалмақтың Тайшық атты ханына ашумен, ызамен, кекпен аттанып кетеді. Жылдар өте береді. Осы орайда Күлбаршынның азаматына деген адал махаббатын, шынайылығын, ұзақ жылдар бойы шыдамдылық танытып Алпамысты күтуі, атастырған ата салтын қадірлейтін жан екені көрінеді. Өйткені, ол Қараман алып кетемін дегенде көнбейді, Ұлтан құл аламын дегенде бармайды. Кей нұсқаларда Алпамыс ер жетіп , өзінің сәби күнінен атастырып қойған қалыңдығын іздеп сапарға аттанады деген тұжырым бар.

Батырлар жырының ішіндегі айрықша жырлардың бірі – «Ер Тарғын» жыры. Осы жырда кездесетін бірден бір әйелдер образы жақсы суреттелген кейіпкер Ақжүніс. Ақжүністің біріншіден, ай десе ауызы бар, күн десе көзі бар сұлу екенін айта кеткен жөн. Оны мына жыр жолдарынан байқауға болады.

Діндәнменен шашын тараған,
Бектер мінген бедеудей
Бауырынан жараған.
Бет ажарын қарасаң,
Жазғы түскен сағымдай.
Ет ажарын байқасаң
Терісінен айырған
Жарма бидай ақ ұндай,
Қасы саржадай керілген,
Кірпігі оқтай тігілген,
Бұралып белі бүгілген,
Қараған кісі үңілген,
Қолаң шашты, қой көзді,
Әйелдегі бір сөзді
Ақжүніс атты ару-ды [6;110 бет].

Жырда Ақжүністің сұлулығы осылай сурттелсе, оның батылдығы мен сезімталдығын, парасаттылық сипатын мына жерден байқауға болады.

«Ел мақтаған жігітті қыз жақтаған» дейді халық даналығы. Ақжүніс те өз кезегінде әкесінің оң тізесін басқан және ел аузына ілінген жігіттің ақылын, қайратын білген соң, қол қусырып қарап жатпай, өзі танысудың амалын іздей бастайды. Бұл оның «Жігіттің де жігіті бар, азаматы бір бөлек» демекші, жас та болса, бөрі алатын жігітті бөрігінен танып, тағдырын байлайтын өмірлік жардың асылдан болғандығын білдіреді.

Кейіпкеріміздің ақылды, яғни ойлау ұшқырлығының терең екенін, басына түскен қиындықтан құтылып, өз басын қорғай алатын қайсар, «Сөз тапқанға қолқа жоқ» демекші, сөзге шешен екенін Тарғын мен Ақжүністі ноғайлының аға батыры Қарт Қожақ қуып жеткендегі көріністен көруге болады. Ақжүніс Қарт Қожақтың бес жасынан алпыс бес жасына дейінгі өмірінің барлық кезеңін мүдірместен айтып береді. Мұны естіген Қарт Қожақ «Бұл ғой менің бес жасымнан елу бес жасымға келгенше менің не қылғанымның

бәрін де тапты, енді тап менің өзімнің қасымда жүргендей. Ақыры асылзада патшаның баласы ғой, елу бес жасыма дейін не қылғанымды тапқанда, алпыс жасымда не болатынын таппай ма? Мұны мен алсам обалына қалады екенмін» – деп, өзінің сүйгені Тарғынға қосады. [7,118 бет]. Тағы бір айта кетерлігі, Ақжүніс «Қызды бақтың біркезек, Қане шыққан мүйізің?!» – деп обал-сауапты да ойлатады, оның сақал-шашы қуарғанын есіне салады.

Жылап тұрған көзім бар,
Жалынып тұрған сөзім бар,
Өксіп тұрған жаным бар,
Әуре болған басым бар,
Алғанымнан айырма,
Мені өзіңе қайырма.
Батыр Қожақ мен дейсің,
Біз сықылды бейшара,
Жылап тілек еткен соң,
Тілекті бермес болар ма,
Сіз сықылды асылдар! – дейді. [8; 117бет]

«Өкеңнің: кім қуып жетіп айырса, сол алсын, егер өлтірсе – құны жоқ, деген уәдесі бар. Көп жылай берсең, басыңды қылышпен кесіп жүре беремін», – дейді. [9; 116 бет]. Сонда қыздың толғап жауап бергені:

– Ай, қарт Қожақ, қарт Қожақ,
Атыңның басын тарт Қожақ,
Менің немді сұрайсың!
Бұқарға барсаң қолаң бар,
Қолаңды көр де шашым көр,
Зергерге барсаң қасында,
Алтыннан соққан түйме бар,
Түймені көр де басым көр,
Молдаға барсаң қасында,
Қиюлы жатқан қалам бар,
Қаламды көр де қасым көр.
Иһран барсаң пісте бар,
Пістені көр де мұрным көр.
Әр шаһарға қарасаң,
Құрулы тұрған күзгі бар,
Күзгіні көр де көзім көр.
Самарқан барсаң сандал бар,
Сандалды көр де тісім көр,
Ұсталарға барсаң, қасында
Тартулы жатқан сымдар бар,
Сымды көрде қолым көр.
Тоғайға барсаң тоғайда,
Домаланған қоян бар,
Қоянды көр де жоным көр.
Қара жерге қар жауар,
Қарды көр де етім көр,
Қар үстіне қан тамар,
Қанды көр де бетім көр,
Мен Қырымның ішінде
Ақшаханның қызы едім. – деп гүрілдеп тұрған аруақты ерге бұлай деу екінің

бірінің қолынан келе бермес [10;116 бет].

Ақжүністің мұнысынан батылдығын, қазақ қыздарына тән қайсарлығын, ермінезділігін, өз бақыты үшін күресе білетін жанның бейнесін көреміз.

Келесі кезекте екі жастың бір-біріне деген риясыз махаббатының, адалдығының көзайымы болуға болады. Ақжүніс, Тарғын, Тарлан үшеуі Бұлғар таудың басында бас сауғалап, күн көретін азықтары біткен кезде, Тарғынның бел омыртқасы сынып, жараланып, ауруы жанына батқан кезде, бойын үмітсіздік билеп,

Қолаң шашты, қой көзді
Қастауыш қасты, Ақжүніс,
Айттым сені құдай жолына.
Кешегі ноғай жұртына мені
Тастап кеткенде,
Көкіректегі шыбындай жан үшін, – деп те қалады [11; 122бет]

Ақжүніс ойлайды: «Мен қыз да болсам асыл ханның қызы едім, бұл ел-жұртынан, атасынан, анасынан айырылып мені осындай алыс жерге жолдас қылып алып келіп еді, - деп, бұл ғой өзі өлейін деп жатса да меніменен, атыменен амандасты, енді мен де толғап мұнымен амандасайын, егерде дүниеден көше қалса бұл батырдың маған көңілі хош болсын, – дейді. [12;126 бет]

Сонда Ақжүніс толғайды:
Кетемін деп шыныңды айт,
Артыңда қалып нетемін,
Алдыңда сенің кетемін!
Арыстан кетіп, мен қалсам,
Артыңда қалған бейбағың,
Құрсаулы шелек қолға алып,
Қай шаһарда тіленер?!
Сүйіп мінген Тарланың,
Басын көкке қаратып,
Қай батырдан кем едің,
Өлерде болдың қара жер!, – дейді. [13;127 бет]

Осы жыр жолдарынан, жоғарыда айтып кеткен үзіндіден Ақжүністің адамгершілігін сөз етуге болады. Ер Тарғын ішіндегі мұң-шерін айтып, жанды тебіrentсе, Ақжүністе қапы қалмай, сүйген жарына өзінің адалдығын білдіріп, сенсіз бұл өмір бос, артыңда қалғанмен не істеймін деген ойды айтады. Сонымен қатар, жар алдындағы міндетін орындағаны да байқалады. Яғни, Тарғын өмірден өтсе, әйеліне деген көңілінің хош болуын қалап, толғауын толғайды.

«Бақа жарығы суменен, әйел жарығы ерменен» демей ме? Әйелінің өлсе өзімен қоса қабат кеткелі отырған жанкештілігіне қайран қалады. Қандай жағдай болмасын өзінің сүйгенімен барлық нәрсеге дайын екендігі дәлелденеді.

Осындай асыл қасиеттерді бойына жинаған Ақжүністің керемет қырларын тани аламыз. Ұлтымыздың ұлы жазушысы Мұхтар Әуезов батырлар жырындағы қаһармандардың жан жарлары туралы айтқанда, «Қобыланды батыр» жырындағы Құртқаны меңзеп: «Егер жастығынан батырдың ақылы толысып жетпесе, оның жары – дана, ақылды болып шығады» деген екен. Ал Тарғын мен Ақжүніс хақында «егер батыр аршыл, намысқой болмаса, оның жары нағыз ар-намыс жоқшысы болып шығады» деп пайымдаған.

Ақжүністей жолдасым,
Қыз да болсаң мұңдасым,
Қолаң шашты, қой көзді,
Әйелде ару сен едің!

Аш арыстан жүректі,
Балуан жолбарыс білекті,
Жігіттің мәрті мен едім, – деген мына бір жыр жолдарынан Ер тарғынның
жарына арнаған жылы лебізін сөзіміздің қорытындысы ретінде ала аламыз.

Әдебиет

1. Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. – 1-том. Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – 812б.
2. Қазақ халық әдебиеті: Көп томдық // Құрастырып, түсініктерін жазған М.Ғұмарова. – Алматы: Жазушы. 1987. – 304 б.
3. Бөкейхан Ә. Женщина по киргизской былине «Кобыланды». Таңдамалы шығармалары. Алматы: 1995. – 319 б.
4. Батырлар жыры. Үш томдық. – 1 том. Алматы: 1986. – 186 б.
5. Батырлар жыры. Үш томдық. – 1 том. Алматы: 1986. – 180 б.
6. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы, «Әдебиет әлемі», 2012.– 515 б.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ПРЯМОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА КОКШЕТАУ

Кальман В.А.

Руководитель - Джапарова К.К., к.э.н.

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

vika.kalman@mail.ru

В условиях рыночной экономики налоги являются ведущим доходным источником государства, обеспечивая финансирование деятельности бюджета. При помощи налогов осуществляется распределение и перераспределение внутреннего валового продукта, в том числе они являются гарантом финансовой стабильности и независимости государства. Помимо этого, они оказывают влияние на капитал на всех стадиях его кругооборота. Если при осуществлении своей фискальной функции налоги воздействуют лишь при смене капитала из его товарной формы в денежную и наоборот, то система налогового регулирования воздействует как на стадии производства, так и на стадии потребления. Это дает возможность государству контролировать спрос и предложение не только товаров, но и капиталов, поскольку доход является основой спроса населения и итоговым результатом функционирования капитала [1].

Недостаточность средств, собранных посредством налогов, неэффективность существующей налоговой системы, массовое уклонение от уплаты налогов налогоплательщиками - незамедлительно сказываются на состоянии государства и общества в целом. Особый интерес представляет собой группа прямых налогов. Прямые налоги в нынешнее время имеют большое значение для формирования доходной части бюджетов всех уровней.

Прямые налоги – это налоги, уплачиваемые напрямую с доходов или имущества налогоплательщика (подходный налог), непосредственно при наличии у него доходов, имущества, либо совершения налогоплательщиком некоторых операций, которые предполагают налоговые обязательства. Иначе говоря, как юридический факт, лежащий в основе отношений по возникновению налогового обязательства, можно рассматривать факт наличия некоторой материальной выгоды [2].

Структура налоговых доходов государственного бюджета РК характеризуется преобладанием прямых налогов, над косвенными, поскольку большой удельный вес в

налоговых доходах имеют различные пошлины, платы и т.д. Они занимают более 60 % от всех налоговых отступлений государственного бюджета РК.

Среди всех районов по Акмолинской области город Кокшетау занимает второе место в структуре налоговых поступлений и других платежей в государственный бюджет и имеет удельный вес более 25%. Лидером по объему поступлений является Зерендинский район – удельный вес более 28%. Третье место занимает город Степногорск, удельный вес составляет более 13% от общего объема поступлений и других платежей. Данные районы собирают более 65% поступлений в государственный бюджет по Акмолинской области. Государственный бюджет за счет налоговых поступлений по г. Кокшетау в 2021 году пополнился на 60 504,2 млн. тенге. В сравнении с 2020 годом увеличение произошло на 8 175 млн. тенге или 15,6%, что свидетельствует о положительной тенденции роста доходов региона.

Среди прямых налогов по г. Кокшетау наибольший удельный вес занимает ИПН. За 2021 год в бюджет поступило 10 780,6 млн. тенге (18,7%), наблюдается увеличение на 16,3%. Второе место после ИПН занимает социальный налог 8 163,7 млн. тенге (14,1%), что 12,8% больше по сравнению с 2020 годом. Следующий по объему - КПН. Доход от него составил 16 242,3 млн. тенге, увеличившись на 13,9% по сравнению с предыдущим годом. В 2020 - 2021 годы удельный вес данного вида налогов от общего объема поступлений составлял 10,8%, что на 0,4 % меньше в сравнении с данными 2019 года. Ниже представлена таблица, демонстрирующая роль каждого налога в формировании доходов государственного бюджета по г. Кокшетау.

Таблица 1 Анализ налоговых поступлений в государственный бюджет по г. Кокшетау за период с 2019 – 2021 гг., млн.тенге

	2019	Уд. вес (%)	2020	Уд. вес (%)	2021	Уд. вес (%)	темп прироста ,в %	
							2020/ 2019	2021/ 2020
Прямые налоги								
КПН	5 154,3	11,2	5 479,4	10,8	6 242,3	10,8	6,3	13,9
ИПН	8 456,5	18,3	9 266,3	18,3	10 780,6	18,7	9,6	16,3
Социальный налог	6 729,0	14,6	7 240,5	14,3	8 163,7	14,1	7,6	12,8
Налог на имущество	995,0	2,2	998,7	2,0	1 159,4	2,0	0,4	16,1
Налог на транспортные средства	754,9	1,6	597,9	1,2	800,7	1,4	-20,8	33,9
Прочие прямые налоги	303,5	0,7	180,7	0,4	243,3	0,4	-40,5	34,7
Всего по прямым налогам	22 393,1	48,3	23 763,4	47,1	27 390,0	47,3	6,1	15,3
Косвенные налоги								
НДС	16 389,1	35,5	19 510,4	20,5	20 074,0	34,8	19,0	2,9
Акцизы	7 565,1	16,4	7 345,9	7,7	10 402,1	18	-2,9	41,6
Всего по косвенным налогам	23 954,2	51,9	26 856,2	53,1	30 476,1	52,8	12,1	13,5

ИТОГО	46 138,0	100	50 542,1	100	57 715,8	100	9,6	14,2
--------------	-----------------	------------	-----------------	------------	-----------------	------------	------------	-------------

Налоги на имущество принесли государственному бюджету 1 159,4 млн. тенге., удельный вес уменьшился незначительно на 0,2 %, однако, темп роста за 2021 год составил 16,1%, что на 15,7% больше чем за 2020 год. Остальные прямые налоги занимают незначительный объем от общей массы – 1,6 % или 983,6 млн. тенге.

Среди косвенных налогов НДС занимают первое место, объем поступлений за 2021 год составил 20 074 млн. тенге. В 2019 году удельный вес равен 35,5%, в 2020 году - 20,5 %, а в 2021 году – 34,8 %. Наблюдается тенденция к увеличению, при этом идет снижение темпов роста на 16,1%. Также, следует отметить, что в 2020 году поступления по акцизам в сравнение с прошлым годом снизились на 2,9 %. Однако, в 2021 году доход по данному виду налогов составил 10 402,1 млн. тенге или 18% от общего объема поступлений, увеличившись на 41,6% (3 056,2 млн. тенге) по сравнению с 2020 годом.

Из данных таблицы 1 видно, что за исследуемый период прямые налоги составляют 47 % от всех налоговых поступлений. Хотя косвенные налоги не так разнообразны, поступления по ним в бюджетную систему весьма значительны и составляют 53% от всех налоговых поступлений. Таким образом, в структуре налоговых поступлений по г. Кокшетау наблюдается сдвиг в сторону косвенных налогов.

Основной проблемой формирования поступлений от прямых налогов регионов является их низкая собираемость. Формирование поступлений на прямую зависит от того сколько и как вовремя собираются налоги и сборы. Проблем собираемости много, но самая актуальная – элементарные не платежи, т.е. задолженность (недоимка) по налоговым платежам в бюджет (рисунок 1).

Рисунок 1 Динамика изменения налоговой задолженности (недоимки) в государственный бюджет по УГД по городу Кокшетау за 2019-2021 гг., в млн. тенге

За анализируемый период максимальное увеличение налоговой задолженности зафиксировано в 2019 году – 1 503, 6 млн. тенге. За 2020 год наблюдается уменьшение задолженности по налогам перед государственным бюджетом на 208,1 млн. тенге или 13,8 %. С 2020 по 2021 годы задолженности по налогам увеличилась с 1 295,5 млн. тенге до 1 448,5 млн. тенге или на 11,8 %.

Анализируя сложившуюся ситуацию управления, были разработаны следующие предложения по увеличению собираемости взносов в бюджет налоговых платежей за счет прямых налогов и снижению недоимки:

1. Запретить выдачу лицензий на подакцизные товары и работы предприятиям, имеющим задолженность перед бюджетом.

2. Ввести штрафные санкции к руководителям предприятий, нарушающим сроки сдачи платежных поручений по расчетам с бюджетом.
3. Установить стабильные цены на продукцию предприятий монополистов.
4. Определить процент или удельный вес бартерных операций и взаимозачетов между предприятиями, создать налоговые и правовые условия для их полного исключения.
5. Ужесточить контроль со стороны банковских учреждений за полнотой и своевременностью зачисления выручки на расчетные счета предприятий.
6. Разработать порядок списания безнадежной к взысканию недоимки.
7. Обязать городской финансовый отдел, производить зачеты в городской бюджет строго в установленные сроки.
8. Налоговому комитету Министерства финансов Республике Казахстан активизировать работу по реализации арестованного имущества предприятий – недоимщиков.
9. Принять меры по привлечению отечественных и зарубежных инвестиций в регион, активизировать меры по финансовому оздоровлению убыточных предприятий, а также развивать объекты инфраструктуры и стимулировать граждан к предпринимательской деятельности.

Литература

1. Кушнир И.В. // Налоги и налогообложение., 2010 // Роль налогов в финансовой системе // [Электронный ресурс] / Источник доступа: <https://be5.biz/ekonomika/n001/01.html>.
2. Налоговое право РК. Общая часть: учебник // Худяков А.И. - А.: НОРМА, 2003. - 512с.

ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Е. ЗАМЯТИНА «МЫ»

Карака Т.О.

Научный руководитель: Анищенко О.А., доктор филологических наук, профессор
кафедры общего языкознания и литературы

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

karaka-tatiana@mail.ru

Язык – это не только средство человеческого общения, но и инструмент передачи знаний, накопленного опыта. Это живой организм, функционирующий по своим законам и постоянно развивающийся. Любой язык призван отображать явления действительности, подстраиваться и изменяться согласно обстоятельствам. С течением времени одни слова пропадают из общего употребления, переходя в разряд устаревшей лексики, другие – появляются, называя новые явления, предметы или события в нашей жизни. Так, процесс появления новых слов отражает состояние языка, степень его динамичности, развития и готовности к восприятию чего-либо нового. За этот процесс отвечает раздел языкознания, называемый неологией, занимающийся изучением новых слов – неологизмов и способов их образования [1; с. 3].

Неологизм в наиболее общем и простом понимании данного термина – это слово, или оборот речи, созданные для обозначения нового предмета или выражения нового понятия [2; с. 131].

Рассмотрим классификацию неологизмов Е.А. Земской, которая считает, что в основе классификации лежат различные критерии выделения и оценки новых слов [3; с. 113]:

1) в зависимости от способа проявления различают неологизмы лексические, которые создаются по продуктивным моделям или заимствуются из других языков, и семантические, возникающие в результате присвоения новых значений уже известным словам. Среди *лексических* неологизмов по словообразовательному признаку можно выделить слова, произведенные с помощью суффиксов, приставок. Наблюдается приставочно-суффиксальное образование, словосложение, аббревиация (которая, в современном русском языке стала одним из наиболее распространенных способов словообразования);

2) в зависимости от условий создания различают общезыковые, появившиеся вместе с новыми понятиями и индивидуально-авторские, введенные в употребление конкретными людьми.

Таким образом, понятие индивидуально-авторского неологизма приближается по своему значению к понятию окказионализма – индивидуально-авторского неологизма, созданного поэтом или писателем согласно существующим в языке словообразовательным моделям и использующегося исключительно в условиях данного контекста как лексическое средство художественной выразительности или языковой среды [2; с. 131].

Между неологизмами и окказионализмами существуют принципиальные различия, основное из которых говорит о том, что неологизмы с течением времени перестают восприниматься как новые слова и переходят в разряд общеупотребительной лексики: *вертолет, летчик, колхоз, блогер* и др. Окказионализмы же не утрачивают свой характер новизны независимо от времени их появления. Кроме того, окказионализмы живут лишь в том контексте, в котором родились, сохраняя связь со своим автором. Они не входят в общеупотребительную лексику и играют исключительно стилистическую роль.

Таким образом, отличие языковых от индивидуально-авторских неологизмов состоит в том, что первые не имеют авторства, образуются по продуктивным моделям и находятся в пассивном запасе до широкого распространения обозначаемого ими явления. В то время как индивидуально-авторские неологизмы имеют автора, могут образовываться как по продуктивным, так и не по продуктивным моделям, индивидуальны в употреблении и остаются в пассивном словарном запасе языка [4; с. 173].

Рассмотрим индивидуально-стилистические неологизмы на материале романа-антиутопии Е. Замятина «Мы», неологизмы которого, как это характерно для индивидуально-авторской лексики, не перешли в область общего употребления, оставшись достоянием только данного произведения.

У самого Е. Замятина на протяжении всего его творческого пути сложилось совершенно особенное отношение к неологизмам. В статье «О языке» он пишет: «...признаю за писателем право создавать новые слова, так называемые неологизмы. Ведь, в конце концов, несомненно: те первоисточники языка, пользование которыми признается уместным – обогащались тоже не иначе, как путем создания неологизмов... Жизнеспособными оказываются только те неологизмы, которые соответствуют законам и духу языка, только те, которые созданы работой подсознания, а не выдуманы... В большинстве случаев, когда вы встречаете настоящий хороший неологизм – вы только с трудом можете установить, что это – неологизм; всегда кажется, что как будто вы даже встречали это слово: настолько естественно оно звучит» [5].

Роман-антиутопия «Мы» Е. Замятина – уникальное произведение, которое стоит особняком как в творчестве самого писателя, так и во всей литературе первой половины XX века. «Мы» – произведение неоднозначное, оно необычно не только для своего времени, до сих пор вдохновляет как своей уникальной историей, так и мастерским использованием автором художественных средств языка.

Согласно сюжету действие в романе происходит в XXXII веке в некоем Едином

Государстве – мире стекла и металла, который отделен от мира живой природы Зеленой Стеной. Общество будущего показано миром, где правят математика и логика, где чувства заменены на формулы, а Благодетель жестоко пресекает какие-либо попытки пошатнуть авторитет власти. Подобное тоталитарное общество будущего, очевидно, не могло быть описано терминами и понятиями 20-х годов XX века. Автор, создавая мир Единого Государства, с поразительной тщательностью подбирает лексику, достойную описания реалий тоталитарного мира будущего.

Здесь необходимо отметить, что индивидуально стилистические неологизмы в романе «Мы», несмотря на то, что не перешли в разряд общеупотребительной лексики и остались окказионализмами, охватывают широкий спектр понятий, делают мир будущего ярким, осязаемым и даже «живым», а это значит, что их использование в произведении было оправдано художественным замыслом.

Условно все неологизмы в исследуемом произведении можно разделить на три обширные группы: собственно индивидуально-стилистические неологизмы, неологизмы-понятия и сложные прилагательные.

Индивидуально-стилистические неологизмы – те понятия и термины, которых ранее никогда не существовало и которые сами по себе не существуют вне сюжета данной книги. Это окказионализмы, основная художественная функция которых изобразить мир будущего, передать те реалии, которыми автор заполнил мир Единого Государства. Рассмотрим некоторые из них.

Нумер – гражданин единого государства. В задуманном Замятиным мире будущего нет имен и фамилий, все граждане отличаются только своим буквенно-цифровым кодом, женские номера начинаются с гласных букв, мужские – с согласных: «*Мерными рядами, по четыре, восторженно отбивая такт, шли нумера – сотни, тысячи нумеров, в голубоватых юнифах, с золотыми бляхами на груди – государственный нумер каждого и каждой*» [6; с. 10].

Само слово представляется синтезом русского слова *номер* и английской лексической единицы *number*. С одной стороны, ясно, что речь идет о номерных знаках, заменивших гражданам имена, а с другой – неологизм *нумер* имеет некоторый оттенок нереальности, неестественности.

Юнифа – единая, универсальная для всех *нумеров* форма одежды. Примечательно, что в текст произведения это слово вводит сам автор в лице повествователя Д-503: «*Вероятно, от древнего «Uniforme»*. – Здесь и далее в романе «Мы» примеч. автора» [6; с. 10].

Слово *юнифа* служит для передачи одинаковости всех *нумеров*, проживающих в едином государстве. «*Помешали: принесли новую, только что из мастерской, юнифу. По обычаю, нам всем выдают новые юнифы к завтрашнему дню. В коридоре – шаги, радостные возгласы, шум*» [6; с. 110]. Также слово *юнифа* используется как синоним к *номеру*, то есть для обозначения людей, граждан Единого Государства: «*В глубине сквозь стекла длинная очередь голубоватых юниф*» [6; с. 36].

Аэро – в произведении это небольшой летательный аппарат для индивидуальных (или в группах по несколько человек) перемещений по территории Единого Государства. *Аэро*, как и все остальные блага общества не находятся в частной собственности и доступны любому *номеру*: «*На углу, в полупустом гараже мы взяли аэро, I опять, как тогда, села за руль, подвинула стартер на «вперед», мы оторвались от земли, поплыли*» [6; с. 62].

Можно отметить, что практически все индивидуально-стилистические неологизмы в произведении отражают связь с иноязычными заимствованиями. Подтверждают данное положение и следующие примеры из романа Замятина Е.И. «Мы»: *зал Тэйлоровских экзерсисов* от английского *exercise* – «упражнение»; *аудиториум* от английского *auditorium* – «аудитория, зрительный зал, лекторий»; *фонолектор* производное от латинского *phono* –

«звук» и обозначает прибор для голосового воспроизведения каких-либо текстов и др. Сам автор некоторую часть жизни прожил в Англии и владел иностранными языками, чем можно объяснить использование им иноязычных слов для придания своему произведению определенного колорита и создания атмосферы общества будущего, лишенного каких-либо социальных, национальных или языковых различий.

Таким образом, можно сделать вывод, что Е. Замятин, являясь мастером художественного слова, умело использовал индивидуально-стилистические неологизмы для описания реалий фантастического общества будущего, добился основной цели: придания своему произведению образности, выразительности, объемности и звучания, и, следовательно, способствовал формированию у читателей отклика, собственного отношения к описываемым в романе событиям.

Литература

1. Ряченко М. А. / К вопросу о неологии как средстве расширения лексического запаса // [Электронный ресурс]. URL: <https://pglu.ru/upload/iblock/84b/k-voprosu-o-neologii.pdf> (дата обращения 21.03.2022).
2. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов [Текст] : Пособие для учителей / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва : Просвещение, 1976. - 543 с.
3. Земская Е.А. Активные процессы в русском языке последнего десятилетия XX века. – М. Часть I. – С. 113.
4. Диброва Е. И. Современный русский язык. Часть I. — М.: «Слово», 2003. — 189 с.
5. Замятин Е.И. Лекции по технике художественной прозы. О языке. [Электронный ресурс]. URL: <http://zamyatin.lit-info.ru/zamyatin/public/lekicii-po-proze/o-yazyke.htm> (дата обращения 31.03.2022).
6. Замятин Е.И. Мы / Евгений Замятин. – М.: Эксмо, 2021. – 384 с.

ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Карасай Балнұра

Ғылыми жетекшілер: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., аға оқытушылар

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

balnura_karasai@mail.ru, abdraxmanova_s@mail.ru

*«Ойынсыз ақыл - ойдың қалыпты
дамуы да жоқ және болуы да мүмкін емес»*

В.А. Сухомлинский.

Бүгінгі таңда елімізде оқыту мазмұны жаңартылып, сабақтарда түрлі озық технологияларды қолдануда. Сондай технологияның бір түрі- «Ойын арқылы оқыту» технологиясы. Ойын – оқу үрдісіндегі оқытудың жаңа формасы және әдісі. Оқушыларды оқытуда және тәрбиелеуде ойынның ролі педагогика ғылымына дейін де, қазір де қарастырылып келеді. Балалар үшін оқу да, еңбек те болып табылатын ойын технологиясы – айналадағы дүниені тану тәсілі. Балаларға ұйымдастырушылық қабілетті қалыптастырып қана қоймай, өмірде кездесетін қиыншылықтарды жеңуді үйретеді. Тиімді ойын үдерісі мұғалімнің дайындап келген жаңа материалын оқушылардың зор ынтасына ие болып, берік

меңгеруіне көмектеседі. Себебі төменгі сыныптың оқушылары сабақтан гөрі ойынға көңілдері ауып тұрады. Тіпті сыныпта нашар оқитын оқушыларды да ойынмен оқыту формасы арқылы сабаққа нәтижелі тартуға болады. Қызықты ойыннан кейін олар жылдам серігіп, тапсырманы сапалы әрі бар ықыласын салып орындайды. Ойын түрлерін пайдалану, біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, баланың сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады.

Қоғамның даму бағытында жан-жақты дамыған, саналы, сауатты азамат тәрбиелеу мәселесі педагогтерге тікелей байланысты десек, осындай бағыттың оң болуы тәрбие жүйесінің дұрыс ұйымдастырылуы мен маңызына тікелей байланысты. Мектеп қабырғасындағы жас жеткіншектердің білімді, білікті болуына ойын арқылы оқыту технологиясының маңызы бар. Осы жаңа технологиямен білім беру арқылы білім алуға, оқушыны оқуға қызықтыра отырып, тұлғалық дамуының қалыптасуына оң әсер тигізе аламыз. Ойын арқылы ұйымдастырылған жаңа сабақ қызықты әрі жеңіл игеріледі. Ойын сабақтары оқушылардың өздігінен жұмыс істеуге сонымен қатар ойлау қабілетінің кеңейуіне әсерін береді. Ойын кезінде оқушылар бір-бірімен тығыз қарым-қатынас орнатып, ұжымдық бірлігі нығаяды. Сабақта ойын түрлерін тиімді пайдалана білу мұғалімнің меңгертіп отырған білімін ықыласпен тыңдап, білімді берік меңгеруіне көмектеседі.

Ойынды түрлендіруге мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді және жаңылтпаштарды мен жұмбақты жатқызуға болады. Себебі олар тілді әрі ақыл-ойды дамытуға, демалыс сәттерін тиімді пайдалануға септігін тигізеді. Оқушы процес кезінде өз-өзін еркін ұстауға, қысылып-қымтырынбауға, басқалармен тез тіл табысуға, жолдастық, достық сезімінің оянуына әкеледі. Ойын түрлері өте көп. Соның ішінде ойын-сабақ, ойын-жаттығу, сергіту ойындары, дидактикалық мақсаттағы ойындар логикалық ойындар, ұлттық ойындар т.б. Мұндай ойындар білім алушыны жан-жақты дамытып, білімді толық игеруіне көмектеседі. Ұлы орыс педагогы Сухомлинский «ойынсыз, ертегісіз, шығармасыз, ойсыз толық мәндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды» деп санаған. Жалпы, ойын арқылы оқыту технологиясының негізгі мақсаты- оқушыны қызықтыра отырып, білімді меңгерту болса, мұғалімнің міндеті сол ойын түрлерін пайдалана отырып оқушылардың өздігімен жұмыс істей білуге, ой белсенділігі мен тіл байлығын арттыра түсуге дағды мен шеберлікті меңгертуге қол жеткізу. Ойындарды қолданудың оқу тәрбие жұмысында ойындарды қолданудың кең спектріні сипаттау мақсатында көптеген ғылыми зерттеулер жасау арқылы ең басты мәселелердің басын ашсақ, ол ең алдымен жеке оқыту маңызының артуы, ойлау, ес, сөйлеу, жігер, назар үрдістеріне дидактикалық ойындардың әсер ету сипаты.

Ойын - қоғам тәжірибесін қайта құруға және қабылдауға бағытталған бір шартты жағдайдағы қызметтің түрі. Сол бойынша өз-өзін басқарады, тәрбиелеу жетіліп қалыптасады, жеке қызмет түрінде білімді, біліктілікті, дағдыны меңгеруді қамтамасыз етеді. Ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып, ынта – ықылас қоюына баулиды және оқушылардың зейінін ойлау зерде – үрділерін дамытады. Өмір тәжірибесін бір жүйеге келтіруге үйретіп, нерв жүйесін дем алдырады. Міне, сондықтан да ойын оқу әрекетінде жетекші рөл атқарады.

Сабақ үрдісінде ойындарды тиімді пайдалану нәтижесінде көптеген жетістіктерге мүмкіндік ашылады. Айта кетер болсам, өзі ұяң, ашылып сөйлей қоймайтын балалар өзге балалармен тіл табыса білді. Баяу сөйлеп, баяу қимылдайтын балалар біртіндеп қатарға қосыла бастады, өзімен-өзі бөлек балалардан оқшауланып жүретін балаларым ортаға үйренді. Сонымен қатар оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен белсенділігі артып білім сапасын көтеруге көмектесті. Ұлттық педагогика негіздерімен оқушыларды оқыту арқылы олардың өз халқын силауға, туған тілін құрметтеуге үйретеді. Бұл оқушылардың бір – бірімен қарым-қатынас кезінде өзара кішіпейілдікпен қарауды, әдеп –

сақтауды, сыпайы сөйлеуді қалыптастырады, нәтижеде балалардың тіл мәдениеті жетіледі. Ойындар кезінде оқушылар өздерін еркін сезініп ұжымды силауға, өз ой-пікірін дәлелдеуге үйренеді. Сондықтан ойын арқылы кейбір тақырыптарды түсіндіру, қорыту, қайталау біздің міндетіміз.

Алдағы уақытта педагог ретінде ойын арқылы тарих пәнін оқушыларға жылдам әрі толыққанды қызықты етіп түсіндіру. Бұл балалардың бар назары мен зейінін тек сабаққа арнауына кепілдік береді деп сенемін. Мәселен, тарихтағы түрлі тарихи оқиғалар және олардың уақыттары мен кезеңдерін ойын арқылы үйрететін болсақ жадтарында тез сақталып қалады. Есте сақтау қабілетіне байланысты, кезеңдерімен дұрыс сәйкестендіруіне байланысты ойын түрлері өте көп. Педагогтың басты тапқырлығы осы ойын тәсілдерін ғылыммен байланыстыра білуінде. Ойын мен сабақ тақырыбын ұтқыр құрастыра білсе, ол оның педагогикалық шеберлігінің шыңы. Ойын арқылы оқушылар толық қызметтік жүйені меңгеретін болады. Ойынға өздері қатыса отырып қиын жағдаяттарды талдай алады және өздерін жауапкершілікпен тез шешім қабылдауға үйретеді. Олар тек бақылушы болып қана қоймай, оқу процесінде алған білімдерін нақты істе қолдануға мүмкіндік береді.

Әдебиет:

- 1.«ӨРЛЕУ» БАҰО 2013-2020 жылдағы мәліметтер жинағы.
2. <https://www.infouroki.net/oyyn-aryly-oytu-tehnologiyasy.html>
3. «QAZAQ BILIMI» республикалық ғылыми-әдістемелік, педагогикалық журналы
4. «Тағылым» педагогикалық журналы.

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Көзтай Назерке Абайқызы

Ғылыми жетекші: Навий Лиза

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

email: koztaevaa@mail.ru

Бүгінгі таңда еліміздегі мемлекеттік басымдықтың бірі білім беру жүйесінің дамуы болып табылады. Заман талабына сай, әр адам білім алуға құқылы. Сапалы білімнің қолжетімділігін қамтамасыз ететін процесстердің бірі-инклюзивті білім беру болып табылады. Кең мағынада, инклюзивті оқыту-барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеретін, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін білім үрдісі. «Инклюзия» терминін ағылшын тілінен аударғанда «қосылу» деген мағына береді. Инклюзивті білім беру дегеніміз - балалардың жынысына, жас ерекшелігіне, географиялық тұратын жеріне, ақыл-есінің, әлеуметтік, экономикалық жағдайына қарамастан, сапалы білім алуын қамтамасыз етеді [1].

Инклюзивті білім берудің бірнеше принциптері бар:

1. Адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес;
 2. Әр адам сезінуге және ойлауға қабілетті;
 3. Әр адамның қарым-қатынас жасауға және естуге құқығы бар;
 4. Барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығына мұқтаж
- Арнаулы білім беру жалпы білім беру жүйесінің бір бөлігі болып табылады және мемлекет арнаулы білім беру қажеттіліктері бар адамдарға олардың білім алуда тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету мақсатында жағдай жасайды. Даму мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқығының кепілдіктері Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Қазақстан Республикасының Баланың құқықтары туралы» «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» заңдарында бекітілген [2].

Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға толық көлемде балабақшада, мектепте, институтта білім алуына мүмкіндік береді. Өкінішке орай, Қазақстанда «инклюзия» және «инклюзивті білім беру» түсінігі қоғамдық ортаға енді ғана таныла бастады. Ал шетелдерде бұл ұғым танымал ғана емес 1970 жылдан бастап, заң түрінде бекітілген және өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізген. Ал, біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы туралы ресми дерек «Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» көрсетілді. Инклюзивті мектептер барлығы үшін ашық, барлық балаларды психологиялық, әлеуметтік, кез-келген ерекшеліктеріне қарамастан өз қарамағына алады. Оларда мүгедек, тұрмысы нашар, шеттегі елді-мекендегі балалар, қамтамасыз етілмеген өңірлердегі балалар да оқи алады. Л.С.Выготскийдің пікірі бойынша мүмкіндігі шектеулі балаларға арнайы білім беру жағдайын қамтамасыз ету дегеніміз-оларды қалыпты балалардың қатарына қосып,бірге оқыту тәрбиелеу және дамыту болып саналады.

Арнайы білім берудің басты мәселесі-арнайы мекемелердің көптігі емес,сол мекемедегі білімнің сапалы болуы. Психикалық дамуының негізгі бұзылыстары баланың дамуын тежейді. Бұндай баланың оқуға үлгермеушілігі жеті-сегіз жастан байқалады. Егер ата-ана баласын арнайы мектепте немесе психологиялық коррекциялық түзету сыныптарына бергісі келмеген жағдайда жалпы білім алатын мектептерде баланың деңгейіне қарай жеңілдетілген бағдарламамен оқуына толық құқығы бар. Инклюзивті оқытуға жалпы мектептерде арнайы психолог, әлеуметтік педагог, логопед мамандары жұмыс жасайлы. Инклюзивті білім беретін мектепте оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіндік алады. Өйткені,олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып-білуге, қабылдауға үйренеді. Бүгінгі таңда үйден оқып білім алатын мүмкіндігі шектеулі балалар компьютерлік технологиямен қамтамасыз етіліп отыр. Әр баланың білім алуда өз ерекшеліктері бар. Мәселен, әрбіреуінің эмоционалдық және психикалық танымдары әртүрлі. Дегенмен, қазіргі таңда әр оқушыға жеке тұлға ретінде қарап, саналы тәрбие беру ұстаздардың міндеті болып табылады. Мектепте мүмкіндігі шектеулі барлық балаларға жас ерекшелігі мен даму деңгейі ескеріліп білім берілуі тиіс.Бүгінде еліміздің барлық аймағында мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді қолдау негізінде жалпы білім беретін мектептерде арнайы сыныптары ашылып жатыр. Бұл сыныптың мақсаты:оқушыға сапалы білім беру. Бұндай сыныптарда білім берудің өзіндік қиыншылықтары бар. Себебі:сыныпта ерекше назар аударуды қажет ететін оқушылар оқиды. Екіншіден:олардың жас ерекшелігі бірдей болғанымен дамуында өзгешеліктер болуы мүмкін.Үшіншіден:білім беру бағдарламасының әртүрлілігі. Төртіншіден:мұндай сыныпқа білім беретін ұстаздар инклюзивті бір білім берудің ерекшеліктерін білуі керек. Инклюзивті білім берудің мақсаты-мүмкіндігі шектеулі балаларға қалыпты балалармен бірге білім беру. Яғни,адамның жынысына,дініне,шығу тегіне қарамастан тең құқылы жеке тұлға ретінде білім беружүйесі болып табылады. Инклюзивті білім беру негізінде балалар арасындағы дискриминацияны жоққа шығаруға барлық адамдарға деген тең құқықты қалыптастыру идеясы жатыр. Инклюзивті бағыт ерекше балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп,жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады.

Шыны керек, инклюзивті білім беру кезінде көптеген қиындықтар кездеседі. Мысалы:мүмкіндігі шектеулі балалардың жеке проблемаларының болуы,яғни,олардың ауырып қалуы,тұрақсыздығы,оқу-тәрбие ісін жүргізуде тәрбиеші педагогтердің арнайы білімінің болмауы, қазақ тілінде оқу-әдістемелік құралдардың аздығы және т.б.Бірақ,инклюзивті білім беретін мекемелер ғана емес,жалпы білім беретін және мектепке дейінгі ұйымдар да түрлі қиыншылықтарға тап болады.Біріншіден,баланың отбасы жағдайындағы хал-ахуалы, ата-ананың инклюзивті білім беру жайлы түсінігінің алуан түрлілігі, баланың бұзылысына көз жұма қарауы, ауытқушылығын мойындамауынан

қиындықтар туындайды.Екіншіден,ұстаздар тарапынан жіберілетін кемшіліктер.Денсаулығында ауытқушылығы бар баланың сабаққа деген қызығушылығы бола бермейді.Сондықтан үлгерім деңгейі нашар болуы да заңды.Сол себепті,нашар оқитын оқушы деп есептеп,назардан тыс қалдыру көп кездеседі.Үшіншіден,тәрбиешінің көмегі мен қолдауына байланысты болады.Орталарына жаңадан қосылған ерекше баланы мазактап,кемсітуге жол бермей,оны дұрыс қабылдауға үйретуі керек.

Кемтар балалардың сапалы білім алуға тең құқығы осы заңнамаларда көрсетілген. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса,онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайы да өзгереді деп нық сеніммен айта аламыз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасындағы арнайы және инклюзивті білім берудің жағдайы мен дамуы. Аналитикалық баяндама. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 49 б.
2. Инклюзивтік білім беру жағдайында 8 санат бойынша ерекше білім беруде қажеттіліктері бар балалардың оқытуын ұйымдастыру. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016. – 64 б.
3. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларға жалпы білім беру мектебінде психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Түзеу педагогиканың ұлттық қылыми-практикалық орталығы. – Алматы. – 2019. – 116 -136.

РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Куанышева Д.А.

Научный руководитель: Сейтиков А.Т., м.э.н., ассистент лектора
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау.

kuanyshevad245@gmail.com

Мировой опыт показывает, что экологический туризм, он же экотуризм, развивается с динамичной скоростью, преимущественно в пределах особо охраняемых природных территорий. Современная концепция экологического туризма возникла на пересечении наиболее актуальных экологических, экономических и социальных проблем общества. Экологический туризм призван, с одной стороны, удовлетворить потребность человека в общении с природой, уединении, изучении и познании природы и культуры, а с другой – решить социально-экономические и экологические проблемы отдаленных регионов. Социально-экономическая роль экотуризма различна в районах с разными функциями. К примеру, в сельскохозяйственных районах экотуризм может стать дополнительным источником дохода для поддержки производства, ландшафта и традиционного образа жизни местного населения. Экологический туризм является одним из основных источников дохода, что экономически оправдывает выполнение данной функции на территориях, основной функцией которых является охрана природного и культурно-исторического наследия. [1]

Казахстан как направление экотуризма.

Казахстан богат природными ландшафтами, начиная от больших и солнечных степей и заканчивая разнообразными горами, красивыми озерами, густыми лесами, песчаными дюнами и пустынями. В целом, развитие индустрии туризма может поддерживать занятость, приносить доход и активно помогать рынку стимулировать рекреационную деятельность в природных зонах Казахстана. Казахстан имеет особо охраняемые природные территории (ООПТ), в том числе 10 заповедников, 13

национальных парков, 79 памятников природы и 50 природных территорий по состоянию на 2020 год, все они находятся в государственной собственности. В совокупности эти природные зоны занимают до 9% всей территории Казахстана. [2] Одной из самых выдающихся охраняемых природных территорий является Национальный парк Алтын-Эмель, расположенный в южном регионе страны. К другим национальным паркам и государственным природным заповедникам в Казахстане относятся: Бурабайский природный парк, Баянаул, Коргалжынский государственный национальный заповедник, озеро Кольсай, Бухтарминское национальное водохранилище, озеро Алаколь, природный парк Чарынский каньон. [5] Туристско-рекреационная деятельность в национальных парках осуществляется непосредственно национальным парком при наличии у него лицензии на осуществление туроператорской деятельности, а также физическими и юридическими лицами, оказывающими туристские услуги. Кроме того, такие культурные памятники, как мавзолеи Ходжи Ахмеда Яссауи или Арыстан-баба также являются важными культурно-историческими памятниками археологии. [4] В связи с этим Казахстан предлагает различные виды природного туризма, которые отличаются по размерам и формам. С одной стороны Чарынский каньон протяженностью 154 км с высотами до 300 метров и мавзолеями, включенными в список Всемирного наследия ЮНЕСКО, а с другой – поющие песчаные дюны и изолированный остров-водохранилище между Аральским морем. Территориально Казахстан предоставляет разные виды экологического туризма в разных регионах. Например, в восточной части страны туристы могут заниматься экотуризмом в виде катания на лыжах, пеших прогулок и посещения различных форм национальных парков, природных территорий и заповедников. На западе есть горы, пешеходные тропы, велосипедные дорожки и исторические мавзолеи. В настоящее время в общей сложности тринадцать национальных парков официально признаны государственными национальными природными парками и охраняются законом как особо охраняемые территории. [3]

Настоящее и будущее развитие экотуризма с акцентом на национальные парки в Казахстане.

Сегодня Казахстан обладает огромным туристическим потенциалом и особенно индустрией экотуризма, которая в ближайшем будущем может привлечь до 70 млрд тенге (эквивалент 166,6 млн долларов США) частных инвестиций согласно статье Асель Сатубалдиной в 2020 году в The Astana Times. [6]

По оценкам правительства, нишевый сектор экотуризма может привлечь до 12,2 млн посетителей национальных парков и привлечь к 2030 г. общий объем инвестиций до 1,2 млрд долл. США с созданием дополнительных 12 000 рабочих мест. Кроме того, в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360, относящимся к «Программе развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы», к 2025 году произойдет увеличение темпов роста ВВП на 7%, направленных на сектор туризма в результате увеличения потока туристов и иностранных и внутренних инвестиций, что в конечном итоге увеличит долю сектора туризма в ВВП с 6% до 8%. [7] Согласно Национальному плану действий по реализации Послания Президента страны от 1 сентября 2020 года, который включает десять ключевых областей, в которых особое внимание уделяется таким темам, как принятие новой модели государственного управления или важности гражданского участия в государственном управлении с элементами реформ в сфере цифровизации особое внимание было уделено разделу «Экология и защита биоразнообразия». [8] Здесь в новом проекте экологического кодекса намечены комплексные меры, которые будут приняты для развития не только минерально-сырьевой базы или вопросов водного хозяйства, но и того, что касается национальных парков. Казахстан поставил цель активно поддерживать развитие туризма в Казахстане и, в частности, развитие экологического туризма с акцентом на особо

охраняемые природные территории. Таким образом, в связи с недавними правительственными инициативами интерес к развитию в будущем государственных национальных природных парков значительно возрос, особенно если посмотреть на вышеупомянутые официальные планы правительства по дальнейшему развитию, финансированию и внедрению новых направлений и проектов в сфере экотуризма, а также поддерживать развитие тринадцати национальных парков в Казахстане. Казахское законодательство регулирует государственные национальные природные парки как особо охраняемые территории. Эти особо охраняемые природные территории имеют статус природоохранного и научного учреждения, предназначенного для сохранения биологического и ландшафтного разнообразия.

В заключение следует отметить, что индустрия экотуризма в Казахстане по-прежнему является развивающейся нишей для казахстанского научного сообщества, где проводятся обширные исследования, и сектором экономики страны, который еще не полностью исчерпал свой потенциал. Принимая во внимание нынешнее развитие индустрии экотуризма в Казахстане и ее будущие перспективы, Казахстан остро нуждается в дальнейшем развитии центральных аспектов экотуризма уделяя особое внимание природным паркам как основным направлениям экотуризма. Более того, поскольку в обзоре литературы многие авторы затрагивали разные вопросы изучения экотуризма в Казахстане, подчеркивая при этом его научное и экономическое значение для страны в целом, до сих пор не проведено ни одного комплексного исследования, в котором анализировался бы экотуристический потенциал всех в настоящее время признанных тринадцати национальных парков и природных заповедных зон в Казахстане, а также тех, которые еще предстоит разработать и признать в будущем.

Литература:

1. «Современный экотуризм: основные концепции, направления и формы» О.А. Чижикова, Е.С. Тарасова, Донецкий национальный университет (2019)
2. Исалдаева С. Ж. «О перспективах развития экологического развития в Казахстане» (2013)
3. Ниязбекова Ш., Зуева А. «Национальные природные парки Республики Казахстан: анализ, проблемы и развитие» (2019)
4. Мухамбетов Т., Мырзакулова Г., Имабекова Б. «Жизненный цикл устойчивого экотуризма: пример Казахстана.» (2014)

Эл. ресурсы

5. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Список_национальных_парков_Казахстана
6. <https://astanatimes.com/2020/08/new-kazakh-eco-tourism-industry-may-attract-up-to-167-million-dollars-of-private-investment/>
7. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>
8. https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=33374726

ИНТЕРНЕТКЕ-ТӘУЕЛДІ ЖӘНЕ БЕЙІМ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУДІҢ МӘНІ

Қабылбеков Рустам Русланұлы

Ғылыми жетекші: Оразбаева Кульдархан Оналбековна

Доктор (PhD)., қауым. профессор.

КеАҚ Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

kabilbekovrustam@gmail.com

XXI ғасырда жаңа ғасыр дерті интернетке деген тәуелділік пен бейімдік пайда болды. Қазіргі жас ұрпақ бос уақыттарын осы интернеттің алдың да өткізуде. Интернеттің әлеуметтік ортаға берер пайдасы да мол, бірақ пайдасы мен қоса зияны да қатар жүретін интернет жасөспірімдерді өзіне тәуелді етуде. Одан қалды технологияның күрт дамуы аясында, әсіресе цифрлық технологиялар саласында, оның ішінде желіні құруда интернетке тәуелділік мінез-құлықтың өзгеруінің өсуі өткір мәселелерге айналды.

Сонымен қатар электронды құрылғылардың жылдам өсуі, жасөспірімдердің қарым-қатынас жасау, оқу мен ойнау тәсілін және қоғамдағы жеке адам ретінде өзіміздің ұстанымызды өзгертті. Бұл дәуір жас ұрпақты өзіне цифрлық технологияға ұшырауы - деп айтуға болады.

Интернет-тәуелділікке бейім жасөспірімдік кезеңдегі адамға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету тиімді болады, егер:

- психологиялық-педагогикалық қолдау интернет-тәуелділікке бейім тұлғаның танымдық, мотивациялық мінез-құлық сферасына кешенді әсер етеді, өйткені медиа өнімдері ең жағымсыз әсер етеді;
- психологиялық-педагогикалық қолдау интернет-тәуелділіктің алдын алуды қамтамасыз етудің тұлғалық-бағдарлы, субъектілік-белсенділік, жеке және сараланған тәсілдері негізінде жүзеге асырылады;
- психологиялық-педагогикалық қолдау білім беру кеңістігінің барлық субъектілерінің белсенді қатысуымен және өзара әрекеттесуімен ұйымдастырылады, олар үшін тұлғалық мәнге ие болады және Интернетке ынта-жігердің алдын алу үшін жағдай жасайды;
- психологиялық-педагогикалық қолдау интернетке тәуелділікке бейім жасөспірімдік кезеңдегі тұлғаның мінез-құлқының әлеуметтік қолайлы стереотиптерін қалыптастыруға және бекітуге бағытталған;
- психологиялық-педагогикалық қолдау әлеуметтік-экологиялық, мазмұндық-ұйымдастырушылық, субъектілік-тұлғалық психологиялық-педагогикалық жағдайлардың жиынтығы арқылы жүзеге асырылады [1].

Психологиялық-педагогикалық алдын алу мақсаты БАҚ қауіпсіздігі үшін олардың денсаулығына және физикалық, психикалық, рухани-адамгершілік дамуына зиян келтіретін ақпаратқа байланысты, яғни қауіпсіздік жағдайлардың барлығын жасау.

Ал, А.М.Обжориннің пікірінше, интернет-технологияның қарқынды дамуы жағдайында педагог-психологтың алдында балалардың бос уақытын дұрыс ұйымдастырудан тұратын маңызды міндет тұр деп көрсеткен [2].

Бүгінгі күні мұғалімдер мен ата-аналардың алдында өткір сұрақ туындайды: балаларымыздың денсаулығын қалай сақтау керек, олар күннің көп бөлігін өз бөлмесінде өткізіп, тәулік бойы дерлік ақпаратпен белсенді жұмыс істейді, Интернетке және әлеуметтік желілерге шектеусіз қол жеткізе алады [3].

Жасөспірімдердің интернетке тәуелділігінің алдын алу бойынша білім беру мекемесінің педагогикалық ұжымының басты ортақ мақсаты балаларды бос уақытын өткізудің басқа түрлерімен таныстыру қажет.

Педагог-психологтың алдын алу іс-әрекеті оның білім беру ортасындағы әсер ету формалары мен әдістерімен анықталады және интернетке тәуелді мектеп жасындағы балалармен жұмыс істеуде психологиялық білімнің белгілі бір мазмұнын талап етеді.

Бірінші алдын алу – бұл интернетке тәуелділіктің пайда болуын болдырмайтын әлеуметтік, тәрбиелік және психологиялық шаралар кешені. Алғашқы алдын алу интернетке тәуелділіктің дамуын болдырмауға бағытталған.

Екінші алдын алу – даму бұзылыстарының тұрақты формаларға ауысуын болдырмауға және қайталама бұзылулардың пайда болуын болдырмауға бағытталған әртүрлі шаралар кешені (әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық, медициналық, құқықтық және т.б.), мысалы, әлеуметтік бейімделушілік, эмоционалдық және мінез-құлық бұзылыстары, қарым-қатынастың бұзылуы, тұлғаның жойылуы, өзінің «Менінің» жойылуы [4].

Интернетке тәуелділік мәселесін зерттеу XX ғасырдың 80-жылдарында Америка Құрама Штаттары мен Батыс Еуропада басталды. Отандық ғылымда бұл мәселе XX ғасырдың аяғында, кейінірек білім беруді компьютерлендіруге байланысты өзекті болды.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттегі қазіргі жасөспірімдердің Интернетке тәуелділік құбылысын зерттеу дәрежесін және оның қазіргі педагогикалық практикаға сәйкестігін талдау негізгі қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік берді:

- медиа білім берудің пайда болу уақыты мен пайдаланушылардың оны ұтымды дамытуға дайын болмауы арасындағы;
- интернетті қолданушылар санының өсуі мен Интернетті кездейсоқ пайдаланудың жағымсыз салдары туралы халықтың аз хабардар болуы арасындағы;
- интернетке тәуелді жасөспірімдер санының тез өсуі мен осы санаттағы адамдарды педагогикалық қолдау әдістерінің дамымауы арасындағы;
- интернетке тәуелділікке бейім жасөспірімдердің педагогикалық қолдауға қажеттілігі мен оны ұйымдастыруда қазіргі заманғы мұғалімдер мен ата-аналардың едәуір бөлігінің дәрменсіздігі арасында.

Тәуелділіктерді зерттеу наркология, психиатрия, психотерапия, психология, әлеуметтану және жеке ғылым – аддиктология сияқты ғылымдардың тікелей құзыретіне жатады. Соңғы 15 жылда тәуелділіктің мәні мен қалыптасу механизмдерін түсінуде елеулі өзгерістер болды. Отандық және шетелдік авторлардың алғашқы жарияланымдарында тек дерлік химиялық заттарға тәуелділік қарастырылады [5].

Компьютерге тәуелділіктен басқа, тәуелділіктің кейбір түрлері бар: Интернетке тәуелділік және компьютерлік ойындарға тәуелділік, олар да компьютерде ұзақ уақыт өткізумен байланысты.

Компьютерге тәуелділік халықтың 1-ден 5%-ға дейін әсер етеді. Бұл компьютерлік әрекеттерге (ойындарға, бағдарламалауға) тәуелділік болуы мүмкін; құмар ойындарға Интернет - ойындар, аукциондар немесе Интернет-сатып алушылар жасау; Интернеттегі ақпаратты тоқтаусыз іздеу. Мұндай тәуелділіктің тағы бір түрі кибер коммуникативтік деп аталады – ол чаттар, форумдардағы, конференциялардағы қарым-қатынасқа тәуелділік [6].

Неміс ғалымы О. Зеeman және оның әріптестері Интернетке тәуелділік пен компьютерге тәуелділікті ажырату орынды деп санайды: олар байқаған көптеген адамдарда Интернетті пайдалану «жаһандық үй, еркіндік және шексіздік» сезімімен байланысты және бұл, олардың пікірінше, компьютер пайдаланушылары үшін таныс сезімдерден айырмашылығы бар А.Е. Войскунскийдің пікірінше, бұл көзқарас өте қайшылықты: көптеген білікті бағдарламашылар өздерінің компьютермен жұмысын (Интернетке қосылған-қосылмағанына қарамастан) жаңа шексіз әлемнің еркін құрылысы ретінде қабылдайды, кейбір шектеулер жоқ. Осылайша, әлеуетті нашақорлардың екі сортының

өзін-өзі қабылдауы ішінара сәйкес келуі мүмкін, сондықтан тәуелділіктің екі сортын бөлуге әлі негіз жоқ дейді [7].

Мұндай тәуелділіктердің ішінде пассивті (мысалы, телебағдарламаларды көру) және белсенді (бейне ойындар) ерекшеленеді. Әдетте, белсенді және пассивті тәуелділік жағдайында да тәуелділік тенденцияларының дамуына ықпал ететін индукциялық және күшейтетін элементтердің болуын болжауға болады деп қарастырған. 1998-1999 жылдары алғашқы монографиялары жарық көрді. 1998 жылдың аяғынан бастап Америкада интернетке тәуелділік іс жүзінде зерттеу саласы және адамдарға тәжірибелік психологиялық көмек көрсету саласы ретінде заңдастырылған [8].

Адамдардың интернеттегі қызметін шетелдік және отандық зерттеулер Интернетті жаппай қолданудан көп жылдар бұрын пайда болды. Алғаш рет американдық ғалымдар компьютерге тәуелділік туралы 80-жылдардың басында айта бастады. Компьютерге тәуелділікті алғаш рет және ең мұқият зерттеуді 1980 жылдары ағылшын психологы М.Шоттон 100-ден астам кәсіби компьютерлік бағдарламашылар мен компьютермен кәсіби түрде жұмыс істейтін әуесқойлардың қатысуымен жүргізді [7].

Қорыта келе, жасөспірімдік шақтағы интернетке тәуелділікті зерттеудің өзектілігі. Интернетке тәуелділік мінез-құлқының маңызды ерекшелігі - негізгі тәуелділік механизмдерін сақтай отырып, тәуелділіктің бір түрінен екіншісіне оңай ауысу мүмкіндігі. Тиісінше, Интернетке тәуелділік жасөспірімдер үшін қауіпті емес тәуелділіктің басқа түрлеріне әкелуі мүмкін. Интернет – жаңалықтар көзі, қазіргі әлемнің мәдени өміріне арналған сайттар, кітапханалар, галереялар, мұның барлығын жақсы жақтарына жатқызуға болады. Бірақ барлық оңды жоққа шығаратын жағымсыз жағы да бар, алайда біреуі екіншісіз өмір сүре алмайды. Сондықтан мұғалімдер мен ата-аналар интернеттің балалар мен жасөспірімдерге тигізетін оң және теріс әсерін де білуі қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Варвина Н.Г. Профилактика Интернет - зависимости современных школьников. – Саратов, 2012.
2. Обжорин, А. М. Профилактика компьютерной и интернет-зависимости в современной школе [Текст] / А. М. Обжорин // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. 2011. № 1 (6). -79–84с.
3. Солдатова, Г.В., Зотова, Е.Ю. Пойманные одной сетью: социально-психологические представления детей и взрослых об интернете. [Текст] / Г.В.Солдатова, Е.Ю.Зотова – М.: Фонд Развития Интернет, 2011. – 176 с.
4. Финюшин, К. А. Профилактика интернет-зависимого поведения как одно из условий формирования здорового образа жизни молодежи // Молодой ученый. - 2016. -№15.1. -24-27с. URL <https://moluch.ru/archive/119/33085/>
5. Личко А.Е. Словарь современной американской психиатрической терминологии с ее отличиями от принятой в России// Обозрение психиатрии и психологии имени П.М. Бехтерева. -1992.-63-84 с.
6. Юрьева Л.Н., Больбот Т.Ю. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика: Монография. - Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.
7. Войскунский А.Е. Актуальные проблемы зависимости от Интернета// Психологический журнал. – 2004. - №1. - 90-100 с.
8. Гриффитс М. Избыточное применение Интернета: онлайн-поведение // Тезисы дистантных зарубежных участников симпозиума «Интернет-зависимость: психологическая природа и динамика развития». – <http://www.psy.msu.ru/science/conference/internet/2009/theses.html>

ЖАҢА ОҚУЛЫҚТАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Қайратқызы Аружан, ПМНОк-81 тобының студенті, КЕАҚ «Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті» aruzhan.kairatkyzy.01@mail.ru
Ғылыми жетекші: Жумабаева З. Е., п.ғ.к., профессор, КЕАҚ «Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті»

Аннотация. Мақалада оқулықтың даму тарихы, оқулықтардың дидактикалық функциялары, бастауыш сыныптағы оқулықтың рөлі қарастырылған. Өскелең ұрпақты сапалы біліммен қаруландыру мемлекеттің басты міндеттерінің бірі. Оқушылардың басты білім алу көзі-оқулық, сондықтан, бастауыш сынып оқушыларының толық, терең жүйелі білім алуы оқулықпен дұрыс жұмыс істеуіне байланысты. **Кілтті сөздер:** бастауыш сынып, оқулық, оқулықтардың тарихы, дидактикалық функциялар, білім беру.

Резюме. В статье рассматривается история учебника, дидактические функции новых учебников, роль учебника в начальной школе. Одной из главных задач государства является обеспечение подрастающего поколения качественным образованием. Основным источником знаний для учащихся является учебник, поэтому от правильной работы с учебником зависит полноценное, углубленное образование учащихся начальных классов. **Ключевые слова:** начальная школа, учебник, история учебников, дидактические функции, образование.

Summary. The article considers the history of the textbook, the didactic functions of the new textbooks, the role of the textbook in primary school. One of the main tasks of the state is to equip the younger generation with quality education. The main source of knowledge for students is the textbook, so the full, in-depth education of primary school students depends on the correct work with the textbook. **Keywords:** primary school, textbook, history of textbooks, didactic functions, education.

«Күш білімде» деп ата-бабаларымыз айтқандай, қазіргі егеменді елімізде білім саласы алдыңғы орында тұр. Білім деңгейі жоғары, саналы, білікті, бәсеке қабілетті ұрпақтарды тәрбиелеу де мектептің қосар үлесі оразан зор. Бастауыш мектеп осы қабілет, дағдыларды бала бойына қалыптастыратын алғашқы баспалдақ. Бастауыш мектеп-оқушылардың бойына білім, білік дағдыларын дарытатын, белгілі бір тәрбиелік міндеттерді жүзеге асыратын орын.

Білім, біліктілік, шығармашылық секілді жеке тұлға қабілеттерінің қалыптасу кезеңі бастауыш мектепте жүзеге асырылады. Бастауыш мектептің негізгі міндеті – оқушының даралығын сақтай отыра дамыту, мектепке бейімделуіне қолайлы жағдай жасай отыра оның алғашқы дүниетаным түсініктерін қалыптастыру, білімге деген қызығушылығын оятып, оқуға құштарлығын арттыру болып табылады.

Бастауыш мектептегі оқыту төмендегілерді қамтамасыз ететіндей екі деңгейде жүргізіледі:

1) оқушылардың жалпы білімдік дайындығы-ғылым негіздерін оқыту, оқу жоспарларының инвариантты бөлігінде белгіленген пәндер тізімі мен оларға арнайы бөлінген сағат көлемі негізінде жүзеге асырылады;

2) оқушыларды жалпы дамыту дайындығы- қызығушылықтарына, бейімділіктері мен қабілеттеріне қарай олардың шығармашылық дамуына қажетті жағдай жасау.

Жалпы мектепте білім беру құралы оқулық болып табылады. Қазіргі жаңа оқулықтар білім мазмұнын жүзеге асыра отырып, оқушылардың бұқаралық ақпарат құралдарының әртүрлі арналарынан алатын ақпараттарын жүйелеуге және біріктіруге арналған. Бастауыш сыныпқа арналған жаңа оқулықтар оқушылардың оқу үрдісінде алған білімдерін өз бетінше меңгеруге, оны өмірде қолдануға деген икемділіктерін, дағдыларын және ұмтылыстарын

дамытуда маңызды қызмет атқаратын құрал болып табылады. Тағы бір айта кетерлігі, оқулық білім берумен қатар тәрбиелік қызметте атқарады.

Оқулық – педагогикалық жүйенің ақпараттық үлгісі. Оқулық нақтылы пән аясындағы оқыту үдерісін қамтамасыз ететін коммуникативті, ақпараттық, танымдық және дамытушы қызметтер атқарады. Оның стратегиялық бағдары – қоғамның әлеуметтік тапсырысына, педагогикалық мақсаттарға, психологиялық-педагогикалық ұстанымдарға, тәрбие және оқыту мазмұнына сәйкес нақты оқу-тәрбие үдерісін жүзеге асыру. Осы оқулықтардың шығу тарихына тоқталатын болсақ.

1) Ең алғашқы оқу мәтіндері ежелгі Шумерде тақтайшаларға жазылған күйде пайда болған. Шамамен бес мың жыл бұрын Шумерде алғашқы мектептер "эдубба" (аудармада — "тақтайшалар үйі") пайда болды, онда адамдар сазды тақтайшаларды қолданды. Сонымен қатар саздан жасалған оқулықтардан бөлек, тапсырмалар орындалған тақтайшалар, мұғалімдердің мектептегі қиын өмірі баяндалған эссе болды [1].

2) Шумер білім беру үрдісін әрі қарай күрделендіріп Мысыр елі жалғастырды. Ең алғашқы адамзат тарихындағы танымал жазбаша ғылыми оқулық ежелгі египеттік «Кемит» оқулығы, ол біздің заманымызға дейінгі 20 ғасырда жазылған. Оқулықтың атауын аударған кезде ол «компендиум» немесе «қорытынды» яғни иесіне барлық білімді беретін оқу құралы деген мағына береді. "Кемит" кітабында көптеген жалпыға ортақ тіркестер, терминдер мен лексикалық формулалар және тағы да басқа көп мәліметтер берілген [1].

3) Антикалық жазу кітаптары. Риторика туралы алғашқы жазба оқулықтарын оқу үшін ақша алатын философтар, яғни, софистер жазған. Родостағы ең атақты грекиялық мектепті сол замандағы атақты философ Посидоний басқарған. Оның оқу материалдары Римнің оқулықтарына үлкен әсерін тигізді. Александриялық мұғалімдер дәрісті конспектілеп алуды практикаға енгізді және бұл әдісті енгізу үшін гректердің «лекалам» деп аталатын оқу құралдарын пайдаланды [1].

4) Ерте ортағасырлық жазу кітаптары. Ол кездері көптеген мәтіндерді жатқа айту әдісі қолданылатын, ал оқу жазбаларын жазу үшін балауыз тақтайшалары қолданылды, себебі, бұл тақтайшалар қымбат сиялар мен пергаменттерді үнемдеуге мүмкіндік берді [1].

5) Ортағасырлық оқу кітаптары. Оқу құралдары ретінде ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Мысалыға, Аристотельдің «Логика» оқулығын лекторлар мен студенттер талқылап, арнайы 188 тақырыпқа түрлі диспут жұмыстарын жүргізген. Емтихан кезінде студенттер өтілген әдебиеттерді қаншалықты түсінгенін көрсеткен [1].

6) Алғашқы баспа оқулықтары. Иоганн Гуттенберг XV ғасырда жылжымалы әріптермен кітап басып шығару әдісін жасағаннан кейін, мектептерде арифметика мен грамматикадан оқулықтар пайда болды. Ресейде алғашқы жазба емес кітаптары XVI ғасырда Иван Федоровтың арқасында пайда болды. Олардың арасында грамматика мен арифметика негіздеріне арналған оқу құралдары болды [1].

7) VII – XX ғасырлар аралығында баспа оқулықтары. Осы уақыт аралығындағы ең танымал оқулықтар: К. Д. Ушинский "Родное слово" (1864) оқулығы, Ы.Алтынсарин "Қазақ хрестоматиясы" (1879), "Қазақ хрестоматиясы қазақтарды орыс тіліне оқыту" (1879) кітаптары болды. А. Байтұрсынов 1912 жылы Орынборда "Оқу құралы" оқулығын шығарды. 1925 жылы ең алғашқы "Әліппе" оқулығы жарық көрді [1].

8) Электронды оқулықтар. XX ғасырдың соңы – XXI ғасырдың басында баспа оқулықтарынан бөлек білімді өздігінен меңгеруге мүмкіндік беретін автоматтандырылған оқу құралы электронды оқулықтар шыға бастады [1].

Зерттеу нәтижелерін қарастыратын болсақ, жаңа оқулыққа білім беру құралына, білім мазмұнын тасымалдаушыға, соның ішінде, оқушылардың физиологиялық, танымдық басқа да ерекшеліктерін ескере отырып, міндетті түрде меңгеруге тиісті бағдарлама талабымен анықталған қызмет түрлеріне мынандай дидактикалық функциялар тән:

Ақпараттық – бастауыш сынып пәндерінің базалық ғылыми мазмұнын сақтай отырып, оқушылар үшін берілетін міндетті теорияларды, қағидалар мен заңдарды, ережелерді, және ғылыми жаңалықтарды бере отырып, оқушылардың біртұтас дүниетанымын қалыптастыратын ақпараттарды қамту. Пәннен берілетін материалдың көлемін оқушылардың жас ерекшеліктеріне және олардың осыған дейінгі қалыптасқан өмір тәжірибелеріне сәйкестей отырып, пәнді оқыту кезіндегі оқушылардың өзіндік іс-әрекетін қалыптастыратындай деңгейде болуы шарт. Оқулықтан тек ғылыми ақпаратты жаттап алумен, оқушылардың жан-жақты дамуы жүзеге аспайтыны анық. Сондықтан да, оқулықты тек ақпарат беретін функция деп емес, сол ақпараттарды ізденушілікпен меңгертуге жағдай жасайтын құрал ретінде қарауға тиіспіз. Ақпараттық мазмұндағы әрбір мәтін оқушының сыни тұрғысынан ойлануына, ізденіс арқылы ұғынуға, өздігінен талдап түсінуіне, мәселелерді шешудің тың жолдарын табуға жетелейтіндей болмақ. Соның негізінде ғана бастауыш сынып оқушыларының білімі, тәрбиесі мен дамуында ілгерілеушілік болады.

Тасымалдаушы (трансформациялық) – оқулыққа енгізілген ғылыми-теориялық, дүниетанымдық, көркемдік-құндылық, техникалық-технологиялық және басқа да білімдерді өңдеумен байланысты болып келеді. Дегенмен, білім мазмұны ретінде оқулыққа енгізу үшін негізгі білімнің белгілі бір көлемін педагогикалық өңдеу – трансформациялық функцияның бір бөлігі ғана болып табылады. Бұл функция бастауыш сыныпта белгілі бір пәндерден берілетін білім негіздерін оқу материалына түрлендірумен байланысты (мысалы, тапсырмалар мен жаттығулар жүйесіне). Сонымен қатар, репродуктивті әрекеттерден басқа, оқушыларды өнімді іздестіру әрекетінің эвристикалық (ішінара ізденіс) және шығармашылық (зерттеу, жобалау) сияқты түрлері болады, яғни бұл мектеп оқушыларының оқуын белсендіруде айтарлықтай өзгерістерге қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

Жүйелілік – оқу материалын жүйеленген түрде беру деңгейімен қамтамасыз ету, оқушыларды ғылыми жүйелеу тәсілдерін меңгеруге бағыттау. Бұл функцияны жүзеге асыру арқылы мұғалім оқу процесін белсенді басқарады. Мұғалім ойының шоғырлануы мен өзін-өзі бақылауы, оқушылардың іс-әрекет түрлерін қалыптастыруы, оларға міндетті оқу материалын берік меңгертуге, бағыт-бағдар беруде және практикалық іс-әрекетте жүйелілік функциясы әсер етеді. Өзін-өзі тәрбиелеу – оқушыларда білімді өз бетінше меңгеруге (алуға) құштарлық пен қабілеттерді қалыптастыруға, білімдегі олқылықтарды өз бетінше толтыруға көмектесуге, олардың оқу-танымдық мотивациясын және білімге қажеттілігін ынталандыруда басымдылық танытады.

Біріктіретін – оқушылардың әртүрлі іс-әрекеттер процесінде, әртүрлі білім көздерінен алған білімдерін біртұтас ретінде іріктеуге және меңгеруге көмек беретін функция.

Үйлестіретін – оқытудың барлық құралдарын барынша тиімді, функционалды пайдалануды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар оқыту пәніне қатысты және оқулықтан тыс ақпарат құралдарының көмегімен оқушылар алған қосымша ақпаратты игеруге көмек береді.

Дамыта-тәрбиелейтін – үйлесімді дамыған тұлғаның ең маңызды қасиеттері: отансүйгіштікке, адамгершілікке, азаматтық және әскери борышқа тәрбиелеуге және қалыптастыруға ықпал етеді. Дамыта тәрбиелеу функциясында, қазіргі мектептердегі бастауыш сыныпқа арналған жаңа оқулықтардың ерекшелігі анағұрлым анық және толық байқалады. Бұл жағдайда көрсетілген функциялардың әрқайсысының белгілі бір дамытушылық-тәрбиелік қызметі бар екендігі айқын [2, 59-60 б].

Оқулықтың атқаратын үш міндетін (білім беру, дамытушылық, тәрбиелеу) деп ескерсек, бастауыш сыныпқа арналған жаңа оқулықтардың мазмұны осы сыныптардың жас ерекшелігіне қарай құрыла отырып, бағдарламада көрсетілген талаптарға сай ғылыми материалды ғана емес, сонымен бірге оқушының оқулықпен жұмыс жасата отырып,

оқушылардың өз білімдерін өзіндік бағалауына, бақылауына, оны өмірмен байланыстыруына негіз болатындай және алған білімін жергілікті материалдармен байланыстыруға мүмкіндік туғыза алатындай дәрежеде сай құрылған.

Қорытынды. Оқушыларға жақсы білім беру үшін сапалы, әрі жаңа оқулықтарды пайдалану оқушылардың сабаққа деген ынтасын, әрі шығармашыл ойлауын дамытатыны анық. Сапалы жазылған оқулықтар- білім мен ғылымның қайнар көзі болып табылады. Бастауыш сыныпқа арналған жаңа оқулықтармен жұмыс жүргізу арқылы оқушылардың білім деңгейі айтарлықтай көтеріліп, олардың танымдық, шығармашылық, ізденушілік қабілеттері артады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. История школьных учебников // Эл.ресурс - <https://www.ucheba.ru/article/3231>
2. Зуев Д.Д. Школьный учебник. Москва.: Издательство Просвещение, 1983. – 59-60.

ЖИЗНЕННЫЕ ФОРМЫ ЛИШАЙНИКОВ ЗЕРЕНДИНСКОГО РАЙОНА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Малькова-Солопова А.Ю.

Сафронова Н.М., к.б.н., доцент

Кокшетауский университет имени Шокана Уалиханова, город Кокшетау

A_1_e_n_a98@mail.ru

Лишайники – своеобразная группа споровых растений. Они входят в состав биогеоценозов и являются компонентов всех растительных сообществ, формируя в них биомассу [1].

Всего на территории Казахстана отмечено 485 видов лишайников, относящихся к 14 порядкам, 29 семействам и 72 родам [2-5].

В ходе исследования лишенобиоты Зерендинского района Акмолинской области были обнаружены 57 видов лишайников, относящихся к 7 порядкам, 10 семействам и 20 родам. Все виды лишайников относятся к отделу *Ascomycota* и классу *Lecanoromycetes*.

Видовое разнообразие лишайников представлено 10 семействами. По данным исследований (рис.1) ведущим семейством по количеству видов в лишенофлоре Зерендинского района являются семейство *Cladoniaceae*. Оно насчитывает 21 вид, что составляет 37% от общего количества видов. Второе место по видовому разнообразию занимает семейство *Parmeliaceae* – 13 видов или 27% от общего количества. На третьем месте находится семейство *Peltigeraceae* – 5 видов, что составляет 9% от количества всех видов. К маловидовым семействам относятся семейства *Lecanoraceae*, *Physciaceae*, *Teloschistaceae*, *Candelariaceae*, *Rhizocarpaceae*.

Флористический спектр видового разнообразия лишайников Зерендинского района Акмолинской области

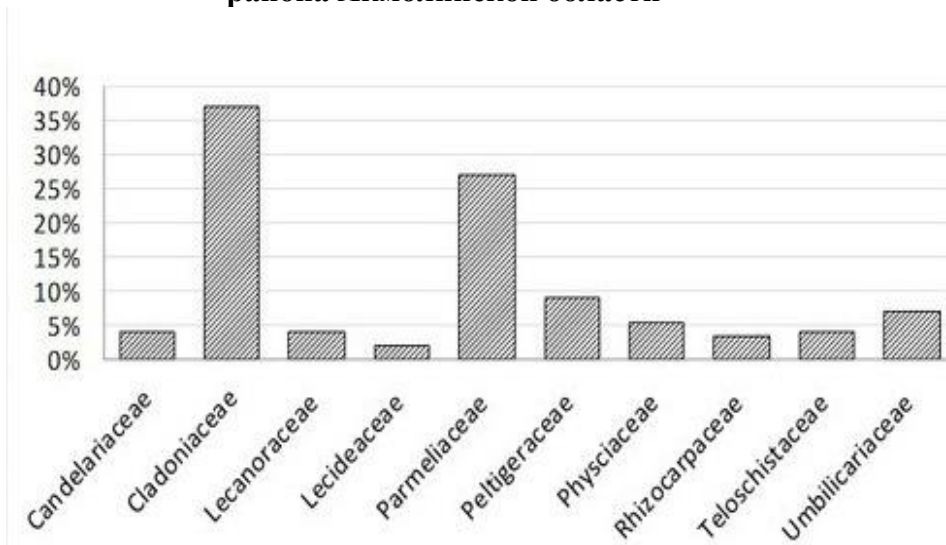

Рисунок 1

Лихенофлора Зерендинского района включает в себя 20 родов. Наибольшим разнообразием по составу родов является семейство *Parmeliaceae*. В состав этого семейства входят 10 родов, которые составляют 50% от всего количества родов лишайнофлоры района. Семейство *Lecanoraceae* включает в себя 2 рода и соответствует 10% от всего количества родов. В состав таких семейств, как *Umbilicariaceae*, *Parmeliaceae*, *Peltigeraceae*, *Cladoniaceae*, *Candelariaceae*, *Teloschistaceae*, *Rhizocarpaceae*, *Physciaceae*, *Lecideaceae* входит всего 1 род.

Роды *Cladonia* (37%), *Peltigera* (9%), *Umbilicaria* (7%), *Physcia* (5,2%) являются многовидовыми по сравнению с родами *Flavoparmelia*, *Melanohalea*, *Usnea*, *Lecanora*, *Vulpicida*, *Parmeliopsis*. Разнообразие которых представлено одним видом (1,75%). Эти роды можно назвать бедными по видовому составу.

Проведенные исследования показали, что все жизненные формы лишайников Зерендинского района Акмолинской области относятся к эпигенным биоморфам (57 видов или 100% от их общего числа). Из них наибольшее количество составляют плагиотропные формы. К ним относятся накипные и листоватые лишайники [6].

Плагиотропные жизненные формы представлены 33 видами лишайников или 57,9% от их общего числа видов. К представителям плагиотропных жизненных форм относятся роды *Flavoparmelia*, *Melanohalea*, *Parmelia*, *Peltigera*, *Parmeliopsis*, *Physcia*, *Vulpicida*, *Clauzadea*, *Rhizoplaca*, *Rhizocarpon*, *Hypogymnia*, *Xanthoparmelia*.

В состав плагиотропных лишайников входят класс накипные и листоватые. Было установлено, что в исследуемом Зерендинском районе листоватые лишайники представлены следующими группами: широколопастные ризоидальные, мелколопастные ризоидальные, рассеченнолопастные ризоидальные, вздутолопастные неризоидальные, умбиликатнонакипные, умбиликатно-листоватые. К числу накипных относятся ареолированные, зернисто-бородавчатые, лепрозные, плотнокорковые, диморфные, радиальные, розеточные, чешуйчато-лопастные [7].

Наибольшим разнообразием видов среди листоватых лишайников характеризуется подгруппа рассеченнолопастные ризоидальные, что составляет 8 видов или 14% от общего количества лишайников. Что касается накипных лишайников, доминирующей по количеству видов является группа однообразно-накипные. В ее состав входят 7 видов или 12,2% от видового разнообразия.

Тип ортотропные включает в свой состав 18 видов (31,6%). К ортотропным лишайникам относятся группы кустистых жизненных форм: шиловидные, сцифовидные, палочковидные, кустисто-разветвленные [8].

Лишайники с кустисто-разветвленной формой слоевища образуют наиболее многочисленную группу среди ортотропных лишайников, и составляют 7 видов или 12,2% от общего количества лишайников. Ортотропные жизненные формы имеются только в составе рода *Cladonia*.

Плагитропно-ортотропный тип жизненных форм лишайников наименьшим количеством – 6 видов или 10,5% от общего числа видов. Они представлены кустистыми лишайниками. В исследуемом регионе встречаются следующие группы кустистых лишайников: кустисто-прямостоячие, кустистоповисающие, радиально-лопастные [9].

К группе с наибольшим видовым разнообразием относятся кустистопрямостоячие лишайники – 3 вида или 5,5%. К плагитропно-ортотропным жизненным формам относятся роды *Cetraria* и *Cladonia*.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лиштва А. В. Лихенология. – Иркутск: Иркутский государственный университет, 2007. – 121 с. 43. MycoBank Database. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mycobank.org/mb/>
2. Окснер А. Определитель лишайников СССР. – Л.: Наука, 1974. – 284 с.
3. Андреева Е.И. Флора споровых растений Казахстана. Лишайники. Сферические. Лецидеи – Алма-Ата: Наука, 1978. – 264 с.
4. Андреева Е.И. Флора споровых растений Казахстана. Лишайники: Лецидеи. Леканоровые – Алма-Ата: Наука, 1983. – 308 с.
5. Андреева Е.И. Флора споровых растений Казахстана. Лишайники. Леканоровые. Фисциевые. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 296 с.
6. Седельникова Н.В. Видовое разнообразие лишайников Западной Сибири и оценка участия видов лишайников в основных ее горных и равнинных фитоценозах. – Новосибирск: ГЕО, 2017. – 284 с.
7. Негруцкий С. Ф. Физиология и биохимия низших растений. М.: Высшая школа, 1990. – 191 с.
8. Сони́на А.В., Степа́нова В.И., Тарасова В.Н. Лишайники. – Петрозаводск: Петр ГУ, 2006. – 215 с.
9. Бязров Л. Г. Лишайники в экологическом мониторинге. – М.: Научный мир, 2012. – 336 с.

INSTAGRAM-ДА ЖЕКЕ БРЕНДТІ ЖЫЛЖЫТУ: СТРАТЕГИЯНЫ ӨЗІРЛЕУ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІКТІ БАҒАЛАУ

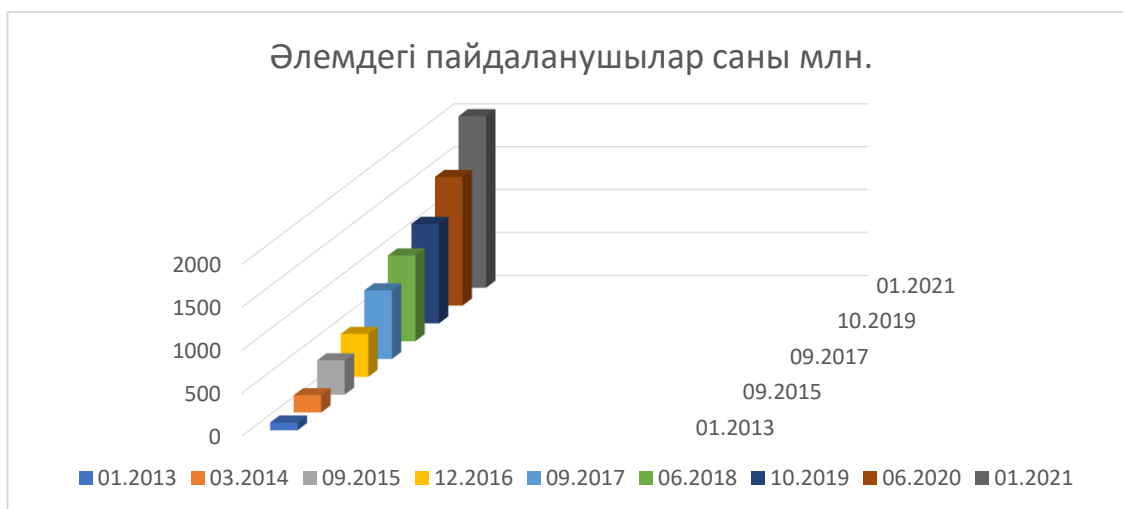
Маратов.А.Т.

КЕАҚ Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті,
Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы,
Ғылыми жетекші: Утегенова Ж.С.,
PhD докторы

Instagram аккаунтының стратегиясы не үшін?

Тиімді құралдарды таңдау, ресурстарды оңтайлы пайдалану және мақсаттарға қол жеткізу. Instagram аккаунтының маркетингтік стратегиясы-Бұл бизнес-жоспар, оның міндеті-жарнаманы тиімді ету.

2021 жылы Instagram-да нақты стратегияның арқасында белсенді, өнімге қызығушылық танытатын аудиторияны тартып қана қоймай, жарнамаға күш пен бюджетті үнемдеуге болады. Нақты мақсаттар мен қадамдық жоспармен сіз ұзақ, алдын-ала болжанбайтын қосымша сынақтар мен қымбат қателіктерге қарағанда тезірек нәтиже аласыз (1 диаграмма).

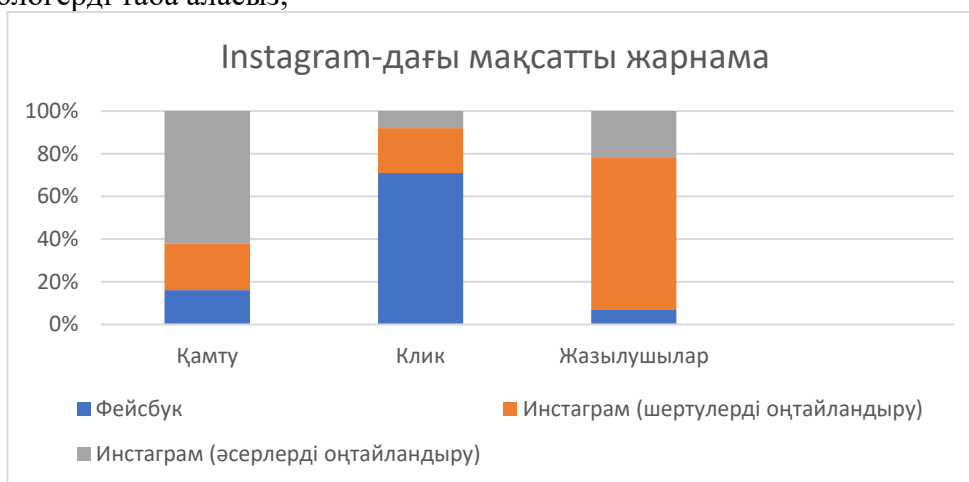

Сурет 1 – Әлемдегі Instagram-да пайдаланушылар саны (млн.) [1]

Instagram түпнұсқа басылымдар мен стильді, бір тақырыпқа адалдықты бағалайды (2 сурет). Ең бастысы-сіздің тауашаңыз бен арнаңызды табу, абоненттерге қызықты болатын мазмұн жасау, рөлдер мен тақырыптарды күрт өзгертпеу. Бастапқы кезеңдерде кішкентай аудиторияны алаңдатпау үшін жарнаманы орналастырудан бас тартқан дұрыс [2].

Көптеген стандартты әдістер :

- 1.тұрақты басылымдар;
- 2.хэштегтерді пайдалану;
- 3.взаимопиар-сіз бұл қызметті өз аудиториясына қолмен немесе биржадан ұсынатын басқа блогерді таба аласыз;

Сурет 2 - Instagram-дағы мақсатты жарнама [2]

Беттің мақсаты-өзіңізді маман ретінде көрсету, әлеуетті клиенттердің адал аудиториясын жинау, олардың қызметтері мен тауарларының құнын арттыру.

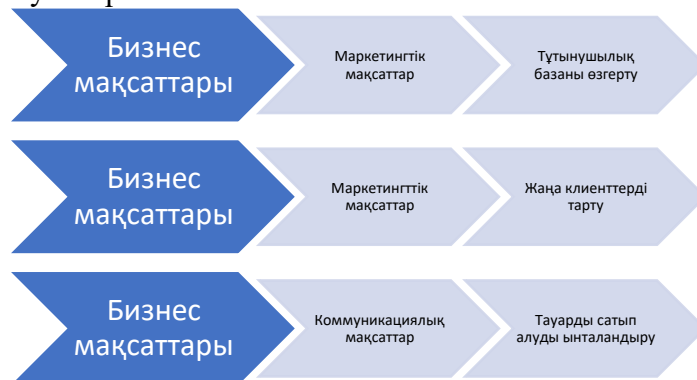
Басымдықтар-нақты позициялау, назар аудару, сатып алуды ынталандыру үшін мерзімді жылыну.

Беттің көмегімен шебер абоненттерді өз қызметтерінің пайдасы мен құндылықтарына сендіре алады, оларды ұсына алады, қарсылықтарын алып тастай алады (3 сурет).

Сурет 3 - Instagram-дағы аудиторияны талдау [3]

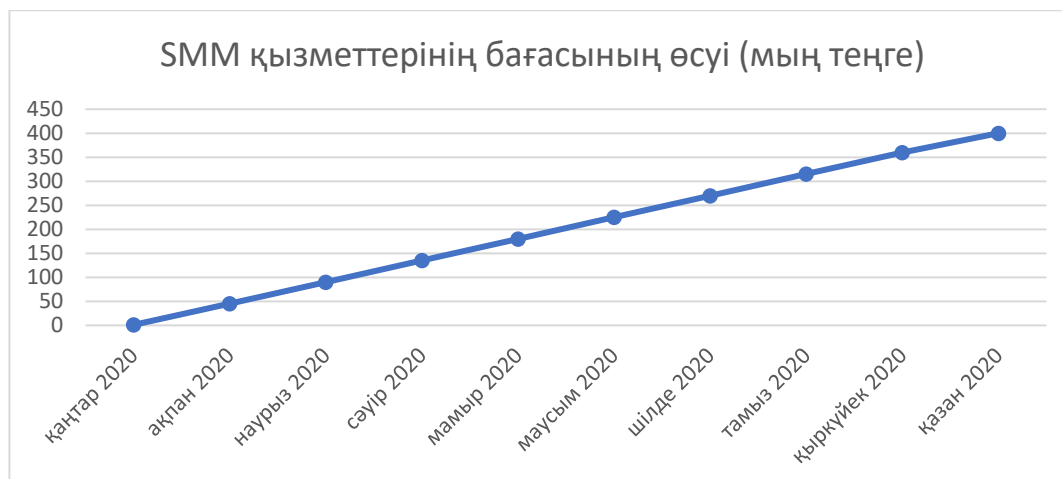
Instagram-да стратегияны әзірлеудің алғашқы кезеңдерінің бірі-Мақсат қою. Неліктен әлеуметтік медиа профилі қажет, неге сіз ізбасарларды тартасыз және олардан не алғыңыз келеді? Мақсат ізбасарлардың нақты саны және нақты күндер сияқты өлшенетін нәтижелерді қамтуы керек.

Сурет 4 - Instagram-дағы мақсат түрлері:

1.Сатуды ұлғайту. 2.LTV ұлғайту. 3.Қамтуды ұлғайту. 4.Беделді жақсарту [4].

2021 жылы SMM қызметтерінің бағасы 450 мың теңгеге дейін жетті, оны келесі 5 суретте көруге болады.

Сурет 5 - SMM қызметтерінің бағасының көлемі [5]

2021 жылы SMM қызметтерінің бағасы 2019 жылғы SMM қызметтерінің бағасына карағанда бірнеше есе артты.

Қорытынды.

Менің ойымша , Instagram әлемдегі ең танымал әлеуметтік желілердің бірі және де өзінің танымалдылығының арқасында қоғамның мәдениетін ғана емес , сонымен қатар әртүрлі аймақтардың экономикасын ішінара көтереді. Instagram платформасы арқылы көптеген блогерлер мен танымал адамдар танымал брендтерге айналдырып , аз танымал брендтерді жарнамалай алады. Инстаграм біреу үшін жақсы табыс болуы мүмкін және де бұл үшін өте пайдалы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі :

1. Instagram-да жылжыту стратегиясы: неге, қалай құрастыру керек, мысалдар <https://smmplanner.com/blog/strategiehiiia-prodvizhieniia-v-instaghramie-zachiem-nuzhna-kak-sostavit-priimery/>
2. Жеке брендті Instagram-да 2021-да қалай жылжытуға болады? <https://netpeak.net/ru/blog/kak-prodvigat-lichnyy-brend-v-instagram-v-2021/>
3. Instagram-да жылжыту <https://tilda.education/articles-instargam-promotion>
4. Instagram-дағы мақсатты жарнама: 4 рубль бойынша жазылушыларды қалай алуға болады <https://5oclick.ru/blog/instagram-podpischiki-po-4-rub/>
5. Instagram-да маркетинг стратегиясын жаңартуға арналған 8 кеңестер <https://www.affde.com/ru/level-up-your-instagram-influencer-marketing-campaign.html>
6. SMM-жылжыту: жариялау мақсаттары мен жоспарын анықтаңыз <https://seo.ru/blog/smm-prodvizhenie-v-soc-setyah-celi-i-plan/>
7. 2021 жылы Instagram жарнамасы: ең егжей-тегжейлі нұсқаулық <https://texterra.ru/blog/instagayd-samaya-podrobnaya-instruktsiya-po-vedeniyu-biznesa-v-instagram-.html>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖЫЛДАРЫ

Меңдібаева С.С

Студент, кафедра: «Филология және педагогика»

Ғылыми жетекші: Ахметова Г.Б тарих ғылымдарының магистрі.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

sezim.mendymbaeva@gmail.com

Қазақстан тарихының өткен кезеңдеріне зер сала қарасак, тағдырдың талай қысталған шақтарында тапқанынан жоғалтқаны көп халқымыздың сан қилы қиындықтарды бастан өткергенін көреміз. Қазақ тарихында «ұлы жұт» (ағылш. «Great Famine») атауымен қалған 1920-30 ж.ж. ашаршылықтың экономикалық және демографиялық зардаптарының өте ауырлығы дәлелдеуді қажет етпейді. Сол кездегі қазақ зиялыларының мәліметтері бойынша, ашаршылық апаты Алтайдан Маңғыстауға дейінгі қазақ даласын түгел қамтыған. Бұл жылдары дәстүрлі мал шаруашылығы күйзеліске ұшырады, бірден-бір тіршілік көзінен айрылған қазақтарға біржолата жойылу қаупі төнді. КСРО-да жүргізілген күштеп ұжымдастыру науқаны Қазақ елін айналып өтпегені белгілі. Жаппай тәркілеу құрығына шаруалармен қатар, дәулетті қазақ байлары мен кезінде билік тізгінін ұстаған хандардың ұрпақтары да ілікті. Бұның арты 1932-1933 жылдардағы тағы бір қиын да күрделі аштық кезеңіне әкеп соқты.

Азамат соғысы аяқталғаннан кейін Кеңестер елін тағы бір ауыр сынақ күтіп тұрды. 1921-1922 жылдардағы ұзаққа созылған қарсыз қыс жауынсыз жазға ұласты. Қыста қардың, көктем мен жазда жауынның болмауы қатты құрғақшылықты, оның салдары ашаршылық нәубетін әкелді. 1921 жылдың жазында ол елдің көптеген өңірлерін, әсіресе Еділ бойы аудандарын жайлады. 1921 жылдың күзіне қарай бүкіл ел бойынша 20 млн астам адам аштыққа ұшырады. [1; 184-бет]

Партия құжаттарында көрсетілген себептермен бірге, жаппай ашаршылық Кеңес өкіметі қатаң жүргізген, халық шаруашылығына, әсіресе ауыл шаруашылығы саласына қатты соққы болып тиген «әскери коммунизм» саясатының нәтижесіндегі төтенше экономикалық жағдайларға да байланысты туындады. Қазақстанның көпшілік аудандары етек жайған ашаршылық құрсауында қалды. Орал, Орынбор, Қостанай, Бөкей, Ақтөбе губернияларында себілген астық қатты құрғақшылықтан шықпай қалды, шыққандары жазғы ыстықта қурап қалды. Мал өсірумен айналысатын көшпелі және жартылай көшпелі аудандардағы жайылымдар мен шабындықтар толықтай күйіп кетті. Оның үстіне 1920-1921 жылдардағы ұзаққа созылған қыс төрт түлік малының жаппай қырылуына әкеліп соқты. Ашаршылық құрбандарының, аштан өлгендердің саны күн сайын көбейе берді. [1; 185-бет]

Аштықтың одан әрі өршуі халыққа астық өнімдерінің жетіспеуінен, оны дұрыс әрі нақты бөле алмауынан да туындады. Мәселен, Дмитриев селосының екі жүзге жуық әйелі көршілес көршілес кенттерден қосылған әйелдермен бірге жиналған астықты Орынбор астық қоймасына тапсыруға ашық наразылық білдірді, «егер сіздер жиналған астықты әкететін болсаңыздар біз аштан қырыламыз» деген ұранмен шықты. Ал Васильев селосының тұрғындары кәдімгі күн сайынғы таңғы жиында шіркеу қоңырауымен бір мезгілде бір үзім нан мен мал азығы төңірегінде қызу айтыс ұйымдастырды. Олар кеңестердің жергілікті өкілдерін: «бізге астық беріңіздер, әйтпесе біз аштан қырыламыз» деген айқаймен қарсы алды. Никольск селосының тұрғындары, сол кезде көктемгі дән себу науқанына әзірленген тұқымдық астықты өзара рұқсатсыз бөліп алды. Осындай халықтың ауыр жағдайы күн сайын жер-жерді жайлап, қырылған аудандар мен тұрғындар санын көбейте түсті. Соның салдарынан 1921 жылғы тамыздан бастап Орынбор, Ақтөбе, Бөкей, Орал және Қостанай губерниялары ресми түрде аштықтан зардап шеккен аймақтар тізіміне

қосылды. Бұл тізім қатарына қосылған аймақтар саны уақыт өткен сайын арта түсті. [1; 185-бет]

Ашаршылық 1 558 927 тұрғыны бар 1 048 100 шаршы метр аумақты қамтыды. Ашытқпен бірге сүзек, тырысқақ, оба, діңгене және басқа аурулар да қатар келді. Жұқпалы аурулармен ауырған адамдардың саны республиканың емдеу мекемелерінің мүмкіндіктерінен едәуір асып кетті. Аштық пен қайыршылық күй, эпидемия, ауруханалардың жетіспеуі, осының бәрі аурулар арасындағы өлімнің санын көбейтіп жіберді. Сол кездегі ауыр көріністі Х.Д.Чурин өз естелігінде: «1921-1922 жылдардың қысында уезд орталығы көшелерінде біз таңғы сағат 5 – 6-ларда кейде ондаған адам өліктерін жинайтынбыз» деп сипаттайды. Ата-анасы көз жұмып, қараусыз қалған балалардың күн сайын 50 – 60-ын жергілікті өкімет органдары балалар үйлеріне бөлді. 1922 жылғы 8 шілдеде жарияланған баяндамада Қазақстан бойынша аштыққа ұшырағандар саны 2 832 000 адамды құраған. Ал 1920 жылдың соңында республиканың барлық тұрғындарының саны 4 781 263 адам еді. Оның 50,3%-ы қазақтар, 31,2%-ы орыстар, 14,4%-ы украиндар болатын. [1; 186-бет]

Республиканың ашаршылық жайлаған аймақтарының тұрғындары жан сауғалап, өз еріктерімен оңтүстікке – Түркістан республикасына, шығыста – Ақмола және Семей губернияларына қарай басты. Еділ бойының тұрғындары Орынбор және Түркістан губернияларына қарай ығысты. Мұның өзі Қазақстандағы жағдайды одан әрі күрделендіріп жіберді. Ашыққан ауылдар мен болыстарға алғашқы көмекті ұйымдастыру да қарастырыла бастады. 1921 жылдың көктемінде егіс жұмыстарын ойдағыдай өткізу мақсатында арнаулы комиссиялар құрылып, өз жұмыстарын атқаруға кірісіті. Партия ұйымдары мен кеңес органдарының барлық күш-жігері ашаршылықпен күреске бағытталды. Елдің орталық аудандарындағы ауыр жағдайларды реттеу үшін ашаршылық құрбандарына дәрі-дәрмек, азық-түлік, астық түрінде айтарлықтай көмек көрсетілді. Кейбір халықаралық ұйымдар мен жекелеген белгілі тұлғалар да көмек қолын созды. Мәселен, Норвегияның әлемге танымал ғалымы және қоғам қайраткері Ф.Нансен Орталық балалар комиссиясына 4 052 жәшік консерві, 20 жәшік кептірілген нан, 30 пұт медикаменттері бар екі жылжымалы амбулатория берді.

Сондай-ақ республиканың мал өсірумен шұғылданатын және ашаршылықтан зардап шеккен аудандарына да айтарлықтай көмек көрсетілді. Аймақтардағы шаруашылық және тұрмыстық ерекшеліктері ескерілді.

1922 жылдың соңына қарай босқындар туған өлкелеріне орала бастады. Оларды қарсы алып, орналастыру жұмыстары да ұйымдастырылды. Мемлекет тарапынан қолдаулар мен көмек көрсету өзінің үздік нәтижесін көрсетті. Қаншама тұрғындар қырылғанына қарамастан, еліміз алдағы күнге үмітпен қарауды тоқтатпады. Ел басына түскен қайғылы да қасіретті жағдай әлем халықтарын да дүр сілкіндіргені анық. Осындай қиын заманның құрбаны болған ата-бабаларымыз бізге бейбітшілік пен молшылықтың қадір-қасиетін табыстап кеткендей.

Ал Қазақстандағы 1932-1933 жылдардағы ашаршылық салдарынан болған адам шығыны туралы мәселені қазіргі заманғы тарихнама әр түрлі қырынан бағалайды. Батыстың кеңес кезеңін зерттеушілеріне назар аудара отырып, олардың ізденістері бар жағдайларда ақиқатқа ұмтылысты бейнелесе, екінші бір жағдайларда онда объективтіліктің қарасы да көрінбейді. Бірақ қалай болғанда да отандық тарихымыздың проблемасын біздің өзімізден артық ешкім шеше алмайды. Сондықтан осы бағыттағы зерделік ізденістерді жеделдететін уақыт келді.

Кейінгі кезге дейін проблеманы талдау үшін бірінші және екінші Бүкілодақтық халық санағы деректері бірден-бір құжат көзі болып келді. Олардың арасындағы қашықтық толық 12 жыл және 1 айды құрайды. Сонымен, 1926 жылғы бірінші санақ қорытындысына сәйкес, елімізде 3 млн 628 мың тұрғылықты халық мекендеді. Бірақ 12 жыл өткеннен кейінгі 1939

жылғы санақта халық санының 1 млн 321 мың адамға, сғни, жинақтап айтқанда 36,7%-ға азайғаны тіркелген. Осы деректер тұрғысынан есептесек, сол зұлмат жылдарда Қазақстан өзінің тұрғылықты халқының орны толмас көп бөлігінен, атап айтқанда 2 миллионға жуық адамынан айырылған. Осыдан келіп тарихшы-демографтар мынадай қорытынды шығарады, демек аштықтың және сонымен байланысты аурулардың салдарынан аталған жылдарда республиканың бүкіл тұрғылықты халқының 1 млн 750 мыңы немесе 42%-ы құрбан болды. [1; 271-бет]

Шаруышылықты өктемдікпен талқандаудың салдарынан туындаған ашаршылық ауқымы жағынан жан шошытарлықтай болды. Малдан жұрдай болған қыр халқы өздеріне тән дәстүрлі тағамдары еттен айырылды. Балықшылық, аңшылық және басқа жиын-терім жағдайды түзей алмады. Егін шықпағандықтан ауылда астық болмады. Жұтаған аймағын тастап кету де барлық уақытта бірдей қолдан келмеді. Жылқысы, түйесі жоқ, жая қалған көшпеліге бірнеше жүз, тіпті мыңдаған шықырымдық орасан зор қашықтықты еңсеру қиынға түсті. Малсыз қалған шаруа шаруашылығына кең-байтақ дала енді асыраушы емес, ажал торына айналды. Тұрғылықты халық санына көші-қон да қатты шығын әкелді. Аштық және сонымен ілесе келген індет, сондай-ақ көшіп кету өзінің бастапқы кезеңінде-ақ қалыпты демографиялық процесті шайқалтып жіберді. Тек соғыстан кейінгі өзінің классикалық нұсқасындағы демографиялық өрлеудің арқасында қазақ этносы орасан зор шығыннан аман қалды. Халықтың бұрынғы саны 40 жылдан кейін, яғни 1969 жылы қалпына келтірілді.

«Қазақ жерінде болған астан-кестен алапат, жегідей жеген жендеттер қылығы еске түссе, денең түршігіп, төбе шашың тік тұрады. Таланымызға қарай тап болған сталинизм дәуірінде қазақ халқына жасалған қастандықта шек жоқ. Оның зардабынан зар жылаған жұрт қайғылы қасірет шегіп, әбден титықтап езілгені есімізден кетпейді. Аранын ашып аштық, қастығын тигізіп талай бастық келгенін де білеміз. Ежелден мал баққан ел шетіне киліге келген кесапат аштық асыра сілтеумен ұласып, сонау Торғай торабын шарлап, торлап алғаны әлі есте» - деп жазады Әбдібек Нұрмағамбетов.[2; 146-бет]

Еліміздің тарихында болған екі аштық кезеңі өзінің зарлы көріністерімен есте қалды. Қазіргі таңда біз ашаршылық бейнесін сол заманды зерттеп, тарих сахнасындағы рөлін айқындап, анықтай білген тарихшылардың еңбегі арқылы біле аламыз. Сол себепті, мен сөзімні Н. Ә. Назарбаев атамыздың сөзімен аяқтағым келіп отыр: «Біздің арғы бергі тарихымызда біз ұялатын еш нәрсе жоқ.» [5; 287-бет]

Әдебиеттер тізімі:

1. Қ.С. Алдажұманов, Ж.Б. Әбілғожин, К.Н. Бұрханов, А.Т. Қапаева, С.Ф. Мәжитов Қазақстан тарихы. 4-том Алматы «Атамұра» 2010;
2. З. Қыстаубаев, Б. Хабдина «Қызылдар қырғыны» Алматы «Өнер» 1993;
3. Әбдәкімов А. Қазақстан тарихы. Астана, 1999;
4. Бекмаханов Е.Б. XIX ғ. 20-40-жылдарындағы Қазақстан. Алма-Ата, 1947;
5. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. Алматы, 1999;
6. Х. Сейткелмелов. «Шұбырынды қанды босқын»;
7. С. Әбдірайымов, И.Н. Бухонова, Е.М. Грибанова, Н.Р. Жағыпаров, В.П. Осипов «Қазақ қалай аштыққа ұшырады?»;
8. М. Қозыбаев. «Ақтаңдақтар ақиқаты»;
9. Қ. Еспенбетов «Күреңбел қасіреті»;
10. В. Михайлов «Ғаламат жұт шежіресі»

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА Г. ЯХИНОЙ «ЗУЛЕЙХА ОТКРЫВАЕТ ГЛАЗА»

Милюкова Г.А.

Научный руководитель: Локтионова Н.П., ассистент-профессор,
кандидат педагогических наук

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

gm_2399@mail.ru

«Зулейха открывает глаза» – дебютный роман российской писательницы Г. Яхиной, опубликованный в 2015 году и вызвавший большой читательский отклик и многочисленные дискуссии. В основе произведения лежит трагическая судьба татарской крестьянки Зулейхи Валиевой. В 1930 году красноармейцы убивают мужа героини, а ее отправляют вместе с тысячами раскулаченных крестьян в Сибирь. Духовное пробуждение, нравственное становление личности Зулейхи изображены на фоне масштабных исторических событий в суровых условиях тайги. В ссылке женщина обретает внутреннюю свободу и независимость, незнакомую ей в прежней жизни.

«В художественно-литературном произведении основным средством, при помощи которого художник достигает индивидуализации изображения жизни, наряду с композицией и сюжетом является язык» [1; с.178]. Язык романа Г. Яхиной «Зулейха открывает глаза» отличается повышенной образностью, выразительностью и метафоричностью.

Лексическими особенностями произведения можно назвать смешение двух языков – русского и татарского, а также введение в текст латинских медицинских терминов и галлицизмов, профессионализмов, жаргонизмов и вульгаризмов. Глава «Один день» создаёт картину жизни татарского народа на примере семьи Валиевых, даёт представление о духовной культуре татар. При чтении первой части «Мокрая курица» в первую очередь обращает на себя внимание частота использования автором татарских слов и выражений, которые даны без перевода на русский язык. В остальных частях автор вводит их в текст крайне редко. Рассмотрим некоторые примеры употребления иноязычных слов, которые характеризуют предметы и вещи в доме, где живет Зулейха. Дом разделён на две половины – мужскую и женскую, отделённые друг от друга ситцевой *чаршау* (занавеской); Муртаза спит на *сяке* (сплошные нары); ест хозяин дома за *табыном* (стол для приёма пищи). Среди названий элементов одежды также присутствуют специфические татарские наименования: *кульмек*, *чыба*.

В отдельную группу можно выделить лексику, которая характеризует мифологическое представление главной героини. В самом начале романа женщина тайно пробирается на чердак, чтобы взять пастилу и задобрить ею духа: «Здесь, под забором последнего дома, носом к полю, хвостом к Юлбашу, живет басу капка иясе – дух околицы» [2; с.25]. Обращает на себя внимание необычное сравнение prodrazvёрстки со злыми мифическими существами. В своих мыслях героиня возвращается в 1919 год, когда данная советская политика только начинала действовать: «Неведомая, но с каждым годом становившаяся все страшнее, как албасты, прожорливее, как дэв, ненасытнее, как жалмавыз» [2; с.47]. Такое сопоставление в сознании женщины подчеркивает масштабность prodrazvёрстки, ее устрашающее воздействие на крестьян. Подчеркнём, что позже в Сибири героиня изменила своё отношение к духам: приветствовала их уже не вслух, а лишь в мыслях, а затем и совсем усомнилась в их существовании.

Лексика религиозного характера занимает в романе немалое место. Семья Валиевых проповедовала ислам. С первых страниц книги героиня адресуется Аллаху просьбы и

молитвы, а Муртаза каждую пятницу посещает мечеть. К религиозной лексике можно отнести такие слова, как *фэрэшитэ* – ангел, *мулла-хазрэт* (уважительное обращение к священнослужителю), *абыстай* – супруга муллы, *михраб* – молитвенная ниша в мечети, *ляухэ* (настенный коврик с изречениями из Корана). Зулейха по-разному обращается к Богу в тяжёлых жизненных ситуациях: Аллах Всемогущий, Всевышний, Алла. В речи героев присутствуют и восклицания религиозного характера, которые придают речи повышенную эмоциональность: «*Алла сакласын!*» (сохрани, убереги меня, Всевышний!), «*Субхан Алла!*» (Свят Аллах).

Рассмотрим отдельно такой лексический ряд, как лес – урман – тайга. Лес для героини – пространство, ограниченное дорогой. В лесу растут светлые деревья – «рыжие сосны, крапчатые берёзы, серые дубы» [2; с.18]. Совсем по-другому характеризует Зулейха темную часть юлбашского леса: «Дремучий урман, буреломная чащоба, обиталище диких зверей, лесных духов и всякой другой нечисти» [2; с.18]. Приехав в Сибирь, женщина оказывается в окружении диких лесов, которые она поначалу называла урманами и очень их боялась.

Лексике, отражающей национально-культурную специфику татарского народа, можно противопоставить особую группу окказионализмов, которые образованы автором от русских слов. В своей речи Зулейха использует слова «калхус» и «ящейка», перенесённые из русского языка. Слова *колхоз* и *ячейка* изменены автором с той целью, чтобы показать отношение героини к историческим процессам. Героиня не понимала, для чего нужно объединяться в колхоз и зачем отдавать своё имущество государству. Женщина была неграмотной, не умела читать газет и поэтому знала о происходящем в стране только из рассказов мужа. Неологизм «красноордынец» также отражает отношение героини к красноармейцам. Значение длинных русских слов она не понимала, называла про себя непрошенных гостей красноордынцами. Слово образовано по аналогии с лексемой «золотоордынцы», потому как красноармейцы так же, как и эмиссары Чингисхана, собирали с людей дань.

Галлицизмы и латинские термины нужны в романе для более полного представления отдельных персонажей – Изабеллы Сумлинской и доктора Лейбе. По пути к месту ссылки Зулейха знакомится с ленинградцами, представителями городской интеллигенции. Изабелла знала русский и французские языки, часто употребляла в речи иноязычные слова и выражения. Так, обучая сына Зулейхи Юзуфа грамоте и языкам, женщина произносит: «*Train – поезд. Gare – вокзал. Wagon – вагон. Rail – рельсы. Chemin – путь*» [2; с.414]. Вольф Карлович Лейбе тоже был из представителей интеллигенции: до ссылки он работал профессором в Казанском университете, в свободное время занимался медициной. Его речь полна названий различных диагнозов – «*Herpesgenetales*, если не ошибаюсь»; профессионализмов – холецистэктомия, операция, эндометрий, скальпель, зажим; латинских наименований – «*arthritis – болезнь костей и суставов*», «*humerus – плечо*», «*ulna – локтевая кость*».

Профессионализмы присутствуют в речи бывшего повара Ачкенази, который попал в трудовой посёлок в связи с заменой меры наказания, а значит, сейчас должен был сидеть в тюрьме. «Он никогда не резал – *шинковал*, не лушил – *очищал*, не жарил – *пассировал*, не ошпаривал – *бланишировал*, не тушил – *припускал*. Суп называл – *буйоном*, сухари – *грёнками*, а куски рыбы и вовсе – *гужоном*» [2; с.332]. Специфическая терминология (в сравнении с бытовыми названиями) подчеркивает высокий профессионализм повара, поэтому в посёлке его называли почетным титулом – мэтр. Речь бывшего заключённого Горелова полна жаргонизмов и вульгаризмов. В сцене знакомства в вагоне герой сразу раскрывает себя, разговаривая со всеми грубо: «Ну что *притухли, хрустяные?*»; «цыц, вы, *шкеты*»; «я – *калач тертый*, две ходки имею, *зема*»; «*налупил* бы тебе *звонарей*» и т. д. [2; с.165-166].

Обратимся далее к морфологическим и синтаксическим особенностям, характерным для языка прозы Г. Яхиной. Например, в начале романа для характеристики образа главной героини, ее поступков и действий часто используются глаголы: вернувшись домой из леса, женщина «быстро *подтапливает* печь», «*раскладывает* табын», «*бежит* в зимний хлев», «*задаёт* животным, *убирает* за ними», «*доит* Кюбелек, *сцеживает* молоко», «*достаёт* и *взбивает* подушки» [2; с.26]. Жизнь Зулейхи – постоянная динамика, заботы и дела, связанные с домом. Она *летит* на зов свекрови, *бежит* по приказу мужа.

Основными синтаксическими средствами выразительности в романе являются риторические вопросы и восклицания, стилистическая инверсия, повторы, эллипсис и др. Отметим, что синтаксическое построение внутренней речи героини меняется на протяжении романа. Если в первой части «Мокрая курица» преобладают простые предложения бытового характера, то в третьей части «Жить» рассуждения Зулейхи более глубокие и сложные по конструкции. Это происходит потому, что Зулейха проходит долгий путь пробуждения и социального взросления. Риторические обращения, вопросы и восклицания используются автором для повышения экспрессивности внутренней речи героини. Искренний восторг выражен во фразе: «Получилось! У неё получилось! Ай да Зулейха, ай да мокрая курица!» [2; с.16]. Повтор в данном контексте подчеркивает значимость этого события для героини: у неё получилось незаметно от родных взять в доме пастилу, чтобы задобрить духа околицы, и теперь он поговорит с духом кладбища, и умершие дочери будут спать спокойно всю зиму. Чувство растерянности и испуг переданы через риторические вопросы, когда в вагоне паровоза Зулейха случайно узнаёт, что ждет ребенка: «Беременна? Опять девочка? Неужели и эта?...» [2; с.195]. Эллипсис используется автором для придания динамичности речи: «Зулейха – следом»; «Дальше – орехи»; «На липовой ветке – синица»; «Дверь открывается – Зулейха».

Особую роль в романе играют тропы. Достаточно ярко и своеобразно представлены сравнения. Зулейха, будучи простой необразованной женщиной, сопоставляет различные события, вещи, явления с предметами окружающей действительности (дом, лес). Муж Муртаза в представлении героини – большой и сильный мужчина: его «пальцы, как стволы молодых дубов», «челюсти работают, как жернова», «глаза огромные, как вишни». Обратим внимание на необычное сравнение карты Советского Союза с беременным моллюском в представлении Зулейхи: «Велика страна, где живет Зулейха. Велика и красна, как бычья кровь. Зулейха стоит перед огромной, во всю стену картой, по которой распласталось гигантское алое пятно, похожее на беременного слизня, – Советский Союз <...> По его брусничному телу извиваются синие вены рек (есть ли среди них родная Чишмэ?), родимыми пятнами чернеют города и села» [2; с.184]. Иногда автор использует прием оксюморона – «*живы* твои *покойники*», «*граждане бывшие* люди». При описании пейзажей автор часто обращается к олицетворениям: «звёзды прыгают, пляшут», «берёзы расступаются, звенят», «огонь жадно доедает полено», «пляшут верхушки елей», «Ангара раскрывает широкие синие объятия».

Метафоры являются одним из самых эффективных и сильных средств создания выразительности и образности художественного текста. Большинство метафор использовано автором для того, чтобы подчеркнуть красоту окружающего мира: «зелёная грудь берега», «ярким, раскалённым цветом горят сосны», «свинцовое зеркало реки», «клыки утёсов», «чёрные щетки елей», «бусины звёзд», «лезвия крыльев» (чаек), «белая пена облаков», «сугробы зелени», «сковородка неба» и т. д. Встречаются и индивидуально-авторские метафоры, такие как *жить в яйце*, *нырять в мёд*. Выражением «жить в яйце» автор метафорически обозначает безумие доктора Лейбе, его желание оградить себя от окружающего хаоса. Метафоры «нырять в мёд», «превращаться в мёд» содержат сравнение состояния влюблённости, внутреннего желания со сладким и терпким мёдом.

Таким образом, писатель Г. Яхина благодаря использованию национальной лексики

и средств художественной выразительности воссоздаёт обстановку глухой татарской деревни, культурное пространство советской эпохи 30-х годов, а также позволяет читателю своими глазами увидеть мир, окружающий героев романа. Речевые особенности являются средством характеристики главной героини Зулейхи Валиевой и других персонажей.

Литература

1. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – Москва: Просвещение, 1976. – 548 с.
2. Яхина Г. Ш. Зулейха открывает глаза. – Москва: Издательство АСТ, 2020. – 508 с.

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ФОЛЬКЛОРДАН КӨРІНІС ТАБУЫ

М.Е.Мукашев

Ғылыми жетекшісі: Абылқасов Ғ.Ж., гум. ғылымдар магистрі, лектор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

mereikhanmukashev0107@gmail.com

Қазақ халқының мәдени және рухани мұрасын игеруде жалпы фольклордың, атап айтқанда ауызша дамыған халық шығармашылығының маңызы зор. Ал рухани құндылықтармен сусындап өсетін жастар үшін фольклор – нағыз халық даналығының қоймасы, бай қазынасы. Өз халқының өткенін толық түсініп, танымай бүгінгі бағдарлай алмайсың, ал болашақты болжау тіптен мүмкін емес. Орталық Азия халықтарының философиясы көркем-поэтикалық тұрғыдан дамып, ауызша халық шығармашылығы түрінде қалыптасты. Сондықтан да өскелең ұрпақтың өз халқының тарихи болмысын тануы маңызды және де осыншама ғасырлар бойы ұлан ғайыр аумақты мекен етіп, осынау кең далада көшпелі және жартылай көшпелі мәдениет қалыптастырған халықтың бай фольклоры мен өмірлік құндылықтарға толы философиясының әлеуметтік-мәдени алғышарттарын, ерекшеліктерін жастарға түсіндірудің, олардың санасына ұялатудың өзі құндылық.

Фольклор – әдет-ғұрып пен ғибраттың, ұлттық салт-дәстүрдің, тәлім мен тәрбиенің, өткен мен болашақтың тоғысқан жері. Халықтың ішкі жан дүниесін, сезімін, рухани құндылығы мен ішкі үнін сөз құдыретімен жеткізетін де фольклор. Ғылымда «әдебиет – сөз өнері» деген пікір қалыптасқан болса, осынау сахара далада көшкен ұлы керуеннің жол сілтеушісі, өткен мен бүгіннің алтын көпірі – фольклор. Бір ауыз сөзбен айтқанда фольклор – халқымыздың сан ғасырлар бойы жинаған рухани мәдениеті, асыл қазынасы.

Халқымыздың дәстүрлі рухани мәдениеті сан ғасырлық мұрадан қалыптасып, көптеген тарихи қабаттардан құралған. Еліміз егемендік алғаннан кейін әдебиетшілер мен зерттеушілердің тіпті қарапайым халықтың арасында халықтың рухани құндылықтарына деген қызығушылық біртіндеп артып өткен өміріміздің барлық аспектілерін қамтыды. Тәуелсіздікке дейін осы бағытта жасалған зерттеулер болмады, қарапайым халықтың қызығушылығы өте төмен дәрежеде болды деу шынайылыққа кереғар пікір болатын еді. Тәуелсіз жас ұрпақтың көз алдында заманауи қоғам пайда болып, өзіне тән қайталанбас ерекшеліктерін қалыптастыра бастады.

Тарихтан білетініміз халқымыздың дүниетанымы ислам діні мен халықтың ежелгі көзқарастарынан туған нанымдар мен сенімдердің жоралғыларымен синкреттік бірігуі арқылы қалыптасты. Қазіргі біз түсініп қабылдаған ислам дініне дейін қазақ халқының

рухани мәдениетінде тәңірлік сенім мен шаманизм айрықша орынға ие болды. Бұл сенімді зерттеушілердің пікірінше тәңірлік көшпелілердің шындықтағы болмыс туралы тәмсілі мен дүниені түсінуінен пайда болған шаруашылық пен мәдениеттің икеміне сай жасалған сенім жүйесі. Ғарифолла Есім «Хакім Абай» атты еңбегінде: «тәңірге сыйыну – сенім емес, дін емес керісінше адам мен табиғат арасындағы үйлесімділік пен ұқсастықты мойындағандық», деп тұжырымдайды [2;132 б.]. Бұл дінді мойындау адам еркін шектемейді және де тәңірге көзқарас өзіне қарама-қарсы түсінікті қажет етпеген. Себебі, тәңір – табиғат, ол өмір сүру үшін пайда болған жағдай, қағида. Адамзаттың табиғатқа табынуы бір жағынан натуралистік түсінік болса, екінші бір жағынан, өзінен тыс рухты, тылсым күшті іздеу, оны шынайы субъект ретінде қабылдау. Осыдан алып қарағанда біздің ата-бабаларымызға догмаланған діни жүйелерге қарағанда ашық дүниетаным тұрғысындағы сенім көбірек тән, олардың жан дүниесі мен рухани ізденістеріне әлдеқайда жақын болған. Ал, сол дүниетаным олардың күнделікті өмірі мен тарихында көрініс тапты: ұлттық дәстүр мен әдет-ғұрыптар, діни рәсімдер мен наным-сенімдер, этика-эстетикалық мұралар мен нормалар бұрынғы уақыттары қазіргінің жоғары оқу орындары мен білім беру мекемелерін алмастырған.

Халқымыз дәстүрлі рухани құндылықтарды өздерінің ежелгі ата-бабаларынан мұра ретінде алып қалған. Оның айқын дәлелдерін біз археологиялық ескерткіштерден көріп жүрміз, ал фольклор арқылы жеткен құндылықтар халық жадында сан ғасырлар бойы сақталып, заман талабына сай синтезден өтіп белгілі бір қағидаларға сай іріктелген мол мұра. Фольклор өзге ғылым салалары секілді өз ішінде жанрлық ерекшеліктері тұрғысынан бірнеше бөліктерге бөлінеді. Айта кетсек ғұрыптық фольклор, ғибраттық фольклор, прозалық фольклор. Көшпелі қоғам өмірі адамның өз-өзімен, ішкі ойларымен бірге болуына, сырласуына, ойлануына көп мүмкіндіктер туғызды. Адам табиғат құшағында өзін, әлемді, жаратылысты және қоғамды тануға өмірінің ағымын бағдарлай алу мүмкіндігіне ие болды. Көшпенділердің барлық өмірлік көңіл-күйі адам әлемі мен табиғаттың үйлесімділік байланысын ұғынумен, сезінумен терең байланысты. Ең бастысы бұл сезіну кенеттен немесе бір уақытта болатын сезіну емес, керісінше адамның бүкіл өмірін қамтитын, оның дүниеге келуінен бастап, күнделікті және рухани-практикалық өмірдің барлық деңгейлеріне енген. Бұл қарым-қатынас тәжірибесінің құндылығы – адам өмір бойы ғаламмен "практикалық" қарым-қатынастың рухани тәжірибесінің толықтығына, атап айтқанда оның өмірлік-практикалық, рухани-интеллектуалдық, эмоционалды-құндылық мағынасына негізделген. Қазақ дәстүрлі мәдениетінде адамның жан дүниесінің тепе-теңдігінің негізі – өзара байланыстың құпия және айқын формаларында көрініс табатын, әлемді толығымен және кемелділікпен терең ұғыну және қастерлеу болып табылады.

Адамның ақыл-ойы, сана-сезімі оның дүниені, ғаламды түсінуіне байланысты қалыптасатыны айдан анық. Ал дүниені барынша зерделеп, зерттеп, жүйелеп түсіну көшпелі халықтың бағзы заманнан қалыптасқан ерекшелігі. Осы арқылы олар адам жан дүниесінің негізі болатын, оған жарық сыйлап үміттендіретін, рухтандыратын терең, жасырын бір бөлігін аша алды десек артық болмас. Осы рухани кемелденген түсініктің нәтижесінде дархан далада өмір сүре алатын төзімді, жомарт, адал, жаужүрек әрі момын халықтың өмірлік ұстанымдары қалыптасты. «Туу бар да, өлім – хақ» деп өмірдің пәнилігіне бой ұсынған халық қашан да сол өмірді тануға, білуге ұмтылған, оны мәнді де мағыналы, сән-салтанатты өткізуге тырысқан. Әлі де адамзатты алға сүйреп келе жатқан – осы ұмтылыс өмірге деген сүйіспеншілік, мәңгілік ішкі бұлқыныс. Шоқан Уәлиханов атап кеткендей «Адамзаттық прогресс дегеніміздің өзі де осы»[3; 8 б.]. Бұл айтылғандарды қазақ халқының тарихынан да кездестіруге болады. Қазақ халқының экономикалық және таптық, қоғамдық жағдайлары, олардың дамуы өзгеріп отыруы халықтың тұрмыс тіршілігіне, салт-

санасы мен әдет-ғұрпына көптеген жаңалықтар енгізді. Белгілі бір дәуірде дағдыға айналған және сол кездегі адамдардың ой-санасын, оның шама-шарқын білдіретін әдет-ғұрып, тұрмыс-салты әр кезде әртүрлі ретпен өзгеріп, дамып отырғандығын көреміз. Мұны біз әсіресе халықтың ауыз әдебиетінен аңғарамыз. «Халықтың өткендегі тарихын, тұрмыс-тіршілігін, әдет-ғұрпын жақсылап зерттейміз десек, – дейді М.Горький, – оны дұрыстап түсінеміз десек, ауыз әдебиетін білуге тиістіміз» [2;132 б.]. Қазақ фольклорының образдары жанды әрі шынайы болып жасалған. Олар адамға терең ой салып, ғибрат береді. Фольклор туындылары адам тәрбиесі, қоғам мәселелерінен шет жырланған емес. Оның басты айтар ойы – халықты, адам баласын сүйе біл, еңбек пен ерлікті қастерле, досқа жылы, қамқор, дұшпанға берік бол, жас та болсаң елге ағалық көрсете біл, өмірден үйрен де өрге, өнерге ұмтыл дейтін ғибрат. Мұның бәрі адам әсіресе жас ұрпақ тәрбиесі үшін аса қажет болған. Өзіміз білетін ертегілер мен эпостарда көптеген образдар қамтылған десек, солардың мінез құлықтары, ішкі жан-дүниесі, психологиясы бір-біріне қарама-қарсы қойылған. Онда бірлік пен араздық, достық пен қастық, адалдық пен арамдық қағидалары шендескен. Мұны біз халық гуманизмінің фольклордағы көрінісі деп түсінуіміз қажет. Тұлғасы сом, жан-жүніесі таза, рухты-күшті образдар жасауда халық поэзиясының сүйенгені осы. Жоғарыда тілге тиек еткеніміздей фольклор шығармалары қоғам дамуының әртүрлі сатысында әсіресе күнделікті өмір мен еңбек процесінде, табиғат пен адам арасындағы байланыстан туатындықтан пессимизм дегенді білмейді. Оның бас кейіпкерлері көбіне бақыт пен мұратқа жетіп отырады. Мұны ауыз әдебиетінің үлгілеріне тән оптимизм белгісі дейміз. Пікіріміздің дәлелі ретінде ұлттық фольклорымыздың бір бөлігі ертегілердегі кездесетін кейіпкерлерді жоғарыда атаған қағидаларға сай талдап көрсек.

Тәңірлік (діни) образдар: Көк тәңірі, Еркілік, Ұмай ана.

Тотемизмдік кейіпкерлер: Көк бөрі, Өгіз, Ит тотемі.

Шамандық кейіпкерлер: Бақсы - балгерлер, көріпкелдер.

Космо-антропогендік кейіпкерлер: Айсұлу мен Күнсұлу, Үркер, Ығай мен Сығай.

Зооморфоантропогендік кейіпкерлер: Самұрық.

Анархизмдік зооморфтық кейіпкерлер: Дәу, Төбе көз, Жер, Көк, Тау, Теңіз(Оғыз қағанның балалары)

Мифтік қаһарман кейіпкерлер: Қыдыр ата, Ер Төстік, Толағай, Көлтауысар, Таусоғар, Көлтауысар, Желаяқ, Саққұлақ.

Тератологиялық кейіпкерлер: Жалмауыз кемпір, Мыстан, Жезтырнақ, Албасты, Көңаяқ, Бапы хан, Шойынқұлақ, Бекторы.

Демонологиялық кейіпкерлер: Сөрел, Үббе, Жын, Шайтан, Ібіліс, Пері, Дию. [4; 2 б.].

Көптеген түркі тілдес халықтар сияқты ертеде қазақ халқының да негізгі кәсібі мал шаруашылығы болған десек оның фольклордағы тірлігі мен ұғымы, барлық әдет-ғұрыптары бақташылық-көшпелі өмір салтына сай туған. Дәстүрлі мәдениеттің тұтастығы ең алдымен оның таралған аймағы мен терең тарихына байланысты болды. Көшпенді халық табиғатты өмір сүруінің, күн көруінің басты құндылығы мен құралы ретінде қарады, бірақ өзін табиғаттың иесімін деп санамады. Орталық Азияның ұлы даласының қатал әрі шұғыл континенталды климатын бағдарлай отырып, көшпенділер топырақтың құнарлылығын тоздырмау үшін жыл мезгілдеріне байланысты төрт түлік малды қашан? қайда? қалай? бағу керек екенін түсініп, көшпелі мал шаруашылығына қарай ойластырылған, тиімді тәсілдер жасады. Қыс мезгілінде шырынды жасыл шөптер ұзақ сақталатын өзен аңғарларын, жазда – күн мен желдің екпіні мөлшерленген тау бөктерінде мекен еткен. Көшпенділер осы арқылы табиғатпен санасып, оның жан-дүниесімен сырласқандай болды. Олар үшін жер, тау, жел, орман, өзен жанды құбылыстар әрі оларды жебеуші рухтар түрінде түсіндірілді. Ал осы жанды табиғатты адамның өмірін жеңілдету үшін берілген аспан мен жердің қол жетпес сыйы ретінде ұғынды. Табиғат пен адам, өмір мен өлім адам санасында таңғажайып, түсіндіруге келмейтін, ешқашан таусылмайтын таңғажайып құбылыстар болды.

Көшпенділер философиясының өзіндік ерекшеліктерінің бірі оның түп негізі қатаң философиялық жүйелерде емес халықтың ауыз әдебиетінде, поэтикалық шығармашылықта, фольклорда көрінуінде еді.

Орта Азия халықтарында өмірдің мәнін, ғаламның құпиясын түсінуде әрекет ететін басты құрал ол – даналық. Өзін жердің егізі ретінде қабылдаған халқымыз осы өмірдің мәнін, мағынасын қарапайым адами құндылықтар арқылы топшылап өз түсінігінше тарқата білді. Қарапайым өмірдегі рухани-мәдени құндылықтар халқымыз үшін жоғары бағаланды әрі оның қайнар көзі фольклордан бастау алып отырды. Сонымен фольклор ел тұрмысының, дәстүрлі дүниетанымының айнасы болуымен ғана емес, тамаша көркемдігімен, айшықты сөз саптауымен, келісті өлең кестесімен және де адами құндылықтарды берудегі орнымен құнды. Сондықтан да ол халық жадында сан ғасырлар бойына сақталып, ғалымдар мен зерттеушілердің назарын өзіне аударып келеді. Солай дей тұрғанмен ұлттық ауыз әдебиетіміздің адами құндылықтар философиясын зерттеуде әлі күнге дейін еңбектер мен жинақтардың аз екенін байқауымызға болады.

Әдебиеттер:

1. Ә.Қоңыратбаев Қазақ фольклорының тарихы / Алматы, Ана тілі. 1991. 288 бет.
2. Ғ.Есім Хакім Абай (даналық дүниетанымы) Алматы, Атамұра-Қазақстан 1994. 200 бет.
3. Ш.Уәлиханов мақалалары мен хаттары. Зиманов С.З. , Атишев.А. Алматы 1949. 169 бет.
4. С. Итеғұлова Қазақтың мифтік кейіпкерлері. Құрас. Ш. Шаяхметов атын. тілд. дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы. Астана, 2016. 275 бет.

ТӘРТІБІ ҚИЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ

Мұхасова. А

Ғылыми жетекші – Кусаинова Г.Т., педагогика психология магистрі
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
mukhasova02@mail.ru

Адамның өміріндегі ең қымбаты, көз қуанышы – бала. Бала тәуелсіз тұлға . Оның табиғи қасиеттері, отбасындағы адамгершілік құндылықтары, мектепте және қоғамдық ортада тәрбиеленеді. Баланың басты ұстазы – ата-ана. Бірақ, бала тәрбиесіне қоғамның барлық мүшелері жауапты екені анық. Абай атамыз бала тәрбиесіне қатысты: «Адамның жақсы болуы тегінде емес, тәрбиесінде, ақылында, өнер, білімінде. Адамға үш алуан адамнан мінез жұғады: ата-анадан, ұстазынан, құрбысынан. Әсіресе олардың қайсысын жақсы көрсе, содан көп жұғады», - деп, осы үшеуімен бала болашағын байланыстырған. Ол кезде осы ережелерді мүлтіксіз ұстанған қазағымыз баласын 7 жасынан бастап оқу мен жазуға үйренсін деп ұстаздарға жүгінген.

Бүгінгі таңда мектеп мұғалімдерін алаңдататын басты мәселе – «қиын» оқушылар. Бұл «қиын» оқушылар кімдер деген сауал туындайды? Бұл мектептерде ерекше әрі қосымша бақылауды қажет ететін тәрбиеге қарсылық білдіретін оқушылар тобы. Сонымен қатар, білім деңгейінің төмендігі, нашар тәртіп, сабаққа келмеу, ұстаздар талабына сай келмейтін, адамгершілігі төмен, сыныптастарымен үнемі тіл табыса алмайтын, ұжымдық

мәселелер қызықтырмайтын оқушылар. Тәртібі қиын оқушыларды тәрбиелеу мен оқыту қазіргі уақытта әлеуметтік-педагогикалық сипатқа ие. «Қиын» оқушылардың саны жылдан-жылға артып келеді. Бүгінде бұл топта бастауыш сынып оқушылары көп екендігі байқалады. Сондықтан «қиын оқушылар» бастауыш сыныпта ерте жастан сапалы білім мен саналы тәрбие алуына жағдай жасау керек. «Қиын оқушыларды» тәрбиелеу жүйесінде адамгершілік тәрбиесі маңызды орын алатыны белгілі. Тұлғаны қалыптастыруда адамгершілік тәрбиесінің рөлі өте зор.

Әрбір сынып жетекшісі өз тәжірибесінде тәртібі «қиын» балаларды кездестіреді. «Қиын» балаларға материалды тез меңгеретін және сыныпта жалығып, бүкіл сыныпқа кедергі жасайтын балалар тобын жатқызуға болады немесе керісінше, бұл оқу-тәрбие бағдарламасының талаптарын орындай алмайтын, жалпы ережелерге бағынбайтын, үлкендердің ескертулеріне жауап бермейтін, басқа балалардан интеллектуалдық, адамгершілік, эмоционалдық дамуы нашар дамыған балалар. Қиын балалар нашар оқиды, үй тапсырмасын сирек және немқұрайлы орындайды, сабақты жиі жібереді. Олар сабақта тәртіп бұзып, жиі ұрысады. Олардың отбасында тәрбие процессі әдетте аз жүргізіледі. Олар өздігінен өседі. Жиі ұрлауға, қайыр сұрауға мәжбүр. Агрессивті, ашуланшақ, өмірдің көлеңкелі жақтарымен іс жүзінде таныс. Темекі шегуді, алкогольді және есірткіні ерте бастайды. Олар есейе келе ұйымдасқан топтарға адасып, ұрлық, тонау, тіпті кісі өлтіру де жасайды. Соңғы кезде тәртібі «қиын» оқушылар көбейіп кетті. «Қиын» жасөспірімдерді тудыратын себептердің арасында келесілерді бөлуге болады:

- балалармен ерте жастан бастап мақсатты тәрбие жұмысының болмауы;
- олардың мүдделері мен қажеттіліктерін білмеуі;
- қолайсыз отбасылық-тұрмыстық қатынастар;
- балалардың мінез-құлқына бақылаудың болмауы, балаларға немқұрайлы қарау, назар аудармау;
- жасалған теріс қылық үшін жазаның шектен тыс келіспеушілігі немесе қатыгездігі;
- ата-аналардың шамадан тыс жұмысбастылығы;
- ажырасу салдары;
- балалармен эмоционалды байланысты жоғалту.

Мұның бәрі баланың өзіне деген сенімін, оның өзін-өзі реттеу, өмірлік маңызды жағдайларда өзін-өзі бекіту қабілетін төмендетеді. Өзіне сенімсіздік пен жалғыздық сезімі қалыптасады.

«Қиын» балалармен жұмыс істеу бағыттарының бірі, әдетте, қарым-қатынаста, мінез-құлықта және оқу әрекетінде қиындықтар туғызатын проблемалық балалармен жұмыс. Қиын балалардың дамуындағы кемшіліктер, әдетте, педагогикалық себептерден туындайды. Көбінесе бұл отбасындағы бұрыс тәрбие, мектепке дейінгі мекемеде баланың жеке басына жеткіліксіз көңіл бөлу, балалармен жұмыс істеуде ата-ана, педагог, тәрбиешілердің өзара әрекеттестігінің нашарлығы. Әлеуметтік факторлар отбасы мен мектептегі тәрбиедегі кемшіліктерді күшейтеді. Тұрғылықты жері бойынша халықпен және жастармен тәрбие жұмысының жүргізілмеуі, айналадағы өмірдегі қарым-қатынастың демократиялық еместігі, сөз бен істің қарама-қайшылығы, үлкендердің мінез-құлқының жағымсыз үлгісі, көшенің азғыруы әсер етуде. Осының барлығы баланың өзіне деген сенімін, оның өзін-өзі реттеу, өмірлік маңызды жағдайларда өзін-өзі растау қабілетін төмендетеді. Өзіне сенімсіздік пен жалғыздық сезімі қалыптасады. Бұл жағдайда мектептің міндеті - бұл күрделі әлемде түсінілмеген, жақсы көрмеген, оқытылмаған, қорғалмаған балалар үшін тәрбиелік әсерге назар аударудың ерекше педагогикалық кеңістігін құру. Бұл балалардың тағдыры бүгінгі күні мұғалімдердің, тәрбиешілердің, үйірме жетекшілерінің, әлеуметтік педагогтардың ортақ күш-жігеріне, олардың жасөспірімдердің отбасымен, құрдастарымен тығыз қарым-қатынас орнатуымен байланысты.

Жұмыс әдістері мен тәсілдері:

Күнделікті іс-тәжірибеде мұғалім оқушылардың мінез-құлқын үнемі түзетіп, тұлғаның өзіне қажетті қасиеттері мен мінез-құлық қасиеттерін дамытып, кемшіліктерді жоюы керек. Бұл жағдайларда мұғалім педагогикалық әсер етудің орынды әдістері мен тәсілдерін қолданады.

Педагогикалық әдістердің келесі топтары бар.

Шығармашылық – мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға, рухани байланыс орнатуға ықпал ету:

1) мейірімділік, көңіл бөлу, қамқорлық көрсету;

2) өтініш айту;

3) мадақтау (мақұлдау, мақтау, марапаттау, сенім білдіру, белгілі бір қызығушылықтар мен қажеттіліктерді қанағаттандыру, оң көзқарас білдіру). Ынталандыруды қолдану кезінде сіз келесі ережелерді басшылыққа алуыңыз керек:

- белгілі бір оқушыға немесе белгілі бір жағдайда әдеттен тыс жағымды әрекет қана құпталады;

- кез келген көтермелеу қиын оқушыда жағымды эмоциялар тудыруы керек;

- оқушыны көтермелеу кезінде марапатқа себеп болатын нақты әрекетті көрсету керек;

4) Кешірімділік. Кешіре білу – ұстазға қажетті қасиет. Ең бастысы - фактілерді байсалды түрде бағалау. Тәрбиеші немесе педагог кез келген жағдайда кез келген адамды кешіре білуі, бәрін түсіне білуі керек.

Еліміздің ертеңі саналатын бүгінгі балалардың санасын, мінез-құлқын, ақыл-ойды дамыту үшін ұжымдық, шығармашылық, өзін-өзі басқаруды күшейту қажет. Мектептегі тәрбие жұмысында мұғалім оқушылардың жеке жас ерекшеліктерін ескере отырып жұмыс істеуі керек. Себебі мұғалімдер білім беру саласында не істесе де, оқушылардың сабақтағы тәртібін басты назарда ұстауы керек. Егер олар бұған қол жеткізе алмаса, өз мақсаттарына жете алмайды.

Педагогикалық көмекті ұйымдастыру керек. Тәртібі «қиын» оқушының жеке тұлғасын дамытуға қолайлы жағдай жасау. «Қиын» оқушылардың білім, білік, дағдыларындағы олқылықтарды үнемі бақылау. Қосымша сабақтар, көмек және кеңес беру жүйесін анықтау. Позитивті Мен – ұғымын қалыптастыру. Жеке тұлғаға мақұлдау, қолдау, жақсы ниет ортасын құру. Нәтижелерді жетістіктерді талдау. «Баланы жан-жақты етіп тәрбиелеу үшін оны жан-жақты білу керек», — дейді белгілі педагог К. Ушинский. Бүгінгі күннің талабы – білім мен технология заманы. Білім бұл қазіргі заманның өзекті мәселелерінің бірі екені белгілі. Өйткені оқушылардың компьютерге, ұялы телефонға деген қызығушылығы артып бара жатқаны жалған емес. Отбасында ата-ана бала тәрбиесіне, күнделікті өміріне, сабағына, қайда жүргеніне жиі мән беретін болса қиын балалар саны аз болар еді. Ақпараттан хабардар болу және тұрақты мониторинг жүргізу маңызды. Жаман мінез-құлық ата-ана үшін қиын жағдайларға әкелетіні сөзсіз. Бұл жағдайда ата-аналар мен сынып жетекшісінің рөлі өте маңызды. Бүгінгі ХХІ ғасырдың басты міндеті – ертеңгі күнге сенімді ұрпақты қалыптастыру. Мақсат – өскелең ұрпақтың жоғары мәдениеті мен ұлттық болмысын қалыптастыру. Көптеген өзекті мәселелерге байланысты ата-аналар балаларын тәрбиелеуде үлкен рөл атқарады. Қиындықтардың бар екені де белгілі. Негізінен барлық мәселелер баланың ата-анасында, бос уақытты орынсыз пайдалану, әлеуметтік жағдайының нашарлығы және отбасындағы негативтілік. Сондай-ақ мәселелер баланың мінезінің қиын болып өсуіне себепкер. Ата-аналар дұрыс ұйымдастырылған білім мазмұнын жақсы меңгерсе, жұмыс нәтижелі болады. Бұл өз жемісін беретіні сөзсіз.

Сабақта және сабақтан тыс уақытта «қиын оқушылардың» өзіне деген сенімсіздігін жою үшін олар уақытында орындай алатын тапсырмаларды беруі керек. Баланың зейінін ескерген жағдайда олардың өзіне және қабілеттеріне деген сенімділігі артады. Өздерін

бағалауға және мұғалімдердің, ата-аналар мен оқушылардың оған деген көзқарасын өзгертуге мүмкіндік береді.

Қиын балалармен жұмыс формаларына тоқталып өтейік. Ұжымдық формаларға сынып сағаттары, жалпы ойындар, әңгімелер, сауалнамалар, серуендер, саяхаттар және т.б. жатады. Осы іс-әрекеттер кезінде қиын бала басқа балалардың арасында болады, олардың мінез-құлық үлгісін байқайды, өзінің және олардың арасындағы айырмашылықты байқайды, қажетті қорытынды жасайды. Сыныпта оқушылар арасында жеткілікті достық қарым-қатынас қалыптасса, қиын бала өзін шеттетілген адам ретінде сезінбейді, керісінше, өзінің қажеттілігін сезінеді. Жеке формаларға сауалнамалар, мұғаліммен жеке әңгімелесу, проблемалық оқушының отбасына бару, оған жеке жұмыс жоспарын құру, мектеп психологымен бірлесе жұмыс жасау т.б. Жеке жұмыста мұғалім балаға ең жақын, ол тез табысқа жете алатын әрекет саласын бөліп көрсетуі керек.

Кез келген сынып жетекші бала жүрегінің кілтін таба алады. Бірақ ол үшін баланың қызығушылығын анықтау қажет. Мысалы, спорт немесе жануарларға деген сүйіспеншілік, қолөнер т.б. атауға болады. Егер сынып жетекшісінің қиын оқушыны кейбір нақты жетістіктері үшін үнемі мадақтап отыруына негіз болса, мұны табыстың бастауы деп санауға болады.

«Педагогика» ғылыми еңбегінде «жас бала – жас бір шыбық, жас кезінде қай түрде иіп тастасаң, есейгенде сол иілген күйінде қатып қалмақ» деп М. Жұмабаев түйін жасаған. Сондықтан баланы еркелетудің өз жөні бар. Кейбір ата-аналар балаларын тым көп еркелетіп жатады. Тым ерке бала ешкімді тыңдамайды, тек өз ойын жүзеге асырып, бірте-бірте өзімшіл, менмен болып өседі. Мұндай махаббат бала тәрбиесіне зиян. Нәтиже бала үшін де, ата-ана үшін де ауыр болуы мүмкін. Сондықтан ата-ана баланың әлі кішкентай екенін, есін жиған кезде қалпына келетінін айтып, оның келеңсіз әрекеттеріне мән бермейді. Мектепке дейінгі жаста басты балаға көңіл бөліп, оның лайықты бала болуына ата-ана көмектесуі керек. Баланы кім жек көреді? Баланы сүю керек, бірақ сүю мен еркелетудің арасында үлкен айырмашылық бар. Сондықтан ата-аналар оны асыра сілтеуден сақ болуы керек.

Қорытындылай келе, балалар үйдегі тәрбиені мектептегі біліммен толықтырады. Күнделікті отбасында болып жатқан үлкенді-кішілі оқиғалар, ата-ананың өмірге, жұмысқа деген көзқарасы, туған-туысқа, жақындарына көңіл бөлуі, қонақжайлылығы, демалыс күндерін ұйымдастыру, баламен қарым-қатынасы – осының бәрі балаға әсер етеді. Бала мінез-құлық жағынан ата-анасына еліктеп өседі. Шынында да, үлкендердің үлгісі әрқашан оң бола бермейді. Үлкендер кейде орынсыз дәрекілік немесе орынсыз мінез-құлық көрсетеді. Әлі жас, жақсы мен жаманды айыра алмайтын бала үшін мұндай мінез-құлық балаға зиян тигізуі мүмкін. Сондықтан баланың алдында шамадан тыс мінез-құлықтан және онымен орынсыз сөйлесуден аулақ болған жөн. Баланы жастайынан тәртіпті де ұйымшыл, шыншыл, өз мінез-құлқына сын көзбен қарайтын етіп тәрбиелеу керек. Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас, жалпы отбасындағы жағдай өте маңызды. Сондықтан сөз бен іс-әрекеттің өте қисынды екенін есте ұстаған жөн. Болашақ тұлғаның іргетасын қалаушы ата-ана. Сондықтан ата-ана ұрпақ тәрбиесіне жауапкершілікпен қарауы керек.

Әдебиеттер:

1. Д. Карнеги «Как стать личностью». Москва, 2004.
2. М.А. Галагузова, Л.В. Мардахаев. Методика и технология работы социального педагога. - М.2002 Технологии работы социального педагога с семьей.
3. Керімов Л.К. «Қиын» оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу мәселелері. Алматы: Жазушы, 1991. 25-б
4. Ахметжанова Н. Мінез-құлқы қиын балалар // Ұлағат. 2001. № 1. 29-б.

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ МЕН ХАЛЫҚТАР ДОСТЫҒЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ РӨЛІ

Назыбаев Б.К., Сергазина А.А.

Ғылыми жетекші: Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің аға оқытушысы

Шарипов А.А., Көкшетау қ.

b.nazybaevsk@mail.ru

sergazina0828@mail.ru

«Қазақстан халқы ассамблеясының Қазақстан Республикасы конституциялық органдары жүйесіндегі рөлі».

Бұл мақала Қазақстан халқы Ассамблеясының ұлтаралық келісудегі рөліне арналған. Қазақстанда 140-тан астам этностардың бірлесіп өмір сүруі мен қызмет етуінің бірегей тәжірибесі жинақталған. Қазақстан Республикасының тәжірибесі әртүрлі ұлттық психологиясы, мәдениеті, менталдылығы бар халықтар бір-бірімен тіл табыса алатынын және достық пен рухани жақындық қатынастарына ұласатын сындарлы байланыстар орната алатынын айғақтайды. Ұлттық-мәдени орталықтардың құрылуы қазіргі Қазақстанның көпұлтты қоғамының бірігуінің негізгі құралы болды.

Қазақстан халқы Ассамблеясы бейбітшілік пен тұрақтылықтың сенімді факторына, этносаралық келісім мен толеранттылықтың бірегей моделіне айналды. Ол тарихи қажеттілікті растады және іс жүзінде өзінің өміршендігін дәлелдеді. Оның жұмыс тәжірибесі посткеңестік кеңістік мемлекеттері үшін ғана емес, әлемдік қоғамдастық үшін де тартымды әрі пайдалы болып отыр. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Қазақстан-2050» Стратегиясында да Халықаралық қоғамдастықта Қазақстан Қазақстанда тұратын барлық ұлт өкілдерінің толеранттылығын, конфессияаралық және мәдениетаралық келісімін қамтамасыз етуге бағытталған дәйекті ішкі саясатты жүргізетін және Қазақстанның біртұтас халқын - қазіргі заманғы және бәсекеге қабілетті зайырлы мемлекетті белсенді құрып жатқан халықты білдіретін ел ретінде танылды. Қазақстан өркениеттер диалогын кеңейтуге және тереңдетуге мүдделі, қазіргі заманғы әлемдік құрылыстың өзекті проблемалары бойынша Шығыс пен Батыс арасындағы түсіністікті жақындастыруға бағытталған халықаралық бастамалар жасауға әрқашан да қолдау көрсетіп, өзінің дайындығын білдірді. Республика тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында елде қоғамның рухани өмірімен, оның әлеуметтік көңіл-күйімен, ұлттық сана-сезімнің жандануымен байланысты өте күрделі процестер жүріп жатты. Дәл сол кезде, өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында, біздің тарихымызда көп нәрсені қайта пайымдай отырып, біздің басты құндылығымыз - халықтар достығын сақтау үшін - 1992 жылы Қазақстан халықтарының 1-ші форумында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев осы форумды тұрақты негізге көшіру қажеттілігі туралы идеяны білдірді. Ал 1 наурыз 1995 ж. республиканың қоғамдық-саяси аренасында ұлттық саясат саласындағы жаңа институт пайда болды - Қазақстан халқы Ассамблеясы.

Этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ету, этносаралық келісім мен қоғамдағы толеранттылықты одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Айтылғанды қорытындылай келе, мынадай тұжырымдарға келуге болады: ел басшылығы жүргізіп отырған және халық қолдаған, мақсатты, сауатты, сарабдал ұлттық саясаттың арқасында Қазақстан Республикасы бүкіл әлемге Қазақстан халқы

Ассамблеясына үлкен рөл берілетін этносаралық қатынастар саласындағы тиімді саясатты көрсетеді. Нарықтық экономикасы бар демократиялық құқықтық мемлекет құруға бағдарланған егемен Қазақстанның даму кезеңінде этносаралық қақтығыстардың, қанды қақтығыстар мен соғыстардың бірде-бір жағдайы болған жоқ. Қолданыстағы Конституция негізінде Қазақстанда тұратын барлық этностар Білім және еңбек салаларына тең қол жеткізуге, Ана тілі мен мәдениетін, дәстүрлерін жаңғыртуға және дамытуға, тұрғын үй сатып алуға және өз меншігін қорғауға тең құқықтарға ие. Қазақстан Республикасының Конституциясында жазылған адам мен азаматтың құқықтарын қорғау жөніндегі осы іргелі ережелер әрбір қазақстандық этностың нақты әлеуметтік көрсеткіштерінде іске асырыла отырып, одан әрі де дамитын, іске асырылатын болады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы бейбітшілік пен тұрақтылықтың сенімді факторына, этносаралық келісім мен толеранттылықтың бірегей моделіне айналды. Ол тарихи қажеттілікті растады және іс жүзінде өзінің өміршеңдігін дәлелдеді. Оның жұмыс тәжірибесі посткеңестік кеңістік мемлекеттері үшін ғана емес, әлемдік қоғамдастық үшін де тартымды әрі пайдалы болып отыр.

Саммитке қатысушылардың барлығы біздің елімізге кездесуді ең жоғары ұйымдастырушылық деңгейде өткізгені үшін ризашылықтарын білдірді. Бұл біздің ұлы Отанымыздың жеңісі, ел Тәуелсіздігінің 20 жылдығы қарсаңындағы Қазақстан халқының жасампаз еңбегінің нәтижесі

Ұйымның негізін қалаушы қағидаттарын растаған саммитте қабылданған Астана декларациясы ЕҚЫҰ-ның түбегейлі қайта құрылуының басталуын белгілеп, бүкіл Еуро-Атлантикалық және Еуразиялық кеңістікте қауіпсіздіктің тиімді конфигурациясын құруда сапалы жаңа кезеңді ашады.

Осылайша, Қазақстан халқы Ассамблеясы-Қазақстанның бірегей саяси жаңашылдығының нәтижесі. Бүгінде оның жұмыс тәжірибесі әлемнің көптеген елдері үшін тартымды әрі пайдалы болып отыр. Бүгін Конституция мен Қазақстан халқы Ассамблеясы жай ғана құрдас емес. Бұл-тұрақтылықтың, жаңғырудың және өркендеудің іргетасына айналған екі ұлы құндылық. Сенім, дәстүрлер, транспаренттілік, толеранттылық - бұл біздің көпұлтты өркендеген мемлекетіміздің негізіне айналған қағидаттар. Этносаралық саладағы мемлекет саясатының негізіне "Әралуандықтағы бірлік"қағидаты салынған

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.А. Казахстанская модель межнационального согласия. \ \ Казахстанская правда – 23 декабря.
2. Мажитов С.Ф. Взаимодействие и взаимовлияние национальных культур: теория и проблемы преемственности. В кн. Вопросы культуры и искусства Казахстана на пороге XXI века. – Алматы, 2019.
3. Стратегия Ассамблеи народа Казахстана \ \ Казахстанская правда – 2018. 21 октября.

ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ. ЗАЙЫРЛЫ ҚОҒАМДАҒЫ ДІНГЕ СЕНУ ЕРКІНДІГІ

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
Oraz.4sem03@mail.ru

Қазіргі таңда қоғамда дінге бейтарап қарайтындардың ұстанымын «зайырлы» деп сипаттау белең алған. Яғни, зайырлылық дегеніміз – дін ұстану еркіндігі. Бүгінгі таңда оны қоғам мен дін арасын жалғай алатын алтын көпір деуге де болады. Алайда, кейбіреулер зайырлылықтан кешегі кеңістік дәуіріндегі атеистік қоғам ұстанымын көргісі келеді. Осы орайда, **тұңғыш президентіміз Н.Назарбаев** «Зайырлы мемлекет пен қоғам – біздің тарихи таңдауымыз. Зайырлылық атеистік дегенді білдірмейді. Зайырлы дегеніміз – озық, толерантты, ашық қоғам. Біз дәстүрлі діндерге қолдау көрсетіп, кез-келген экстремизм түрін үзілді-кесілді мойындамаймыз» - деп атап көрсетіп еді. Сонымен қатар, «зайырлылық» ұғымы мемлекеттің дінге деген демократиялық ұстанымын, діни сенім бостандығының қамтамасыз етілетіндігін дәлелдейді. Негізінде, зайырлы мемлекет дегеніміз діннің де мүддесін жоққа шығармайтын, құқықтық негіздерді де басымдыққа алатын ел.

Зайырлы дүниетаным бірде-бір дінді ресми дін ретінде мойындамайды, ол үшін барлық діндер тең. Зайырлы мемлекет дінге сену мен ұстануға толық еркіндік беретіндігімен, діни институттар мен діндарлардың құқықтарын қорғауды кепілдендіруімен және діндарлардың заңда көзделген нормаларында өздерінің барлық жоралары мен рәсімдерін толықтай өтей алуын қамтамасыз ете алатындығымен анықталады. **Қазақстан Республикасының Конституциясының 22-бабындағы** «Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар», **14-бабындағы** «дінге көзқарасына байланысты ешкімді кемсітуге болмайды» деген қағидаларға сәйкес мемлекет:

- азаматтардың дінге қатынасуына, дін таңдауына, тіптен балалардың да өз еркілерімен дін таңдауына араласпайды ;
- мемлекет органдарының жұмысын діни бірлестіктерге жүктемейді;
- діни бірлестіктерді қаржыландырмайды;
- діни бірлестіктердің жұмысына, егер ол заңсыз болмаса, араласпайды;
- әртүрлі діндегі немесе дінге сенбейтін адамдардың, діни бірлестіктердің өзара сыйластықта, төзімділікте болуына ықпал жасайды.

Ал діни бірлестіктер:

мемлекеттік биліктің қызметін атқармайды, мемлекеттік органдардың жұмысына араласпайды;

- саяси партиялардың жұмысына қатыспайды, оларға қаржылай көмек көрсетпейді
 - мемлекеттің заңнама тәртіптері мен құқық тәртібін сақтауға міндетті
- Сондай-ақ діни ұйымдар мен мемлекет қоғамға бірдей ықпал ете алмайды. Нақтылай өтетін болсам, мемлекет заңдарын орындау азаматтардың міндеті болса, ал діни қауымдастықтардың, адамдардың бағыт-бағдарларының орындалуы, әрбір азаматтың өз қалауына қарай болады. Дегенмен, мемлекет пен дін арасында нақты белгіленген шекара жоқ, яғни мемлекет пен діннің қызметін анықтау, олардың ара-қатынасын ажырату, заң алдында олардың теңдігі – олардың ортақ мүдделері барын жоққа шығармайды.

Дін – мемлекеттік саясаттағы және қоғам азаматтарының рухани өмірі мен мәдениетіндегі маңызды факторлардың бірі. Адам мен қоғам өмірінде ерекше орын алатын дін рухани мәдениеттің қалыптасу үдерісінде негізгі функцияларды атқарады, мәдениеттер

мен өркениеттердің дамуына ықпал етеді. Менің ойымша, дін дегеніміз тек сенім жүйесі емес, ол – өмір сүру мәнері, моральдық нормалар, қарым-қатынас әдебі. Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы заңының 3-бабының 5-тармағында «Азаматтардың дінге көзқарасына байланысты олардың азаматтық құқықтарының бұзылуына, діни қызметіне заңсыз кедергі келтіруге немесе олардың діни сезімдерін қорлауға, қандай да бір дінді ұстанушылар қадір тұтатын заттарды, құрылыстар мен орындарды қорлауға жол берілмейді» деп атап көрсетілген. Сондай –ақ, Қазақстан Республикасы әрбір адамның діни сенім бостандығы құқығын құрметтейтін демократиялық, зайырлы мемлекет болып табылады, азаматтар діни сеніміне қарамастан тең құқылы. Діни сенім бостандығы дегеніміз жоғарыда айтып өткендей, адамның жеке өзі немесе басқалармен бірге қандай да бір дінді ұстануға немесе ұстанбауға, еркін таңдауға, діни сенімде болуға және таратуға, соған сәйкес әрекет етуге құқықты адамның негізгі жеке бостандықтарының бірі. Асылында, діни сенім бостандығы демократияшыл қоғамның іс-әрекет етуінің қажетті өмірлік шарты, адамның құқықтары мен бостандықтары жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Азаматтардың дінге көзқарасына қарай олардың құқықтарын тікелей немесе жанамалап шектеу, қандай да бір артықшылықтар белгілеу, өшпенділік пен жеккөрушілік туғызу, азаматтардың сезімдерін жәбірлеу, сондай-ақ, қайсы бір дінді ұстанушылар қадір тұтатын заттарды, құрылыстар мен орындарды қорлау Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауапкершілікке тартылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының азаматтары дінге деген көзқарасына қарамастан заң алдында бірдей жауапты. Заңнамада көзделген жағдайларды қоспағанда, ешкімнің де өз діни сенімдерін себеп етіп азаматтық міндеттерін атқарудан бас тартуға қақысы жоқ. Діни наным себебімен атқарылуға тиіс бір міндетті екіншісімен алмастыруға тек қана Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жол беріледі. Өз кезегінде діни сенім бостандығының сақталуын бақылауды және қадағалауды Қазақстан Республикасының атқарушы өкімет органдары, прокуратура және басқа да құқық қорғау органдары заңдарда белгіленген өз құзыретіне сәйкес жүзеге асырады. Осы тұста Қазақстан Республикасындағы дінге сенушілердің статистикасына тоқталып өтсек. Қазақстанда 8 конфессияға тиесілі 3796 діни бірлестік тіркелген. Әлеуметтік зерттеулер халқымыздың шамамен 90 пайызы дінге сенетінін көрсеткен. Қазақстандағы ең көп таралған діндер ислам және христиан діндері. Алайда, халықтың басым көпшілігі ислам дінін ұстанушылар. Сонымен қатар, иудаизм мен буддизмде орын алады. Қазақстан Республикасының 2009 жылғы өткізілген халық санағы желісімен өткізілген сауалнама бойынша Қазақстан халқының 97%-ы өзін діндар деп санап 3%-ы өзін атеист деп санап немесе жауап беруден бас тартқан. Мұсылмандар – 70,19%, христиандар – 26,17%, атеистер – 2,81%, иудаисттер – 0,03%, будисттер – 0,09%, басқа діндер – 0,19%, жауап беруден бас тартқандар – 0,51% - ды құраған. Егер келтірілген деректерге назар аударсақ, қай халық қай дінді ұстанамын десе де өз еріктеріне берілгенін көруге болады. Бұл дегеніміз, Қазақстан толықтай зайырлы мемлекет екенін көрсетеді. Қазақ жерінде тағдыр жолы тоғысқан жүзден астам ұлт өкілі тұрады. Бір ғажабы, оларды құшақ жая қарсы алған қазақ халқы өзге нәсілдердің діни наным-сенім бостандығына нұқсан келтірмеген. Исламдық, христиандық, яхуиділік, буддистік және басқа да діни канондар бұлжымаған күйі қалды. Сан түрлі ғибадат үйі діни мінәжат орны ретінде тіркеліп тұр. Кең-байтақ Қазақ елі қазіргі таңда күллі әлемге өзінің дінаралық келісім мен ұлтаралық татулықтың алтын ордасы екендігін паш етіп отыр. Дініміздің үлкен жанашыры, әрі қамқоршысы Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен елордамыз Астанада яғни қазіргі Нұр-сұлтан қаласында 2003 жылдан бастап өтетін Әлемдік және дәстүрлі діндер жетекшілерінің төрт съезі – соның жарқын көрінісі. Съездерге қатынасқан әлемдік және ұлттық діндердің басшылары рухани келісім мен діни төзімділікті орнатуда Қазақстаннан алар тәжірибе мен үлгінің мол екендігін атап өткен болатын.

Қорытындылай келе, зайырлылық – әлем елдерінің басым бөлігінің таңдауы, қоғамдық тұрақтылық пен келісім кілті, тыныштықтың тірегі. Зайырлылық – ол дін де, идеология да, идея да емес, ол – ұстаным. Біз зайырлылық бағытын ұстанған мемлекетте өмір сүріп жатқандықтан зайырлылық ұстанымының мәнін, мағынасын және табиғатын тануымыз шарт. Еліміз Тәуелсіздік алған алғашқы сәттен-ақ зайырлы қоғам құру мақсатында көптеген істер атқарды, ал бүгінде зайырлылықты күннен – күнге нығайту үстінде. Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет болғаннан соң оның негізгі басымдықтары адамдардың өз құқықтарына беріледі. Құқықпен қорғалған және сол берілген құқықты жақсы пайдалана білген адам, қоғам, мемлекет қана жоғары қарқынмен дамиды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- <https://kazislam.kz/> Статистикалық мәліметтер үшін қолданылды : <https://kk.wikipedia.org/>
- Қазақстан Республикасының Конституциясындағы «Дін және діни бірлестіктер» жөнінде жазылған тармақтар.
- «Дінтану» кітабы — 2009 жылы Қарағанды қаласы «Санат-Полиграфия» баспасында басылып шыққан кітап. Кітап авторы/құрастырушысы — О. Айтбаев.
- <https://egemen.kz/>

ВЛИЯНИЕ БАЗОВОЙ СТАВКИ НА ФИНАНСОВЫЙ РЫНОК КАЗАХСТАНА

Пернебек Д.Д.

Научный руководитель: лектор, м.э. Базылжанова А.С.
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова г. Кокшетау
dilshat.duisenbayev@gmail.com

Минимальная процентная ставка, по которой Национальный Банк Республики Казахстан кредитует коммерческие банки. Коммерческие банки, получившие кредиты от Национального банка, предоставляют кредиты компаниям и розничным потребителям по собственной процентной ставке, которая значительно превышает ставку Национального банка.

Базовая ставка является основным инструментом денежно-кредитной политики. Базовый курс является одним из инструментов, который позволяет Национальному банку контролировать обменный курс тенге и влиять на экономику страны.

Низкие ставки означают, что деньги дешевые. В результате компании и население будут активнее получать кредиты, а бизнес, как и экономика, будут развиваться. Минусом такой политики может стать рост инфляции — деньги дешевые, поэтому их много. Привлекательность спекуляций растет медленными темпами, поэтому банки активно покупают иностранную валюту. Это приведет к девальвации тенге, который растет на рынке. В ответ Нацбанк может повысить ставку. Тогда доходность торговли иностранной валютой снизится, спекулянты будут покупать тенге с рынка и курс стабилизируется.

Последствия низких базовых ставок:

- низкие процентные ставки по кредитам;
- низкие процентные ставки по банковским вкладам;
- экономический и промышленный рост;
- рост покупательной способности;
- рост инфляции.

Национального банка обычно основывается на стремлении контролировать и снижать инфляцию. Однако высокий показатель имеет и негативные последствия: снижается покупательная способность населения и темпы экономического развития.

Последствия высокой скорости ключа:

- высокие процентные ставки по кредитам;
- высокие процентные ставки по банковским вкладам;
- экономический и производственный спад;
- снижение покупательной способности;
- снижение инфляции.

Изменения процентных ставок на различных сегментах финансового рынка влияют на готовность участников экономики занимать, инвестировать, накапливать или потреблять и, соответственно, переходить к динамике денежных показателей, потребительского и инвестиционного спроса. Другими словами, чем ниже процентная ставка, тем выше рост кредитования, потребления и инвестиций, и наоборот.

В рамках трансмиссионного механизма денежно-кредитной политики существует несколько каналов, по которым процентные ставки влияют на кредитование и сбережения. Во-первых, текущий уровень процентных ставок напрямую влияет на привлекательность кредитов и депозитов для клиентов банков и, соответственно, на выбор между текущим и будущим потреблением. При более низких ставках будет легче финансировать текущие расходы за счет заемных средств и будет менее привлекательно экономить, откладывая будущие расходы. И наоборот, когда процентные ставки растут, привлекательность депозитов увеличивается, а привлекательность кредитования снижается. В связи со спросом клиентов Банка на финансовые продукты этот канал называется процентным каналом трансмиссионного механизма.

Во-вторых, изменения процентных ставок влияют на рыночную стоимость акций, облигаций, недвижимости и других активов: когда процентные ставки падают, цены на активы растут, а когда они растут, они падают. При этом самые сильные и быстрые цены на рынке финансовых активов, где сделки совершаются быстрее, чем, например, на рынке недвижимости. Поскольку активы, принадлежащие компаниям и частным лицам, могут использоваться в качестве залога для кредитов, увеличение их стоимости увеличивает способность компаний и домашних хозяйств брать кредиты. Это дополнительно способствует расширению кредитования при снижении базовой ставки или снижению кредитной активности при повышении ставки. Анализ этих балансов по широкому кругу казахстанских компаний реального сектора подтверждает эффективность балансового канала в экономике Казахстана, однако в целом влияние этого канала значительно меньше других. Это связано с тем, что на практике компании, в частности население, не используют активы в качестве залога в зависимости от уровня процентных ставок.

В-третьих, изменение рыночной стоимости активов вследствие изменения процентных ставок затрагивает не только клиентов банков, но и сами банки. Увеличение стоимости банковских активов является источником прибыли для банков, увеличивает капитал банка, поэтому банки могут увеличить объем кредитных операций. В то же время снижение стоимости банковских активов, вызванное повышением процентных ставок, уменьшает капитал банков и ограничивает возможности банков по увеличению кредитования. В казахстанской банковской системе влияние процентных ставок на кредитование ограничено, поскольку большинство казахстанских банков имеют достаточные резервы собственных средств. Однако норматив достаточности капитала для крупных отдельных банков может влиять на объем и структуру кредитных операций.

В-четвертых, текущий уровень процентных ставок в экономике влияет на выбор банками операций с высоким и низким риском (канал принятия риска). Снижение рыночных ставок ограничивает процентный доход банков, что побуждает банки

предоставлять больше кредитов, в том числе путем расширения кредитования заемщиков с высоким риском (и, следовательно, с высокими процентами).

Подробно рассмотрев основные понятия базовой ставки и последствия ее повышения или понижения, а также ее влияние на финансовый рынок, следует рассмотреть текущую рыночную ситуацию после пресс-релиза №7. При сохранении базовой ставки на уровне 13,50%.

Национальный банк Казахстана установил новую базовую ставку - ставку репо "овернайт" в размере 12%. Сейчас это «минимальная стоимость» заемных денег в экономике РК. Однако в реальности она будет намного выше как для банков, так и для бизнеса. Следует отметить, что деньги на рынке увеличились более чем в два раза, а вместо этого коммерческие банки получили неограниченное количество тенге от Нацбанка.

Эта процентная ставка станет ключевым инструментом денежно-кредитной политики, в частности, управления номинальными процентными ставками на денежном рынке, считают в Нацбанке. Он также сказал, что если на денежном рынке будет избыточная ликвидность, то он ее уберет, а если будет недостаток ликвидности, то отдаст на основе аукциона. В целом так Нацбанк будет управлять инфляцией.

«В результате недавней девальвации тенге Национальный банк ожидает роста инфляции выше среднесрочного целевого показателя в краткосрочной перспективе из-за роста цен на импорт. В среднесрочной перспективе ожидается, что текущая базовая ставка достигнет уровня инфляции в целевом диапазоне 6-8%. Однако в связи с ростом инфляционных ожиданий Национальный Банк будет ужесточать денежно-кредитную политику путем повышения базовой процентной ставки. Уровень базовой ставки определяется с учетом текущего и прогнозируемого развития экономической ситуации. В то же время данный уровень не является реакцией на краткосрочные шоки, так как основной целью Нацбанка остается среднесрочный уровень инфляции", - говорится в сообщении.

В заключении хотелось бы привести график изменения средней базовой ставки в Казахстане с 2015 по 2022 год.

На основании изложенного, можно сделать следующий тезис: «За счет ужесточения денежно-кредитной политики НБРК устанавливает уровень инфляции на уровне 6-8%. По официальным данным, индекс потребительских цен в Казахстане в августе составил 3,8%, а базовая инфляция – 4,54%. Понятно, что жители заплатят за инициативу регулятора. Действительно, параллелей в действиях Национального банка Республики Казахстан и

Российской Федерации много – возможно, их слишком много, чтобы игнорировать такое наблюдение. Для граждан, конечно, банковские процессы становятся дороже. В любом случае это неплохо: финансовые учреждения будут осторожны в кредитовании, люди будут осторожны в выборе кредитов".

Повышение ключевой процентной ставки, на которую регулятор установил процентные ставки по операциям с коммерческими банками, является классическим элементом ужесточения денежно-кредитной политики, являющейся стандартным и универсальным инструментом борьбы с инфляцией.

Йосуб, аналитик инвестиционной компании Альпари, сказал: тенге необоснованно из-за ужесточения монетарной политики. Следствием такой политики является повышение процентных ставок по кредитам и депозитам. Сбережения становятся интереснее, а кредиты теряют свою привлекательность. В период жесткой монетарной политики и компаниям, и большому количеству людей имеет смысл отказаться от кредитов. Как правило, такая политика замедляет экономический рост из-за высокой стоимости кредита, но обеспечивает макроэкономическую стабильность и защищает экономику от инфляционно-девальвационной спирали.

Список использованной литературы

1. <http://www.nationalbank.kz/>
2. <https://online.zakon.kz/>
3. <https://www.gov.kz/>

МЕТОД ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОДИН ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Просандеева И.А.

Научный руководитель – Стукаленко Н.М. доктор педагогических наук, профессор,
академик АПН РК, МАИН

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
happiness.21.12.1.2@gmail.com, nms.nina@mail.ru

Современному миру необходима креативная личность, которая может адаптироваться к быстроменяющимся условиям и быстро находить решения нестандартных задач. Гибкость и оригинальность мышления сегодня можно с полным основанием рассматривать как важные качества личности. А для этого ее необходимо целенаправленно развивать. Креативность – это необходимое качество для обучающихся двадцать первого века [1].

В нынешнем образовании определились «навыки будущего» - это комплексные характеристики, которые требуются для решения сложных комплексных задач:

- управление концентрацией и вниманием;
- сопереживание и эмоциональный интеллект;
- совместная работа;
- мышление: креативное, критическое, системное, программно-ориентированное, кооперативно-творческое;
- гибкость и адаптивность и др.

Данные навыки формируются только тогда, когда имеются активные формы обучения, развивающие умение действовать. Комплексное развитие этих навыков осуществляется при включении обучающихся в проектную и исследовательскую работу. А

важной целью технологии креативного мышления считается развитие именно этих навыков будущего [2].

Креативность (от лат. creatio - созидание) - это чувствительность к задачам, дефициту и пробелам знаний, стремление к объединению разноплановой информации; креативность выявляет связанные с дисгармонией элементов проблемы, ищет их решения, выдвигает предположения и гипотезы о возможности решений; проверяет и опровергает эти гипотезы, видоизменяет их, перепроверяет их, окончательно обосновывает результат [3].

Психолого-педагогический словарь определяет креативность как способность создавать необычные идеи, отходить от шаблонных схем мышления, быстро решать проблемные ситуации [4].

Ученые, исследовавшие понятие креативность (Т. Амабайл, К. Робинсон Р. Стернберг, К. Урбан, Г. Уоллес, Э. Торранс, Д. Гилфорд и др.) [5], выделяют основные критерии креативности:

- 1) количество идей, возникающих в единицу времени;
- 2) оригинальность - способность производить необычные идеи, отличающиеся от общепринятых;
- 3) гибкость - важность этого параметра обуславливается двумя обстоятельствами: во-первых, данный параметр позволяет отличать индивидов, которые проявляют гибкость в процессе решения проблемы, от тех, кто проявляет ригидность в их решении, и во-вторых, позволяет отличать индивидов, которые оригинально решают проблемы, от тех, кто демонстрирует ложную оригинальность;
- 4) восприимчивость - чувствительность к необычным деталям, противоречиям и неопределенности, готовность быстро переключаться с одной идеи на другую;
- 5) метафоричность - готовность работать в совершенно необычном контексте, склонность к символическому, ассоциативному мышлению, умение увидеть в простом сложное, а в сложном – простое;
- 6) удовлетворенность - итог проявления креативности (при негативном результате теряется смысл и дальнейшее развитие чувства) [6].

Широкие возможности для формирования креативных способностей представляет метод проектов. Он совмещает в себе экспериментальное и теоретическое познание, давая возможность основательно проникнуть в суть дидактических явлений, обнаружить причинно-следственную связь между отдельными их компонентами, определить общедидактические, методологические и психологические закономерности управления учебным процессом. Метод проектов – это педагогическая технология, направленная не на интеграцию фактических знаний, а на их использование и получение новых. Проект – это планирование и реализация практической работы проблемного характера, часто выходящей за границы одного предмета, при активном участии студентов, обогащающей их опыт и приносящей определенную пользу [7].

Понятие «проект» применительно к методологии педагогической деятельности употребил Г.П. Щедровицкий в 1968 г. в работе «Педагогика и логика». В различное время использование проектной деятельности в области обучения и воспитания изучали В.П. Беспалько, Н.Г. Алексеев, В.Н. Никитин, В.В. Рубцов, В.Е. Радионов, В.В. Гузеев, М.В. Кларин, О.С. Круглова. Е.С.Полат, И.Е.Брусникина, Т.А.Воронина, А.И.Савенков, способствовали его возрождению в практике [8].

Метод проектов - это метод обучения, содержащий систему целенаправленных действий педагога, который организывает учебную деятельность студентов, ведущую, в свою очередь, к достижению поставленных целей обучения. Это способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы (технологию), которая должна завершиться вполне реальным, осязаемым практическим результатом. Также данный метод

считается методом учения, который представляет собой «определенным образом организованную поисковую, исследовательскую деятельность студентов, индивидуальную или групповую, которая предусматривает не просто достижение того или иного результата, оформленного в виде конкретного практического выхода, но и организацию процесса достижения этого результата» [9].

Цель проектного обучения – создать условия, при которых студенты:

- без помощи других также с удовольствием обретают отсутствующие познания с различных источников;
- обучаются использовать полученные знания для решения познавательных и практических задач;
- обретают коммуникативные умения, работая в разных группах;
- формируют исследовательские умения (умения выявления проблем, сбора информации, наблюдения, проведения эксперимента, анализа, построения гипотез, общения);
- развивают системный склад ума [7].

Проект как одна из форм совместной деятельности преподавателя и обучающихся дает возможность развить креативность, способствует формированию самостоятельности, способности искать и использовать на практике знания. Проектная деятельность содержит:

- этап анализа возникающей проблемы;
- этап постановки цели и задач;
- этап выбора методов достижения цели проекта;
- этап поиска и обработки информации, анализ и синтез полученной информации;
- этап реализации проекта;
- этап оценки полученных результатов и формулирования выводов [1].

В процессе проектной деятельности формируются следующие компетенции:

- рефлексивные способности;
- поисковые (исследовательские) возможности;
- умения и навыки работы в сотрудничестве;
- коммуникативные умения;
- презентационные умения и навыки [8].

Таким образом, можно сделать вывод, что креативность - это способность творчески подходить к любым изменениям, нетрадиционно и качественно решать существующие проблемы. Одним из способов развития креативных способностей студентов на основе проведенного исследования следует выделить проектную деятельность.

Литература

1. Р.М. Эхаева, П.К. Магомедова, Л.И. Джегистаева Развитие креативности в проектной деятельности студентов // Мир науки, культуры, образования. – 2020. - № 6(85). –С. 406-408 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kreativnosti-v-proektnoy-deyatelnosti-studentov> (дата обращения: 21.03.2022).
2. Развитие креативного мышления через проектную деятельность [Электронный ресурс]. URL: <https://infourok.ru/razvitie-kreativnogo-myshleniya-cherez-proektnuyu-deyatelnost-5612192.html> (дата обращения: 21.03.2022).
3. Тест креативности Торренса. Диагностика творческого мышления [Электронный ресурс]. URL: <https://psycabi.net/testy/577-test-kreativnosti-torrensa-diagnostics-tvorcheskogo-myshleniya> (дата обращения: 21.03.2022).
4. Словарь психолого-педагогических понятий: справочное пособие для студентов всех специальностей очной и заочной форм обучения / авт.-сост. Т. Г. Каленникова, А. Р. Борисевич. – Минск: БГТУ, 2007. – 68 с. [Электронный ресурс]. URL:

https://elib.belstu.by/bitstream/123456789/2926/1/kalennikova_slovar-psixologo-pedagogicheskix-ponyatii.pdf (дата обращения: 21.03.2022).

5. Мороз В.В. Обзор зарубежных теорий креативности // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2016. - № 12(200). –С. 35-41 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obzor-zarubezhnyh-teoriy-kreativnosti/viewer> (дата обращения: 21.03.2022).

6. Креативность [Электронный ресурс]. URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/kreativnost> (дата обращения: 21.03.2022).

7. Метод проектов как средство развития творческих способностей студентов [Электронный ресурс]. URL: <https://nsportal.ru/npo-spo/informatika-i-vychislitel'naya-tehnika/library/2015/02/08/metod-proektov-kak-sredstvo> (дата обращения: 21.03.2022).

8. Развитие творческих способностей студентов через организацию проектной деятельности [Электронный ресурс]. URL: <https://nsportal.ru/npo-spo/informatika-i-vychislitel'naya-tehnika/library/2019/10/01/razvitie-tvorcheskikh-sposobnostey> (дата обращения: 21.03.2022).

9. Исамова П.Ш. Метод проектов как способ развития творческих способностей студентов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2020. - № 3-1 (42). – С. 113-117 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metod-proektov-kak-sposob-razvitiya-tvorcheskikh-sposobnostey-studentov/viewer> (дата обращения: 21.03.2022).

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ

Просандеева И.А.

Научный руководитель – Стукаленко Н.М. доктор педагогических наук, профессор,
академик АПН РК, МАИН

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

happiness.21.12.1.2@gmail.com, nms.nina@mail.ru

Современный мир меняется стремительно. Технологии развиваются довольно быстро, и мы не всегда успеваем ко всему адаптироваться. Следствием этого является постоянно растущая конкуренция. Для того, чтобы быть успешной личностью, которая достигает больших результатов, нужен креативный подход и открытость ко всему новому [1]. Поэтому одной из важных задач системы образования является развитие креативного мышления обучающихся.

Термин «креативность» впервые ввел в психологическую науку американский исследователь Дж. Гилфорд. [2] По его мнению, креативность это особый вид человеческих способностей. Креативность также определяют как «способность создавать необычные идеи, отходить от шаблонных схем мышления, быстро решать проблемные ситуации». Креативность - это огромный рычаг, благодаря которому человек может развиваться в большей степени. Креативность поможет измениться, избавиться от навязанных обществом стереотипов, жить полной и творческой жизнью [3].

Сложность понятия «креативность», его трактовка как потенциала, способности к творчеству, процесса, продукта, среды, типов творческой личности предполагает анализ данной категории в аспектах:

- творческого мышления (М. Воллах, Дж. Гилфорд, Е.П. Торренс, М.А. Холодная, Н.Ю. Хрящева и др.);
- общей творческой способности (Дж. Гилфорд, Е.П. Торренс);
- способности к творчеству (В.Н. Дружинин, Л.Д. Лебедева, А.В. Морозов и др.);

- характеристики, свойства личности (И.М. Кыштымова, Е.Л. Яковлева);
- системного психического образования (Т.А. Барышева, Ю.А. Жигалов);
- творческого воображения (Л.С. Выготский, Л.Б. Ермолаева-Томилина и др.);
- творческой одаренности (М. Воллах, Т.В. Галкина, В.Н. Дружинин, А.И. Савенков и др.);
- компонента одаренности (Д.Б. Богоявленская, Э. Ландау, Н.С. Лейтес, А.Н. Лук, А.М. Матюшкин, Дж. Рензулли и др.) и пр. [4].

Креативность — это возможность личности к нестандартному, творческому мышлению, чувствительность индивида к проблемам и поиску путей их решения, способность к гибкому мышлению и выдвижению новых идей, чувствительность к дисгармонии имеющихся знаний [5].

Креативность включает в себя такие критерии как:

- способность рисковать;
- дивергентное мышление;
- богатое воображение;
- восприятие неоднозначных вещей;
- высокие эстетические ценности;
- развитую интуицию;
- беглость аналогий и противопоставлений;
- умение быстро составлять фразы;
- возможность творческой личности быстро переключаться с одного класса объектов на другой;
- оригинальность [6].

Рассмотрим некоторые методы для развития креативного мышления.

1) Мозговой штурм. Основной принцип состоит в том, чтобы развести во времени генерацию идеи и ее критику. Каждый участник выдвигает идеи, другие пытаются их развивать, а анализ полученных решений проводится позже. Иногда используют «немой» вариант мозгового штурма — брейнрайтинг, когда идеи записываются на листке бумаги, который участники передают друг другу, внося новые возникшие соображения.

2) Метод фокальных объектов. Идея состоит в том, чтобы объединить признаки разных объектов в одном предмете. Например, взяли обычную свечу и понятие «Новый год». Новый год ассоциируется с искрящимся бенгальским огнем, этот признак можно перенести на свечу. Если бенгальскую свечу стереть в порошок и добавить его в воск, получится «новогодняя» свеча с искрящейся крошкой внутри [7].

3) Метод ментальных карт. Необходимо поместить в центр листа ключевое понятие, а все ассоциации, достойные запоминания, записывать на ветвях, исходящих от центра. Не возбраняется подкреплять мысли графически. Процесс рисования карты способствует появлению новых ассоциаций, а образ получившегося древа надолго останется в памяти. Как работает:

- вы выбираете ключевой элемент (понятие, явление, проблему), записываете его по центру листа, и начинаете окружать ключевыми словами;
- сначала соединяете его с первым ключевым словом, эта связь выполняет функцию логического объединения двух элементов;
- далее, выбранное ключевое слово окружаете своими словами второго уровня, и так далее [1].

4) Метод шести шляп. Предназначен для работы в группе, но применять её может и один человек. Для этого ему придётся последовательно примерить разные «шляпы». Метод шести шляп позволяет посмотреть на проблему с разных сторон. Каждая шляпа символизирует определённый подход к решению проблемы:

- белая шляпа – информационная; надевая белую шляпу, нужно собрать и озвучить всю информацию о проблеме (факты, цифры, обстоятельства) и перечислить ресурсы и возможности для её решения;

- зелёная шляпа – творческая; надев эту шляпу, необходимо сгенерировать несколько оригинальных путей решения проблемы;

- красная шляпа – эмоциональная; надев её, вы имеете полное право сосредоточиться на предчувствиях, сомнениях, опасениях и других чувствах, которые возникают при обдумывании разных путей решения проблемы;

- жёлтая шляпа – оптимистическая; обладатель этой шляпы сосредотачивается исключительно на положительной оценке предложенных идей;

- чёрная шляпа – критическая; в ней следует рассмотреть все недостатки, трудности и негативные последствия разных вариантов решения задачи;

- синяя шляпа – организационная; надевать её нужно в последнюю очередь, чтобы подвести итог обсуждения и сделать выводы [8].

5) Метод СКАМПЕР (SCAMPER). Суть метода заключается в постановке вопросов, стимулирующих возникновение новых идей, модифицирующих существующий предмет или явление. Как работает:

- для начала нужно определить проблему, с которой будут работать;

- каждая буква в аббревиатуре слова выражает способ работы с характеристиками проблемы:

S – substitute – заменить что-нибудь (материалы, компоненты и т.д.);

C – combine – комбинировать с другими функциями, предметами, частями;

A – adapt – приспособить, добавив новые элементы или части;

M – modify – изменить какой-либо атрибут предмета (размер, форма, цвет);

P – put – применить в другой отрасли, в непривычном смысле;

E – eliminate – удалить некоторые части, упростить до главного;

R – reverse – поменять местами части, перевернуть, изменить порядок [1].

Таким образом, на основе психолого-педагогического анализа мы можем сделать вывод, что креативность позволяет быть конкурентоспособным человеком в нынешнее время, которое требует от людей оригинального, нестандартного мышления, способности быстро и легко находить решения. Рассмотренные нами методы способствуют развитию креативных способностей

Литература

1. Логинова А.Я. Технологии, методы и приемы развития креативного мышления на занятиях дополнительного образования. Методические рекомендации. – с. Красноярское, 2020. – С. 30 [Электронный ресурс]. URL: (дата обращения: 20.03.2022).

2. Guilford, J.P. Creativity research: Past, Present and Future [Электронный ресурс]. URL: <http://www.cpsb.com/research/articles/creativity-research/Creativity-Research-Guilford.pdf> (дата обращения: 20.03.2022).

3. Данилина Е.К. Креативность и обучение / Е.К. Данилина // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2015. – № 4. – С. 209-214. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreativnost-i-obuchenie> (дата обращения: 20.03.2022).

4. Курина В.А. Креативность обучающегося как универсальная познавательная творческая способность // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2015. – № 3(27). – С. 1-8 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreativnost->

obuchayuschegosya-kak-universalnaya-poznavatel'naya-tvorcheskaya-sposobnost (дата обращения: 20.03.2022).

5. Сафонова М.В., Кондрашова А.С. Взаимосвязь уровня креативности и установок на креативность воспитателей детских садов // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В. П. Астафьева. – 2018. - № 2(44). – С. 137-146 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-urovnnya-kreativnosti-i-ustanovok-na-kreativnost-vospitateley-detskih-sadov/viewer> (дата обращения: 20.03.2022).

6. Лабзина П.Г. Проблема развития креативности студентов технического вуза как способности к творчеству // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2011. - № 2. – С. 1-4 [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-razvitiya-kreativnosti-studentov-tehnicheskogo-vuza-kak-sposobnosti-k-tvorchestvu> (дата обращения: 20.03.2022).

7. Технология формирования креативного мышления [Электронный ресурс]. URL: <https://ctk71.ru/wp-content/uploads/Tehnologiya-formirovaniya-kreativnogo-myishleniya.pdf> (дата обращения: 20.03.2022).

8. Что такое креативность, зачем она нужна и как её развивать [Электронный ресурс]. URL: <https://media.foxford.ru/creativity-lifehacks/> (дата обращения: 20.03.2022).

РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Просандеева И.А.

Научный руководитель – Стукаленко Н.М. доктор педагогических наук, профессор, академик АПН РК, МАИИ

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

happiness.21.12.1.2@gmail.com, nms.nina@mail.ru

Социально-экономическая динамика выставляет запрос на личность, способную эффективно и быстро решать проблемные вопросы, в том числе творческими, нетривиальными путями - и в этом мы видим критерии успешности личности в современном социуме [1].

Эмоциональная креативность и эмоциональный интеллект - сравнительно новые термины в психологии. Важность их введения была вызвана расширением социальных компонентов природы человека и тем, что в наше время социальность становится важным фактором, определяющим успешность человеческой жизни [2].

Под креативностью понимаются творческие способности личности, характеризующиеся готовностью к созданию принципиально новых идей, отходящих от шаблонных или принятых схем мышления, и входящие в структуру одаренности в качестве автономного фактора, а также возможность решать проблемы, возникающие внутри статичных систем [3].

Креативность присуща большинству психически здоровых людей, но в разной степени. В общем виде личностными коррелятами креативности являются:

- активная жизненная позиция;
- оптимизм;
- развитие эстетических чувств;
- стремление к процессу творчества;
- открытость к духовному росту, к самопознанию, самовыражению;

- трудолюбие, толерантность (терпимость к другим людям);
- критичность;
- дальновидность (умение прогнозировать события, поступки, действия);
- чувство юмора;
- независимость и самостоятельность мысли;
- эрудированность;
- целеустремленность [4].

Ученые выделяют основные критерии креативности:

- беглость - количество идей, возникающих в единицу времени;
- оригинальность – возможность создавать необычные идеи, отличающиеся от общепринятых;
- гибкость - позволяет отличать людей, которые демонстрируют гибкость в процессе решения проблемы, от тех, кто проявляет ригидность в их решении, а так же дает возможность отличать личностей, которые оригинально решают проблемы, от тех, кто показывает ложную оригинальность;
- восприимчивость - чувствительность к необычным деталям, противоречиям и неопределенности, готовность быстро переключаться с одной идеи на другую;
- метафоричность - готовность работать в необычном контексте, склонность к символическому, ассоциативному мышлению;
- увлеченность - интерес к содержанию деятельности;
- удовлетворенность - итог проявления креативности, при негативном результате теряется смысл и дальнейшее развитие чувства [5].

Креативность позволяет личности справляться с разными жизненными ситуациями, а не поддаваться им и дает возможность возвышаться над ними. Любой человек в процессе своего существования развивается и воспитывает в себе креативные способности и качества, которые помогают ему преодолеть необычные ситуации. В жизни возникают обстоятельства и изменения, с которыми надо справляться, человек, обладающий креативным, нестандартным мышлением будет готов к этому. Так как он находится в постоянном контакте с внешним миром и участвует в нем. Он не только подстраивается к чему-то новому, но и принимает непосредственное участие в планировании и изменении окружающей действительности. Креативность присутствует в большей или меньшей мере в любом человеке. Не существует в течении жизни человека ситуации, в которой он не сумел бы найти выход, увидеть новые возможности [6].

Феномен эмоционального интеллекта признаётся и изучается во всем мире всё большим числом исследователей. Также к настоящему времени установлено, что элементы эмоционального интеллекта считаются факторами, способствующими личностному и профессиональному росту человека и влияющими на его успешность в жизни. В отличие от конкретного и абстрактного видов интеллекта, которые отражают закономерности внешнего мира, эмоциональный интеллект отражает внутренний мир человека, его связи с поведением личности. Конечным продуктом эмоционального интеллекта является принятие решений на основе отражения и осмысления эмоций. Следовательно, эмоциональный интеллект лежит в основе эффективной и целенаправленной эмоциональной саморегуляции [4].

Высокий уровень эмоционального интеллекта проявляется:

- в искренней заинтересованности другими людьми, их заботами и проблемами, в стремлении оказать посильную помощь;
- в осознании причины своего плохого настроения, человек понимает, почему в данный момент расстроен, злится или испытывает чувство вины;

- в нахождении силы и способов справляться с трудностями и неудачами (эмоционально развитые люди осознают сильные и слабые стороны, стараются развивать первые, искоренять или минимизировать вторые);

- в способности отказывать в просьбах, которые ведут к ущемлению собственных интересов;

- в умении слышать собеседника, проникаться его словами, читать между строк [7].

Эмоциональный интеллект объединяет в себе способности отслеживать свои и чужие эмоции, чувства, понимать их и использовать эту информацию для направления мышления и принятия решений. Благодаря эмоциональному интеллекту мы замечаем и выделяем наиболее важные для нас чувства (свои и чужие), можем их проявить, дифференцировать подлинные эмоции от их имитации, осознаем причины и следствия разных эмоций, можем управлять ими и применять в своей деятельности. От того, насколько легко мы идентифицируем свои и чужие эмоции, как выражаем их, как справляемся с ними, зависит уровень эмоционального интеллекта [2].

Человек с высоким эмоциональным интеллектом:

- понимает свои эмоции;

- знает, какую роль играют чувства и эмоции в общении с людьми;

- может выражать свои эмоции так, чтобы устанавливать и поддерживать доброжелательные отношения с окружающими;

- стремится познавать и обогащать свой внутренний мир;

- умеет регулировать свои эмоции;

- способен управлять внутренней мотивацией, поддерживать настрой на достижение цели [8].

Таким образом, мы можем делать вывод, что креативность как способность отходить от традиционного мышления, умение создавать оригинальные идеи и эмоциональный интеллект как возможность понимать, контролировать свои чувства и эмоции, а также других людей, считаются важными феноменами на сегодняшний день.

Литература

1 Креативность и эмоциональный интеллект [Электронный ресурс]. URL: file:///C:/Users/дом/Downloads/978-5-7996-2751-5_254.pdf (дата обращения: 21.03.2022)

2 Голубина Ю.Ю. Взаимосвязь между эмоциональной креативностью и эмоциональным интеллектом // Педагогика и психология образования. – 2013. - №1. –С. 80-86. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-mezhdu-emotsionalnoy-kreativnostyu-i-emotsionalnym-intellektom> (дата обращения: 21.03.2022)

3 Что такое креативность и как ее развивать [Электронный ресурс]. URL: <https://infourok.ru/lekcionniy-material-chto-takoe-kreativnost-2614951.html> (дата обращения: 21.03.2022)

4 Степнова Л. А. Теоретические аспекты изучения взаимосвязи креативности и уровня эмоционального интеллекта // Молодой ученый. - 2019. - № 4 (242). - С. 171-173. [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/archive/242/55889/> (дата обращения: 21.03.2022).

5 Креативность [Электронный ресурс]. URL: <http://www.baget1.ru/creativity/creativeness.php> (дата обращения: 21.03.2022).

6 Захарова О.Г. Определение понятия «креативность» в научной литературе // Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы II Междунар. науч. конф. - Санкт-Петербург: Свое издательство, 2017. -С. 15-17. [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/216/12734/> (дата обращения: 21.03.2022).

7 Что такое эмоциональный интеллект и как его развить – ТЕСТ [Электронный ресурс]. URL: <https://psylogik.ru/71-jemocionalnyj-intellekt.html> (дата обращения: 21.03.2022).

8 Эмоциональный интеллект и способы его развития [Электронный ресурс]. URL: <https://rosuchebnik.ru/material/emotsionalnyy-intellekt-i-sposoby-ego-razvitiya-article/> (дата обращения: 21.03.2022).

ЛЫЖНЫЙ СПОРТ

Ражанов К.С.

Научный руководитель: Смирнов И.Н., доктор Ph.D.
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
kmbzrhv@gmail.com

Лыжи появились в глубокой древности и были придуманы нашими предками для облегчения путешествий зимой. Они представляли собой приспособление из трех связанных между собой палок, при этом одна из них была длиннее остальных. Сверху на палки надевались кожаные ремни или обручи, которые при помощи петель натягивали на запястья, и таким образом руки оставались свободными.

В настоящее время в спортивных секциях и клубах наряду с развитием традиционных видов спорта, культивируют и такие новые для нашей страны виды, как биатлон, горные лыжи, лыжные гонки, лыжные прыжки, фристайл. Если раньше в лыжных гонках только в отдельных клубах уделяли внимание лыжным гонкам на длинные дистанции, то теперь они культивируются везде, в том числе в школах, вузах, на предприятиях и в производственных коллективах.

Кроме того, это демонстрация не только достижений техники и тактики, но и общей физической подготовленности, а также характера спортсмена, его воли к победе. В настоящее время в большинстве наших спортивных школ тренеры, особенно в школах высшего спортивного мастерства, работают по старинке. Это, естественно, приводит к тому, что спортивные соревнования мало влияют на процесс обучения и воспитание спортсменов. Но этот вопрос в ближайшее время будет, конечно, пересмотрен.

При занятиях лыжным спортом развиваются такие физические качества, как сила, быстрота, выносливость, ловкость, координация движений, пространственное ориентирование, равновесие, вестибулярная устойчивость.

Лыжный спорт входит в программу зимних Олимпийских игр, чемпионатов мира, Кубков мира, этапов Кубка мира. На Олимпийских играх разыгрывается 7 комплектов медалей: по 6 среди мужчин и женщин. В программу чемпионатов мира включены 6 видов, по 4 среди мужчин и женщин, по 3 в каждом виде входят в зачёт кубка мира. На чемпионатах мира разыгрывается по 6 комплектов медалей среди мужчин и женщин.

В начале XVI в. лыжи упоминаются у Гуго Гроция и в сочинениях итальянского исследователя Карло Коллоти. А в 1623г. вышла в Стокгольме книга с описанием скандинавских лыж на русском языке «Краткое описание северных частей Европы и Азии и содержащихся в них народов». В этом описании лыжи названы «снеговыми палками».

В XI веке лыжи вошли в экипировку воинов. В 1480 году они появляются как деталь экипировки спортсменов. В XVII веке лыжи являются частью экипировки воинов. В начале 18в. лыжи известны во всех европейских странах кроме Великобритании. В 19 веке лыжи

стали одним из массовых видов спорта. В середине 20-го века лыжи из активного вида спорта превратились в хобби.

Первый патент на изобретение лыж был подан в 1868 году американским химиком-исследователем Дж. А. Гилбертом, и в 1885 году швейцарским инженером Ф. Раулем. В 1889 году лыжами, изобретенными Ф. Раулем, начал заниматься американский инженер-изобретатель Л. К. Северин.

Первые официальные состязания по лыжному спорту состоялись в 1895 году.

В 1924 г. Международная лыжная федерация (ФИС) объявила Международный лыжный день. Этот спортивный праздник стали устраивать с середины XX века во вторую субботу февраля в разных странах.

В конце XIX в. началось развитие фристайла, в 1928г. в США был проведён первый чемпионат мира. В 1934 г. в Швеции был создан клуб любителей лыжного спорта, а в 1936г. — первая лыжная федерация. В 1936г. был создан Международный союз лыжного спорта.

Лыжный спорт - один из самых массовых видов спорта, культивируемых в СССР. По данным 1977 года, в стране было 25 лыжных баз или школ МОС, свыше 1000 пунктов проката лыж, около 15 тысяч спортивных лыжников-гонщиков переменного и около 5 тысяч спортивных лыжников-мастеров постоянного состава.

В конце 90-х гг. XX в. в олимпийскую программу была включена лыжная эстафета. На Олимпийских играх в Ванкувере в 2010 г. лыжники соревновались в двух дисциплинах – командном спринте и классической лыжной эстафете. В Олимпийских играх в Сочи в 2014 году сборная команда России установила олимпийский рекорд, завоевав 12 медалей – 7 золотых, 4 серебряных и 3 бронзовых медалей.

Лыжи используются в различных формах двигательной активности: разминки, физкультурно-оздоровительных и физкультурно-массовых мероприятиях, соревнованиях, учебно-тренировочных занятиях (на занятиях по лыжной подготовке и в группах ОФП).

Лыжи, как и любые занятия физические, повышают сопротивляемость организма к простудным заболеваниям, что особенно важно в процессе подготовки к службе в рядах Вооружённых Сил РК.

Лыжи — это то, что подойдёт и взрослым, и детям, и здоровым, и больным, и людям с разным уровнем физической подготовки. Лыжи — это то, что используют для активного отдыха, занятий спортом и просто для удовольствия. Лыжи — это то, что нужно попробовать.

Литература

<https://yznaika.com/notes/504-lizhniy-sport>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ

Рахимбекова Айгерим

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

r.aigerim.e@gmail.com

Успешность учебного процесса зависит от применяемых методов обучения. Практика преподавания истории показывает, что усвоение информации учащимися наиболее эффективно при применении активных форм занятий. АМО, которые лежат в основе достижения целей развивающего обучения, формируют различные умения и навыки, учат выделять главное в материале, развивают речь, коммуникативные способности. В последнее время большое внимание уделяется активизации деятельности учащихся на уроках. Одним из наиболее важных средств, используемых для активизации учащихся в процессе обучения являются активные методы обучения (АМО). В педагогической литературе имеется и другой термин – «Метод активного обучения», означающий что же самое. Активные методы обучения позволяют достичь прочного усвоения знаний без механического заучивания, расширяют круг источников информации, которые используют ученики, вовлекают в работу каждого ученика на доступном ему уровне сложности. На уроках истории учащимся дается возможность самостоятельно выявить различные логические связи между историческими явлениями или событиями, аргументированно высказывают свои мнения по теме урока.

Основателями идеи активного обучения можно назвать Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, Я.А. Каменский и многих других. Однако эти идеи получили свое начало еще в древние времена. Например, Пифагор ставил активное обучение на первое место. Древнеримский философ Сенека утверждал, что необходимо развивать самостоятельную личность. Ж.Ж. Руссо целью обучения признавал научить учащихся приобретать знания в случае необходимости, а не получать готовые. Они ставили основной задачей учебного процесса развитие активности ученика. М. Монтель (1533-1592) был сторонником активной деятельности ученика в учебном процессе. Он считал, что ученик должен больше говорить, а учитель должен больше слушать. Он хотел научить учеников исследовать окружающий мир самостоятельно, чтобы все проверялось, а не просто усваивали [1].

По мнению Г.П. Щедровицкого, активные методы обучения — это те методы, которые позволяют обучающимся в более короткие сроки и с наименьшими усилиями овладеть необходимыми знаниями и умениями за счет сознательного формирования у обучающихся мотивации к учению.

А.М. Смолкин утверждает, что данные методы — это способы активизации учебно-познавательной деятельности учеников, способствующие их активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения учебным материалом.

Согласно мнению А.П. Панфиловой, к активным методам обучения относятся интенсивные интерактивные технологии (игры, тренинги, кейсы, проекты и некоторые другие).

По мнению В.Н. Кругликова, активное обучение представляет собой такую организацию и ведение учебного процесса, которая направлена на всемерную активизацию учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством широкого, желательного комплексного, использования как педагогических (дидактических), так и организационно-управленческих средств.

Ю.Н. Емельянов определяет активные методы обучения, как методы, которые используются для социально-психологического обучения и основывается на применении ряда социально-психологических феноменов.

А.А. Вербицкий под этими методами понимает «проблемные лекции, семинары-дискуссии, деловые игры и т.п.».

Активные методы обучения — это методы, побуждающие активизации мыслительной и практической деятельности в процессе изучения учебного материала.

Основными особенностями активных методов — стимулирование мыслительной деятельности. Причиной возникновения и внедрения активных методов обучения связаны с появлением новых задач перед обучением: дать учащимся не только готовые знания, но и сформировать познавательные интересы, развить умения творческого мышления, умения и навыки самостоятельного поиска информации, умственного труда. Появление этих новых задач обусловлено стремительным ростом информации. Если раньше полученные знания были актуальны в течение всей жизни, то сегодня необходимо регулярно их обновлять, а достичь этого можно путем самообразования, что требует высокой познавательной активности. Под познавательной активностью понимается процесс познания, желание учеников к учению, выполнение общих и индивидуальных заданий, интерес к работе преподавателя и других учащихся.

Познавательная активность и познавательная самостоятельность — качества, характеризующие интеллектуальные способности учащихся к учению. Как и другие способности, они проявляются и развиваются в деятельности. К числу наиболее часто применяемых в практике преподавания истории, можно отнести такие активные методы, как метод круглого стола, метод анализа конкретных ситуаций, метод деловой (ролевой) игры, метод мозговой атаки, семинар-дискуссия.

Еще один метод — это погружение в историю. Он предполагает непосредственное соприкосновение учащихся с традициями, обычаями, документами изучаемого периода истории. Использование данного метода заметно активизирует познавательный интерес учащихся. Благодаря погружению создается целостная картина какого-либо этапа, эпохи или периода.

Проблемное обучение — такая форма, в которой процесс познания учащихся приближается к поисковой, исследовательской деятельности. Успешность проблемного обучения обеспечивается совместными усилиями преподавателя и обучаемых. Основная задача педагога — не столько передать информацию, сколько приобщить слушателей к объективным противоречиям развития научного знания и способам их разрешения. В сотрудничестве с преподавателем учащиеся «открывают» для себя новые знания, постигают теоретические особенности отдельной науки.

Логика проблемного обучения принципиально отлична от логики информационного обучения. Если в информационном обучении содержание вносится как известный, подлежащий лишь запоминанию материал, то при проблемном обучении новое знание вводится как неизвестное для учащихся. Функция учащихся — не просто переработать информацию, а активно включиться в открытие неизвестного для себя знания.

«Круглый стол» — это один из активных методов обучения, организующая познавательную деятельность учащихся, способствуя закрепить полученные знания, получить недостающую информацию. При использовании этого метода происходит не только активный обмен знаниями, но и у учеников формируются умения излагать мысли, вести дискуссии, отстаивать свои убеждения. Вместе с тем происходит закрепление полученной информации, а также постановка проблем для обсуждения.

«Case-study», или анализ конкретных ситуаций — один эффективных методов и часто применяемых методов обучения. Данный метод позволяет развить способность анализировать различного вида задачи. Учащимся необходимо определить наличие проблемы и ее суть, высказать свое мнение.

«Мозговой штурм» (brainstorming, мозговая атака) — это АМО, в котором ученики выдвигают самые различные идеи решения учебной задачи. Главной целью этого

метода — организация коллективной мыслительной деятельности по поиску нетрадиционных путей решения проблем.

«Деловая игра» («ролевая игра») — это метод активного обучения, при котором учащиеся в основном рассматривают процесс принятия решения. Методическая цель деловой игры — тренировка навыков в принятии решения.

Семинар-дискуссия формируется как процесс коллективного обсуждения определенной проблемы и поиска ее решения. В ходе семинара формируется практический опыт совместного участия в обсуждении и решении различных проблем. На семинаре-дискуссии учащиеся учатся выражать свои мысли в докладах и выступлениях, аргументировать, отстаивать свою точку зрения, опровергать ошибочные позиции. В процессе у учащегося есть возможность построить собственную деятельность, обуславливающую высокий уровень его интеллектуальной активности, включенности в учебный процесс [2].

Условно АМО можно объединить в два крупных блока:

- а) дискуссионные методы (семинар-дискуссия, мозговой штурм, метод инцидента и т.д.)
- б) игровые методы (деловые игры, ролевые игры и т.д.)

Ю.Н. Емельянов считает, что дискуссионные методы решают следующие задачи:

- обучать анализу реальных ситуаций,
- отделять важное от второстепенного и формулировать проблемы;
- прививать умения слушать и взаимодействовать с преподавателями и товарищами.

Использование разнообразных видов игр сокращает время накопления опыта, развивает предусмотрительность, обобщает уже полученные знания. Также формируется умение управлять стилем своего поведения за счет понимания того как он выглядит перед окружающими, развивают личностные качества.

Таким образом, применение активных методов обучения на уроках истории способствует эффективному развитию ключевых компетенций, которые связаны с поиском и применением исторической информации. Учебный процесс перестает носить репродуктивный характер и превращается в произвольную внутренне детерминированную деятельность учащихся по наработке и преобразованию собственного опыта и компетентности. При использовании активных методов обучения ученики превращаются в активного участника образовательного процесса.

Литература:

1. Ипатова Л.О. Активные методы обучения, как важный фактор активизации учебного процесса в высшей школе [Электронный ресурс] // ФЭН-НАУКА. – 2012. – № 12 (15). – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/aktivnye-metody-obucheniya-kak-vazhnyy-faktor-aktivizatsii-uchebnogo-protsessav-vysshey-shkole>.
2. Брылеева Б. Ю. Активные и интерактивные формы организации деятельности на уроках истории
3. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. — М.: Высшая школа, 1991.
4. Анцибор М.М. Активные формы и методы обучения. Тула: ТГУ, 2007.
5. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Л., 1985.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Рахымбекова Айтолқын

Ғылыми жетекші – Кусаинова Г.Т., педагогика психология магистрі

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Rakymbekovaaa.02@gmail.com

Жасөспірімдерге қатысты көптеген іргелі зерттеулер, гипотезалар мен теориялар бар. Сонымен, А.С. Жаспаев жеке тұлғаның дамуындағы жасөспірім кезең адамзат тарихындағы романтизм дәуіріне сәйкес келеді, ол оның мазмұнын өзін-өзі тану дағдарысы - деп сипаттайды, оны жеңе отырып, жеке тұлға сезімін алады. Жасөспірімнің нақты әлеуметтік белсенділігі ересектердің мінез-құлқының нормаларын, құндылықтары мен үлгілерін игеруге үлкен сезімталдықтан тұрады, бұл оның мүдделерінің жаңа бағыттарын анықтайды. Ал К.Н. Әмірбай жасөспірімнің әр кезеңінде өзіндік бағалауды дамытудың 3 кезеңін анықтады:

1. Өзіңізді қабылдау. Теріс белгілер мен мінез-құлық формаларын бағалаудағы басымдық. Жасөспірімдердің сипаттамалары теріс эмоционалды тонмен сипатталады.

2. Тануды іздеу. Өзін-өзі жалпы қабылдаумен қатар, жасөспірімнің өзгелердің, ең алдымен құрдастарының бағалауына байланысты өзіне ситуациялық-теріс қатынасы сақталады. Бұл өзін-өзі бағалау қажеттілігін, жеке тұлға ретінде өзіне деген жалпы оң көзқарасты өзектендірумен қатар жүреді.

3. Тұлғаның түпкілікті қалыптасуы. Қазіргі уақытта жасөспірімнің өзіне деген көзқарасын анықтайтын жедел өзіндік бағалау бар. Ол өзінің жеке ерекшеліктерін, мінез-құлық формаларын оның жеке басының идеалды формасы ретінде әрекет ететін белгілі бір нормалармен салыстыруға негізделген.

Мысал келтіре отырып, автор өзіндік бағалау деңгейіне байланысты жасөспірімдердің келесі жеке сипаттамаларын атап өтеді:

- жеткілікті өзін-өзі бағалауы бар жасөспірімдер - қызығушылықтардың үлкен ауқымы бар, белсенділік әртүрлі іс-әрекеттерге және қарым-қатынас процесінде өзгелерді білуге бағытталған тұлғааралық байланыстарға бағытталған;

- өзін-өзі бағалауы төмен жасөспірімдер - депрессиялық үрдістерге бейім;

- жоғары өзін-өзі бағалауы бар жасөспірімдер - қызмет түрлерінде шектеулі және мазмұнды емес қарым-қатынасқа үлкен көңіл бөледі.

Өзіндік бағалаудың мәселелері әсіресе жасөспірімдерде өткір, өйткені бұл кезең қайшылықтарға толы. Дәл сол кезде айтарлықтай физикалық өзгерістер орын алады, жыныстық жетілу басталады, ересектер сезімі пайда болады, құндылықтар жүйесі қалыптасады. Жасөспірімдердік өзін-өзі бағалау деңгейі оның болашақ жетістіктеріне тікелей әсер етеді. Жасөспірімнің өміріндегі күрт өзгерістерге байланысты психикаға жүктеме артады, бұл оны осал етеді және нәтижесінде өзіндік бағалаудың төмен немесе жоғары деңгейінің қалыптасуына әкелуі мүмкін. Әрине, өзін-өзі бағалау жеке тұлғаның маңызды бөлігі болып табылады және адамның жасына байланысты өзгерістерге ұшырайды. Табысты әлеуметтену, білім алу және жеке тұлғаның сәтті дамуы үшін жасөспірімдердің өзіндік бағалауын түсіну және түзету маңызды, өйткені бұл жасөспірімнің психологиялық жайлылығына да, оның мінез-құлқына да әсер етеді. Мысалы, өзін-өзі бағалауы төмен жасөспірім өзін құрдастар тобында орнықтыру үшін агрессияны көрсетуі мүмкін. Сондай-ақ, өзін-өзі бағалауы төмен жасөспірімдер топтың әсеріне, атап айтқанда, теріс әсер етеді. Көбінесе жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы ішкі қарама-қайшылыққа айналады: саналы түрде ол өзін маңызды, тіпті ерекше адам ретінде қабылдайды, қабілеттеріне сенеді және өзін басқа адамдардан жоғары қояды. Сонымен

қатар, оның ішінде санасына жол бермеуге тырысатын күмән бар. Бірақ бұл өзіндік бағалаудағы белгісіздік тәжірибесі, депрессия, жаман көңіл-күй, белсенділіктің төмендеуі туралы. Жасөспірім бұл жағдайлардың себебін түсінбейді, бірақ олар өздерінің сезімін («осалдығы»), дәрежелігін, айналасындағы ересектермен жиі қақтығыстардан көрінеді. Дегенмен, жасөспірімнің дамуының әр жас кезеңіне, оның ішінде жасөспірімге тән психологиялық ерекшеліктердің болуын жоққа шығару қателік болар еді.

Жасөспірімнің өміріндегі өзін-өзі бағалаудың рөлі едәуір артады, сыртқы бағалаудан өзін-өзі бағалауға қайта бағдарлау басталады. Өзін-өзі бағалаудың мазмұны күрделене түседі. Жасөспірімдерде өзін-өзі бағалаудың эмоционалды компонентінің дамуында айқын қарқындар байқалады; өзіне деген эмоционалды-құндылық қатынасы жасөспірімнің ішкі өмірінің жетекші тәжірибесіне айналады.

Жасөспірім өзін жеке тұлға ретінде, кез-келген қасиетке ие тұлға ретінде тани бастайды. Өзі туралы білім жалпыланады, жасөспірім өзінің қызметін, қоғаммен қарым-қатынасының ерекшеліктерін біледі. Осы кезеңде балалық шақтан ересек жасқа ауысу жүреді. Тәуелсіздігі артады, сондықтан жасөспірім өзін жаңа жолмен көреді, ол өзін түсінуге тырысады. Жасөспірімнің ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасы күрделене түседі, олар осы кезеңде жасөспірім үшін өте маңызды рөл атқарады. Жасөспірімнің өзін-өзі бағалауы ол туралы құрдастарының пікіріне, олардың қарым-қатынастарының сипатына байланысты, ол олардан мақұлдау мен қолдау іздейді. Осыған байланысты, жасөспірімдер көбінесе оларға тән емес әрекеттерді жасайды, бірақ олар жолдастарынан мақұлдау үшін оларды жасайды. Сондықтан жасөспірім ересектерден тәуелсіздік алуға қанша тырысса да, ол әлі де олардың көмегіне мұқтаж. Ересектер жасөспірімге не істеу керектігін, осы немесе басқа мәселені қалай шешу керектігін көрсетуі керек. Өзін-өзі бағалауы төмен жасөспірімдер депрессиялық үрдістерге бейім. Сонымен қатар, кейбір зерттеулер төмен өзін-өзі бағалаудың депрессиялық реакциялардан бұрын болатындығын, ал басқалары депрессиялық әсер алдымен өзіндік төмен бағалауға енетінін анықтады.

Осылайша, жасөспірім алкогольді ішуі немесе темекі шегуді бастауы мүмкін, ол қарым-қатынас жасайтын құрдастарының мойындауына ие болады. Екінші жағынан, өзін-өзі жоғары бағалайтын жасөспірім өзін қоршаған ортада (мектеп, отбасы, достар) ыңғайсыз сезінуі мүмкін. Ішкі ыңғайсыздық жиі қақтығыстарда, шамадан тыс шағымдарда, негізсіз құқық бұзушылықтарда, девиантты мінез-құлықта көрінуі мүмкін. Өзіндік бағалауды дамыту жасөспірімдер дағдарысының басты нүктесі болып табылады. Ол жасөспірімнің тұлғалық өзін-өзі анықтаумен аяқталады.

Жасөспірім кезеңінің маңызды ерекшелігі оның өзіндік бағалау саласындағы түбегейлі өзгерістер болып табылады, олар жасөспірімнің тұлға ретінде кейінгі дамуы мен қалыптасуы үшін түбегейлі маңызды. Дәл осы кезеңде, Л.И. Божовичтың пікірінше, сана көптеген қарым-қатынас объектілерінен өтіп, өзін-өзі тану объектісіне айналады және мінез құрылымын аяқтап, оның тұтастығын қамтамасыз етеді, жалпы тұлғаның қалыптасуы мен тұрақтануына ықпал етеді. Жасөспірімде өзін-өзі бағалау стандарттарының өзіндік тәуелсіз жүйесі белсенді түрде дамиды, жасөспірім өзінің ерекшелігі мен бірегейлігін түсіне бастайды, оның санасында сыртқы бағалаудан ішкі бағалауға біртіндеп қайта бағытталады. Осылайша, бірте-бірте жасөспірім адамның мінез-құлқының одан әрі, саналы немесе бейсаналық құрылысына ықпал ететін өзіндік тұжырымдамасын қалыптастырады. Жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауын қалыптастыру негіздері:

- айналадағы бағалау;
- өз қызметінің нәтижелерін бағалау;
- өзі туралы нақты және идеалды идеялардың арақатынасы.

И.Ю. Кулагина жасөспірімнің өзіндік бағалауында қарсылыққа, жеңуге, ерік-жігерге, белгісізге, тәуекелге, батырлыққа деген ұмтылысы сияқты ерекшеліктері әсер

ететінін атап өтеді. Сондай-ақ, жасөспірім кезінде рефлексия дамиды және оның негізінде - өзін-өзі тануы. И.И. Чеснокова өзіндік бағалауды біздің өзіміз туралы пікіріміз ретінде сипаттайды. Жасөспірім өзі туралы төрт негізгі критерий бойынша бағалайды:

1. Танымдық құзіреттілік: мәселелерді шешу және мақсаттарға жету мүмкіндігі.
2. Әлеуметтік құзыреттілік: басқа адамдармен қарым-қатынасты сақтау мүмкіндігі.
3. Физикалық құзыреттілік.
4. Мінез-құлық кодексі.

Айта кету керек, өзіндік бағалау топтағы жасөспірімнің әлеуметтік мәртебесімен тығыз байланысты. Жасөспірім өзін қаншалықты сыни сезінеді және оның өзін-өзі бағалауы неғұрлым жоғары болса, топтағы әлеуметтік мәртебесі соғұрлым жоғары болады және керісінше. Өзін-өзі бағалау қоғамда қолдау табуы маңызды, әйтпесе бұл қоғамға қарсы мінез-құлық пен жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Егер біз жасөспірімнің өзара әрекеттесуінің барлық субъектілерінің әсерін қарастыратын болсақ, онда ата-аналардың әсерінің айтарлықтай төмендеуін және құрдастарының жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауына анықтамалық топ ретінде әсерін арттыруға болады. Жасөспірімнің өзін бағалаудағы нақты жаңалығы - бұл ата-аналық пікірді көрсету және одан кейінгі құрылым, ата-аналық бағалауға қатысты өз ұстанымын дамыту мүмкіндігі.

Осылайша, жасөспірімнің өзіндік бағалауы адамның ішкі компоненті болып табылады, ол адамның жетістіктерін талдау нәтижесі, сондай-ақ басқалардың пікірін көрсету. Бұл өзіндік бағалау жеке тұлғаның маңызды құрамдас бөлігі болып табылады: басқа адамдармен қарым-қатынас ерекшеліктері, жасөспірім қызметінің жетістігі, ішкі жайлылығының жағдайы оған байланысты. Сондықтан, жасөспірім үшін өзіндік бағалауы өте маңызды.

Әдебиеттер

1. Жаспаев А.С. Жасөспірім психологиясы. – Алматы, 2017. – 16 б.
2. Әмірбай К.Н. Өзін-өзі бағалау ерекшелігі. – Алматы: Талап, 2012. – 55 б.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. - М.: МПСИ, 2001. - 349 с.
4. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. - М.: Издательство РОУ, 2019. – 265 с.
5. Чеснокова И.И. Проблемы самосознания в психологии. - М., 2010. - 83 с.

ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Русакова Алёна

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау.

Alena.rusakova.1999@gmail.com

Краеведение считается относительно молодой наукой, но краеведческая деятельность вызывала интерес у ученых и исследователей задолго до нашей эры. Сыма Цянь - великий китайский историограф, занимался изучением не только истории родного государства, но и исследовал жизнь и быт народов Центральной Азии и других регионов, а также географические особенности отдельных областей. Ценные исследовательские труды для краеведения нашей страны оставили ученые: Евгений Михаэлис, Шокан Уалиханов, Александр Букетов - работы этих исследователей, являлись и являются ценной основой для работ историков, географов, этнографов и многих других исследователей по сей день [1]. Сам термин краеведение вошел в обиход и получил известность лишь в начале XX века, его

ввел русский педагог Уланов Василий Яковлевич впервые он был использован в книге «Опыт методики истории в начальной школе», вышедшей в 1914 году [2]. Сущность краеведения заключается в исследовательской деятельности многих гуманитарных наук, направленных на всестороннее исследование края и его характеристик. Рассматриваемая наука в своей работе использует комплекс дисциплин, которые в свою очередь определяют направления научной деятельности. Краеведение имеет виды, формы и методы исследования. Организационные формы краеведческого движения включают в себя следующие основные направления: учебное, государственное и общественное краеведение. Характеристиками учебного-школьного краеведения являются: программная форма работы, которая предусматривает включения в процесс всех участников образовательной программы, исследовательская деятельность педагогов и учеников. Внеклассная или внепрограммная форма работы краеведческой деятельности, подразумевает работы различного типа краеведческих, исторических, географических клубов и кружков. Следующей организационной формой краеведческой деятельности является государственное краеведение. Государственное краеведение - занимается исследовательской деятельностью национальных библиотек, краеведческих музеев, архивов и отдельных государственных территорий. Общественная форма включает работу государственных и частных общественных организаций - добровольные сообщества, охотников, кружков и товариществ, занимаются изучением топонимики, местных исторических памятников и музеев. Работа организационных форм обусловлена рядом задач, которое можно сгруппировать и отнести к общим задачам всех направлений и видов краеведческой науки. Рассмотрим три основные задачи: первая - изучение и сбор источников (литературных, археологических, устных вещественных); вторая задача - отбор, обработка и накопление выбранного материала для дальнейшей исследовательской деятельности; третья задача - использование выбранного материала и фиксирование его в научных работах, учебниках, пособиях и т.д.

Включение материалов исторического краеведения в программу исторического образования дает толчок для более прогрессивного обучения и лучшего усвоения заданного материала. Разнообразие методов обучения и использование краеведческого компонента вызывает устойчивый интерес у учащихся. Все, что касается нас лично всегда кажется более интересным и увлекательным. Так использования знаний о местности, в которой проживает ученик или изучение собственной родословной затягивает в процесс обучения, так как интерес возникшей из личных побуждений откладывает информацию в долговременную память и усваивается намного легче, нежели при появлении искусственного интереса [3].

История нашей страны очень богата и разнообразна и наличие исторических памятников тому доказательство. На уроках истории при рассмотрении тем периода бронзового и железного века, источниками и вдохновляющими аспектами в изучении этих периодов могут служить археологические памятники, музейные экспонаты и архивные материалы. Поход в музей или экскурсия на место раскопок продемонстрируют учащимся, значимость археологических источников для исторической науки и пробудит в учениках интерес для дальнейшего самостоятельного изучения этих периодов. Наглядность является закрепляющим фактором в запоминании и понимании тем. Для изучения тем по периодам средневековья, так же можно обратиться к краеведческой работе музеев и архивным материалам. Рассказать и показать учащимся, что это место, в котором они проживают, богато историческим наследием – это и является основополагающим в патриотическом воспитании. Знать историю и видеть плоды исторического краеведения являются ценностью для нас. Патриотизм - не проявляется в словах любви о родине, патриотизм определяется знанием и интересом к истории родного края. Главная задача для педагога в

применение исторического краеведения - дать ученику возможность прикоснуться к истории родного края, что и является вспомогательным фактором в патриотическом воспитании [4].

Весь урок целиком невозможно построить на наглядности или применении краеведческого материала, но использование знаний о данном регионе не может не вызывать интерес учеников, по этой причине использование краеведческого материала важно и нужно. Для деревенских школ проблематично вывоз на экскурсию в архив или музей учеников в рамках темы по предмету история. Но на сегодняшний день мы шагнули вперед в развитие технологий и проблем в использование краеведческого материала не может быть. Интернет является огромной базой мировых знаний и правильное применение этого ресурса поможет в применении новых методов на уроке. Если взять в пример Акмолинскую область, музеи нашего региона ведут в социальных сетях прямые эфиры и репортажи. Использование виртуального музея, как наглядного примера исторического краеведения, будет эффективным источником для получения вдохновения у учащихся. В рамках изучения истории можно отметить, что при планировании стратегий военных действий и составления тактики ведения боя, нашим предкам помогало знание особенностей местности. В рамках изучения данных тем, можно использовать краеведческие данные в целях получения более успешного результата и в проявлении патриотического интереса у учащихся.

В статье Елбасы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» четко описаны направления в развитии патриотического воспитания. Стратегические перспективы и новые направления деятельности в программе Елбасы основаны на таких принципах, как «Национальный кодекс, конкурентоспособность, практика, идентичность, почитание знаний, эволюционное развитие, открытость сознания» [5]. На протяжении веков наши предки использовали природные ресурсы для сохранения наиболее практичной и экономически уникальной среды обитания, плодородия земли и правильного образа жизни. Весьма важно четкое понимание национальных интересов и личных ресурсов, их бережное использование, что способствует развитию навыков планирования своего будущего. Интерес и изучение истории родного края не потеряет актуальности никогда, так как на этом строятся важнейшие аспекты патриотического и культурного воспитания.

Таким образом, применение теоретической основы и практической работы исторического краеведения на уроках истории является важным и эффективным компонентом образовательной деятельности. История является многогранной наукой и использование исторического краеведения, как компонента школьного образования можно отнести к обязательным методам изучения данной науки.

Литература:

1. Ахметова, С. Ш. Историческое краеведение в Казахстане / С.Ш. Ахметова.— А. Казахстан , 1982. – 168 с.
2. Опыт методики истории в начальной школе / В.Я. Уланов. - 2- изд. – Москва. 1917. - 319 с.
3. Кульжанова Г.К. Патриотическое воспитание казахстанской молодежи: проблемы и перспективы // Вестник КазНПУ – Алматы: 2012
4. Политика и общество // Круглый стол в Мажилисе: развитие и укрепление патриотизма молодежи Казахстана через призму образовательной системы Жигер Байтелесов, Пресс-служба Аппарата Мажилиса Парламента РК, 21 апреля 2009.
5. Назарбаев Н. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 года.
https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АРАСЫНДАҒЫ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ – ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ МЕН АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Сайпилова Айдын

Ғылыми жетекші – Кусаинова Г.Т., педагогика психология магистрі

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

aidyn.saipilova@mail.ru

Егеменді еліміздің қазіргі даму кезеңінде, қоғамның барлық сала бойынша өзгерістермен яғни, экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастардың ерекшеліктерімен айқындалады. Қазіргі уақыттағы жасөспірімдердің әлеуметтік жағдайға бейімделуіне, мінез-құлықтарының қалыпқа келуіне, тұлға ретінде дамуына әсерін тигізетін тиімді жолдарын көрсету, анықтау да басты жағдайлардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының “Білім туралы заңында” , “Қазақстан Республикасы азаматтарының жаңа әлеуметтік мінез- құлқын қалыптастыру”, “Қазақстан Республикасы мәдени-этникалық білім беру”, “Білім мазмұнын гуманитарландыру” тұжырымдамаларында білім беру жүйесінде жаңа рухани-мәдени құндылықтарды игеруге, ұлттық сананың қалыптасып өсуіне жағдай жасау, кәсіби білім берудің сапасын көтеруге кең жол ашу талап етіледі. Девиантты мінез-құлықтың қандай да түрі, формасы болсын, олар бір-бірімен тығыз байланысты. Агрессивтілік, есірткіні қолдану, маскүнемдік, жалпы заңға қарсы мінез-құлықтың барлығы бір блокта белгіленеді. Сонымен қоса жасөспірімдердің бір девиантты іске еліктеуі оның басқа да түрлеріне араласу деңгейін жоғарылатыды. Қазіргі кезде жеткіншек тәрбиесін қадағалау педагогикалық мәселе болып отыр. Отбасыда өз баласын қандай етіп тәрбиелеуді ата-ана өздері алдын-ала белгілейді. Отбасы тәрбиесінде қолданатын әдістер де өзгеше екені белгілі. Онда жеткіншектің аз да болса өзіндік өмірлік тәжірибесі, әдет және дағдылары, құмарлығы мен қызығулары қалыптасып, ескертіледі. Ақпарат алмасудың әлемдік ауқымда дамуы, қоғамдық мәдениеттің жаңа деңгейге көтерілуі, өмір салтының өзгеруі тағы басқа отбасы тәрбиесіне оның құрылымы, қарым-қатынасының сипатына әсерін тигізіп отыр.

Девиантты деп қылмыстық немесе құқыққа қарсы әрекеттерге бейімділікпен сипатталатын мінез-құлықты атайды. Жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлық - педагогикалық психологиядағы ең күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Бұл мәселенің шынайы қиындығы қазіргі қоғам дамуы кезінде кең ауқымда таралып отыр. Жасөспірімнің психикалық дамуындағы онтогенез кезеңінде олар түсіністікті қажет етеді, сонымен бірге үлкендер тарапынан дұрыс психологиялық қолдау күтеді. Жасөспірім мінез - құлқындағы ауытқушылықты түрлі деңгейде көрсетуі мүмкін. Бұл оның жеке ерекшеліктері мінез акцентуациясы, темперамент қасиеті, психикалық ауруларымен ауыруы, эмоционалды ерік сферасының бұзылысы және отбасындағы жағымсыз процестерге яғни, бала тәрбиелеудегі жүйесіздік, маскүнемдік, ата-аналардың айырылысуы, сонымен қатар мектептегі қиындықтар, оқушыға деген жағымсыз қарым-қатынас, мұғалімдермен конфликтіге келу, оқушылар ұжымымен келіспеушілігіне байланысты дамып отырады.

Девиантты мінез-құлықты көбіне жасөспірімдер арасында кездестіреміз. Себебі жасөспірімдік кезең - ең қиын, әр түрлі бұзақылықтардың пайда болатын және сонымен қатар достық нормаларды игеруіне сәтті кезең болып табылады.

Жасөспірімге тән қасиеттер - өзіндік тәуелсіздік, дербестік, басқаға бағынышты болмау болып табылады. Сол себептен, өзінің күш-қуатын, жеке басының мән-мағынасын түсінуге ұмтылады. Оны ұғынуға мүмкіндіктерді мектептегі оқу-тәрбие мен еңбек процесіне қатынасуларынан байқалады. Себебі, девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер типтік

ерекшеліктеріне байланысты тіршілік қиыншылықтарына кезігіп, оны жеңіп шығуға ішкі жай-күйі жол таба алмай әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қорғалынбайды.

Жасөспірімдердің мазасыздығы мен агрессивтілігі, яғни девианттылығы бүгінгі күнге дейін зерттелуде. Осы кезеңде жасөспірімтерде конфликтілік, тәртіпсіздік, өз-өзін ұстай алмаушылықтың тым жоғарылауы байқалады. Жасөспірімдер өзімен деңгейлес құрдастарымен қарым-қатынас жасауда, қажетті тәжірибені меңгермеу салдарынан, оған артылған жауапкершіліктен қорқып, қобалжып, мазасызданады.

Жасөспірімдердің ауытқу себептері тәрбие жағдайына, физикалық даму ерекшеліктеріне және әлеуметтік ортаға байланысты. Жасөспірім өз денесін бағалайды, оның әлеуметтік маңызы мен құндылығын жасай отырып, нормадан, физикалық артықшылығынан немесе нашарлығын анықтайды. Бала физикалық әлсіздікке қатысты пассивті қарым-қатынаста болуы немесе кемшіліктерді өтеуді қалауы немесе дене жаттығулары арқылы оларды жоюға тырысуы мүмкін.

Жеке тұлғаның мінез-құлқын қалыптастыру, дағдарыстардың алдын алу үшін келесі мәселелерді ескерген жөн, яғни саналы көзқарасын, ізгілікті қарым-қатынас орнатуда, жүйелі іс-әрекет жасауға мүмкіндік беру. Мінез-құлық дағдарысын психологиялық көзқарас тұрғысынан қарастыратын болсам, кез-келген жеке адам басқа адамдармен олардың ой-пікірімен, бағдарымен, жағымды эмоцияны сезінген кезде жүріс-тұрыста ауытқушылықтар болмайтындығы сөзсіз.

Бір нәрсені өзгертуге қарағанда, алдын алуды әлдеқайда жеңілдетеді, бірақ біздің қоғамымыз ауытқуларды болдырмау үшін әлі де жеткілікті шаралар қабылдамайды. Девиантты мінез-құлықтың алдын алу тәуекел факторларын бақылауды қамтуы керек. Әдетте девиантты мінез-құлықтың алғышарттары отбасында жасырылады. Отбасы балаға негізгі, іргелі құндылықтарды, мінез-құлық стереотиптерін, нормаларын береді. Отбасында баланың психикасының эмоционалдық саласы қалыптасады, бірақ үйдегі білім ақауларын түзету өте қиын. Қазіргі уақытта ата-ана мен балалардың ортақ істері азая бастады, яғни бала жеткілікті ата-ана қамқорлығын алмайды.

Отто Рюленің пайымдауынша «аштық» тек адамның ағзасына ғана әсер етіп қоймайды, сонымен қатар оның моралдық тұрақтылығына да әсер етеді. Яғни аштықтың нәтижесінде физикалық және моралдық тұрғыдан құлдыраған адам тұлғасын елестету өте қиын. Материалдық жағынан қамтамасыз етілмеу адамдарды ессіздендіреді, ұят деген сезімнің жоғалуына итермелейді, ар мен адамдық сезімнің жоғалуына әкеледі. Американдық ғалым Гербарт Антекер: “Кедей адамдар белгілі себептерге байланысты катігездік жасауға бейім болады” – деген. Бала отбасында материалдық, моралдық тұрғыдан жеткілікті мөлшерде қамтамасыз етілмесе, заң бұзушылыққа, жаман қасиеттер мен әдеттерді бойында қалыптасуы мүмкін. Сонымен жоқшылық адамдағы адами қасиеттердің жоғалуына әкеп соғады, сондықтан материалдық жағдайды жақсартуға әрекет ету керек. Көптеген ғалымдардың дәлелдеулеріне қарағанда қазіргі жастардың ең бір кемшілігі олар алдына саналы мақсат қойып, кездескен қиындықтарды жеңіп оған жетуге ұмтылмайды. Шынында да экономикалық және руханилық факторларды тұтас байланыстыра қарастырған жөн деп есептеймін.

Девиантты мінез-құлыққа қатысты мәселелер үнемі ғалымдардың назарында болды. Дәлірек айтатын болсам, Ресейлік педагогиканың классиктері П.П. Блонский, Л.С. Выготский, А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинский секілді ғалымдардың, психология саласында Б.Г. Ананьев, С.А. Беличева, А.С. Белкин, В.Г. Бочарова,

А.Д. Гонеев, В.Т. Лисовский және тағы да басқа көрнекті ғалымдардың еңбектерінде көруге болады. Жеткіншектің мінез-құлқындағы ауытқулар көбіне туа пайда болмайды, олар физиологиялық ауытқулардан емес, отбасындағы және мектептегі дұрыс тәрбие бермеуден пайда болады. Бала мінезін тәрбиелеудің сан қырлы жолдары бар. Кейбір мектеп мұғалімдері «қиын» балаларға теріс көзбен қарайды. Олардың мұндай балалармен жұмысы келеңсіз, стимуляция әдісімен бүкіл сынып алдында жүйке жұқартатын әңгіме, жазалау тағы да басқа түрде жүзеге асады. Әдетте, бұл әрекеттің барлығы оң нәтиже бермейді, керісінше қиын жеткіншектердің мұғалімге, мектепке кектенуі күшейе түседі және қарсы келуіне әкеліп соқтырады.

Отбасы – Бала – Мектеп. Бұлар – бір-бірінен ажырамас үштік одақ болып табылады. Негізінен ата-ана тарапынан, мектеп қабырғасынан жылылық сезінбеген жасөспірімдер өмірде өзін ешкімге қажетсізбін деп есептеп, уайымға шалдығады. Бала үшін ата-анасынан артық адам жоқ. Баланың бас ұстазы – ата-анасы болып табылады. Әрбір ата-ана өз перзентін мәдениетті, адамгершілігі мол, білімді, ата-салтын, ана тілін қастерлейтін ұлтжанды адам етіп тәрбиелеу ата-аналық міндеті деп түсінуі керек.

Дана халқымыз “Аурудың алдын ал” демекші кез-келген мәселені пайда болмай тұрып жойған жөн. Дегенмен, қиын оқушының өзі де бұзылған бала емес екендігін сезінуі керек. Жеткіншектік жаста адамның мінез-құлқы және басқа да жеке басының негіздері қалыптасады. Міне, осы кезеңде жеткіншектермен жасалатын тәрбие жұмысында кемшіліктер айқын көріне бастайды. Жеткіншек шақ кезеңінде балалармен көптеген психологиялық тренингтер өткізген жөн деп ойлаймын. Себебі тренинг балалар, жасөспірімдер үшін өте тиімді. Тренинг адам бойында қалыптасқан мінез-құлық пен іс-әрекеттерді басқару модельдерін қайтадан қалыптастыру тәсілі ретінде қолданылады және тренингке ұйымның жоспарлы белсенділігін арттыра түсу үшін оның мүшелерінің кәсіби білімі мен қабілеттілігін көтеруге бағытталған, сондай-ақ тренингті жеке тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын ұйымның мақсаты мен іс-әрекеттерінің талаптарымен сәйкес тәсілдерге сай өзгертудің бір бөлшегі деп қарастыруға болады. Жалпы тренинг балалардың жаңа ортаға енуіне, құрбы-құрдастарымен жақсы қарым-қатынас жасауына көмектеседі. Л.А.Петровская әлеуметтік-психологиялық тренингті «өзара қатынастағы білімді, әлеуметтік белгілеулерді, қабілеттілік пен тәжірибені дамытуға бағытталған әсер ету құралы», «қарым-қатынаста жетіктілікті дамыту құралы», «психологиялық әсер ету құралы» ретінде қарастырады. Тренингте өзгеріс, нәтиже бірден көрінеді. Осы міндеттерді шешу кезінде ұйымдастырылатын тренинг теңдігі түрлері де ерекшеленеді. Рольдік тренинг, видеотренинг, қарым-қатынас тренингі, іскерлік қарым-қатынас тренингі, мәдениетаралық өзара әрекет және тағы да басқа тренингтер. Тренингтер белгілі бір ортадағы мәселелер мен қиындықтарды түзету, өзін-өзі шығармашылық тұрғыда дамытуға, тұлғаның әлеуметтік ортада өзіндік реттелуіне мүмкіндік болатын қажетті жағдайды туғызуға көмектеседі. Егер жасөспірімдермен мектепте, отбасында, жалпы қоғамда ағартушылық, танымдық жұмыстар жиі-жиі жүргізілсе, онда жасөспірімдерде қоғамдағы жат қылықтарға яғни девиантты мінез-құлықтарға деген өзіндік түсінік қалыптасып, қоғамға тиімді және өздеріне пайдалы әлеуметтік жұмыстармен немесе спортпен, сонымен қатар өздерінің қызығушылықтарымен айналысар еді. Осылайша девиантты мінез-құлықты жастар, жасөспірімдер арасында таралудың алдын ала аламыз.

Еліміздің нарықтық қатынастар кезеңінде болашақта бүкіл әлемдік өркениет аренасында өз орны бар мемлекет деңгейінде дамуы халқымыздың ұлттық менталитетінің болмысына әсіресе жаңа жас ұрпақтың тәлім-тәрбиесіне тікелей байланысты. «Тәрбие - тал бесіктен» демекші, тәрбиені бала кішкентай кезінен бастап дұрыс беру қажет. Яғни ата-анасының қамқорлығын сезініп, ата-ана өз балаларына үлгі ретінде болуы керек деп ойлаймын. Сонымен қатар баланы кішкентай кезінен бастап өзіне жақын сала немесе іске қарай бағыттап, уақыт өте келе дамуына жағдай жасау керек. Бүгінгі таңда ұлттық болмысымызға кереғар, келеңсіз құбылыстардың балалар арасында кең етек алуы жас ұрпаққа қажетті заман талабына сай тәлім-тәрбие жүйесін жаңартуға, ұстаздардың сонымен қатар ата-аналардың алдына аса маңызды міндеттер қояды. Бала тәрбиесіне, қоғамның белгілі мүшесі болуына тек ата-ана ғана емес, мұғалімдердің және де достарының, жалпы қоғамның да әсері өте үлкен. Болашақ жастардың қолында!

ӘДЕБИЕТТЕР :

1. Кле М. Психология подростка. М.Педагогика-1991.- С. 36.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4. Детская психология.-М.1984.- С.256.
3. Смелзер.Н. Социология. Пер. с англ. – М: Феникс, 1994. - С. 294.
4. Беличева С. Дети и семьи группы риска как объекты социальной профилактики. М., 1993.- С. 22.
5. Отто Рюле. Хлеб для шести миллиардов. – М, “Прогресс”. 1965. - С5.
6. <https://kk.psichiatria.org/deviantty-minez/>
7. А.Т. Ақажанова Девиантология-2009ж

ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сарман Береке

Ғылыми жетекші – Кусаинова Г.Т., педагогика психология магистрі

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Sarman.bereke01@gmail.com

Қазіргі уақытта дарындылық және дарынды балаларды тәрбиелеу мәселесі өзекті бола түсуде. Ең алдымен, қоғамның ерекше шығармашылық адамға деген қажеттілігімен байланысты. Қазіргі ортаның белгісіздігі адамның жоғары белсенділігін ғана емес, сонымен қатар оның дағдыларын, мінез-құлық қабілеттерін қоғам талап етеді. Сондықтан қоғамның басты міндеті-балаларды тәрбиелеу және олардың айналасына дұрыс бағыт бағдар беру. Дарындылық-бұл баланың қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейі, ол танымдық мотивациямен бірге ұзақ жылдар бойы үнемі дамып отырды.Дарынды бала деп біз өз құрдастарының қасында бірден көзге түсетін,ашық, барлық істерге белсенді қатысатын, шығармашылыққа, спортқа,ғылым-білімге қабілеті бар баланы айтамыз.

Дарынды және талантты балаларды анықтау, тәрбиелеу және оқыту білім беру жүйесін жетілдірудің басты міндеттерінің бірі болып саналады. Алайда, мұғалімдердің

мінез-құлқы мен ойлауындағы стандартты емес балалармен жұмыс істеуге дайындығының жеткіліксіз психологиялық деңгейі олардың жеке қасиеттерін және олардың барлық іс-әрекеттерін дұрыс бағаламауға әкеледі. Көбінесе дарынды баланың шығармашылық ойлауы нормадан ауытқу немесе негативизм ретінде қарастырылады. Көптеген елдерде жүргізілген тәжірибелерге байланысты білім беру жүйесін қайта құру, мұғалімнің дарынды балаға деген көзқарасын өзгерту, оның таланттарын бұғаттайтын кедергілерді алып тастау қаншалықты қиын екенін көрсетті. Дарынды балалар өздерін өте талапшыл, көбінесе қазіргі уақытта мүмкін емес мақсаттар қояды, бұл эмоционалды бұзылуларға және мінез-құлықты тұрақсыздандыруға әкеледі. Мұндай балалар көбінесе қабілеттерін дамыту тұрғысынан тәжірибесі жеткіліксіз балаларға жатады. Мұндай балалардың осы және басқа да ерекшеліктері "мақұлдамаған" жағдайда олардың әлеуметтік мәртебесіне әсер етеді. Осыған байланысты осы ұстанымды өзгертуге қол жеткізу қажет, және, ең алдымен, бұл мұғалімдердің дайындығына байланысты. Дарынды бала-бұл белгілі бір қызмет түріндегі жарқын және кейде керемет жетістіктермен сипатталатын бала (немесе мұндай жетістіктерге ішкі қызығушылықтары бар) бала.

Балалардың дарындылығының пайда болуы мен оның мектепке дейінгі жастағы дамуын Л.А. Венгердің жетекшілігімен мектепке дейінгі тәрбие ғылыми-зерттеу институтының қабілеттер зертханасының қызметкерлері жүйелі түрде зерттей бастады. Бастапқы сәт ретінде баланың психикасының моделі қолданылды, оған сәйкес дарындылық ұғымы қабілет ұғымы арқылы ашылады. Дарындылық дегеніміз-баланың танымдық мотивациясымен бірге ұзақ өмір бойы тұрақты түрде көрінетін қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейі. Дарынды балалар-бұл құрдастарының ортасынан жоғары ақыл-ой дамуымен ерекшеленетін балалар, бұл табиғи бейімділіктің де, тәрбиенің де қолайлы жағдайларының нәтижесі (Ю.З. Гильбух).

Олар ерте жастан бастап өз құрдастарынан ерекшеленеді: олар аз ұйықтайды, ерте сөйлей бастайды, бай сөздік қоры бар, зейінділігі жоғары, қызығушылығы жоғары, есте сақтау қабілеті жақсы, мұндай балалар үш жасында бір уақытта бірнеше оқиғаны қадағалай алады. Екі-үш жасында олар өздерін қызықтыратын тапсырманы орындауға ұзақ уақыт бөле алады. Мұндай мінез-құлық осы жастағы қарапайым балаларға тән емес. Дарындылықтың мұндай ерте көріністері, әдетте, керемет бала бойындағы қабілеттерді көрсетеді. Жеке тұлға туралы мәліметтерге сүйене отырып, көптеген психологтар дамып келе жатқан тұлға мен дамып келе жатқан дарындылық ұғымдарын байланыстырады және осы ұғымдар арасындағы айқын байланысты көреді. Оянған дарындылық жеке тұлғаның қалыптасуына әсер етіп, жеке қасиеттерін дамыта алады. Тұлғаның қалыптасуы дарындылық көріністерімен күрделі және кейде қайшылықты қатынастарға түседі.

Дарынды балалармен жұмыс үш кезеңде жүргізілуі керек. I кезең-оқытудың бірінші кезеңінде-кез-келген іс-әрекеттегі жетістіктерін ескере отырып, дарынды балаларды анықтау. Олимпиадалық, түрлі конкурстық, шығармашылық жұмыстардың нәтижелері бойынша, сондай-ақ біздің мектептегі мұғалімдермен әңгімелесу барысында мектептің дарынды балаларының деректер банкі құрылды. II кезең-диагностикалық-бұл кезеңде баланың шығармашылық қабілеттері мен ерекшеліктерін жеке бағалау жүргізіледі. III кезең-баланың ерекше қабілеттерін қалыптастыру, тереңдету және дамыту кезеңі, сондай-ақ оның бейіндік бағыты. Дарынды балалармен жұмыс істеудің үшінші кезеңінде басты рөл мұғалімдерге беріледі, олардың міндеті - олардың қабілеттерін қалыптастыру және тереңдету.

Балалардың дарындылығы-күрделі және көп өлшемді құбылыс. Дарындылық мәселесіне қатысты көзқарастарды анықтауда көптеген тәсілдер бар. Әр түрлі дарындылығы бар балалармен жұмыс істеудің ерекше, ғылыми негізделген әдістері бар.

Балалық шақтағы дарындылықты адамның өмір жолының келесі кезеңдеріне қатысты психикалық даму әлеуеті ретінде қарастыруға болатындықтан, "дарынды бала" проблемасының күрделілігін ескеру қажет. Бұл көбінесе балалардың дарындылығының ерекшелігімен байланысты. Белгілі бір баланың дарындылығы көбінесе шартты сипаттама болып табылады. Баланың ең керемет қабілеттері оның болашақтағы жетістіктерінің тікелей және жеткілікті көрсеткіші емес. Балалық шақта көрінетін дарындылық белгілері, тіпті ең қолайлы көрінетін жағдайларда да, біртіндеп немесе өте тез жоғалып кетуі мүмкін екеніне көз жұмуға болмайды. Бұл жағдайды ескеру әсіресе дарынды балалармен практикалық жұмысты ұйымдастыруда өте маңызды.

Дарынды баланы қалай анықтауға болады:

Ерте даму. Көбінесе дарынды балалар басқаларға қарағанда сөйлеуді, оқуды және жазуды үйренеді.

Жақсы шоғырлану және есте сақтау. ...

Дамыған сөйлеу. ...

Мобильді ойлау. ...

Ой жүйріктігі. ...

Танымдық қызығушылық.

Педагогикадағы дарындылық дегеніміз не?

"Дарындылық" ұғымы қабілет, талант, данышпандылық сияқты ұғымдармен тығыз байланысты. Педагогикада "дарынды бала" - бұл белгілі бір іс-әрекетте жарқын, айқын, кейде керемет жетістіктерімен ерекшеленетін бала. Балалардағы спорттық және музыкалық қабілеттер ерте анықталады. Егер мұндай оқушылар өз салаларында өте жоғары нәтижелерге қол жеткізсе, әдеттегі жаппай мектепте олар жұмыспен қамтылуына байланысты іс жүзінде тоқтайды. Сыныптастары мен мұғалімдері олардың жетістіктеріне алыстан таң қалып, қызығушық танытады. Зияткерлік дарындылық-жеке тұлғаның жағдайы психологиялық ресурстар (ең алдымен ақыл-ой) шығармашылық зияткерлік қызметтің мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Бұл әрекет жаңа идеяларды құрумен, қолданумен байланысты проблемаларды, сезімталдықты дамытуға стандартты емес тәсілдерді, шешімдерді іздеудің негізі, перспективалы тәсілдері, белгілі бір пәндік сала, кез-келген инновацияның жаңалығы болып саналады.

Көптеген дарынды балаларда әсер етудің жоғарылауы және онымен байланысты ерекше эмоционалды сезімталдық байқалады, ол әр түрлі формада көрінеді: қарапайым балалар үшін онша маңызды емес оқиғалар бұл балалар үшін ең жарқын, кейде тіпті баланың бүкіл өмірін өзгертетін тәжірибе көзі болады. Басқа жағдайларда, дарындылық ол жасырын, ішкі сипатқа ие, қарым-қатынаста шамадан тыс ұялшақтықты, ұйықтап қалу қиындықтарын және кейде кейбір психосоматикалық ауруларды жояды.

Ойымды қорытындылай келе, дарындылық әрбір адамның ақыл-ой, сана, оқу – тәрбие, шығармашылық, көркем өнер, адаммен қарым-қатынас жасау және спорт саласында көрініс береді. Дарынды балалардың кездесетін қасиеттері: ұқыптылық, тиянақтылық, жан-жақтылық, әрқашан шығармашылық ізденіс. Мұндай тұлғалар, сонымен қоса, мақсатқа жетуде ақылға сай табандылыққа ие, басқалармен салыстырғанда интеллект деңгейі өте ерекше жоғары болады. Осылайша, оқушылардың дарындылығының даму деңгейіне

мұғалімдердің қабілеттерінің деңгейі және балалармен жұмыс барысында олармен қарым-қатынас жасау қабілеті әсер етеді, бұл мұғалімнің дарынды балалармен жұмыс істеу қабілетінің ерекшелігі дарындылықтың дамуына ықпал ететіндігінің дәлелі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Матюшкин А. М. "дарындылық құпиялары", М. 2000
 2. Лейтес Н. С. ақыл-ой қабілеттері мен жасы. М. Педагогика, 2009ж.
 3. М. Карне "дарынды балалар", ағылшын тілінен аударма. Жалпы редакциясы-М.: Знание, 1998.
 4. Дереккөз: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=876558>
- © Библиофонд
5. «Одаренный ребенок» /под ред. О.М. Дьяченко - М; 1998 г.
- «Психология одаренности детей и подростков» /под ред. Н.С. Лейтеса – М; 2000 г.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.Ж. Сейптлова, М.Б. Жолданғар

Ғылыми жетекшісі: Оразалина Б.К., педагогика ғылымдарының магистрі, лектор

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы

Balzhan.seipilova@mail.ru

Қазіргі уақытта өндірістік процестердің қарқынды дамуына, жаңа қызмет түрлерінің пайда болуы мен дамуына байланысты еңбекті қорғау барған сайын маңызды бола түсуде. Бүгінде өндірістегі жарақаттану және кәсіби аурулардың қарқынды дамуы өзекті мәселе болып отыр.

«Еңбек қорғау» түсінігі қауіпсіздік нормаларынан бөлінбейді, ол өндіріс жағдайларын, өндірістік және еңбек процестерінің, қызметкерлердің еңбек қызметі барысында өмірі мен денсаулықтарын сақтауға бағытталған ұйымдық-техникалық, санитарлық-гигиеналық, биологиялық, емдеу-профилактикалық, оңалту және басқа да нормаларды, ережелерді, процедуралар мен сынбағамдарды сипаттайтын сапалық және сандық көрсеткіштерді білдіреді.

Еңбекті қорғау үш аспектіде ашылады:

1. Қызметкерлердің өмірі мен денсаулығы үшін қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге тікелей бағытталған нормаларды біріктіретін еңбек құқығының ерекше бөлігінің институты ретінде;
2. еңбекті қорғау нормаларын сақтамай еңбек функциясын орындаудың мүмкін еместігін және заңсыздығын білдіретін еңбек шартының міндетті шарты ретінде;
3. салауатты және қауіпсіз еңбек жағдайларын жасауға бағытталған қызметкер мен жұмыс берушінің өзара тәуелді құқықтары мен міндеттерінің жүйесі ретінде.

Қазақстан Республикасында тәжірибелік және теориялық маңызы зор еңбекті қорғау саласының мәні мен мазмұнын түсінуге, ұғуға, басқаша айтқанда оның түсінігін ашып көрсетуге көңіл бөлінгенімен, әлі де шешілмеген сұрақтар мен мәселелер бар. Біздің ойымызша, еңбекті қорғаудың өзекті мәселелерін табу үшін оның түсінігін, мазмұнын әрі әлеуметтік, әрі құқықтық тұрғыдан қарастырған жөн.

Еңбекті қорғаудың маңызды мәселелерін анықтау үшін «Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау» ұғымының тек құқықтық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік тұрғыдағы мазмұнын анықтап алу дұрыс болады. Еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғаудың әлеуметтік

құбылыс екендігі ғылыми әдебиетте бірнеше мәрте атап өтілген және оны әлеуметтік жүйе ретінде қарастыру еңбекті қорғау ұғымының заңдық аспектіде дамуына және оны тереңірек түсінуге септігін тигізетіндігі ешқандай күмән туғызбайды.

Әлеуметтік тұрғыдан қарастырғанда, еңбекті қорғау еңбек жағдайларын жақсартуға, адамның өмірін, денсаулығын және еңбекқабілеттілігін сақтауға, еңбек салдарынан болған белгілі бір жарақат алған жұмысшыларға жеңілдіктер жасап, өтемақылар төлеуге бағытталған және де еңбекті қорғау нормаларын бұзғаны үшін жауапкершілік белгілеуге бағытталған мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың және азаматтардың іс-әрекеті болады. Мемлекетті, әлеуметтік қатынастардың субъектілерінің бірі ретінде қарастырсақ, ол еңбекті қорғау бойынша қызметін белгілі бір нормалар, стандарттар белгілейтін және олардың уақтылы және сапалы түрде орындалуын қадағалайтын органдар арқылы жүзеге асырады[1; 12-бет].

Қоғамымыздың басты мақсаты-еңбекті адамның бірінші кезектегі өмірлік қажетіне айналдыру. Ал, тиімді еңбек ету үшін еңбекшілерге қажетті жағдай жасау, олардың денсаулығын сақтау, еңбек жағдайының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, кәсіби сырқатты және өндірісте зақымдануды болдырмау қажет. Еңбек қорғау ғылымы осы мәселелермен, яғни еңбектің зиянсыз, қауіпсіз жағдайларын жасаудың проблемаларымен айналысады.

Өкінішке орай, мойындайтын бір жайт,ғылым мен техниканың қазіргі кезгі даму деңгейінде өндірістің адамға қатысты зиянды әсерлі әлі де толығымен жойылмаған.

Сондықтан,зиянды және қауіпті еңбек жағдайлары,ерекше температуралық жағдай,ластану және т.б орын алған жұмыстарда қызметкерлерге нормаларға сәйкес арнайы киім,арнайы аяқ киім және де маска,қорғанышты көзілдіріктер,қорғау белбеулері,сабын және т.б сияқты өзіндік қорғанудың өзге де құралдары берілуі тиіс.Басшылықтың міндетіне тек өзіндік қорғану құралдарын беру ғана емес,сонымен қатар,оларды сақтау,жууды,кептіруді,тазалауды,жөндеуді және т.б қамтамасыз ету кіреді.

Әр кәсіпорында бекітілген еңбек, ұжымдық шарттарда әр жұмысшының денсаулығы мен жұмысқа қабілеттілігін сақтау басым орында болуы тиіс. Әлеуметке бағдарланған кез-келген кәсіпорын бәрінен бұрын апаттың, жарақаттанушылықтың және кәсіби аурулар деңгейін төмендетуге мүдделі.

Соңғы жылдары республика өндірістерінде жыл сайын үш мыңнан астам жазатайым оқиғалар кездеседі. Соның салдарынан 300-350 адам қаза табады,мыңдаған азамат кәсіби аурулардан зардап шегеді. Әсіресе, тау-кен металлургиясы, химия, мұнай-химиялық кәсіпорындарындағы және құрылыс саласындағы жағдай ерекше алаңдатушылық туғызып отыр.

Қазақстанда еңбекті қорғау саласындағы тағы бір мәселелердің бірі жұмысшылардың жағдайы әрқашан қолайлы бола бермейді. Жыл сайын жұмыс аймағындағы ауаның ластану деңгейі бойынша еңбек жағдайлары гигиеналық нормаларға сәйкес келмейтін кәсіпорындардың 40%-дан астамы анықталады. Зиянды және қолайсыз еңбек жағдайларында (халық шаруашылығының негізгі салаларында) жұмыс істейтіндердің саны 382,0 мың адам немесе жалпы санның 15% құрайды. Жалпы республика бойынша өнеркәсіп пен көліктегі әрбір бесінші жұмыс орны гигиеналық талаптарға сай емес, жұмысшылардың 30-дан 50%-ға дейін ауыр дене еңбегімен айналысады, ал әйелдер еңбегі кеңінен қолданылады[2; 8-бет].

Еңбектің қауіпті және зиянды жағдайларын тудыратын факторлардың өзі төрт топқа бөлінеді:

Физикалық қауіпті және зиянды өндірістік факторлар. Оған жататындар: қозғалыстағы машиналар мен механизмдер, станоктар мен стендтер, жұмыс орнының шаңдануы мен газдануы, температуралық режим, шу, діріл, қысым, ылғалдылық, жарық.

Химиялық қауіпті және зиянды өндірістік факторлар. оған жататындар: денені уландырғыш, қоздырғыш, түршіктіргіш, жүрек айнытатын заттар, ойлау, ескеру мүшелерінің қызметіне әсер ететін факторлар.

Биологиялық қауіпті және зиянды өндірістік факторлар. Оған жататындар: бактериялар, вирустар, денедегі микроағзаны қоздыратын факторлар, сондай-ақ өсімдіктер мен жануарлардың денсаулыққа, жүйке жүйесіне әсері.

Психикалық-физиологиялық қауіпті және зиянды өндірістік факторлар. Оған жататындар: жүйкеге шамадан тыс күш түсіретін, ойлау мүшелерін зорықтыратын факторлар мен еңбектің бірқалыптылығы, қызбалық, еңбекшінің тез әсерленушілік қасиеті.

Еңбек қорғау мәселелерін шешу бойынша басшылар мен мамандардың кәсіпорындағы негізгі міндеттері жіктеледі:

- кәсіподақ ұйымымен бірлесе отырып еңбек қорғау мен еңбек жағдайын жақсартудың шараларын жоспарлауды;

- еңбек қорғау шаралары жайлы кәсіподақ комитетімен келісімшартқа отыруды;

- еңбек қорғау шараларын ақшамен және материалдық жабдықтармен қамтамасыз етуді;

- белгіленген мөлшерде арнайы киімдермен, қорғану құралдарымен, аяқкиіммен, сабынмен қамтамасыз етуді;

- санитарлық-тұрмыстық бөлменің жұмысын ұйымдастыруды;

- мекемедегі қауіпсіздік ережелерінің және өндірістік санитария талаптарының орындалуына бақылау жасауды;

- мекемедегі жұмысшы-қызметкерлерді еңбектің қауіпсіз жолдарына оқытудың оларға тиісті (инструктаж) нұсқау берілуін және олардың білімін тексеруді ұйымдастыру;

- жұмыс орнын қажетті плакаттармен, қауіпсіздік техникасы жайлы әдебиеттермен қамтамасыз етуді;

- еңбек қорғау шараларын жүргізуге бөлінген қаржының игерілуі жайлы есеп беруді [3; 15-бет].

Еңбекті қорғау мен еңбек жағдайының мәселелерін жақсартудың әлеуметтік-экономикалық маңызы зор. Ол еңбекшілердің өмірін қорғаумен қатар, еңбек өнімділігін арттыруға, еңбекшілердің еңбекке қатысу мерзімін ұзартуға, мамандарды тұрақтандыруға ықпал етеді және түрлі жағдайларға байланысты жұмсалатын шығынды азайтады.

Біздің ойымызша, қазіргі таңдағы қоғамның жұмыс істейтін бөлігі қазіргі Қазақстанның дамуына сай келетін, нақты, ойластырылған еңбек заңнамасын құруды қажет етеді. Яғни қызметкерлердің еңбек құқықтарын қорғау тәсілдері туралы нормаларды қамтитын заңнама қажет. Сонымен қатар мемлекетіміз қызметкерлердің еңбек аясындағы өзіне тиесілі құқықтар мен экономикалық мүдделері үшін күресудің құқықтық мүмкіндіктерімен қамтамасыз ету қажет, яғни оларды қолданудың тиімділігіне кепілдік беретін және нақты реттейтін нормаларды дайындауға міндетті.

Еңбек, бұл - тек қана ұйымдастырушылық-техникалық қана емес, сонымен бірге, қоғамдық іс-әрекет. Сондықтан, адамдардың табиғатқа, еңбек құралдарына қатысты әрекеттерін реттейтін техникалық нормалар да әлеуметтік мазмұнға ие болады, яғни табиғат құралдарына қатысты туындайтын адамдардың арақатынасын реттейтін нормалар күйінде және әдет-ғұрып нысанында, мораль нормалары ретінде немесе құқықтық нормалар нысанында көрініс табады.

Мемлекет, еңбекті қорғауға арнайы құралдар мен қаражат бөледі. Осы құралдарды дұрыс қолдану бойынша жұмысты ұйымдастыруды, еңбекті қорғау бойынша талаптарды орындауды қадағалау мен бақылауды ұйымдастырады. Осы шаралардың барлығы еңбекті қорғаудың әлеуметтік мағынасын құрайды.

Сонымен, еңбекті қорғау әлеуметтік құбылыс ретінде еңбек үрдісі барысында жұмысшының денсаулығын қорғау мақсатында мемлекеттің, қоғамның жүргізетін

техникалық, санитарлық-гигиеналық, экономикалық және ұйымдастырушылық шаралары болып табылады.

Өкінішке орай, қазіргі уақыттағы қазақстандық заң әдебиеті еңбекті қорғау түсінігіне қатысты, оның еңбек құқығындағы немесе жалпы құқық жүйесіндегі орыны мен рөліне қатысты терең және іргелі зерттеулерге жетік емес. Негізінен, тек оқулықтағы немесе кейбір ғылыми жұмыстардағы жалпы түсінік ретінде ғана кездеседі.

Еңбек қауіпсіздігінің проблемаларын шешудегі жүйелік сәйкестігінің еңмаңыздысы – технологиялық процесс, қондырғылар, құрал-жабдықтар, албасқаруға болатын жүйелік сәйкестік адамды қоршаған ортада нақты болатын процестер пен құбылыстардың байланысын және өзара қарым-қатынасын көрсетеді.

Қызметкерлердің еңбек құқықтарын қорғауда біркелкілік пен заңды анықтамасының болмауы салдарынан бұл мәселеге қатысты құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету қиындыққа соғады. Сол себепті де еңбек құқығы субъектілері әрекеттерінің арасында байланысты орнату туралы мәселе әлі де өзекті болып отыр.

Әдебиеттер

1. Нургалиева Е.Н. Комментарий к Трудовому кодексу Республики Казахстан. Общая и особенная части. — Алматы: Жетіжарғы, 2009.
2. Хакімжанов Т.Е. Еңбек қорғау. - Алматы: «Эверо» - 2011. - 240б.
3. «Еңбек және зейнеткерлік құқығы: Қазақстан Республикасында жұмысшылар мен жұмыс берушілер қаншалықты қорғалған» атты қоғамдық пікірді зерттеу нәтижесі бойынша талдау есебі («Еңбек нарығындағы құқықтық қорғанушылық бүгін — лайықты қарттық ертең» жобасының аясында «ЗУБР» Әлеуметтік корпоративтік қорымен жүргізілген). — 2010 ж. [ЭР]. Қолжетімділіктің тәртібі: <http://www.disable.kz/>

«ҰЛТ ҰСТАЗЫ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҰЛТТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ»

Д.Е. Сексенова

Ғылыми жетекші: Шаймерденова Ж.К., аға оқытушы
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
dilnaz.seksenova@mail.ru

Иә, тақырыптың өзі үлкен бір тұлға жайлы сөз қозғалатнын аңғартып тұрғандай. Қазақтың орны толмас адуынды, көкірегі «қазағым» деп сайраған жанашыр жаны Ахмет Байтұрсынұлы туралы және де ғұламаның ұлттық көзқарастарының Тәуелсіз Қазақстанның дамуындағы маңызы жайлы сыр шертпекпін.....

А. Байтұрсынов қазақ даласындағы, оның ішінде ауылдардағы жағдайды түзету мақсатында көп еңбек еткен ағартушы, ұстаз. Биліктің сұрапыл аяусыз езгісінен, өз халқын қалай құтқарсам, қалай көзін ашсам,-деген мақсатты місе тұтты. Кеудесін намыс оты кернеп, қараңғылықтың қойнауынан қара халқын оятып, адамдық қасиетін қорғауға көмектессем деген ниетін жүзеге асыруда көп еңбек етті. Қазағым оқу-білімге ұмтылуы қажет, еті үйренген таяқтан, қорлықтан құтылуы керек деп жүріп, көпеген қиындықтарға тап болған ұстаз, өл-өлгенше осы ұранмен өмір сүрді. Ұлт жанашыры, қазақ балаларының сауатын ашуына 1896 жылдан бастап әрекет жасай бастады.[1; 12-бет] Ана тілінде білім беріп, оқыту үшін жанталасқан жан, «қазақ» газетінде жұмыс жасаған сәттен бастап, төтеп беріп, аяғын шалған шалғын орақтай билік басындағылар «жала» атты жалмауызбен ауыздықтай бастады. Ахаң мойымады, қайта тұрды. Осы ретте қиындық шырмауында таңы

атып, кеші батса да артынан ерген біздей ұрпақтарына өшпес мұра қалдырды. Алғаш «қазақ әліпбиін» дүниеге әкелді. Орыс ағартушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударды. Қарсылыққа қарамастан мысал-өлеңдер мен мақалалардың сан түрін жазды. Патша үкіметіне қарсы шығамын деп, сотталған әкесі мен ағасының жер аударылуы Ахметтің жүрегін жаралады, ол мойымады күресті. Талай рет темір тордың ар жағында өзі де отырып көрді. Сол түрмеде жазған «Анама хат» өлеңі әлі күнге дейін дүйім қазақтың ойында сақтаулы. Ақынның жазған: «Маса», «Қырық мысал», «Қазақ салты», «Қазақ қалпы», «Жиған-терген», «Бақ», т.б барлық жинақтары мен еңбектері астары терең мағыналы, ұшқыр оймен жазылған.[3; 48-бет] Бәрінің түпкі мағынасы надандық пен қараңғылықтан ояну, оқу-білімді жолға қою, мардымсыз билікке төтеп беру астарында ой қозғайды. Ахмет Байтұрсынұлы ақын, ағартушы, ғалым, көрнекті ұстаз, публицист, аудармашы, мемлекет қайраткері, қазақ балаларының жанашыры ретінде мәңгілік қазақ даласында қала береді. Жазықсыз жалаға елі үшін көкірегін тосып, өлім құшқан бабамызға мың тағзым. Қазақ халқының рухани көсемінің еңбектерінің бүгінгі барлық мектеп іші мен кітап басылымдарында оқылғаны, ұлы тұлғаның есімімен мектеп пен жоғары оқу орындарының, көшелер мен ғимараттардың аталуы, өзінен кейінгі ұрпағының ақынға деген перзенттік борышы және құрметі деп білемін.

Ал, енді Ахмет бабамыздың ұлттық көзқарастарының Тәуелсіз Қазақстанның дамуындағы маңызы жайында сөз қозғасам. Ахмет Байтұрсынұлының ұлттық идеологиясы бүгінгі күнге дейін маңызын жоймаған. Жыртығы жамалып, бүгінгі бүтінделген Қазақстандай ғажапстанымызда Ахаңның аманаты, кітаптары әлі күнге дейін тіл майталмандарына дәріс ретінде пайдаланылуда. Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінсіз қазақ тілі мен әдебиеті сабақтары өтілмейді. Ол кісінің жасаған әліпбиі тәуелсіздік таңы атқалы жадымызда. Жоғары оқу орындарында болсын, мектепте болсын, ұстаздың еңбектері астарсыз оқытылуда. Ахмет бабамыз аңсаған азаттық таңы, Ахмет ұстазымыз іздеген тәуелсіздік, Ахмет ғұламамыз сезінген бостандық оның шығармаларына өлмейтін, мәңгілік сипат берді. Халық педагогикасының мазмұнын құрайтын әрі тәлімдік мән-маңызы бар мұра – халықтық идеялар. Ал педагогикаға негізделген халықтық идеялар – жас ұрпақты еңбек, отаншылдық имандылық пен адамгершілік, сыр мен сымбат, ақыл-ой тәрбиесі баулуда біртіндеп бойға сіңіретін нәрлі өзек екенін бәріміз білеміз. Жастардың кішкентай кезінен «Халық айтса қалып айтпайды», «Халықтың ойы озық», деп санасына мықтап сіңірген қазақ елі халықтық идеяларға негізделген ұлттық тәрбиенің сан алуан түрлерін арнаулы жолдар мен арнайы тәсілдер арқылы жүргізіп отырғаны белгілі. Ахмет бабамыздың ұлттық көзқарастарының Тәуелсіз Қазақстанның дамуындағы маңызы-бүгінде осындай үлкен халықтық идеясынан тұрады деп білемін. Қазақ халқы үшін қызмет етуді өмірлік мұрат тұтқан аяулы азаматтың артында қалған мұралары қазіргі егемен еліміздің жас ұрпағына қоғамдық тәрбие беруде айрықша мән-маңызға ие екені сөзсіз. Қазақ елінің басына түскен қиын да қилы алма-кезек заманда ұлтқа бас болу – Ахмет Байтұрсынұлының маңдайына бұйырған киелі іс. Баяғыша жасырынбай, бұқпасыз-боямасыз әдебиет саласында ақын шығармашылығынан сыр шертуіміз, тікелей кезіндегі Ахаң мен жанындағы өзі сынды өр азаматтардың арқасы. Тәуелсіз Қазақстанның Ахмет салған баба ізімен жастарды жақсыға баулып берсін. Татулығы жарасқан, егемендігі асқақ ұлы елімде Ахметтей дәуірдің жарық жұлдызының қандас, тілдес ұрпағы болғанымды мақтан тұтамын,-деп мен өз ойымды аяқтаймын.

Әдебиет:

1. А. Байтұрсынұлы Қырық мысал: Өлеңдер. – Алматы: Жазушы, 2002. – 119 б.
2. А. Байтұрсынов Шығармалары: Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1989. – 320 б.

3. Мамыт келіні Амина. Көркем әдебиет туралы // Қызыл Қазақстан. – 1927. – №5-7. – 49-66 бб.
4. С. Сейфуллин . Ахмет Байтұрсынұлы елуге толды // Еңбекші қазақ. – 1923. – 31 қаңтар.
5. М. Әуезов . Ахаңның елу жылдық мерейтойы // Жалын. – Алматы, 2009. – 9 маусым, №9. – 96 б.
6. Ө. Әбдиманұлы. Қазақ әдебиетіндегі ұлт-азаттық идея. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 325 б.
7. Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы. – Алматы. Қазақстан, 1995. -32б.
8. Вендровская Р.Б. Очерки истории советской дидактики. -М: Педагогика, 1982. - 185с.
9. Коменский Я.А. Великая дидактика. -М., 1939. -360с.
10. Данилов Б.П. Процесс обучения в советской школе. –М., 1960. -180с.
11. Кожамбетов С. Педагогика мәселелері. Қазақ мемлекет баспасы, Алматы, 1940. - 120б.
12. Жарикбаев К.Б., Қалиев С.Қ. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. Алматы, 1995. – 34

ПОЛЕЗНЫЕ ПРОГРАММЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Стрижак Яна

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

iaannna@mail.ru

21 век – это век технологий и интернета. На данный момент информационные технологии проникли во все сферы жизни человека: экономике, культуре, науке, промышленности, государственном управлении и конечно же образовании. И в этих условиях учителю просто необходимо осваивать информационные технологии, применять их в своей работе, тем самым облегчать свою работу и заинтересовывать учеников чем-то новым.

Существует множество программ для помощи учителю. Используя различные сайты, подобрали 10 приложений для современного педагога.

1. Kahoot – платформа для проведения тестов и викторин на время. Учителя могут создавать собственные либо использовать уже готовые тесты. Для этого приложения ученикам нужны будут телефоны и доступ к интернету.
2. Plickers – платформа для проведения тестов. Учитель готовит именнные карточки для учеников, затем выводит тестовые вопросы на экран и сканирует ответы учеников со своего телефона. Плюс этого приложения в том, что ученикам не нужны телефоны и доступ к интернету, а учитель может сразу видеть результаты тестов на экране.
3. ZipGrade – приложение, которое сразу проверяет тесты. Для этого учителю нужно распечатать бланки с вопросами и ответами, дать заполнить ученикам и просканировать их листы со своего телефона. Результаты автоматически появляются в процентах и сохраняются в памяти приложения.
4. Quizlet – платформа для запоминания новых слов. Учитель может использовать готовые карточки, либо создавать свою базу слов. Также в этом приложении можно делать различные тесты, игры и многое другое. В ней можно работать как в группе, так и индивидуально. А также можно высылать задание в дистанционном формате.
5. Class Dojo – классный журнал с множеством функций, такими, как, например, вызов к доске случайных учеников. Интересный подход к оцениванию учащихся: у каждого ученика

есть свой кабинет, в котором он может получать определенные баллы за выполненную работу.

6. Pinterest – каталог идей по украшению кабинета, дизайну, профессиональные находки, игры и техники, которые будут полезны не только учителям.

7. Prezi – платформа для создания необычных, интересных презентаций. Также есть большая база готовых презентаций по различным темам.

8. Telegram – мессенджер, в котором можно открыть свой канал, создать общую группу, чат с учениками, использовать боты и делиться полезными ссылками.

9. Survio.com – приложение, которое позволяет создавать анкеты для проведения исследований и выводить уже готовые результаты. Можно использовать для проведения мини-исследовательских работ или анкетирование в классе.

10. Padlet – онлайн доска, данную платформу можно использовать для большей самостоятельности ученикам, например, как онлайн проверка классной или домашней работы. Можно делиться постами, ссылками, фотографиями и видео, а также оставлять комментарии.

Педагогу важно идти в ногу со временем, постоянно развиваться и оставаться профессионалом своего дела. Современное общество диктует новые требования к обучению и воспитанию учащихся. Цель урока теперь - это не только получение знаний, умений и навыков, но и подготовка школьника к реалиям жизни. В настоящее время школа должна формировать людей с новым типом мышления, инициативных и коммуникабельных, творческих личностей, смелых в принятии решений, способных постоянно повышать свое образование и ориентирующихся в быстро меняющейся жизненной ситуации. В современном мире нужно всегда успевать его тенденциям развития. Сейчас в нашей стране в систему образования внедряют новые новшества.

21 век- это время прогресса, время перемен. Безусловно любой прогресс коснётся и системы образования. Чем лучше образования, тем больше будет прогресс. Многие считают , что добиться эффективного образования можно лишь тогда , когда есть сильный, знающий своё дело учитель. Учитель нового времени - это высококвалифицированный, талантливый, отличающийся неимоверной находчивостью, профессионал своего дела. Но нельзя забывать о том, что не просто достаточно владение материалом и умением вести урок, важно обратить внимания то, какой метод обучения использует педагог.

Но не стоит забывать, что ни одна онлайн-платформа не заменит живого общения между преподавателем и учащимся. Поэтому учитель должен совмещать в себе и использование компьютерных технологий, и умение находить общий язык с учеником.

Литература:

1. <https://www.eduneo.ru/10-prilozhenij-dlya-proaktivnogo-pedagoga/>

О ДЕПОРТАЦИИ ИНГУШСКОГО НАРОДА В СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН

Султыгова Ж.И.

Научный руководитель: Шарипов А.А., магистр гуманитарных наук, лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау

«Жестокость всегда проистекает
из бессердечия и слабости».

Сенека Луций Анней

1944 год. Утро. К вам приходят домой вооруженные силовики и гонят. Вас депортируют. Похоже на очень страшный сон или на фильм, с тяжелым сюжетом, но это реальность. 77 лет назад, 23 февраля 1944 года, было осуществлено насильственное выселение около полумиллиона чеченцев и ингушей (вайнахов) из Чечено-Ингушской АССР и прилегающих территорий в Казахстан и Киргизию. Операция, которая готовилась втайне, получила кодовое название «Чечевица»; является одной из крупнейших депортаций по этническому признаку в истории Советского Союза. В бесконечной, как казалось переселенцам, дороге и за целых 13 лет ссылки погибло около 50 процентов от численного состава ингушей и чеченцев. Если учитывать не родившихся, то потери вайнахской нации составили около двух-третей от общей численности. Больных стариков и жителей высокогорных сел в целях экономии транспортировки депортируемых расстреливали и сжигали. По официальной версии 31 января 1944 года было принято постановление ГКО СССР N 5073 об упразднении Чечено-Ингушской АССР и депортации ее населения в Среднюю Азию и Казахстан «за пособничество фашистским оккупантам». Что является абсолютно несправедливым и незаслуженным обвинением. Так как известно, что немецкие солдаты не переступали границ Чечено-Ингушетии. Переселяли весь ингушский и чеченский народы; за ними велась охота по всему Советскому Союзу. Депортировали с клеймом «враги народа» даже тех, кто в разгар боев защищал Советскую Родину. Предоставляли солдатам увольнительную, арестовывали и угоняли в Казахстан, в Киргизию, в Сибирь... К слову, общая численность солдат, призванных из тогдашней Чечено-Ингушетии, с начала Великой Отечественной войны на всех фронтах составляла 52 тысячи. Отблагодарили их сполна.

Необходимо рассказать, как все происходило глазами очевидцев. Мой прадедущка - Сулумбек-мулла Султыгов - родился в 1919 году в Ингушетии в селении Долаково. В шестилетнем возрасте он поступил в сельское медресе, где начал осваивать азы коранических истин. Отличаясь крепким характером и великолепной памятью, он уже в 12-летнем возрасте знал Коран наизусть. С этого возраста его и стали считать муллой. Непосредственно перед самой высылкой, в целях безопасности моего прадедущку и его друзей, которые также являлись представителями мусульманской элиты, вывезли в высокогорный аул Эрзи, надеясь как-то сберечь от беды, которую сулили внезапно появившееся части НКВД. Однако очень быстро все поняли, что никого не оставят, надо всем, без исключения, отправляться на чужбину. Его старшему сыну, моему дедушке - Султыгову Саварбеку, на момент депортации было неполных 6 лет. Он с ужасом вспоминает то тяжелое испытание, которое выпало на долю ингушского и чеченского народов. В этой ссылке, от голода и холода, погибло его двое младших братьев. И это

история лишь одной семьи, из тысячи подобных. Условия, если таковыми их можно назвать, были просто ужасны. Не говоря уже о полной антисанитарии, из-за которой началась эпидемия тифа, отсутствии еды и питья, у них не было даже туалета. Многие, а в особенности женщина из-за своей скромности и чувства стыда перед старшими, умирали от разрыва мочевого пузыря. Вагоны останавливались часто. С каждой остановкой, у людей была надежда на то, что они прибыли, муки кончились. Но вагоны останавливались для выгрузки из них трупов, хоронить которые также не разрешалось. Бросали на холодный снег, закрывали вагоны и ехали дальше. Представить, что такое было, что одни соотечественники обрекли других на такие муки очень сложно.

Была произведена попытка не только по уничтожению народа, но и его культурных ценностей. Древние рукописи, религиозно-философские трактаты, древние манускрипты из библиотек, которые сжигались в центре города Грозный. В горах также уничтожались этнографические памятники, кладбища, сотни тысяч надгробных стел. Это была не депортация, это был самый настоящий геноцид чеченского и ингушского народов, который в 2004 году совершенно справедливо признал Европарламент!

Нельзя не отметить, что в эти суровые времена переселенцам очень помогали открытость, доброжелательность, гостеприимство и дружелюбие казахского народа. Несмотря на строгий запрет со стороны властей, на запугивания, что везут людоедов и врагов страны, казахстанские семьи, принимали неожиданных гостей. Хотя казахи в то время находились в тяжелом бытовом и экономическом положении, им это не помешало приютить людей. Как вспоминает мой дедушка. Когда вагоны, набитые людьми прибыли, его с семьей поселили в сарае, который находился на картофельном поле. С трудом, его мама, моя прабабушка выкопала из снега буквально 5-6 картофелин. Из того, что было в сарае, она смастерила «печку», чтобы ее разогреть. В этот день к ним пришли с проверкой, увидев у них еду, офицер забрал у них картошку и растоптал. Вместе с ними на проверке присутствовал старший лейтенант, который по национальности был казах. Он вернулся к ним в два часа ночи и принес немного еды, угрожая своей должности и свободе. Несмотря на драматизм своего положения, люди сохраняли и оберегали общечеловеческие духовно-нравственные ценности. Казахи и прибывшие народы, относились с уважением друг к другу, к культуре и традициям друг друга. Своим толерантным отношением они создали уникальный пример мирного и гармоничного сосуществования и взаимообогащения самых разных народов, культур и духовных традиций в Казахстане. Именно поэтому 1 марта - в день Благодарности - по всей нашей стране, по-особенному чувственно, звучат слова благодарности родному Казахстану и братскому казахскому народу от людей разных национальностей за то, что казахстанская земля стала для них второй Родиной. Не зря в настоящее время в нашей стране мы не делимся на нации, а гордо зовем себя казахстанцы.

Сегодня довольно часто можно наблюдать как некоторые люди говорят о необходимости укрепления порядка, дисциплины, что само по себе правильно. Однако искренне удивляет, что в качестве образца берут период правления тирана Сталина. Якобы вся жестокость и диктатура оправдывались дисциплиной и порядком. Напрочь забывая об атмосфере страха, унижения чести и достоинства человека. Очень часто часть ингушской символики представляется в образе орла. Сильной гордой и одинокой птицы. Но мне кажется, что более точную аллегория, позволяющую подчеркнуть исключительность ингушской исторической хроники, можно наблюдать в образе феникса, способного через самосожжение возрождаться заново. Не зря говорят, что народ, не знающий своего

прошлого, не имеет будущего. И именно поэтому мы должны учиться на правде, учиться не повторять прошлых ошибок. Каждый старик, взрослый и ребёнок помнит об этой трагедии. Из года в год поминают умерших. Считаю, что каждый из нас должен жить с верой в светлое будущее. Однако, не предавая ничего из истории забвению!

Литература:

1. История Казахстана с древнейших времен до наших дней в пяти томах. Том 4. – Алматы. Издательство «Атамұра», 2009. 768 с.
2. Насильственное переселение народов в Северный Казахстан. 1936-1944 гг. Сборник документов. Северо-Казахстанский государственный архив. Петропавловск. 2019 г.

«Е.Н. АУЕЛЬБЕКОВ – ВИДНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КАЗАХСТАНА»

Тасимова Меруерт, Люзина Виктория

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., старшие преподаватели
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

meruertsugralina@gmail.com

vika.lyuzina@bk.ru

Еркын Нуржанович Ауельбеков – выдающаяся персона казахского народа, внёсший большой вклад в развитие и процветание нашей страны и города Кокшетау. Благодаря своему усилию сделал лучше жизнь народа.

Из воспоминания Чернова Вячеслава Федоровича. Из книги «Сын земли»... «Как жаль, что в жизни встречается так мало таких людей. А если и попадаются такие, то не ценим драгоценных минут общения с ними. Мне посчастливилось работать под руководством Еркына Ауельбекова не один год. А это уже не драгоценные минуты, а настоящий многолетний клад. Считаю Еркына Нуржановича не метеоритом в истории края, а яркой звездой, которая всегда будет светить на небосводе Кокшетау» [1].

Уходя на пенсию, Е.Н. Ауельбеков сказал своим соратникам, что не оставит своим родным и близким никакого богатства: ни счета в банках, ни роскошные машины: «Я оставляю всем вам свою незапятнанную честь. Это мое самое большое и бесценное богатство». Он жил и творил во имя народа и для своего народа. Его репутация среди народа была безупречно чиста. Биография Е. Ауельбекова заслуживает того, чтобы о нём писали, и она нужна не его современникам, а нужна молодому поколению как пример, как образец безусловного служения своему народу, своей Родине..

В 1953 году Еркын Ауельбеков окончил Московскую Сельскохозяйственную Академию и был назначен главным агрономом совхоза Северо-Казахстанской области. Пожалуй, в те годы это было огромной сенсацией. Потому что, уже в таком юном возрасте и так стремительно подниматься по ступеням службы. И, конечно, в этом ему помогли такие качества: как преданность своему делу, умение находить решения в любых вопросах, трудолюбие. В 1967 году Е. Ауельбекова избирают первым секретарем Кокшетауского обкома партии. За время работы он внес значительный вклад в улучшение социально-экономического положения родного края. За эти годы Кокшетауская область в бывшем Советском Союзе стала одной из ведущих по развитию отрасли крестьянского хозяйства. В регионе особое внимание уделялось строительству, экономике. Кокшетауцы сохранили особенно тёплые воспоминания о нём, отдавшему родному краю 10 лет своей жизни. Именно земляки посвятили Еркыну Нуржановичу Ауельбекову экспозицию в областном

музее, а потом когда он уже ушёл из жизни поставили ему памятник. Ведь именно в Кокшетауской области Еркыну Ауельбекову за успехи в развитии сельского хозяйства, особенно мясного овцеводства, было присвоено самое высокое в те годы звание - Героя Социалистического труда. Люди помнят, что было построено в области и в городе в годы работы Е.Н. Ауельбекова, например, систему Беловодского водопровода, обеспечившую живительной влагой Кокшетаускую и Усть-каменогорскую области. В годы руководства Еркыном Ауельбековым в области были сооружены многочисленные центральные усадьбы совхозов, колхозов, рабочих поселков, в городе Кокшетау построены железнодорожный и автобусный вокзалы, домостроительный комбинат, аэропорт, главпочтамт, гостиница «Достык», Дворец им. В. Ленина «Кокшетау», Дом политпросвещения, построены микрорайоны «Юбилейный» и «Боровской». За особые заслуги в развитии экономики и культуры города и области, повышению её благосостояния Еркыну Нуржановичу Ауельбекову в 1998 году присвоено звание «Почётный гражданин города Кокшетау». В ходе мероприятия представлена книжная выставка «Туған жер перзенті», посвященная жизни и трудовой деятельности Еркина Ауельбекова. А также одна из улиц областного центра с 1999 года и поныне носит его имя

22 января 1985 г. он был направлен в Кызылординскую область (с большим преобладанием коренного населения), которая находилась в очень бедственном положении: высыхание Арала, присутствие космодрома Байконур создавали массу социальных, экономических, экологических и др. проблем для населения. В течение двух месяцев объездил почти все населенные пункты, ознакомился с положением дел на местах, с годами накопившимися проблемами края. Еркын Ауельбеков на партийном активе прочитал обстоятельный доклад, где изучил текущую обстановку в области, изложил решение накопившихся проблем, в том числе по проблеме коррупции. Но проблемы Кызылординской области оказались значительно серьезнее. По многим признакам социально-экономического развития она отставала от других регионов Казахстана в два, а то и в три раза, поэтому Е.Н. Ауельбеков через два года руководства пришел к выводу о необходимости особой помощи со стороны республики и советского руководства. В результате в 1986 г. было принято специальное постановление за подписью председателя Совета министров СССР Н.И. Рыжкова «О социально-экономическом развитии Кызылординской области». Он добился принятия еще ряда специальных постановлений. И это было положено в результате настойчивой деятельности Е.Н. Ауельбекова.

Еркын Ауельбеков выдающаяся личность, не только Кокшетау, но и всего Казахстана. И именно заслуги таких людей не должны оставаться без внимания. Ведь это великий человек, с великим именем! Такие личности и есть духовное возрождение нашего Казахстана!

Е.Н. Ауельбеков наглядный пример для чиновников разных рангов на кого нужно равняться чтобы быть настоящим руководителем. Очень жаль, что в наше время редко встретишь таких людей, которые во благо родины будут трудиться, не щадя сил, здоровья и бескорыстно! Нам не хватает таких людей - порядочных, добрых, болеющих за дело, не думающих о своем личном благе, а служащих во благо родины.

Еркын Ауельбеков - это преданный сын Республики Казахстан, всю свою жизнь он посвятил служению Отчизне и народу, процветанию родного края. Личность известного государственного деятеля, мудрого политика Еркина Ауельбекова навсегда останется в памяти соотечественников.

Литература:

1. Чернова В. Ф. Из книги «Сын земли».

2. Государственный архив г.Кокшетау,
3. <https://pkzsk.info/autor/kazimirchik>; http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=15389;

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ «КІСІ МЕН КӨЛЕҢКЕ» ӨЛЕҢІНДЕГІ «КӨЛЕҢКЕ» АРХЕТИПІ

Г.Тилеубек

Ғылыми жетекші: Аманғазықызы М., философия докторы (PhD), доцент
Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан қ.
guldaurentileubek03@gmail.com

Бүгінде әлемдік әдебиеттануда зерттеудің жаңа түрлері қалыптасып, көркем шығарманы талдаудың әр түрлі аспектілері пайда болды. Әлемдік әдебиеттануда кейіпкерлердің психологиялық ерекшелігі мен оны бейнелеген автор санасындағы символдар мен кескіндердің оқиғаға айналу процесіне үңілу, мәтінді эстетикалық, психологиялық, философиялық тұрғыдан жан-жақты зерттеуге жете назар аударылуда. Көркем шығармадағы образдар мен сюжеттік оқиғалардың астарында жазушының ұлттық дүниетанымы, генетикалық коды тұрғаны анық. Әдебиеттанушы ғалымдар көркем шығармалардағы халықтық дүниетанымды, мәтіндегі арғы бабалардан жалғасып келе жатқан ой-сананы, тілдік қатынастарды архетип ұғымын талдау арқылы анықтауға ұмтылуда.

«Архетип ұғымы антикалық философиядан бастау алғанымен, нақты ғылыми термин ретінде қалыптаспады. Бүгінде архетип термині психология мен философияда, мифология мен антропологияда, тіл мен әдебиетте, өнер мен мәдениетте кең қолданысқа ие. Аталған салалардың барлығының негізінде Юнг ұсынған архетип талқыланып, зерделенеді» [1; 17-бет]. «Юнгтің түсінігінше архетип – адамзат дамуының алғашқы сатыларында қалыптасқан априорлы, әмбебап образдар жүйесі, яғни «адамзат танымындағы ең көне және жалпыға ортақ болып келетін формалар» дей келе, ғалым архетипті ұжымдық бейсаналықпен» байланыстырады. Себебі, алғашқы таным деңгейіндегі түсініктердің бүгінгі заманда да сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа берілуі осының айғағы. Юнг архетипті түсіндіруде адамзат қалыптасуының алғашқы сатыларында мифтік танымда қалыптасқан образдар мен детальдар, мотивтер мен сюжеттер негізінде сақталған ұғым-түсініктерді архетипке жатқызады» [1; 19-бет].

К. Юнг архетипті екіге бөледі. Адамның жеке өзіне тән архетиптері және адамзатқа немесе белгілі бір ұлт, ұлыс, тайпаға ортақ ұжымдық бейсаналық. Ұжымдық бейсаналықты К. Юнг бірнеше түрге бөледі. Соның негізгі түрлері:

«Ұлы Ана архетипі

Сәби архетипі

Көлеңке архетипі

Анима архетипі

Анимус архетипі

Данышпан қарт архетипі» [1; 32-бет].

«Көлеңке архетипі – жеке тұлғаның қараңғы жағын бейнелейтін психиканың бейсаналық бөлігі. Көлеңке ессіздіктің қайнар көзі болып табылады. Көлеңке архетипі К. Юнгтің тұжырымы бойынша көпке, адамзатқа тән ұжымдық бейсаналық.

Көлеңке – адамдар мен жан-жануарлардың, қоршаған ортадағы пішіні бар кез-келген заттар мен нәрселердің жарық түскен кездегі күңгірт, көмескі сұлбасы. Көлеңкенің өзіне тән формасы бар. Бірақ сұлбаның пішіні уақыт қозғалысына, күн сәулесінің түсуіне қарай өзгеріп отырады. Сондықтан өнер дүниесінде, көркем әдебиетте, психология және

жаратылыстану ғылымында көлеңкенің өзіндік философиялық мәні бар. Ал әдебиетте көлеңкенің аллегориялық, метафоралық және ауыспалы мағыналары жеткілікті. Сондай-ақ адам санасында «көлеңке» архетипі әр түрлі образға ие. Көлеңке өмірдегі нәрселердің, оның ішінде адамдардың да күн түспейтін жағындағы көмескі сұлбасы болғандықтан, шындықтан алыстау, жұмбақ, құпия жақтарымен қатар, тұрлаусыздық пен тұрақсыздықтың символы ретінде де ұғым қалыптасқан. Күнді бұлт басқанда көлеңке де жоғалады. Көлеңке ұғымына байланысты қазақтың мақал-мәтелдері, тұрақты тіркестері де бар. «Қоян көлеңкесінен қорқады», «қорыққанға қос көрінеді» деген мәтелдермен бірге «көлеңкесінен қорқу» деген тұрақты тіркесті кездестіреміз» [1; 113-бет].

Бұл ұғым – әлемдік философияда жалпы адамзатқа ортақ түсінік.

Әлем әдебиетінде көлеңке архетипі көрініс табатын шығармалар өте көп. Танымал жазушы Г.Х. Андерсеннің «Көлеңке» ертегісінде, Е. Шварцтың «Көлеңке» атты ертегілік пьесасында, Э.М. Ремарктың «Жұмақтағы көлеңке», А. Камюдің «Бейтаныс» романдарында көлеңке түрлі образдарда көрінеді.

Орыс қаламгерлерінің де бұл тақырыптың айналасында жазған шығармалары аз емес. XIX ғасырдағы әйгілі орыс ақындары К.Н. Батюшковтың «Досымның көлеңкесі», М. Лермонтовтың «Силуэт», т.б. бірақатар өлеңдерін, Л.Н. Толстойдың «Ит және оның көлеңкесі» мысалын атауымызға болады. XX ғасырдағы орыс жазушысы Н.И. Сладковтың «Көлеңке» деп аталатын ертегісі бар. Демек, әлемдік әдебиетте көлеңке туралы философиялық ұғым-түсінік әрбір халықтың дүниетанымына сәйкес көркем шығармаларында өзіндік образдар мен кескінге айналған.

Қазақ әдебиетінде Ахмет Байтұрсынұлы да көлеңкені өз шығармасына арқау етті. «Кісі мен көлеңке» өлеңіндегі:

«Айтайын бір тентектің әңгімесін,

Демендер: «Сөз ғып жазған мұның несін?»» [2; 128-бет], – деп ақынның айтып тұрған «тентектері» сол ақын өмір сүрген кездегі ақынның замандастары. Ежелден тентек сөзі көзге ілгісіз, елеусіз адамдарға қолданылған. Яғни ақын айтып тұрған тентектің әңгімесі үлкен тақырып болып көрінбегенімен, тақырыптың ауқымдылығын айтып, оқырманды құлақ салуға шақырады.

«Есі ауыс көре салып, қуалады

Өзінің ұстаймын деп көлеңкесін» [2; 128-бет].

Бұл өлеңде сөз болып отырған көлеңке бақ пен дәулет кейпінде суреттеледі. Ал айтылып отырған жолда ақын есі кеткенше бақ-дәулетті қуған өз замандастарын қатал сынайды:

«Бұл қуса, көлеңкесі алыстады,

Жүгірсе, жүйріктігі қалыспады.

Қатты да, жай да қуды – ұстатпады,

Болғанша бар өнерін қарыштады» [2; 128-бет], – деп, бақ-дәулетке қол жеткізу үшін аянып қалмайтындарды айтқысы келеді. «Болғанша бар өнерін қарыштады» деп әдеттегі өнерді емес, бақ-дәулетке қол жеткізу үшін жағымпаздана, жағымсынған, қолынан келгеннің бәрін жасайтын адамдарды айтады. Қуған сайын алыстаған бақ-дәулет:

«Тентектің бір мезгілде кірді есі:

«Әуре боп қуып, маған қажет несі?» [2; 128-бет], – деп, өз бақ-дәулетін қууды доғарған тентекті сөз етеді. Ахмет Байтұрсынұлы өмір сүрген мезгіл қазақтың орыс отарына айнала бастаған кезі еді. Бай-шонжарлардың бақ пен дәулетке, атақ пен даңққа ие болу үшін баратын небір пасық әрекеттері орын алып жатқан тұс. Дегенмен, бұл жолдарда бақ-дәулетті қууды доғарғандар сөз етіледі:

«Осылай ойлап, қайта жүріп еді,

Артынан қуды енді көлеңкесі» [2; 128-бет].

Осылайша ақын ендігі кезде көлеңкенің, яғни, бақ-дәулеттің адамды қуғанын суреттейді. Жалпы көлеңке ұғымы адамның күн түспейтін көмескі сұлбасы. Қараңғы жағы. Бақ-дәулет те сондай қараңғы. Бірде бар, бірде жоқ. Сондай сұмпайы дүние кейпінде суреттеледі. Адам оны қуғанын доғарғанда ол адамның өзін қууға кіріседі. Ақын:

«Кейбіреу Қыдыр дарып, қараса бақ,

Бейне бір осы айтылған көлеңке нақ» [2; 128-бет], – деп, бақ пен дәулеттің кез келген адамның басына қона бермейтіндігін айтады. Бақ пен дәулет бірде бар, бірде жоқ дүние. Осы тұста көлбеңдеген көлеңкенің соңынан қуғандардың айқын бейнесін көрсеткісі келген ақын образы алға шығады.

«Қайрылмай, қарағанда, бақ-дәулетке,

Артынан қуалайды қайтарып ап» [2; 128-бет], – деп, бақ пен дәулетке қарамай қойсаң, артыңнан өзі қуатын сұрқия дүние екендігін айтады.

Ақынның өлеңін талдай отырып, «архетип – әлемді қабылдаудың алғашқы образы, ол адамзаттың, ұлттың, рудың ұжымдық бейсаналығына орныққан және жеке индивидтің қызметі арқылы жаңарып отырады» [3; 8-бет] деген зерттеуші А.Ю. Большакованың ойына табан тіреуге тура келеді. Себебі, өз руының, өз ұлтының ұжымдық бейсаналығына орныққан көлеңкені Ахмет Байтұрсынұлы осылайша бір ғана өлеңінің өн-бойына сыйғызады.

«Көлеңке – жан дүниесі құлазыған образ ретінде, өмірдегі бақыт пен қайғының нышаны ретінде суреттеледі. Және көлеңкенің ізінен қалмауы жарық дүниеде өмір сүріп жүргендердің кемістігі болмауы мүмкін еместігі. Кемістігім жоқ десе, ол өмір сүрмегені. Көлеңкесін көріп, мойындай білген, одан құтылудың жолын іздеген адам ақылды. Түсінген жанға көлеңке – ой, түсінбеген жанға көлеңке – ор. Кемшіліксіз адам кездеспейді. Көлеңкені көре білу керек, көлеңке әртүрлі. Жаманның көлеңкесі мен жақсының көлеңкесінің айырмасы жер мен көктей! Жақсы да, жаман да көлеңкесіз болмайды. Кемістік пен жетістік жеке адам мен қоғам өмірінде де қатар жүреді» [1; 113-бет].

Әдебиет

1. Абай шығармаларындағы архетип мәселесі. Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан, 2021. – 176 б.
2. Байтұрсынұлы А. Маса: Өлеңдер мен көсемсөздер. – Алматы: Раритет, 2005. – 208 б.
3. Большакова А.Ю. Архетип, миф и память литературы // Архетипы, мифологемы, символы в художественной картине мира писателя. Материалы международной научной конференции (г. Астрахань, 19-24 апреля, 2010 г.). – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет». – 289 с.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И КОНКУРЕНЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Трафимов С.И.

Научный руководитель: **Кушекбаев Н.М.**, магистр экономики,
лектор

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
nurbolat_@rambler.ru

Конкуренция является регулятором рыночных отношений и в первую очередь определяется деятельностью механизма, который позволяет привести в экономическом плане рынка в полный «порядок». В Казахстане конкуренция часто проявляется в соревновательной форме, это форма позволяет выявить проблемы, возникающие в следствии мобилизации экономического потенциала. Конкуренция обеспечивает равенство и свободу, но в тоже время реализует имеющиеся у субъектов предпринимательства преимущества. Это противоречие, угрожает существованию конкурентной среды, но также служит стимулом её развития. [1; с. 11-12]

Вопросы развития конкурентной среды обрели широкую огласку после доклада президента Республики Казахстана – Токаева К.К., он отмечает, что важно не просто развивать конкуренцию, а нейтрализовать любые проявления анти-конкуренции, которая имеет особое влияние на рынок нефтепродуктов, угля, электроэнергии, логистики, связи и т.д. Особо важной правительственной мерой по развитию конкуренции, является перенастройка системных политик, которая кажется вполне логичной на фоне чрезмерного присутствия государства в экономике, а также неправомерных действий частной монополии. Благосклонно на общую ситуацию развития конкурентоспособной среды, оказало реформирования «Агентство Республики Казахстан по защите конкуренции», которое начало функционировать в 2004 году и по ряду причин не смогло осуществлять дальнейшую работу, поэтому в начале сентября 2020 года, был подписан приказ о создании «Агентство по защите и развитию конкуренции РК» с прямым подчинением президенту, безусловно этот шаг позитивно повлиял на внутриэкономическое настроение. Говоря о государственной монополии, нельзя обойти стороной покупку «Казахтелекомом» частной компании, предоставляющей услуги сотовой связи «Kcell» а также доли акций в 50,5% у ещё одного оператора – Tele 2. Выше представленное Агентство по защите и развитию конкуренции и Комитет регулирования естественных монополий, не смог разглядеть никаких препятствий для осуществления государством задуманных целей, с точки зрения развития и функционирования здоровой конкуренции, государства на этом рынке быть не должно. Эта ситуация демонстрирует существование конфликтов интересов правительства, владеющего большой долей бизнеса в отрасли, это допускает негативное развитие дел, в том числе и для частных инвесторов, интересы которых как показывает практика, часто оказываются ниже интересов государства.

Конкурентоспособность национальной экономики напрямую связана с ростом инновационного потенциала общества. Это означает, что экономический рост должен обеспечиваться в первую очередь промышленными и инновационными достижениями, внедрением достижений науки и техники, использованием информационно-коммуникационных и ресурсосберегающих технологий. Уровень развития инновационной деятельности в нашей стране находится не на достаточном уровне, активность в основном проявляется в рамках традиционной модели, которая не в полной мере связана с образованием, наукой и бизнесом. [2; с. 2]. Поэтому следует развивать механизмы конкуренции и стимулировать инновационный спрос. Поддержка инноваций должна осуществляться в секторах, которые потенциально способны участвовать в международной

конкуренции. В этом ключе, реальную ситуацию конкурентной среды в стране отражает «Индекс глобальной конкуренции» - рейтинг стран с точки зрения глобальной и экономической конкурентоспособности. Он направлен на помощь странам, которые пытаются устранить препятствия на пути экономического развития и конкурентоспособности, поскольку его можно использовать для анализа проблемных вопросов экономической политики и разработки стратегий для достижения устойчивого экономического роста. В 2020 году, для нашей страны индекс глобальной конкуренции составлял 55%, снизившись на 4% по сравнению с 2019 годом, в 2012 году этот показатель составлял 72%. Индекс глобальной конкурентоспособности, отражает показатели, влияющие на развитие конкурентной среды. [3; с. 45] За последние 5 лет, наблюдается положительная динамика ряда показателей для развития предпринимательства, к примеру: увеличилась гибкость при установлении зарплат; повысилась доступность венчурного капитала; наблюдается повышение качества профессионально-технического образования. Негативными явлениями для развития предпринимательства является, недостаточная финансовая и имущественная поддержка частного предпринимательства; уменьшением разнообразия персонала предприятий и отсутствием мобильности внутренней рабочей силы. Доля казахстанской высокопроизводительной, технологической продукции на мировом рынке близка к нулю, но, как известно, эта доля является общим показателем эффективности научно-технической и инновационной деятельности. По сравнению с Казахстаном, доля:

- Евросоюза на мировом рынке наукоемкой продукции составляет 35%
- США - 25%,
- Японии - 11%,
- Сингапура - 7%,
- Южной Кореи - 4%,
- Китая – 2 %.

Одна из основных причин этого - отсутствие коммерциализации результатов разработок отечественной науки в производство, очень низкие инвестиции в науку, исследования и инновации со стороны промышленного и финансового секторов. На решение данной проблемы направлен ряд государственных программ - Стратегия индустриально-инновационного развития, Программа содействия инновациям и технологической модернизации в Республике Казахстан и другие. [4; с. 116-117].

Казахстан – страна с рыночной экономикой, но, несмотря на это, наша республика не имеет ёмких и развитых рынков, которые являются основой для развития конкуренции и в целом предпринимательства. Для серьёзных изменений в сфере конкурентной среды, необходимо изменение менталитета и адаптационный период. Специфика разработки и функционирования конкурентных условий в экономике нашей страны состоит в том, чтобы этот процесс имел революционную форму. Из-за трансформации хозяйственной системы, предприятия Казахстана оказались в совершенно иных условиях. Изменения отразились как на микро, так и на макроэкономике. На уровне макроэкономики произошла:

- финансовая дестабилизация;
- сокращение совокупного спроса;
- экономика стала функционировать в более узком формате.

На уровне микроэкономики, изменения произошли в поведении производителей и потребителей [5; с. 6].

Конечно, переход на рыночные способы хозяйствования не обеспечат достойного уровня конкуренции в отраслевых рынках. Последствия обострённой конкуренции, могут носить деструктивный и конструктивный характер. Пересмотр рыночной власти – это внутренний двигатель конкурентной среды. В этой связи, для создания, сбалансированной

и грамотно функционирующей конкурентной среды в нашей стране необходимо экономическое «воспитание» её участников. Характер поведения предприятий на рынке, должен зависеть от способностей предприятий реализовать имеющиеся преимущества и потенциал. Многие предприятия нашей страны, начали осуществлять свою деятельность:

- с малоэффективной организационно-правовой структурой;
- с крупно затратными технологиями производства;
- с отсутствием регулирования рыночного поведения управленческих институтов и
- отсутствием кадрового потенциала соответствующей рыночной экономики.

Всё это, не просто тормозило развитие конкуренции, но и не давала возможности потенциально прибыльным и социально-полезным предприятиям начать осуществлять свою предпринимательскую деятельность.

Литература

1. А.Т. Айтжанов, И.В.Князева, Н.В.Радостовец. Конкурентное право Республики. – Астана: Центр развития и защиты конкурентной политики, 2015. – 297 с.
2. А.Е. Карибаева. Принципы защиты конкуренции и ограничения монополистической конкуренции в Республики Казахстан. – Караганда: Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, 2020. – 12 с.
3. Формирование и развитие конкурентных факторов экономики Республики Казахстан / под ред. Ж. Е. Шимшикова. — Астана, 2019. — 140 с.
4. А.К. Жумагулова, Б.К. Бимагамбетова. Инновационное развитие экономики Казахстана в условиях глобальной конкуренции. Кокшетау - 2021. – 117.
5. Г.Р. Нурымбетова. Политическое участие и конкуренция в Республике Казахстан. 2020. – 7 с.
6. Послание Президента Республики Казахстан Токаева К.К. от 1 сентября 2020 года.
7. Алиев У.Ж., Шимшиков Ж.Е. Понятийно–категориальный строй общей теории конкуренции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.theoreticaleconomy.info>

ФОРМИРОВАНИЕ «ТВЁРДЫХ» И «МЯГКИХ» НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С НАГЛЯДНОСТЬЮ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Умурзакова Д. Т.
Серикбай А.

Научный руководитель: Тавлуй М. В., к.ф.н., ассистент – профессор кафедры общего языкознания и литературы

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
bagdat-tanat@mail.ru, serikbai_akmaral3001@mail.ru

Современное общество развивается в ускоренном темпе, изменения, которые происходят в мировом образовании, смена поколений, а вместе с ней и потребностей к реформированию системы высшего образования.

Как мы знаем, компьютер представляет собой материальный объект, который можно ощутить. Но главное в компьютере – это программное обеспечение, без которого невозможна работа устройства. Аналогично можно сказать и о навыках. Для успешных результатов вроде бы надо владеть определенными наборами узкопрофессиональных способностей, которые специалисты называют «твёрдыми» навыками. Но больших успехов добиваются люди, которые владеют «мягкими» навыками.

Понятия, рассматриваемые в данной статье, берет своё начало в сфере психологии. Психологи подразделяют навыки людей на две группы: hard skills и soft skills. Профессиональные, технические компетенции, которые можно наглядно продемонстрировать, оценить и проверить - hard skills (с англ. «жесткие навыки»). В виде примера можно привести навыки работы за компьютером, аналитические навыки, навыки управления, знание языков. Soft skills (англ. «мягкие навыки») связаны не с конкретным видом деятельности, а с коммуникациями для эффективного взаимодействия с людьми. Их часто называют «личными качествами», подчеркивая прямую зависимость между soft skills и характером человека, его темпераментом и личным опытом. Основными «мягкими» навыками являются: положительное отношение к происходящему, коммуникабельность, умение решать проблемы, работать в команде, анализируя сказанную критику, адаптироваться к обстоятельствам. По мнению В. Давидовой, ««soft skills» – навыки, приобретенные благодаря дополнительному образованию и личному жизненному опыту и используемые для собственного развития именно в профессиональной деятельности» [1].

«Твёрдые» навыки в отличие от «мягких» требуют последовательной проработки ситуаций, вынуждая каждого человека принимать самостоятельные решения. «Твёрдые навыки» - это те знания и умения, нужные для работы в той компании, которой соответствуют её деятельности. Одна из его особенности – это объективность. Также, отметим, что «hard skills» оставаясь с нами навсегда, постепенно совершенствуются, позволяя добиться больших высот в жизни.

В заключении можно отметить, что важность двух укрупненных групп компетенций нельзя оспорить, так как «hard» отвечает на вопрос «Что нужно делать?», а soft - отвечает на вопрос «Как это можно сделать наилучшим образом?» На принципе неразделимости «hard» и «soft skills» построена специфика в педагогике. Каждый исследователь рассматривает и определяет понятие «soft skills» и «hard skills» по-своему. Но все определения между собой частично взаимосвязаны, некоторые из них переплетаются друг с другом. «Soft skills» связаны с коммуникативными навыками, которые необходимы для успешной работы в профессиональной деятельности. За пределами этой зоны находится зона риска, но главное условие, при котором происходит развитие личности - выход за пределы зоны комфорта в зону риска. «Hard skills» - это способность выполнять определённого рода задачи, которые можно наглядно продемонстрировать.

В настоящее время существует множество моделей soft skills, однако они имеют не только различия, но и сходства. Так, например, многие исследователи относят к обязательным элементам модели коммуникативные навыки, принятие решений и тайм-менеджмент. Несомненным остается факт влияния сформированных «soft skills» и «hard skills» и постоянного развития мягких и твердых компетенций для успешного достижения поставленных целей, грамотного использования навыков, знаний и способностей в профессиональной деятельности и для достижения конкурентоспособности на рынке труда.

Совершенствование учебного процесса является одной из важнейших и главных задач современного образования. На сегодняшний день в обучении большее внимание отводится использованию наглядностей. Наглядные пособия на данный момент, играют большую роль в связи современными требованиями общества. На нынешнем этапе одной из первых задач педагога на уроке является повышать интерес как с учебной так и с познавательной точки зрения. По этой причине, использование наглядностей является одной из актуальных исследований в науке. Использование наглядностей в учебном процессе является одним из важнейших понятий в дидактике.

Известный педагогический деятель Я.А.Коменский выделил принцип наглядности как «золотое правило дидактики» так как именно этот принцип представляет с собой опору

на чувственное познание, формирование представлений и понятий в основе которых является живое восприятие предметов, в нашем случае восприятие языка. В основе использования принципа наглядности Коменский показывал что, умения и навыки учеников преобредались основываясь на собственных наблюдениях, что конечно же, способствовало еще лучшему результату в обучении. Но все же, понятия на которые опирался Коменский не дали возможность для большего развития принципа наглядности в учебном процессе.

В исследованиях Г.Песталоцци использование принципа наглядности получил следующую трактовку, учёный читал что, чувственное восприятие человека является хаотичным в изучении. Процесс обучения в исследованиях учёного представляет с собой определенную систему элементов, которая должна сформировать понятия у учащихся. В дидактике на сегодняшний день понятие наглядности являются не только зрительные предметы, но и объекты охватывающие: слуховые, осязательные виды восприятия. Наглядности являются одним из элементов системы обучения, способствующему лучшему усвоению материалов среди учеников любого школьного возраста. Наглядно-представленные пособия способствуют развитию различных мыслительных процессов учеников.

Исходя из педагогической практики, использования наглядностей показывает, что при включении наглядностей в образовательный процесс стимулируется самостоятельность учеников, активность в учебном процессе.

Верное применение наглядных пособий на уроках русского языка формирует точные представления правил и понятий, способствует развитию логическому мышлению и правильному построению предложений. Применение различных видов наглядных пособий на уроках русского языка формирует у учащихся такие понятия как синтезирование материала, которые далее применяются на практике. Для предмета русский язык свойственно точное определение правил и понятий, для правильного восприятия на уроках русского языка применяются наглядно-изобразительные пособия, различные виды картин к примеру, в работе с орфографическими словарями, при составлении схем и разбора предложений. Стоит отметить, что на уроках русского языка применяются различные виды наглядностей. Из опыта педагогической практики на уроках русского языка применялись такие виды наглядностей как слуховые. В качестве примера, можно привести такие моменты, при работе с такими видами письменных заданий как изложение, диктант. В такой форме работы ученики опираются на слуховое восприятие. При работе с наглядностями стоит также отметить, что нужно учитывать возрастную доступность учеников. В качестве методической рекомендации в работе с наглядностями всегда должно сопровождаться словом учителя. Слово учителя является разъяснением для учеников. Несмотря на самостоятельное изучение для правильного восприятия материала наглядные пособия всегда должны сопровождаться словесной формой учителя. Подводя итоги можно сказать, что использование наглядностей в обучении русского языка является одним из важнейших моментов в современном обучении. Тем не менее стоит отметить, что использования наглядностей должно быть правильно дозированным.

Литература

1. Давидова В. «Слушать, говорить и договариваться: что такое soft skills и как их развивать», 2015 год // [Электронный ресурс] / Режим доступа [//https://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills/](https://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills/)

COVID-19: ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

Унайбекова А.Р.

Научный руководитель: Ахмедьяров Е.А., магистр экономики, лектор
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
almirka05.02@mail.ru

В ноябре 2019 года на территории Китая был зарегистрирован первый случай смертельного вируса, который отличался стремительным ростом заражения и большим количеством летальных исходов по всему миру - вызвав пандемию ныне известную как COVID-19. Рост темпа распространения вируса и смертности, а также неизученность коронавирусной инфекции сильно осложнило положение стран всего мира. В связи с этим был объявлен всемирный карантин и были приняты экстренные меры по устранению пандемии: весной 2020 года поочередно страны начали объявлять локдауны, замораживать деятельность целых отраслей, внедряя обусловленные карантинном режимы. В Казахстане официально о первых случаях заражения коронавирусной инфекции предоставили информацию 13 марта 2020 года, а через 3 дня - 16 марта 2020 года в стране был объявлен режим Чрезвычайного положения: введены ограничения на выезд и въезд в страну, введены санитарно-карантинные меры во всех регионах, деятельность крупных непродовольственных торговых точек, кинотеатров были приостановлены. Все это повлекло за собой рецессию во всех странах, столкнувшихся с пандемией - соответственно изменились условия функционирования финансового сектора [1].

При введении карантинно-ограничительных мер во время режима ЧП - многие компании, отправив своих сотрудников работать из дома, отказались от штатного режима в пользу онлайн деятельности. Данный факт способствовал появлению новых платформ, возможности использования и совершенствования современных технологий.

Влияние пандемии обусловило бурное развитие IT сферы в секторе предоставления финансовых услуг, что обеспечило ее цифровую трансформацию. Чрезвычайное положение в связи COVID-19 привело к необходимости цифрового развития и приспособления к новым условиям, в целях преодоления дальнейшего развития кризиса и проблем в финансовой структуре. На самом деле цифровую трансформацию мы переживаем уже многие годы. Такая отрасль как FinTech существует не первый год и ситуация с пандемией ускорила ее развитие. Цифровая трансформация дала возможность организациям реагировать на изменения происходящие на рынке и сопутствующие им риски. Предоставляемые идеи FinTech имеют, в частности, пока не проверенные временем, но действенные и интересные решения.

Что же предлагает FinTech? FinTech предоставляет технологические решения в развитии деятельности финансовых услуг для их продвижения в современном обществе и превосходстве над традиционными сервисами – открывая возможности цифровой трансформации финансовых услуг. Цифровая трансформация сферы финансовых услуг в Казахстане к 2022 г. представляет формирование проактивного финансового сообщества, играющего ключевую роль в эффективно функционирующей финансовой отрасли с развитой инфраструктурой рынка платежных услуг. 2020 год стал годом массовой цифровизации банковской отрасли, банки, успевшие к началу эпидемии воздвигнуть собственные цифровые платформы и использующие их, незамедлительно очутились в числе лидеров. Вслед за ними к digital устремились и клиенты, и теперь нормой стали цифровые, а не традиционные сервисы. Наиболее распространенными видами использования технологии FinTech являются онлайн банкинг и безналичные платежи, развитие которых тесно связано между собой.

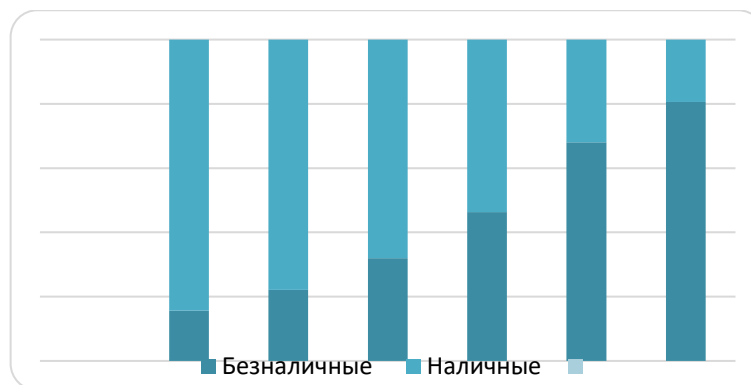

Рисунок 1 - Состав и структура объема операций в общем показателе по виду транзакции, % (по данным НБ РК, nationalbank.kz)

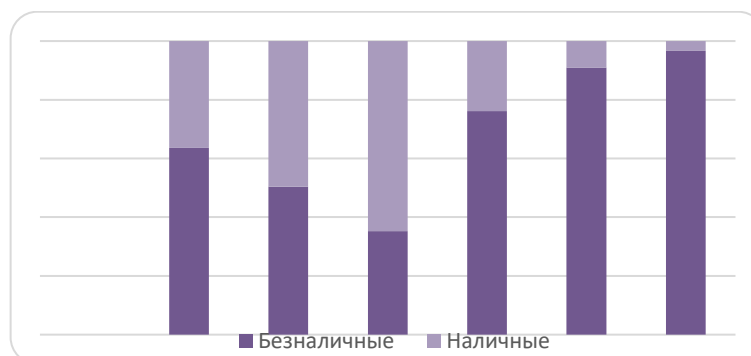

Рисунок 2 - Состав и структура количества операций в общем показателе по виду транзакции, % (по данным НБ РК, nationalbank.kz)

Согласно представленным данным (рисунок 1, 2) на 1 марта 2022 года 56,7 млн. единиц платежных карт находится в обращении в РК, из них сумма произведенных транзакций безналичного оборота к наличному составила 96,6% (629,8 млн. транзакций) и 3,4% соответственно. Анализ данных представленных НБ РК за 2021 г. показал, что каждые 3 из 5-ти безналичных транзакции в 2021 году выполнялись с помощью интернета и онлайн банкинга. Наблюдая рост проведенных платежей безналичным способом в Казахстане – можно отметить интерес пользователей к онлайн сервисам таким как: онлайн банкинг, онлайн шопинг и т.д. [2].

Пандемия оказала положительное влияние на увеличение количества онлайн клиентов и активизации усилий организаций по цифровой трансформации. Лучшим представлением развития онлайн банкинга в стране является уровень мобильных банковских приложений. Банковские приложения – в настоящее время представляют из себя сложную структуру и в ряде задач акцентированы на модернизацию традиционных услуг в новое видение.

FinTech также выделяет важность развития страховых, инвестиционных и банковских приложений. А адаптация и стремительное развитие онлайн банков может предоставить нам множество мультивариантов, которые включают в себя выше упомянутые приложения как дополнительные услуги. К примеру, мобильное приложение Halyk Homebank, предоставляемого крупнейшим БВУ РК с национальным рейтингом эмитента kzAA - АО «Halyk Bank». Создав самую широкую экосистему в стране, они предлагают передовые продукты приложения как приложения для инвестирования Halyk Invest, включая ряд других внутренних сервисов в одном приложении банковском мобильном приложении Halyk Homebank они предоставляют услуги: онлайн магазина Halyk Market, приложения для путешествий Travel, возможность страхования [3].

Возможность регистрации в приложениях осуществляется путем получения биометрических данных (Face ID), появившемся после запуска Национальным Банком РК биометрической идентификации граждан, которой пользуются 14 банковских и 9 небанковских организаций, за 2020 год было оказано более 4,4 млн. услуг по идентификации клиентов. [4]

Каждый человек имеет свой набор уникальных биометрических данных – не даёт злоумышленникам проводить махинации в системе, ведь даже близнецы имеют разные черты лица, отпечатки пальцев, голоса. Под биометрическими данными, отличающими нас друг от друга и используемыми для биометрической идентификации, принято считать: отпечатки пальцев, сетчатку глаз, лицо, геометрию рук (линии на ладонях) и т.д. Биометрическая идентификация находит широкое применение в FinTech. Во многих зарубежных странах действует система платежей с помощью биометрии – в данном контексте, это использование биометрии с прикреплением данных к карте – для дальнейшего использования не только для аутентификации в мобильных банковских приложениях, а для полного использования биометрии с помощью отдельных специальных биометрических сканеров. К примеру, в США сейчас возможность использования биометрической оплаты возможно в заправочных станциях и магазинах шаговой доступности, а также в качестве формы оплаты в один клик для интернет-магазинов как Amazon, который бонусом своим клиентам обещал 10\$ за отпечаток ладони. Вместе с тем биометрия значительно помогает в обеспечении кибербезопасности: использование PIN-кода или пароля для проверки – не так надёжно, поскольку эти данные можно легко передать другим людям или подобрать с помощью автоматической работы. Внедрение биометрии в систему может проходить через другую передовую технологически фикчу как VR/AR. То есть для создания более безопасной работы с клиентами, в систему VR можно внедрить биометрическую защиту. VR/AR в целом предлагает много возможностей для предоставления финансовых услуг таких как: визуализация информации для клиентов, виртуальную ипотеку. Проведение банковские платежей с помощью биометрии, обеспечение кибербезопасности – действенные, но пока не достаточно развитые в Казахстане. Прежние методы давно устарели, не дают такого эффекта как новые технологии.

Таким образом, учитывая спад количества заражений в стране нельзя отрицать тот факт, что с учетом прогноза ВОЗ возможен рецидивный резкий подъем заражения или же распространение нового штамма, в том числе и на территории РК. Поэтому нами было рассмотрено дальнейшее развитие цифровых технологии в финансовых услугах, изучая разработанные идеи по оптимизации работы во время пандемии с помощью FinTech. COVID-19 повысил значимость FinTech индустрии, большое количество людей обратилось к цифровому решению проблем, поскольку цифровые технологии дают ряд преимуществ в области обмена информацией, новых возможностях для ведения бизнеса и управлении финансами, создании новых цифровых продуктов и т.д.

Литература

1. О введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-vvedenii-chrezvychainogo-polozheniya-v-respublike-kazakhstan Дата доступа: 15 марта 2020 года
2. Национальный Банк Казахстана [Электронный ресурс] | Информационные сообщения |(nationalbank.kz)
3. Halyk Homebank [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://halykbank.kz/homebank> Дата обращения: 27.02.2022

4. Отчет Национального Банка Республики Казахстан за 2020г. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://nationalbank.kz/file/download/67369> Дата доступа: 4 мая 2021 года

БЕКСҰЛТАН НҰРЖЕКЕЕВ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ, ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Уранова Сәния Сайрановна

Ғылыми жетекшісі: PhD., қауымдастырылған профессор Бөкен Гүлназ Сайлаубайқызы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

asya_2309@mail.ru

XX ғасырдың алпысыншы жылдары қазақ әдебиетіне айрықша қолтаңбасымен, ерекше стилімен келген ұлы шоғырдың арасында жұлдызы айрықша жарқырап көрінген қаламгерлеріміздің бірі – Бексұлтан Нұржекеев болды. Қаламгердің «Күтумен өткен ғұмыр», «Ерлі-зайыптылар», «Жау жағадан алғанда», «Бір өкініш, бір үміт», «Кінәлі махаббат», «Өзендер өрнектеген өлке» [1] сынды шығармалары оқырмандар көңілінен шығып, әдебиетіміздің алтын қорын байытты. Бексұлтан Нұржекеев прозалық туындыларындағы тақырыптардың негізгі дені – махаббат, ер мен әйелдің жан сезімі. Суреткер кейіпкерлерінің ішкі әлеміне үңіліп, сезім қылдарын дөп басып, сан қилы тағдырдың түйінін тарқатып, оқырманын өзімен бірге елітіп, отырады. Қуанышы мен қайғысы астасып жатқан күрделі оқиғалар желісі шынайы өмірді көз алдыға әкеліп, кейіпкермен бірге бірде қуанып, бір де қынжыласың. Осындай сыршылдығына тәнті болған оқырман қауым оны «Қазақтың Мопассаны», «Махаббат жыршысы» деп тегін атамаса керек. Шын талант та гауһар сияқты, уақытқа түсін алдырмай жарқырай бермек.

Қаламгер өз шығармаларында кейіпкерлерді іс-әрекет үстінде көрсетеді және объективті өмірді көркем шығармада суреткерлікпен типтендіре отырып, қоғамдағы орны бар, іс-әрекетімен көрінетін нақты адам бейнесін жасайды. Суреткердің әңгіме, хикаяттарында адам өмірі, табиғи тазалық, адамгершілік, қазақы мінез, қоғамдық өзгерістер шынайы суреттелген. Шағын жанрға үздіксіз үлес қосып келе жатқан жазушы Б.Нұржекеұлының «Мүденің қатыны» (2000) атты әңгімесіне б.з.б. ІҮ-ІІ ғасырларда өмір сүрген көшпелі түркі халқы мен олардың даңқты патшасы Мөде ханның қытай елімен қақтығыстарының бірі шынайы бейнеленген.

Әңгімеге лайық талаптар үдесінен Б.Нұржекеевтің әңгімелері шығады. Ғалым Серікқали Байменше өзінің «Зергердің зертханасы» атты еңбегінде: «Шығармашылық процесс – күрделі нәрсе әрі нақты айқындалмаған ойлау процесі. Ал шығармашылық процестің психологиясы – шығармашылық қызметті психологиялық тұрғыда зерттеудің саласы. Оның әдістемелік арқауы ретінде тарихылық принципі алынғанымен, ерекшелікті проблематикасына негізінен шығармашылық процесінде көрініс беретін елестетудің, ойлаудың, түйсіктің, шабыттың, қабілеттің, таланттың, дарындылықтың рөлін зерттеу жатады» [3,123] – деп жазғанындай, оның шығармалары көбінесе дерекке негізделіп жазылып, сол кездегі адамдар бейнесін жан-жақты көрсетуімен, белгілі бір заманның тынысын, тұрмыс-тіршілігін, әлеуметтік-саяси мәселелерін, идеологиясын, жалпы ұлттық болмысын айқын суреттеумен ерекшеленеді. Б.Нұржекеевтің әңгімелеріндегі кейіпкерлер бір-бірімен белгілі бір рухани байланыстағы, бір-бірін жақсы толықтыратын бір жағынан қарапайым, бір жағынан күрделі образдар деуге болады. Қаламгердің шығармалары ұлттық әдебиетіміздегі дәстүр сабақтастығын берік сақтай алғанымен де құнды. Жазушы өз шығармаларында қарапайым халықтың тұрмыс-тіршілігін, руханитанымдық қырларын, әлеуметтік болмысын, жастардың жаңалыққа, болашақ өмірге деген ұмтылысын, олардың

өнер мен салт-дәстүрге деген көзқарастарын қисынды іс-әрекеттер арқылы көрсетеді. Сол сияқты жазушының негізгі арқау еткен тақырыбы – махаббат, сүйіспеншілік мәселесі.

«Тип жасау үшін жазушы бірнеше адамдардың бойында кездесетін қасиеттерге көз жібереді де, соларды жинақтап, бір адамның бойына сыйғызу арқылы суреттейді» [4,143], – деп жазады ғалым Г.Ж. Пірәлиева. Сол талаптар үдесінен шыға білетін де – жазушының әңгімелері. «Әңгіме – қиын жанр. Алдымен, көлемі шағын. Ол жазушыдан барынша жинақы болуды талап етеді. Содан соң оқырманды бірден үйіріп әкету үшін, сол шағын көлемдегі өмір эпизодының өзі соншалық тартымды, сюжет желісі қызғылықты болуға тиіс. Сюжетке ене бастаған беттеақ оқырманның көз алдына іші-сыртын, мінез-құлқын, іс-әрекетін аттаған сайын аңғартып, адам келе бастауы керек. Ол адам өзіне тән ең бір елеулі өзгешелігімен шұғыл даралана беруге тиіс. Адам тұл көрінбейді; оның өзін қоршаған айналасы айқын көзге түсуі, сол арқылы белгілі бір әлеуметтік топ, қоғамдық орта танылуы шарт. Әлгі адам – соның өкілі, типтік тұлға болуы қажет» [5,145]. 2002 жылы жарық көрген Б.Нұржекеевтің «Ғабиттің көз жасы» әңгімесі жазушы, сөз зергері Ғ.Мүсіреповтің өмірінің бір сәтін бейнелеуге арналады. Опера театрына жазушы өз үлесімен жазылған «Қыз Жібек» операсын тындауға келеді. Әңгімеге назар аударсақ: «Басталды. Жарты ғасыр бойы құлақ құрышын қандырып келе жатқан таныс әуен тағы жүрегін дір еткізді. Көш думан хоры кең сахнаны кернеп, театрдың ішін, Ғабиттің кеудесін жарып жіберердей шалқыды. Қазақ әуенінің қайран қасиетті құдіреті-ай, ата-бабаңмен ұшыратқандай елжіретеді»[2,185]. Өнерпаздарды тамашалап отырған Ғабеннің есіне қазақ өнерінің жұлдызы Күләш түседі. Күләштің өзіне айтқан бір ауыз сөзі күні бүгінге дейін көкейінен кетпейді: «Сәкен аға сырт тұлғасымегн сұлу көрінсе, Сіз жаныңызбен, сезіміңізбен әлдеқайда сұлусыз. Жаны сұлу емес адам Жібек пен Баянды, Ақтоқтыны дәл мұндай қылып жүз жылда да жаза алмайды. Біздің бақытымызға, халықтың бағына туған жазушысыз»[2,189] – деп, шынайы талантты бағалайды. Шындығында, ол жай мақтау емес, бағалау. Әңгіменің соңында Ғабит өзінің өмірінің бір сәттеріне үңіліп, терең ойға батты: «Көп адамның қолы жетпеген бақытқа қолым жетті, енді менде арман жоқ»-деп, кезінде мен де шалқыдым-ау»-деді оралмас кездің екінші өкси күрсінтіп. Мен де күдікке жем болғам жоқ па? – деді Ғабит өз ойынан өзі шошынып. Өзілдгенсіп, байқамай айтып қалғансып, жарастықтарын көре алмаған талай сабаздың сөз сүңгісін сұққылағаны әлі есінде. Өзінің бұрын қартайып, оның әлі жас болатыны бұған оларсыз да аян-ды, бірақ аралары дәл бұлайша быт-шыт болар деп ойламаған. Сыйластықпен, түсіністікпен жол табармыз деп үміттенетін. Бәрі бекер екен»[2,191]. Міне, осындай қаумалаған ойларға жауап іздеген Ғабиттей талантты тұлға өз тұжырымын әңгіме соңында тапқандай болады. Әңгіменің идеясы – өнерге деген құрмет, талантты жандар құрметі. Сол сияқты өзінің өткен өміріне деген өкініштерін басу жолында жасаған тұжырымдары, ойлары. Яғни, әңгімеде адамның өзімен өзінің сырласуы орын алады. Әр түрлі сұрақтарға жауап іздей отырып, лайықтысын тапқандай болады. Қаламгердің тағы бір әңгімесі «Айрықша жекпе-жек» деп аталады. 1757-ші жылдары болған қалмақтармен соғыс арқау болған тарихи әңгіме. Әңгіме 2004 жылы жарық көреді. Қазақтың ұлтарақтай жерін де жауға бермейміз деп күні-түні аттан түспей, бел жазбай халқын, елін-жерін қорғаумен болған қазақтың хас батырлары Қабанбай, Бөгенбай, Абылайлардың өмірінен бір үзік сыр баяндалады. Автор Бөгенбайдың дәл осы кезеңдегі бейнесін былайша сипаттайды: «Жетпістен асқан Бөгенбай ол кезде қырыққа толмаған хас батырды. Дүниенің қызығы мен шыжығы – бәрі алда секілді еді. Амал не, өз қалауынша өмір сүре алмады, қалай сүрерді қалмақ бұйырды. Атқа мініп өскенн бала аттан түспей жаумен алысқан қария болды. Бәрі қазақ үшін болғасын, өкінері жоқ. Айдаһарша айпап-жайпаған қалмақ та қазір бұрынғы айбынынан айрылды» [2,226]. Кезекті шабуыл басталатындығын Абылай барлық әскерлеріне ескертіп, соңғы жаттығуларды пысықтатады. Ертеңгі ұрыстың да жекпе-жекпен басталатындығын ескертеді. Қайысқан қалың қол, екі жақта да көп әскер, жекпе-жек басталатын уақыт таянады. Қалмақ жақтан

кім шығады екен деген ой көпке тыныштық бермейді. Ортаға шыққан қалмақтың батыры Арқауыл да ерекше дайындықпен келгендігі байқалады. Ортаға шыққан қалмақтың Арқауыл батыры бірден: «Менімен жекпе-жекке Қабанбай шықсын»-деп кеңірдегі жыртылғанша айқайлайды. Жасы келген, жетпісті алқымдаған Қабанбайды ешкім бұл жекпе-жекке шығарғысы келмейді, өйткені бұл да қалмақтардың мұқатқысы келіп тұрған зымияндығы екенін барлығы бірден ұғады. Қорқатын, ығатын Қабанбай жоқ, Кубас атын көлденең тартып, жас жігітпен жекпе-жек айқасқа шығады. Қабанбайдың осы жекпе-жекке шыққан сәтін Б.Нұржекеев былайша суреттейді: «Қабекең Арқауылға аяндап жақындай берді. Қалмақтың жас батыры қаусаған шалды бірден түйреп тастайтындай сенімді түрде найзасын сұқтап зырқырай қарсы шапты. Арқауыл найзама қарсы найза жұмсайды деп күтсе керек, тайқи бере сілтеп кеп ұрды. Арқауылдың дәл солай ұратынын Қабанбай да шамалаған сияқты, қылышпен астынан шауып найзасын қақ бөліп тастады. Шауып барып ол ағы бір найза алып, қайтқанша күтіп тұра берді. Арқауылды сол саспағандығымен састырды, ол қылышын суыра бергенде, Қабекең найзамен иығынан қағып жіберді. Оқыс тиген соққыдан тепе-теңдігін сақтай алмай, Арқауыл аттан ауып түсті» [2,232]. Алғашында айқайымен қазақтарды састырған Арқауыл енді өзі састы. Батыр Қабанбай қалмақтың батырының басын алмас қылышпен шауып түсіреді. Қабанбайдың бұл жеңісі қарап тұрғандардың барлығына ертегідегідей әсер етті. Әңгіменің идеясы – батырлықты дәріптеу, қазақ батырларын үлгі ету. Әңгіме Бөгенбай батырдың көпшілікке айтқан, ынтымаққа шақырған аталы сөзімен тұжырымдалады: «Алауыздық бір басталып кеткен соң, артынан оған анау кінәлі, мынау кінәлі еді деп әділдік іздеу – кеш. Сендер, жастар, бір-біріңмен бақталас емес, бауырлас болсаңдар, бүкіл қазақ бақытты!» [2,234] – деп, ынтымақ пен татулыққа шақырады.

Б.Нұржекеев көркем әңгіме жанрын жан-жақты байытты. Терең ой мен мағыналы тағылым, өнеге мен өсиет жазушының әрбір туындысынан табылады. Әбден толысқан қаламгердің әңгімелері өмірге құштарлық, болмысқа деген өзіндік көзқарастарымен қызықтырады. Жазушы шығармаларынан салтдәстүрдің де халықтық сипаты өрісін тауып, жастарды ұлттық тәрбиеге шақырады. Бүгінгі күн тынысын бейнелеген шағын туындыларында жаңаша көркемдік әдістерге бойлау бірден байқалады. Сондықтан да оның шығармалары терең этикалық-философиялық толғамға толы болып келеді. С.Қирабаев: «Б.Нұржекеұлы – мейлі өткен күн тағылымын айтсын, мейлі бүгінгі күн шындығын жазсын, қайда да, қашан да – шынайы суреткер. Айтарын характер арқылы бейнелей айтады, жазарын көркем детальдарды ойната құбылтып ашады, шығарманың көркемдік формасы жұтынып, композициясы дөңгеленіп шып-шымыр шығады» – деп, қаламгер туындыларына тамаша баға берді [6,123]. Б.Нұржекеев кейіпкерлерінің характері мен тағдырын тек таза тұрмыстық көзқараспен бағамдау мүмкін емес. Оның қай кейіпкерін болсын, бір жақты түсіндіру қиынға соғады, өйткені оның кейіпкерлерінің бойынан кәдімгі адамға тән барлық жақсылық-жаманды қасиеттерді табуға болады. Жазушы қаламының ерекшелігі де осында: ол өз шығармаларында жалаң дидактика ұсынбайды немесе кейіпкер іс-әрекетін талдамайды, бұның бәрін оқырман талқысына салады. Оның кейіпкерлері бастан кешіретін іс-әрекет, оқиғалардың сан түрлілігі, ешкімге ұқсамайтындығымен, сонылығымен ерекшеленеді. Оның шығармаларына негіз болатын өзек – адам өмірі, өлім, махаббат, қуаныш мен қайғы, жақсылық пен жамандық. Әрбір шығармадағы оқиға сыртында адам тағдыры, адамның рухани өмірдегі алшақтықтан шаршауы, қоршаған ортаны түсінбестіктен туған дағдарыс та басты орын алады. Оның ішінде өзіміз аңғарып отырғандай, махаббат, сүйіспеншілік, ер адам мен әйелдің арасындағы сезімді баяндайтын әңгімелері тіптен мол. Жазушының әңгімелерінің басты кейіпкерлері танымал тұлғалар болғандықтан, ұлттық сана, ұлттық менталитетіміз басты орынды ойып алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұржекеев Б. Таңдамалы. 1,2 том. – Алматы: Жазушы. – 1993. – 1 т. – 395б.
2. Нұржекеұлы Бексұлтан. Шығармалар жинағы. Тауды жылатқан түн. Повестер мен әңгімелер. 6-том. – Алматы: «Жалын» баспасы, ЖШС, 2009 жыл. – 320 бет.
3. Байменше С. Зерттеу. Зергердің зертханасы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 192 бет.
4. Пірәлиева Г.Ж. Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм мәселелері: филол. ғыл. докт. ғылыми атағын алу үшін дайындалған диссертация авторефераты: 10.01.08. – Алматы: ӘЖӨИ, 2004. – 44 бет.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий. – Москва, НП.К.Интелвак. 2003. С.1594.
6. Қирабаев С. Тың ізденістер. Уақыт және қаламгер: әдеби сын. – Алматы: Жазушы, 1980. – 262 бет.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ

Усманова Ксения Данисовна

holleythief@gmail.com

студентка 4 курса (410 группы) факультета перевода и филологии

КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

Научный руководитель – Сері Л.Т., магистр переводческого дела,

ст.преп. кафедры перевода и межкультурной коммуникации, докторант

КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

seri.lyazzat@mail.ru

В истории человечества ХХІ век оставит свой след как эпоха глобализации, информатизации, высоких технологий и открытого общества. Сегодня страны, физически отдаленные друг от друга, взаимодействуют между собой не только в экономическом плане, формируя тем самым мировую экономику, но также и в политических, культурных и социальных аспектах. Регулирование всех этих процессов и установление коммуникации между людьми осуществляется путем дипломатических переговоров, которые, чаще всего, не обходятся без участия переводчика.

Максимова Т.В. и Баландина Н.А. определяют дипломатические переговоры как «особый тип интеракции, отличающийся своими целями, отношениями, нормами от других типов коммуникации и характеризующиеся стратегическим и тактическим поведением участников» [1, с.143]. Исходя из данного определения, можно сделать вывод, что переводчику, работающему в сфере дипломатии, следует не только точно передать смысл сказанного одной из сторон, но и быть внимательным к тому, каким именно образом была подана информация, и, в случае чего, быть готовым максимально точно истолковать информацию, избегая недопонимания сторон.

Результат переводческой деятельности при работе с дипломатическими переговорами, как и при любой другой устной деятельности человека, представляет собой речевой акт. Однако переводчику, в отличие от обычного человека, для достижения этого результата необходимо выполнить три этапа: докоммуникативный, коммуникативный и посткоммуникативный [2, с. 91].

Докоммуникативный этап осуществляется за некоторое время до проведения самих переговоров и включает в себя сбор информации касательно предстоящих переговоров,

повестку дня и тезисы, а также изучение особенностей поведения и культур коммуникантов. Также существуют редкие случаи, когда полное содержание переговоров имеется заранее и предоставляется переводчику, что позволяет основательно подготовиться к работе. Но даже в таком случае необходимо быть готовым к тому, что переговоры могут пойти не по плану и тогда придется осуществлять перевод в режиме реального времени.

Коммуникативный этап является основным в работе переводчика. Это время проведения самих переговоров, где перед переводчиком стоит задача осуществить адекватный перевод всех реплик, высказанных сторонами переговоров. Кроме этого, необходимо также помнить о соблюдении этических норм, контроле эмоционального интеллекта как своего, так и участников переговоров, а также о главном отличии обычного устного переводчика от профессионального устного переводчика – такому переводчику необходимо быть «невидимкой». Несмотря на то, что без переводчика не обходятся ни одни международные переговоры, он не является главным участником коммуникации, потому переводчик не имеет права вмешиваться в ход переговоров, каким бы мнением он не обладал по поводу обсуждаемых тем.

Посткоммуникативный этап – это заключительный этап, когда переводчик должен проанализировать выполненную работу и обратить внимание как на положительные стороны перевода, так и на недочеты при их наличии. Здесь переводчик дает оценку не только переведенному тексту, но и своему публичному выступлению: постановке и тембру голоса, темпу речи, а также интонационному сопровождению.

Как известно, существует два наиболее распространенных вида устного перевода – последовательный и синхронный. Оба этих вида в равной степени используются при работе с переговорами в целом, однако во время дипломатических переговоров предпочтение отдается именно синхронному переводу ввиду специфики сферы дипломатии – высказывания коммуникантов объемные и содержательные, потому их полное воспроизведение на переводящем языке становится необходимостью, поскольку результат переговоров имеет высокий культурно-социальный статус на уровне стран, представители которых являются участниками переговоров. Согласно В.Н. Комиссарову, полный перевод чаще всего осуществляется при помощи ситуативной, трансформационной или семантической модели перевода [3, с. 153].

Ситуативная модель перевода подразумевает под собой адаптацию реальности исходного языка под реальность переводящего языка. Например, если переводчик столкнулся с так называемой «безэквивалентной» лексикой, то, основываясь на своих знаниях, он при помощи описательного перевода передает смысл выражения на переводящий язык.

Трансформационная модель перевода основана на установлении эквивалентности между единицами языка исходного текста и переводящего текста, в результате чего передача значений исходных языковых единиц происходит при помощи таких же уже имеющихся в переводящем языке единиц.

Семантическая модель перевода применима в случае, когда необходимо сохранить языковую и/или культурную идентичность исходного текста средствами переводящего языка. Использование данной модели при переводе позволяет сохранить коннотативное и контекстуальное значение оригинала на языке переводящего текста.

Однако в условиях устного перевода особенно сложно следовать правилам определенной модели перевода, поскольку формирование исходного текста происходит в реальном времени, поэтому все три модели комбинируются на усмотрение переводчика с учетом самого текста, ситуации и целей коммуникации.

Особый интерес для анализа особенностей перевода дипломатических переговоров представляет политический деятель В.В. Путин. Известный своей преданностью русской

культуре, политик сторонится англицизмов и неологизмов, отчего употребляемый в устной речи им историзм «адъютант» (англ. *adjutant*) по отношению к своему охраннику в англоязычных СМИ при помощи приема генерализация (прием, при котором происходит замена единицы исходного текста, имеющей более узкое значение, на единицу переводящего текста с более широким значением) почти всегда переводится более распространенным словом «bodyguard» (рус. *охранник, телохранитель*). Еще одним примером является часто используемый им архаизм «телеграмма» (англ. *telegram*) в качестве обозначения «электронного письма» (англ. *e-mail*).

Помимо этого, пользуясь богатейшим словарным запасом русского языка, В.В. Путин поневоле стал автором большого количества афоризмов, что породило такой феномен, как «путинизмы», споры об адекватном переводе на английский язык которых ведутся по сей день. К примеру, в заключение пресс-конференции с президентом Франции Э. Макроном 7 февраля 2022 года, В.В. Путин, комментируя мнение действующего президента Украины касательно Минских соглашений, заявил: «Нравится, не нравится – терпи, моя красавица. Надо исполнять. По-другому не получится» [4]. Перевод на английский язык осуществлялся в режиме реального времени, поэтому у переводчика не было иного выбора, как передать лишь общий смысл фразы: «Well, like it or lump it, you have to fulfill them. It will not work otherwise» [5]. Воспользовавшись описательным переводом (трансформация, при которой происходит передача значения слова или выражения посредством описания) и опущением (переводческий прием, при котором происходит исключение некоторой информации в переводящем тексте) «провокационной части», переводчик постарался придать высказыванию нейтральную эмоциональную окраску. Несмотря на это, впоследствии данная фраза, являющаяся отсылкой к песне неизвестного автора, заинтересовала аудиторию и стала предметом дискуссий, как русских, так и англоязычных СМИ.

В ходе переговоров политик также часто использует различные фразеологизмы русского языка, устный перевод которых на английский может вызывать трудности. Так, например, во время вышеупомянутой пресс-конференции прозвучала фраза: «...украинские руководители то говорят, что они будут выполнять Минские соглашения, то предают их анафеме, говорят, что никогда этого делать не будут, «это разрушит украинское государство» [4]. «Предать анафеме» (англ. *anathematize, accurse*) – выражение, пришедшее в русский язык с принятием христианства на Руси и обозначающее «отлучение от церкви». Сегодня это словосочетание используется в качестве фразеологизма в значении «решительно отказаться от чего-либо», «подвергнуть осуждению». В английском языке данный фразеологизм не имеет большого распространения, потому переводчик воспользовался знакомым и понятным всем синонимом «denounce» (рус. *осуждать*): «...Ukrainian leaders first say that they will implement the Minsk agreements and then they denounce them and say they will never do this because “this would destroy the Ukrainian state”» [5].

Еще одним похожим примером является следующее высказывание: «Вы даже не успеете и глазом моргнуть, когда будете исполнять пункт пятый Римского договора» [4]. «Не успеть и глазом моргнуть» – это довольно часто используемый в повседневной речи фразеологизм, подразумевающий под собой отсутствие быстрой реакции на какое-либо произошедшее событие. Аналогом данного выражения в английском языке является «*before one can say Jack Robinson*» – идиома, возникшая еще в 1700-х годах, когда некий Джек Робинсон наносил настолько короткие визиты в гости к своим знакомым, что те не успевали даже понять, что он пришел, как он уже уходил. Однако существует еще некоторый ряд схожих по смыслу выражений: «*before you know it*», «*faster than a flash in the pan*», «*in a heartbeat*». Переводчик воспользовался одной из таких синонимичных фраз: «You will be fulfilling Paragraph 5 of the Treaty of Rome in a heartbeat, even before you know it» [5]. Это

позволяет сделать вывод о том, что переводчику, работающему даже в сфере дипломатии, следует иметь большой словарный запас в области художественных средств.

Безусловно, такого рода лексика и выражения не являются характерными для дипломатического дискурса как жанра, однако в контексте устной речи, а именно дипломатических переговоров, они могут стать тем самым камнем преткновения на пути установления коммуникации между двумя и более сторонами. Подобного рода идиоматические выражения представляют собой проблему не только для участников коммуникации, но и для лингвистов. Буквальный перевод не всегда является лучшим выбором для решения «экстрапереводческой» задачи, а при описательном переводе сохранить самобытность и культурную идентичность сообщения довольно сложно, потому исследование проблемы «новой фразеологии», особенно в сфере дипломатии, является актуальным в современных условиях глобализации.

Список использованных источников

1. Максимова Т.В., Баландина Н.А. Переговоры как преодоленный коммуникативный конфликт // Вестник ВолГУ. Серия 2: Языкознание. 2005. №4. Режим доступа URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/peregovory-kak-preodolennyy-kommunikativnyy-konflikt> (дата обращения: 17.03.2022).
2. Русский язык и культура речи: Учебник. О.Я. Гойхман, Л.М.Гончарова. 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 240 с.
3. В.Н. Комиссаров. Современное переводоведение. Учебное пособие. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Посольство Российской Федерации во Франции. Пресс-конференция Владимира Путина и Эммануэля Макрона. Режим доступа URL: https://france.mid.ru/ru/presse/vladimir_putin_i_emmanuel_makron/ (дата обращения: 17.03.2022).
5. Committee on International Affairs of the State Duma. News conference following Russian-French talks. Режим доступа URL: <https://interkomitet.com/main/news-conference-following-russian-french-talks/> (дата обращения: 17.03.2022).

СЕМЬЯ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Хамзин Н.З.

Научный руководитель: Мусанов С.

Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова, г.Кокшетау

E-mail: nurjik_best_boy@mail.ru

Классическое определение семьи гласит, что семья – это малая социальная группа, члены которой связаны браком, родительством и родством, общностью быта, общим бюджетом и взаимной моральной ответственностью. Проблемы семьи и ее место в системе общественных отношений издавна привлекают к себе внимание ученых разных областей: философов, историков, экономистов, демографов и конечно же юристов. Так, по мнению Т.А. Куликовой "семья - одна из величайших, ценностей, созданных человечеством за всю историю своего существования. Ни одна нация, ни одна культурная общность, ни обошлась без семьи. В ее позитивном развитии, сохранения упрочнении, заинтересовано общество, государство, в прочной, надежной семье нуждался каждый человек независимо от возраста" [1, с. 20]. Исследователи Е.И. Артамонова и Е.Г. Силяева отмечали, что "семья является источником социальных установок и ценностных ориентации субъекта. Ориентируясь на

референтную группу, человек оценивает себя, свои поступки, образ жизни и идеалы" [2, с. 17].

В своей работе на тему семьи А.Г. Харчев отметил, что семья «представляет собой исторически уникальную систему отношений между супругами, родителями, детьми и другими членами, которые связаны между собой брачными или семейными отношениями, жизненными и взаимными моральными обязанностями, социальными потребностями» [3, с. 23].

Как социальный институт, семья осуществляет возрождение и первоначальную социализацию членов общества. По мнению Е.И. Каиржанова "первый и главнейший институт социализации - это семья. Исключительное влияние семьи на нравственное формирование личности. Нежность человеческих чувств, эмоциональность, чувствительность, впечатления, чувствительность и беспокойство в духовном мире другого человека, все это, прежде всего, заложено в отношениях семьи, детей с родителями». При этом неизменными остаются следующие особенности института социализации: 1) является единственным институтом социализации на первом этапе формирования личности; 2) воздействие семьи на эмоциональное состояние каждого ребенка; 3) семья имеет лучшие возможности для постепенного и всестороннего включения ребенка в социальную жизнь. Поэтому, воспитанники детских домов, даже самых лучших, отстают в развитии от "семейных" детей, поскольку изолированы от душевных разговоров со взрослыми [4, с. 258-259].

Семья является сложным социальным явлением, в котором сочетаются различные формы социальных отношений и процессов. С ним трудно сравнить любые другие социальные институты, удовлетворяющие различные человеческие и общественные потребности людей. В своем исследовании С.О. Карибян подчеркивал, что "особое внимание необходимо уделять особенностям возникновения семейных правоотношений, обусловленных такими обстоятельствами, как родство, супружество, прием детей на воспитание и т. д., что единая инициатива, составляющая основу семейных отношений и позволяющая разделить их от других общественных отношений, является фактом принадлежности личности в настоящее время или ранее к семье" [5, с. 86]. По мнению Л.Б. Шнейдер, современная семья выполняет психотерапевтическую функцию для удовлетворения потребностей людей в психологическом комфорте и эмоциональной поддержке, чувстве безопасности, самооценке, чувстве ценности и важности, эмоциональном тепле и любви [6, с. 29]. "Часть функций семьи основывается на личностном общении, взаимодействии конкретных людей, - подчеркивает Г. Навайтис, - удовлетворение соответствующих потребностей зависит от личностей членов семьи" [7, с. 132]. То есть человек чувствует себя счастливым, любимым или защищенным в такой семье.

Особое отношение государства к семье связано с современным демографическим развитием. Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подписал 6 декабря 2016 года Указ "Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года". Документ направлен в рамках нового этапа развития Казахстана на формирование благоприятных условий развития семейной политики, так как семья играет важнейшую роль среди всех остальных социальных институтов. Кроме того, семейная политика является неотъемлемой частью социальной политики Республики Казахстан и представляет систему принципов, ценностей и мер организационной, экономической, правовой, научной, информационной и кадровой поддержки, направленных на улучшение условий жизни и качества семьи [8].

Статистические данные относительно рождаемости в республике Казахстан позволяют наблюдать, что этот процесс в значительной степени зависит от конкретных мероприятий, осуществляемых в рамках государственной демографической политики.

Эффективность принятых на сегодня государством мер социальной поддержки материнства и детства подтверждается положительной динамикой. Так, если рождаемость в 2010 году составила 366,2 тысяч детей, то в 2021 было зарегистрировано 450 652 родившихся ребенка. По данным Бюро национальной статистики, численность населения страны на 1 февраля 2022 года составила 19 млн 143,2 тыс. жителей [9]. А согласно данным Министерства труда и социальной защиты населения в стране порядка 340,4 тысяч многодетных семей имеют более 4-х детей. Из них 8017 многодетных мам в возрасте до 29 лет (имеющие 4-х и более детей).

Однако необходимо отметить и другую сторону, менее позитивную, такую как ослабление института семьи в обществе, и как следствие рост фактов разводов. Так, количество зарегистрированных разводов за январь-июнь 2021 года составило 9,4 тыс. единиц без учёта решений судов о расторжении брака [9]. Самым критичным и болезненным при разводе является тот факт, что в процессе урегулирования таких вопросов как раздел имущества, спор об определении места жительства детей, алименты и разрыв родственных отношений больше всего страдают дети.

В числе причин сосредоточения внимания государства на проблемах семьи нужно выделить стремление устранить такие негативные социальные явления, как преступление, наркомания, суицид, так как семья в этом играет очень большую роль, в том числе на развитие каких-либо качеств личности. Граждане должны быть уверены в завтрашнем дне и понимать, что государство гарантирует защиту физической и психической неприкосновенности, посягательств на личную жизнь.

Успех в борьбе с семейной (в том числе бытовой) преступностью тесно связан с решением ряда теоретических и практических задач. Основными из них являются: - теоретический анализ концепции насилия в семье учитывая криминологические особенности, а также факторы, влияющие на совершение преступлений в семье; - анализ видов семейных преступлений, совершенных в семье, отличие их от других преступлений, определение соответствующих внутренних границ, где они совершаются в семье, приемной семье, при опеке или попечительстве; - проверка личностных характеристик лица, совершающего преступление в семье, их криминологических характеристик в зависимости от вида совершенного преступления; - анализ бытового насилия в семье в зависимости от конкретных ситуаций и традиций установленных в таких семьях; - расследование механизма преступного поведения в тесной связи с криминальной жизнью, криминальной средой и насильственными проблемами, используемыми преступниками при совершении таких преступлений; - анализ виктимизации домашнего насилия, затронутого преступлением, и расследование отношений жертвы преступления преступником; - выявление основных направлений, форм и методов профилактики семейных преступлений; - разработка рекомендаций по совершенствованию деятельности правоохранительных органов по предупреждению преступности в повседневной жизни семьи, повышение эффективности соответствующих профилактических мероприятий этих органов; - усиление роли общественных объединений и неправительственных правозащитных организаций в предупреждении преступлений в семье и внесение предложения по улучшению их деятельности в этом направлении. Проблемы семейных и семейно-брачных отношений постоянно находятся в центре внимания правительства и других государственных органов, в том числе законодателя. Каждый второй ребенок в возрасте от 2 до 14 лет испытывает в семье жесткие формы наказания. Две трети школьников испытали или стали свидетелями насилия со стороны учеников или учителей. Наиболее актуальной остается проблема физического насилия. В целом по стране 1% детей подвергались суровому виду физического наказания. Особую тревогу вызывают участвовавшие за последние годы факты насилия в отношении детей. На заседании 23 ноября 2020 года депутаты мажилиса парламента в первом чтении одобрили законопроект об ужесточении наказания для

педофилов. Согласно поправкам, люди, осуждённые по статьям «о половой неприкосновенности против детей» будут отбывать срок только в колониях строгого режима. Также у таких осуждённых не будет возможности на условно-досрочное освобождение и права на помилование. Предыдущие поправки в законы, чтобы защитить детей, были внесены в декабре 2019 года. Тогда президент страны подписал закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам совершенствования уголовного, уголовно-процессуального законодательства и усиления защиты прав личности», который вступил в силу с 1 января 2020 года. Согласно ему, насилие было причислено к тяжким преступлениям, а насилие в отношении детей до 14 лет ныне предполагает наказание в виде реального срока не менее 20 лет. Также была узаконена ответственность для тех, кто не сообщил о факте педофилии или скрыл его. За это грозит до шести лет лишения свободы. Данные преступления регламентируются статьями уголовного кодекса 120 («Изнасилование»), 121 «Насильственные действия сексуального характера», 122 «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста», 124 «Развращение малолетних» [10].

Приоритетными направлениями в деятельности государственных органов и неправительственных организаций являются сохранение репродуктивного здоровья мужчин и женщин, здоровья детей и молодежи, охрана материнства и детства. Продолжается реализация мер по снижению материнской и младенческой смертности. Таким образом, разработка комплексной Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан как связующего звена между действующими концепциями в области конкурентоспособности и социального развития представляется очевидной и обоснованной необходимостью и одним из принципиальных условий успешной интеграции Республики Казахстан в мировое сообщество.

Литература

1. Куликова Т.А. Учебник для студентов средних педагогических учебных заведений. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2000. – С.20
2. Артамонова Е.И. Силяева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – С.17
3. Харчев А.Г. Социология семьи: проблемы становления науки / Перепеч. с изд. 1979 г. – М.: ЦСП, 2003. – С.23
4. Каиржанов Е.И. Избранные труды: (Selected works in criminal law and criminology): В 2-х т. – Алматы: Экономика, 2008. – Т. 1. – С.258-259
5. Карибян С.О. Семейно-правовая ответственность: сущность и правоприменение: Монография. – М.: Юстицинформ, 2018. – С.86
6. Шнейдер Л.Б. Рабочая тетрадь по дисциплине «Психология семьи». – М., МПСУ, 2014. – С.29
7. Навайтис Г. Семья в психологической консультации. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. – С.132
8. Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384 "Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года <http://adilet.zan.kz> (по состоянию на 06.12.2016 г.)
9. Бюро национальной статистики. Режим доступа: <https://stat.gov.kz/>], дата обращения 25.03.2022г.

10. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>, дата обращения 28.03.2022г.

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Шінәлі Жанерке

Ғылыми жетекшілер: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., аға оқытушылар

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

zhanerke.shinaly@mail.ru, abdraxmanova_s@mail.ru

*Ел мен елді, ұлт пен ұлтты,
адам мен адамды теңестіретін ол – білім!*
Мұхтар Әуезов.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры» деп аталды. Біздің, Қазақстан Республикасы да ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді. «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиялармен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет»[1] деп, Елбасы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор.

Заманға сай, бәсекелестікке қабілетті ұрпақты білімді де парасатты етіп тәрбиелеу-мұғалімнің басты міндеті! Міне сондықтан, әр мұғалім жаңа технологияларды игеруге бар күш жігерін салу керек. Біз осындай қарқынды дамып жатқан заманда дәстүрлі білім берумен шектеліп қала алмаймыз. Ұлы орыс педагогы К.Д. Ушинский: «Мұғалім өзі үйреніп, оқып жүргенде ғана өмір сүреді» деген. Бұдан біз өз кәсібилігімізді жетілдіру мақсатында үнемі оқып, үйреніп отыратын мұғалім болумен шектелмей, өз іс-әрекетімізден ләззат алып, өмір сүруіміз керек дегенді де ұғынуға болады.

Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін, заман талабына сай білім қажет дегендей, озық білім кеңістігінің деңгейіне көтерілудің тиімді жолдарының бірі-білім беру саласын толықтай ақпараттандыру болып отыр. Себебі, ақпараттық технология арқылы өсіп жатқан өскелең ұрпақтың білімін тереңдете аламыз. Яғни, оқытудағы ақпараттық технология дегеніміз-білімді жаңаша беру мүмкіндіктерін жасау (педагогикалық іс-әрекетті өзгерту), білімді қабылдау, білім сапасын бағалау, оқу-тәрбие үрдісінде оқушының жеке тұлғасын жан-жақты қалыптастыру негізінде технологияларды қолдану.

Оқыту процессінде жиі қолданылатын ақпараттық-технология элементтері:

1. Электронды оқулықтар
2. Интерактивті тақта
3. Тренажерлер мен тестілеу бағдарламалары
4. Интернет желісінің ресурстары
5. Видео және аудиотехника
6. Мультимедиялық презентациялар
7. Интерактивті конференциялар мен конкурстар.

Мұндай құрылғылар оқушылардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тыңдауға және алған мәліметтерді нақтылауға мүмкіндік береді. Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын ояту мұғалімнің сабақ өткізу тәсіліне де байланысты. Қазіргі таңда оқудың интерактивті әдіс-тәсілдері өте көп. Педагогтың бүгінгі даму деңгейінде

белгілі болған оқыту әдіс-тәсілдерінің бәрін де еркін игеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай ең тиімдісін тандап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіре тиімді, үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану- сабақтың сәтті өтуінің кепілі. Сонымен қатар, сабақтың жақсы өтуі біріншіден, мұғалімнің біліміне, іскерлігіне, тәжірибесіне байланысты болса, екіншіден, сабақ материалына, ал үшіншіден, сынып типіне, төртіншіден мұғалім мен оқушының көңіл-күйіне де байланысты. Біз болашақ педагог ретінде осының бәрін есте сақтай білуіміз қажет.

Сабақ түсіндіру негізінде, интерактивті тақтамен жұмыс жүргізу, мультимедиялық презентациялар көрсету, тақырып бойынша қысқа сюжетті фильм немесе видеолар қосуға болады. Сол арқылы бала сабақты толық әрі жете түсінеді. Сабақты бекіту мақсатында, балалардың қызығушылығын арттыру үшін тест орындайтын қызықты бағдарламалармен сұрақтар дайындап, кроссворд шешіп, өзара тақырыпты талдайтындай, бір-біріне жете түсіндіруге тырысатындай жағдай жасалады. Сонымен қатар, баланың өз бетінше жұмыс жасауға мүмкіндік беріледі. Мәселен, 9-сыныпқа «Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы Қазақстанның экономикалық дамуы» бойынша сабақ өткіздім. Әрине, біздің теориялық тұрғыдан алған білімдеріміз бар, ендігі де оны практикалық тұрғыдан көрсету қажеттілігі туындады. Сабақтың бастамасында сергіту үшін интерактивті тақтадан көңілді әуен қойып, бір-біріне жақсы сөздер айтқызып, көңіл-күйлерінің көтерілгенін қаладым. Одан әрмен, өткен сабақты бір қайталап шығып, жаңа сабаққа қатысты видео желісін көрсеттім, содан тақырыптың мәнін аша білді. Сабақты презентациялар арқылы кітапта қамтылмаған нәрселерді қозғап, білімдерін кеңейте түсуге тырыстым. Сабақты бекіту мақсатында оқушыларды топқа бөліп, топтық тапсырмаларымның барлығын презентацияға қосқан болатынымын. Міне, осылардың бәріне де ақпараттық технологиялардың қажеттілігі туындады. Сонымен қатар, Kahoot бағдарламасы арқылы тест жасап жеке тапсырмалар орындап, білімдерін тереңдете түсті. Осылайша, ақпараттық технологиялар сабақтарымда жете қолданылуда.

XIX ғасырда өмір сүрген белгілі шығыстанушы Әбубәкір Диваев «Білімнің нұры себілмейінше, бірде-бір озық ел бола алмайды» [2] деген екен. Бәрі де ел болашағы үшін!

Әдебиет:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
2. С.Т. Мұхамбетжанова, Ж.Ә. Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008 ж.-301бет
3. <http://bilim-all.kz/>
4. <http://kazustaz.kz/lessons/1009-stazdara.html>

ҚАЗАҚСТАНДА ОРМАН ПАЙДАЛАНУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Абен Б. Т.

Шегенов С. Т.- к. с.-х.н., Болатов Е. Е. магистр с.-х.н., ассистент лектора

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

balnuraben929@gmail.com serikshegenov2222@gmail.com bolatov222@mail.ru

Орман планетамыздың негізгі ресурстарының бірі болып табылады, оның экономикалық құндылығынан басқа, жер бетіндегі қолайлы өмір сүру жағдайларын сақтауда, экологиялық және әлеуметтік функциялардың үлкен спектрін орындауда шешуші (тұщы су қорымен қатар) маңызы бар. Ол әлемде, елдерде, аймақтарда, елді мекендерде орман әлеуетін пайдалану және молықтыру мәселелерін шешудің басымдылығын анықтайды [1].

Біздің ғаламшарда ландшафттың негізгі жеті түрі бар: тау, теңіз жағалауындағы, дала, шөл, тундра, саванна және тайга. Бұл ландшафттардың әрқайсысының өзіндік мінез-құлық ережелері бар және олар этникалық мәдениетте де қалыптасқан. Заманауи адам өзінің орманмен тығыз байланыста екенін, орманның бізге тигізетін пайдасын ойламайды да. Барлық заманда орман адамның өмір бойы - туғаннан өлгенге дейін қасында жүрді. Жасыратыны жоқ, орманның емдік және санитарлық-гигиеналық маңызы зор. Табиғи ормандардың ауасында химиялық қосылыстардың 300-ге жуық атаулары кездеседі. Атмосфераның ластануын, әсіресе газ тәріздес ластануды ағаштармен өте белсенді түрде түрлендіреді. Кейбір сорттары ең жоғары тотықтырғыштық қабілетіне ие, соның ішінде қылқан жапырақты ағаштар, мысалы, шырша, қарағай, арша, сондай-ақ қайың мен жөкенің кейбір сорттары. Орман өнеркәсіптік кәсіпорындардың жұмысының нәтижесінде пайда болатын ластануды тез сіңіреді. Бұл негізінен көмірсутектер мен шаң. Және де орман фитонцидтерді бөліп шығарады. Бұл бактериялар мен микробтарды өлтіретін белсенді заттар. Олар әсіресе қылқандардан белсенді түрде шығарылады, сондықтан қылқан жапырақты ормандардағы ауа соншалықты таза болып келеді. Сонымен қатар фитонцидтер адамның жүйке жүйесіне оң әсер етеді, асқазан-ішек жолдарының секреторлық және моторлық функцияларын жақсартады, зат алмасу процесін жақсартады, жүрек қызметін қалыпқа келтіреді. Бұл пайдалы заттар жұқпалы аурулардың қоздырғыштарын өлтіреді. Мысалы, Антонов алмасының, эвкалипттің және теректің фитонцид бүршіктері тұмау вирусына тосқауыл болып, зиянды әсер етеді. Ал емен жапырақтары дизентерия мен іш сүзегі бактерияларын жоюға тамаша көмек. Сондықтан барлық санаторийлер мен профилактикалық емханалардың орналасу аумақтары орман маңында болуы текке емес екені анық.

Бірақ бүгінде ормандарды кесу көлемі олардың табиғи қалпына келтіру көлемінен жиі асып түседі. Сонымен қатар, тұрақты климаттық өзгерістер, орман өрттеріне және табиғатқа адамның немқұрайлы қарауына байланысты ормандар азайып барады. Бұндай табиғат санитарлардың өлімі планетамыздағы барлық тіршіліктің жойылуына әкеледі.

Сондықтан өркениетті елдерде орманды көбейтуге көп көңіл бөлінеді. Ол үшін ағаштардың санын қалпына келтіретін орман екпелері арқылы да және ормандарда кез

келген шаруашылық қызмет түріне тыйым салу арқылы да жүзеге асуы мүмкін. Бұл әдіс ормандардың табиғи көбеюіне көмектеседі. Кейбір елдерде тіпті ешқашан адам араласпаған орман алқаптары бар. Мысалы, Германияда мұндай ормандарды «урвальд» деп атайды, бұл ежелгі немесе алғашқы орман дегенді білдіреді. Бұл ормандарда тіпті шыршалар 400 жылға дейін өмір сүреді.

Орман күрделі жүйе ретінде табиғи процестер мен адам өміріне үлкен әсер етеді. Адамның орманға деген қатынасы оның қажеттіліктеріне байланысты өзгерді. Тарихта орман адам үшін тек азық-түлік, құрылыс материалдары мен дәрілік шикізат өндіретін орын болған. Одан кейін ауылшаруашылық жерлерін кеңейту мақсатында орман өсімдіктері жойыла бастады, адамзаттың одан әрі дамуы және ағаш өнімдері мен ағаш отынына деген сұраныстың артуына байланысты орман экономикалық маңызды ресурсқа айналды. Орман ресурстарын пайдаланудың күшеюі олардың сарқылуына әкелді, бұл адамдардың қоныс аударуына, ауыл шаруашылығына, өнеркәсіпке және халықаралық саудаға әсер ететін дағдарыстарды тудырды. Мұндай дағдарыстардың алдын алу үшін 18 ғасырға қарай Германияда кесілген ағаштың орнына орман өсіру арқылы белгілі бір уақыт аралығында дайындалған ағаш көлемін жаңартуға негізделген орман шаруашылығы идеясы қалыптасты. Орман жаңартылатын ресурс болып табылады және осыған байланысты көптеген қате түсініктер бар, олардың ең бастысы - орман алқаптары айтарлықтай үлкен. Бірақ қазіргі күнде орман қоры таусылды. Қысқа мерзімді экономикалық пайдаға бағытталған орман шаруашылығы орманның табиғатына, оның қорғаныштық, экологиялық және эстетикалық қасиеттеріне, сондай-ақ әлеуметтік функцияларына айтарлықтай зиян келтірді. Орман шаруашылығын басқарудың дұрыс стратегиясын таңдаудың күрделілігі халықтың әртүрлі топтарының мүдделерінің қақтығысында жатыр. Шартты түрде әрбір адамды үш топқа бөлуге болады – экологтар, кәсіпкерлер және жұртшылық. «Экологтар» тобы қоршаған ортаға келтіретін зиянды барынша азайтуға, «кәсіпкерлер» орман ресурстарынан барынша экономикалық пайда алуға, ал «халық» тобы өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін орман ресурстарына еркін қол жеткізгісі келеді. Осыған сүйене отырып, бір орман алқабын барлық мүдделі тұлғалар бір уақытта пайдалана алмайтынын көруге болады. Орман шаруашылығын адамдардың өмір сүру жағдайлары, жергілікті тұрғындардың, әкімшілік пен шаруашылықтың қарым-қатынасы бұзылмайтындай, орман қоры сарқылмайтындай және жұмыс орындары қысқармайтындай етіп ұйымдастырылуы керек. Орманды елді мекендердің тұрғындарын, негізінен, бірден екі мүдделі топтың – «кәсіпкерлердің» мүшесі, өйткені олар орман ресурстарынан пайда тауып, оны көбейтуге ұмтылады, ал «халық» олардың қажеттілігіне байланысты орман ресурстарын өз қажеттіліктері үшін жинап, демалуға арналған орын деп бөлеміз. Бұдан біз максималды қолайлы жағдайды осы қарама-қайшы мүдделерді теңестіру арқылы ғана қол жеткізуге болады деген қорытынды жасаймыз. Орманды елді мекендер мен қалалар тұрғындарының әл-ауқаты оларды қоршап тұрған орман ресурстарына тікелей байланысты, өйткені олар тіршілік ету ортасы және табыс құралы болып табылады. Сондықтан өнеркәсіптік және кәсіптік орман шаруашылығы аймақтарынан әлеуметтік маңызы бар орман алқаптары, яғни үлкен экономикалық, мәдени, діни немесе тарихи маңызы бар аймақтар алынып тасталуы керек. Мұндай бөлу арқылы орманды тұрақты басқаруға, яғни тұрақты және үнемі пайдалылыққа қол жеткізуге болады. Орманды тұрақты басқару тұжырымдамасы әртүрлі топтардың мүдделерінің қайшылықтарын теңестіруге оңтайлы мүмкіндік береді. «Орман ресурстарын пайдалану» ұғымын экономикалық тұрғыдан да, құқықтық тұрғыдан да қарастыруға болады. Экономикалық тұрғыдан алғанда орман қорын пайдалану – бұл орман

қорының қасиеттерін алып қоюға және пайдалануға бағытталған қызмет. Құқықтық тұрғыдан алғанда бұл құқықтық институт (орман ресурстарын пайдалану құқығы). Ормандарды пайдалану процесі орман учаскелерін пайдалану құқығының туындау, жүзеге асыру, шектеу, тоқтата тұру және тоқтату негіздерін белгілейтін орман заңнамасының нормаларымен реттеледі [2]. Ормандарды пайдалану орман учаскелерін бере отырып немесе бермей жүзеге асырылуы мүмкін. Егер орман орналастыру кәсіпкерлік қызмет болса, онда орман учаскелері тек шарт негізінде беріледі. Коммерциялық мақсатта қазіргі уақытта орманды және оның ресурстарын рұқсат етілген пайдаланудың кейбіреулері ғана пайдаланылады. Мұндай пайдалануларға мыналар жатады: ағаш кесу, ағаш емес азық-түлік орман ресурстары мен дәрілік өсімдіктерді жинау, аңшылық, рекреациялық қызмет, сүрек және басқа орман ресурстарын өңдеу. Орман ресурстарын пайдаланудың әрбір түрі жергілікті халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз ететін және мемлекеттік бюджетке салық төлейтін кәсіпорынды құруға мүмкіндік береді. Осылайша, коммерциялық қызмет жергілікті халықтың әл-ауқатына және ауылдың дамуына әсер етеді. Орман ресурстарын пайдалану әсерін бағалау үшін бірнеше тармақтарды ескеру қажет: ауданның орман қоры, осы ресурстарды пайдалану мүмкіндіктері, орман ресурстарын пайдаланудың қазіргі жағдайы, сондай-ақ жергілікті халықтың өмір салты [3]. Орман ресурстарына тәуелді халықтың әл-ауқатын есте сақтау өте маңызды, өйткені орманнан олар тек материалды ғана емес, оған қоса материалдық емес игіліктерді де алады. Бұл мұндай халықтың орман ресурстарының азаюы дағдарысына өте сезімтал екенін білдіреді.

Қазақстанда орман шаруашылығын жүргізудің келесі маңызды аспектісі – орман өнеркәсібі мен орман шаруашылығын дамыған батыс елдерінің тәжірибесі негізінде, орман алқаптарын ұзақ мерзімге жалға беру болса да, жеке меншік институтын енгізу, мысалы, Финляндия, Латвия, АҚШ, мұнда айтарлықтай үлесін жеке меншік ормандары алып жатыр, соның арқасында экономикада орман секторы дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізілді.

Қазақстанда орман қоры жерлеріне жеке меншік институтын енгізудің әлеуметтік және экологиялық тәуекелдері өте жоғары. Ал экономикада бұл жағдайлар түбегейлі өзгертуі екіталай (егер одан нашар болмаса). Оның үстіне ормандарды жекешелендіру – келешекте еліміздің орман әлеуетінің деградациясын күшейтетін тағы бір «тұзақ». Ормандардың мемлекеттік меншікте болудың жақтайтын дәлелдер мыналар:

1. Ормандардың 70%-ы жеке және корпоративтік меншікте болатын Финляндия тәжірибесі көрсеткендей, ормандарға деген жеке меншік, тіпті осындай шағын елде де, ең алдымен, орманның биоалуантүрлілігін сақтау үшін көптеген тәуекелдермен байланысты. Финляндияда қатаң Орман кодексі болғанымен, егер бұл орман иелеріне қаржылық шығын әкелсе, сирек кездесетін және бағалы аңдар мен құстар үшін бағалы мекендейтін жерлерді сақтай алмайды. Ал бұл, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын, отбасылық байлық саналатын орман иелерінің санасы биік болғанымен. Сонымен қатар, Финляндияда заңға бағынатын халық және жоғары кәсіпкерлік мәдениетінің барына қарамастан [5].

2. Жеке меншікті енгізу есебінен ормандарды молықтыруды жандандыру болмайды. Біздің кәсіпкерлердің менталитеті сондай, ұзақ мерзімді инвестицияның тиімділігіне ешкім сенбейді. Шынында да, ағаш өнеркәсібінде орманды молықтыруға инвестиция салу мен олардың өтелуі арасындағы уақыт аралығы, мысалы, ауыл шаруашылығына қарағанда, кем дегенде 50 есе көп.

3. Орманға «сыйлық игілік» ретінде ұзақ мерзімді көзқарас және кәсіпкерлік мәдениетінің төмен болуына байланысты Қазақстанда жеке меншік енгізілген кезде, бұрын орман қорғау екепелеріне жатқызылған ең «дәмді» алқаптар жойылады. Белгілі бір орман

учаскелерін сату бойынша алыпсатарлық мәмілелер жасалады, сыбайлас жемқорлыққа тамаша негіз қалыптасады, орман алқаптары орман шаруашылығы мақсатында емес, бір сәттік пайда алу үшін және орман шаруашылығына қатысы жоқ басқа да мақсаттар үшін сатып алынады. Соның салдарынан орман алқаптарының басым бөлігін олигархиялық құрылымдар басып алып, халық пен мемлекеттің мүддесіне нұқсан келеді.

Біздің басты мақсат бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамдық санаға, әсіресе, орман пайдаланушыларға бізде орманның көп еместігін, оны қорғау керек екенін түсіндіру қажет. Өңірлерді орман өртіне қарсы техникамен жарақтандыру – бұл жұмыстың жартысы ғана. Өйткені, өрттің шығуына басты себеп адам факторы болып табылады. Тұрғындар арасында орманда болу ережелері туралы ағарту жұмыстарын белсендірек жүргізу қажет, өрт қауіпті кезеңде орманда от жағуға толық тыйым салу, (мысалы, Финляндияда осы кезеңде орманда от жағу өрт қоюмен теңестіріледі және қомақты айыппұлдармен және қылмыстық жауапкершілікпен жазаланады); ауыл шаруашылығына толық тыйым салу қажет.

Сонымен қатар, заңсыз ағаш кесуге қатысты әкімшілік және кедендік заңнаманы қатайтып, айыппұлды бірнеше есеге арттыру қажет. Ормандағы тәртіпті қалпына келтіру үшін құқық қорғау органдарын тарту, орман ресурстарын есепке алудың автоматтандырылған жүйесін енгізу орынды болып келеді. Орман ресурстарын пайдалануды бақылаудың ақпараттық жүйесін құру қажет, оны тек орман шаруашылығы органдары ғана емес, сонымен қатар Ішкі істер министрлігі, кеден, құқық қорғау органдары пайдалана алуы тиіс.

Әдебиет:

1. Основы устойчивого лесоправления : учеб. Пособие для вузов/ М.Л. Карпачевский, В.К. Тепляков, Т.О. Яницкая, А.Ю. Ярошенко;
2. Всемирный фонд дикой природы (WWF). – М., 2009. 143с. Боголюбов, С., Васильева, М., Жариков, Ю., и др., 2010:
3. Л.А. Зазыкина: Методы экономической оценки рекреационных ресурсов леса /Материалы 2 международного семинара «Экологический туризм: тенденции и перспективы развития в условиях глобализации».- СПб 15-16 апреля 2010. 134-135 с.
4. Лесные богатства СССР / под общей редакцией С.Г. Струмилина. – М.: Изд-во «Плановое хозяйство», Госплан СССР, 1925.
5. Частная собственность на леса: зло или благо? Опыт Финляндии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.forest.ru/rus/news/index.php?id=1358>

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ЗЕРЕНДІ АУДАНЫНЫҢ ТОПЫРАҚ ҚҰНАРЛЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЖЕРМОНИТОРИНГІН ЖҮРГІЗУ

Лесбай Аида

Ғылыми жетекші: Саттыбаева З.Д., а.ш.ғ. к., доцент серіктес профессор Ш.Уәлиханов
атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Топырақ адамзат өмірінде үлкен мәнге ие, ауыл шаруашылығында негізгі өндіріс көзі және құрылыстың негізін салушы болып табылады. Қазіргі таңда адамзаттың маңызды мәселелерінің бірі ауыл шаруашылық дақылдарының өнімінің төмендеуіне әкеліп соқтыратын топырақ құнарлығының төмендеуі мен дефляцияға ұшырауы болып табылады. Қазақстанның азық-түлік бағдарламасын іске асырудың басты шарты топырақтың құнарлығын және ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарлардың өнімділігін арттыру болып табылады. Бірінші орынға топырақтың құнарлығы қойылады, себебі топырақ биологиялық өнімдер мен азық-түліктің барлық түрлерін өсірудің ажырамас шарты болып табылады[1].

Өзектілігі. Топыраққа бағалау жүргізу қазіргі уақытта республиканың ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі бөлігі өндірілетін Қазақстанның суарылмайтын егіншілік аймағындағы барлық шаруашылықтардың топырақ жамылғысының сапасын және егістік жерлерінің өндірістік қабілетін объективті бағалау болып табылады[2].

Ауылшаруашылығының негізгі өндіріс құралы болып табылатын алқап топырақтарының негізгі сапалық көрсеткіші – құнарлық, топырақ құнарлығы сапалы сандық бағалауды қажет етеді, оның негізі топырақ бонитировкасы.

Топырақты бағалау жұмыстары мемлекеттік жер кадастрының құрамдас бөлігі және жер салығын алу мөлшерін анықтау үшін қызмет етеді. Бағалау бойынша материалдардың болуы жер пайдалану дәрежесіне бақылау жүргізуге және жер пайдаланушылардың шаруашылық қызметін бағалауға мүмкіндік береді[3].

Зерттеу жылдардағы ауа райы көрсеткіштері бірдей болған жоқ. Жаздық бидай дәнінің қалыптасуына ауа температурасы және түсетін ылғал мөлшері ең негізгі факторлар болып табылады. Зерттеу жылдары жауын-шашын түсу мөлшерінде айтарлықтай айырмашылық байқалмады. Бірақ 2021 жылы мамыр айында, егін көгі көктеуіне ылғал тапшылығы байқалды, нақты айтатын болсақ, 2018 жылы мамыр айындағы жауын-шашын мөлшерімен салыстырғанда (36,7 мм) 2021 жылы мамыр айында жауын-шашын мөлшері 12,8 мм құрап, екі жылдағы мамыр айының ылғалдылық айырмашылығы 23,9 мм болды, сондықтан, 2021 жылы мамыр айында топырақ ылғалдылығы төмен болды деп есептеуге болады (сурет 1).

Сурет 1. Зерттеу жылдары жауын-шашын мөлшері, мм

2020 жыл бойынша ең көп ылғал түскен тамыз айы – 111,8 мм., ең аз жауын-шашын болған ай – мамыр айы. 2021 жылдың маусым айында ең көп ылғал түсті – 56,8 мм, ең аз жауын-шашын мөлшері мамыр айында байқалды – 12,8 мм.

Ауаның орташа температурасы зерттеу жылдары арасында, сонымен қатар айлар бойынша да айтарлықтай өзгерген жоқ (сурет 2).

Сурет 2. Зерттеу жылдары ауа температурасы, °C

2020-2021 жылдары мамыр мен маусым айларында ауа температурасы төмен болды

– мамыр айында 9,5 °C (2018 ж), 12,7 °C - 2019 жылы, екі жылдық осы ай температурасының айырмашылығы 2,7°C құрады. 2018 жылы ауа температурасы маусым айында – 17,1°C, 2019 жылы 15,6°C, айырмашылығы 2,5°C құрады.

Осы көрсеткіштерге сүйене отырып зерттеу жылдарында мамыр мен маусым

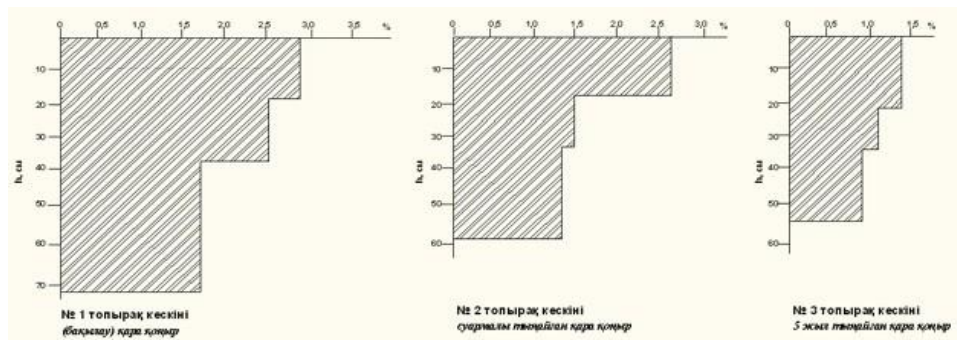
айларының ауа температурасының айырмашылығы айтарлықтай болған жоқ. Дәл осындай қорытынды келесі айларға да жасауға болды - шілде мен тамыз айларына. Бұл айлар ауа температурасы көрсеткішінің айырмашылығы шілде айында $0,6^{\circ}\text{C}$, ал тамыз айында $1,8^{\circ}\text{C}$ құрады.

Ауыл шаруашылығы алқаптарын кешенді агрохимиялық зерттеп-қарауды жүргізу топырақтың құнарлылығын сақтауға және арттыруға, ауыл шаруашылығы өнімінің шығымдылығы мен сапасын арттыруға ықпал ететін болады [4].

Қара қоңыр топырақта қарашірік қоры горизонттар бойынша A_{II} қабатында 60,32,

B_1 қабатында 70,00 және B_2 қабатында 75,14 т/га тең. Топырақтың беткі 0-20 см және 0-50 см аймағы өсімдіктердің тамыр жүйесі таралатын аймақ болып табылады. Сондықтан да біз осы тереңдіктердегі қарашірік қорын есептедік. Біздің есептеулеріміз бойынша 0-20 см қабатта қарашірік қоры 67,32 т/га, ал 0-50 см тереңдікте қарашірік қоры 156,84 т/га құрайды.

Қарашірік қоры қара қоңыр топырақтарда тың жерлерде A_1 қабатында 21,9 пайыз, 18-38 см тереңдікте 2,5 пайыз, төменге қарай оның мөлшері ақырын азаяды. Л.А. Александрованың градициясымен профиль бойынша гумустың мөлшері ақырын азаяды. Мұндай қасиет құрғақ дала аймағына тән. Бақылау топырақта (№ 1 топырақ кескіні) A_1 горизонтында қарашірік қоры 60,32, B_1 горизонтында 70,0 және B_2 горизонтында 75,14 т/га-ға тең. Зерттелінген топырақтарда қарашірік режимін салыстыру үшін бұл мәліметтер аздық етеді, сондықтан біз 0-20 см және 0-50 см тереңдікте қарашірік қорын есептедік.

Сурет 3. Қара қоңыр топырақтың қарашірік мөлшері, %

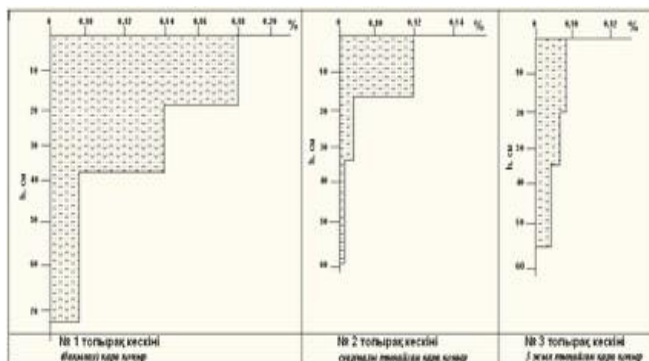
Осындай мәліметтерге сүйене отырып, біз топырақ құрамындағы қарашірік қоры мен оның төмендеуін зерттедік. Суармалы тыңайған қара қоңыр топырақта (№2 топырақ кескіні) қарашірік мөлшері 1,4 - 0,9 пайызды құрайды. Қарашіріктің максималды мөлшері жоғарғы қарашірікті-аккумулятивті горизонтқа тән. 0-20 см қабатта қарашірік қоры 42,0 т/ га құрады, өзіне ұқсас тың жерге қарағанда 25,32 т/га немесе 37,5 пайызға төмендеу. Сондай-ақ қарашірік қорының төмендеуі 0-50 см қабатта 74,56 т/га немесе 52,4 пайызға тең. Жерлерді ауыл шаруашылығында пайдаланудан топырақта деградация процесі байқалады.

Зерттеу нәтижелері қазіргі ауыл шаруашылығында пайдаланылатын жерлерде, шаруа қожалықтары егіс кезінде минералды және органикалық тыңайтқыштарды аз, кей жағдайда мүлде енгізбегендіктен қарашірік қоры да жалпы азот қоры да азайғандығының айғағы болып табылады.

Азот - өсімдік өміріндегі ең маңызды элементтердің бірі болып табылады. Біздің құрғақ далалы аймақтың топырақ жамылғысында осы элемент мөлшері аз мөлшерде

кездеседі. Сонымен қатар көп жылдық егіншілік тарихымен байланысты топырақтан азот мөлшерінің алып кетілуі көптен байқалады.

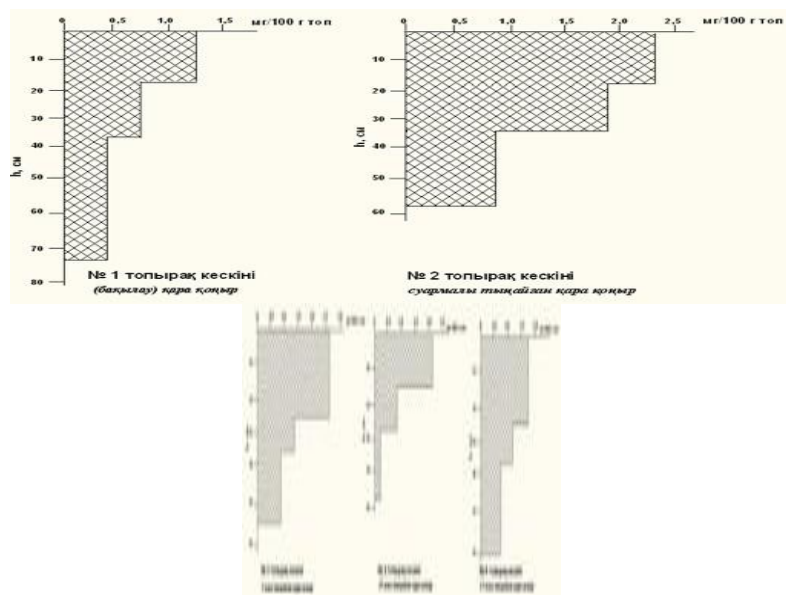
Суармалы тыңайған топырақта жалпы азот мөлшері 0-20 см тереңдікте 0,84 т/га азайса, 5 жыл тыңайған топырақта бұл көрсеткіш 1,43 т/га құрайды. Осы мәліметтерге сүйене отырып біз қара қоңыр топырақтардағы жалпы азот мөлшері қорының азаюын есептедік[5].

Сурет 4. Топырақ құрамындағы жалпы азот мөлшері, %

Фосфор – азоттың аналогы болып табылады. Осы екі элементтің химиялық және физикалық қасиеттері әртүрлі болып келсе де, бұл элементтер өсімдік пен жануарларға аса қажетті элемент болып табылады.

Төмендегі (сурет 5) мәліметтерге сүйене отырып біз 5 топырақ кескінінде жылжымалы фосфор қорын есептедік. Есептеулер бойынша (5-сурет) бақылау топырақта 0-20 см тереңдікте жылжымалы фосфордың құрамы 58,98 т/га, ал 0-50 см тереңдікте 101,55 т/га құрайды.

Сурет 5. Қара қоңыр топырақтағы жылжымалы фосфор мөлшері, %

Құрғақ далалы аймақтың қара қоңыр топырағының құрамында тұздар мөлшері барлық нұсқа бойынша беткі қабатта әлсіз тұздалған, төменгі қабаттарға қарай топырақтар орташа тұздалған болып келеді. Тұздану типі сульфатты-хлоридті, хлоридті-сульфатты

және сульфатты болып табылады.

Қара қоңыр топырақтар арасында кең таралған тұздану түрі хлоридті және сульфатты- хлоридті. Н.И. Базилевич пен Е.И. Панкованың (1967) жіктелуі бойынша топырақта тұздар мөлшері 0,1 % төмен болса, топырақ тұздалмаған:

0,1 ден 0,2 % – әлсіз тұздалған; 0,2 ден 0,4 % – орташа тұздалған;

0,4 ден 0,8 % – күшті тұздалған болып есептеледі.

Зерттеу нәтижелері бойынша қара қоңыр топырақтардың тұздану мөлшері 0,10-1,62 % аралығында. Барлық топырақ кескіндерінің бірінші қабатында тұздар мөлшері төменгі қабаттармен салыстырғанда төмен.

Біз қара қоңыр топырақтың тұздану режимін, яғни тұздар мөлшері мен қорын және топырақ профилінде аниондар мен катиондардың таралуын зерттеп қана қоймай сіңіру сыйымдылығын, топырақ ортасын, көмір қышқыл газды және топырақ құрамындағы ауыспалы катиондар сыйымдылығынан ауыспалы натрийді де анықтадық анықтадық(1 кесте).

Кесте 1. Қара қоңыр топырақтың сіңіру сыйымдылығы мен ауыспалы натрий мөлшері (мгэкв / 100 г т)

№	Тереңдігі, см	Сіңіру сыйымдылығымг экв / 100 г т	Ауыспалы Na мгэкв / 100 г т	Ауыспалы Na, %	Топырақ ортасы реакциясы (pH)
<i>№ 1 топырақ кескіні (бақылау)</i>					
1	-18	21,2	0,01	0,05	7,7
2	8-38	29,4	0,38	1,29	7,5
3	8-72	25,6	0,12	0,47	7,4
4	2-138	22,6	0,08	0,35	7,6
5	38-200	21,0	0,04	0,19	7,4
<i>№ 2 топырақ кескіні (суармалы тыңайған)</i>					
6	-17	24,2	0,38	1,57	7,1
7	7-33	25,6	0,22	0,86	7,4
8	3-59	24,8	0,15	0,60	7,7
9	9-82	23,4	0,12	0,51	7,7
10	2-108	21,0	0,10	0,48	8,1
11	08-150	20,2	0,07	0,35	8,0
<i>№ 3 топырақ кескіні (5 жыл тыңайған)</i>					
12	-21	25,0	1,64	6,56	7,6
13	0-34	29,6	3,90	13,18	7,7

14	4-54	28,0	6,26	22,36	7,9
15	4-90	26,4	4,12	15,61	7,3
16	0-126	25,4	3,26	12,83	7,2
17	26-200	23,0	2,87	12,48	7,5

Топырақтың ортасы өсімдіктер мен микроорганизмдер жағдайына жақсы әсер етеді. Орташа алғанда өсімдіктер топырақ рН бейтарап болғанда қоректік заттарды максималды түрде сіңіре алады. Бірақ ол көптеген өсімдіктер мен микроорганизмдерге тән емес, өйткені кейбір өсімдіктер қышқыл ортада жақсы өссе, басқалары сілтілі ортада өскенді қалайды.

Зерттеу нәтижелері бойынша (кесте–1) қара қоңыр топырақтың топырақ ортасы, яғни рН – 7,1-8,1 аралығында, әлсіз сілтілі болып келеді. Сіңіру сыйымдылығы 20,2 - 29,4 мг экв / 100 г топ аралығында болып келеді[6].

Қорытынды: Аймақ топырақтарының қарашірік мөлшері төмен жағдайда екені анықталды. Қарашірік мөлшерінің 50 пайызға жуығы азайған. Бақылау топырақпен салыстырғанда 15 жыл тыңайған топырақта қарашірік қоры 0-20 см тереңдікте 16,68 т/га, ал 0-50 см тереңдікте 14,76 т/га көбейген. 5 жыл тыңайған қара қоңыр (№3 нұсқа) топырақ қарашірік қорының азаюы байқалады. Қара қоңыр топырақтардағы жалпы азот мөлшері де қанағаттанарлықсыздай жағдайда. Оның топырақ құрамындағы қоры өте төмен дәрежеде. Құрғақ далалы аймақтың қара қоңыр топырағының құрамында тұздар мөлшері барлық нұсқа бойынша беткі қабатта әлсіз тұздалған, төменгі қабаттарға қарай топырақтар орташа тұздалған болып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Биғалиев, А. Қазақстанның топырағы және оның экологиясы (оқу құралы) / Биғалиев, А. Жамалбеков Е., Білдебаев Р. – Алматы Санат [1995 -128](#) б
2. Белобров В.П. География почв с основами почвоведения: Учеб пособие для студ пед вузов / В.П. Белобров, И.В. Замотаев, С.В. Овечкин; под ред В.П. Белобрева – М.: Издательский центр «Академия», [2004 – 352](#) стр
3. Жаңабаев Қ.Ш., арыстанғұлов С.С. Агрономия негіздері: оқулық – астана: фолиант, 2007 -352б
4. Әрінов Қ, Нағыматаев А, Ысқақов М, Серікпаев Н, Жұмағұлов И. / Агрономия негіздері; оқулық – Астана, Фолиант [2007 – 276](#) бет
5. Генезис почв перспективных районов освоения казахстана изд.во Наука Каз ССР Алма ата 1969, ред кол В.М. Боровской, П.Г. Грабаров, М.К. Колходжаев и др. география, генезис и плодородие почв сб научн трудов вып 5 Л., Колос 1972 ред кол В.К. Пестряков и др.

АРА ШАРУАШЫЛЫҒЫ, АРАДАН ПАЙДАЛЫ ӨНІМ АЛУ ЖӘНЕ ОНЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ.

Айдан.А

Ғылыми жетекші: Ауыл шаруашылық ғылымының кандидаты ОмархановС.Ш
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Ара - жарғақ қанаттылар отрядының өкілдері. Қазақстанда араның 20 мың түрі кездеседі. Араның басында үш жай көздері, екі күрделі көзі болады. Үш жұп аяғының тозаң жинайтын себеті болады. Екі жұп жарғақ қанаты бар.

Бал арасы өмір бойы бір шай қасық балдың 12 де бірін ғана өндіреді. Еңбекқорлығымен танымал бал аралары, бал өндіру кезіндегі жүріп өткен шақырымдар, бір-бірімен байланыс қабілеттері, қорғану жүйелері, өзара көмекшіл ерекшеліктерімен назар тартады. Бал аралары «аналық ара», «жұмысшы ара», «еркек ара» болып, бір-бірлерінің міндеттерін істей алмайтын үш түрден құралады.

42 күн өмір сүретін жұмысшы аралар, алғашқы 21 күн бойы ара ұяларының ішінде қызметші ара ретінде тазалық жасайды, аналық ара мен бала аралардың қоректенуі, ара сүтінің бөлінуін, балдың пісіп жетілуін, ара ұясын жасау және ара ұясына күзетшілік сияқты міндеттерді атқарады. Ал қалған 21 күн ішінде сыртқы қызметші ара ретінде нектар, гүл тозаңы, су және балауыздарды (прополис) жинайды.

Аралардың кейбір түрлері 5-7 жыл өмір сүре алады. Ұзақ өмір сүретіндер ұясында ара сүтімен азықтанады. Адамдар да бал және ара сүтімен азықтанса, қатерлі ісіктен бастап көптеген ауруларға қарсы және иммунитет жүйесін күшейтеді.

Араның жемі:

Аралар үшін негізгі тамақтану көзі гүл шырыны болып табылады. Аралар өздері жемін тауып, қысқы қорларын әзірлейді. Олар жемді өңдейді, өсімдік шырынын балға, ал гүл тозаңдарын балтозаңға айналдырады.

Араның тіршілігі гүлдермен тығыз байланысты. Аралар негізгі қорегі – гүлдерден тәтті шырындар мен гүл тозаңдарын жинайды. Өз тарапынан аралар да өсімдікке үлкен пайда келтіреді. Олар бір гүлден екінші гүлге ұшып қонып жүріп айқас тозаңдану жұмысын жүргізеді. Аралардың жұмысына қарай сол өсімдіктердің өнімділігі анықталады. Тәтті шырын жүзім, жеміс және қамыс қанттарының аздап қышқыл, минералдық тұздар, сол сияқты эфир майы мен ароматты заттар қосылған қою ертіндісі. Тәтті шырынның құрамында 94 пайыздан 34 пайызға дейін су болады. Судың мөлшері өсімдіктің түріне, ауаның ылғалдылығына және температураға байланысты барлық қанттың орташа мөлшері тәтті шырында 35-40 пайыз болады. Тәтті шырынның түсі әр түрлі: мөлдір, қызыл, қоңыр, жасыл, сары т.б болып келеді. Бал - тәтті шырынды ара ағзасында қайта өңдеу нәтижесінде пайда болған өнім. Ара ағзасында жүретін негізгі процесс – судың булануы және қамыс қантының жүзім қантына айналуы, ал жеміс қантының ферменттері арқылы инвертазаға айналуы. Жақсы балда су 18-20 пайыз, декетриндер мен минералды тұздар 5 пайызға дейін және қант шамамен 75%. Қант ерітіндісінің осындай концентрацияда болуы балдың жақсы сақталып, ашымауына себін тигізеді.

Гүл тозаңын жинайтын уақыт-көктем мен жаздың басы. Осы уақыт кезінде ара отбасысы ұрпақ тәрбиелеуді бастайды. Сонда жаңа өсіп келе жатқан ара денесінің дұрыс жетілуі үшін ақуызды заттар керек, ал ол ақуызды заттар гүл тозаңында көптен кездеседі. Мысалы, ақ қайыңның гүл тозаңында ақуыз 24 пайыз, орман жаңғақшасының гүл тозаңында 30 пайыз болады.

Гүл тозаңындағы ақуыз араның негізгі қорегі. Сонымен бірге тозаңның құрамында май, крахмал, қант, гүл және басқа заттар да бар. Мысалы, ақ қайыңның гүл

тозаңында 3,33% май, 18,5% қант, бақбақтың гүл тозаңында 12,87% май , 40,17% қант кездеседі.

Бал - басқа азықтық өнімдермен салыстырғанда артықшылығы ерекше зор. Оның тәтті дәмдік қасиетін былай қойғанда, құнды дәрумендік зат болып табылады. Бүгінгі таңда ғылыми зерттеулер, дәрігерлер мен философтардың ара балын ұзақ өмір сүру диетасы деп есептеп, сонша жоғары бағалауының негізсіз емес екені дәлелденген. Лабораториялық зерттеулер, эксперименттік деректер және клиникалық байқаулар негізінде балдың құрамы өте күрделі. Оның құрамында глюкоза, левулеза, витаминдер, ферменттер, микроэлементтер, минералдық, гармондық антибактериялық заттар мен басқа да адам ағзасына қажетті жүзден астам құнды компоненттер бар.

Бал арасы – табиғи дәрі-дәрмектердің қайнар көзі. Одан алынатын бал , ара уы, перга, аналық сүтше, балауыз және ара желімі сияқты өнімдер қазіргі медицинада кеңінен қолданылады. Бал өте қоректі , ағзаға жақсы сіңетін шипалы өнім. Оның құрамында көптеген минералды тұздар, витаминдер, химиялық заттардың алмасуын күшейтетін ферменттер мен ақуыздар бар. Қазіргі бал асқазан, бауыр, бүйрек, жүрек, өкпе және жүйке ауруларына, сондай-ақ суық тигенде, басқа да толып жатқан дертке қолданады. Қант диабетімен ауыратын адамдар мен семіз адамдарға ғана бал жеуге болмайды. Алыну және өңдеу тәсіліне қарай бал балауыздың және ағызылатын бал болып екіге бөлінеді. Ұяларға құйылып, ауыздары балауыз қақпақтармен жабылған бал-балауыздың бал деп аталады. Балдың кейбір сорттарын түсі, хош иісі мен дәмі арқылы ажыратуға болады. Оның түрлі сорттары бір-бірінен тек түсі арқылы ғана емес, басқада көптеген ерекшеліктерімен ажыратылады. Мөлдір бал жоғары сапалы бал қатарына жатады. Алайда қоңыр балдың құрамында минералды тұздар, темір, мыс, марганец көп болады. Сондықтан ағза үшін мөлдір балдан гөрі қоңыр бал құнды. Оның кейбір сорттары нәзік, жағымды иісті болады.

Ара балының бөлінуі:

Ара балы бір шырынды және көп шырынды болып бөлінеді.

Бір шырынды бал - өсімдіктердің бір түрінен ғана жиналған шырын. Оны өсімдіктердің түріне қарай қара-құмық балы, жөке ағашының балы деп атайды.

Көп шырынды бал - өсімдіктердің бірнеше түрінен жиналған шырын. Оны табиғи бал беретін өңірлерге байланысты дала балы, тау балы, бақ балы деп ерекшелейді. Өмірде табиғи балды ажырату оңай емес. Қантты бал араны қант шырынымен қоректендіру арқылы алынады.

Гүлдейтін қаншама өсімдіктер болса, соншама балдың түрлері бар.

Түйебұршақ – ақ немесе янтарь түсті, шайқурай балы – мөлдір жасыл сары түсті, шабындық балы – сары немесе алтын түсті, таңқурай балы – ақ түсті болады, қарақұмық балы – қою қызыл немесе қоңыр түсті жоғарғы сортты бал.

Ара балауызы. Балауыз дегеніміз – араның балауыз өндіретін безінен шығатын өнім. Ара балауызы қатты, тез жұмсаратын өте жақсы зат. Оның халық шаруашылығындағы маңызы өте зор және өнеркәсіпте кеңінен қолданылады.

Балауыз сумен және басқа сұйықтармен бірікпейді. Суға және глицеринге ерімейді, спиртке салғанда да өте нашар ериді. Өндірістік әдістер бойынша балауыздың төрт сорты: омарталық, престелген, экстрактілік және ағартылған сияқты сорттары бар. Омарталық балауыз ең жоғарғы сортты, сапалы.

Престелген балауыз – балауыз өңдейтін зауыттарда жасалады.

Экстрактілік балауыз – балауыздардың ішіндегі нашарлауы. Ол экстрактілік зауыттарда балауыз шығаратын зауыттың қалдықтарынан өндіріледі. Ағартылған балауыз – күнге қыздырып ағарту жолымен немесе химиялық жолмен өңдеу арқылы алады. Балауыз медицинада да үлкен орын алады. Пластырлер, майлар және кремдер тек қана ара балауыздарынан дайындалады. Балауыз косметикада да кеңінен қолданылады. Ол

сіңімді, тұтқыр, тазартқыш, ағартқыш, кремдердің, бетті сылайтын майдың көптеген косметикалық дәрі-дәрмектің құрамына кіреді.

Прополис ара отбасысы үшін үлкен рөл атқарады. Аралар прополиспен тесіктен ұяға кіретін жолды тарылтады. Сондай-ақ ұяның жарықтарын бітейді. Ұялардың қиюларына рамалардың иіндерін бекітеді. Балмен гүл тозаңына қойма болатын және личинкаларға тәрбетпелі орын үшін балауыз ұяшықтарын өңдейді. Прополис омартаның мыңдаған тұрғын араларын жағымсыз иіс-қоқыстан бактериялы өсімдіктерден қорғап, балдың іріп, шіруіне бөгет жасайды. Прополис өте күрделі зат, оның құрамында эфир майы, витаминдер темір, марганец, калий, алюминий, кремний бар. Прополис техникада да қолданылып келеді. Мұнан арнаулы лак жасайды. Халық медицинасында көпке дейін жазылмайтын жара мен сүйелді емдеу үшін дәрі ретінде қолданылады. Прополис майы мен некробацулезбен ауырған малды емдейді.

Араның уы. Халық медицинасында ерекше ғажайыбы – араның уы апитаксин. Көптеген дәрігерлер араның уын шипалы деп санайды. Араның уы-улы безден бөлінетін түссіз, мөлдір ерітінді. Бір араның у сақтағыш бездерінде орта есеппен 0,2-0,4 мг у болады. Араның уы бал иісіндей хош иісті, бірақ ащы келеді. Ара уының маңызды қасиеті, оның құрамында биологиялық активті айрықша ақуыз болады. Фармацевтика өндірісінде ара уынан венациолин, токсалин, аписартран және верапин сияқты препараттар шығарады. Бұл дәрі-дәрмек құяды, ревматизмді, жүйке жүйесін, демікпені, бронхит, бас сақинасын (мигрень), қан тасуды және басқа ауруларды емдеуге қолданылады. Кейде араны денеге қойып шақтырады, кейде ара уынан жасалған дәрі май түрінде жағылады немесе сұйық ерітінді түрінде егіледі.

Ара сүті иммунитет жүйесін күшейтеді. Оның құрамында A,D6, E6, K6, H және B дәрумендері бар. Құрамында зат алмасуды күшейтетін ферменттер бар. Араның сүтінде 22 түрлі аминқышқылы бар. Балалардың сүйектерінің дамуы үшін және жақсы өмір сүру үшін қажет. Кәтерлі ісіктен қорғайды және жүрек-қан тамырларын қуаттандырады. Тамыр бітелуі және қатаюының алдын алады және қан қысымын түсіреді.

Ара сүті есте сақтау қабілетін арттырады және ұмытшақтықты кетіреді. Альцгеймер ауруына қарсы жақсы әсер етеді. Қанның құрамындағы шекер деңгейін түсіреді және реттейді. Жасушаларды жаңалайды және тері ауруларына жақсы әсер етеді. Балалардың ми дамуына көмектеседі. Ас қорыту жүйесін ретке келтіріп, астың сіңуін жеңілдетеді. Аллергияның алдын алады. Ара сүтінің антибактериялық қасиеті бар. Ұйқысыздықты қалпына келтіреді. Холестериннің деңгейін түсіріп, қалпына келтіреді. Бұлшық еттердің жақсы жұмыс істеуіне көмектеседі. Химиялық терапиядан зиян көрген жерлерді емдейді.

Ара терісін пайдалану:

Ара тозаң (немесе аралар тозаңы) - бұл аралар жинап, тозаңда біріктірілген. Ара тозаңды тамақ ретінде пайдаланады. Ол өзінің диетасына бірінші кезекте маңызды.

Бұл өнім маңызды амин қышқылдарының, барлық белгілі витаминдер, ақуыз және ең құнды минералдардың қоймасы болып табылады. Тозаң дененің физикалық сарқылуында, аурудан және қан жоғалтудан (гемоглобиннің қалыпты деңгейіне қайта оралу) қалпына келтіруде өте маңызды. Емдік қасиеті:

1. Жүрек ауруларының алдын алу (жүрек ауруы, кардионевроз, анемия, атеросклероз).

2. Гипертонияны емдеу.

3. Ерлер проблемаларын емдеу.

4. Семіздікпен күрес (басқа тәсілмен жұпталған).

6. Асқорыту жүйесін емдеу (жоғары қышқылдықпен, жаралармен гастрит).

7. Невроздық ауруларды емдеу (невроз, депрессия).

8. Тұмау және басқа вирустық ауруларды емдеу.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1) Е.Әлібаев, Б.Ермұхан Мал өнімдерін өндіру технологиясы – Астана, Фолиант, 2010. -324 б.
- 2) «Балдың формуласын білесің бе?» Л. Тастанбекова, Алматы, 2008. -289 б.
- 3) «Қазақстан» ұлттық энциклопедия. I- том. -447 б.
- 4) «Балбұлақ» №8 2011. -135 б.

**ЖОҒАРЫ ӨНІМДІ СИЫРЛАРДАҒЫ ЖЕЛІНСАУДЫҢ
СУБКЛИНИКАЛЫҚ ТҮРЛЕРІН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ.**

Айдан А. Жұмабай.А

Ғылыми жетекші: малдәрігерлік ғылыми кандидаты, доцент А.И. Булашева
Ш.Уалиханов атындағы Кокшетау университеті, г.Кокшетау.

Асыл тұқымды және өнімділігі жоғары мал басын қалыптастыру үшін генетикалық негізделген ауруларды тудыратын көзді дер кезінде диагностикалау және жою маңызды міндет болып табылады.

Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясын жетілдіру арқылы мал шаруашылығы салаларын жүргізу қарқындылығының артуы көбінесе табынның көбеюін дұрыс ұйымдастыруға және жануарлар ағзасының биологиялық мүмкіндіктерін пайдалану қарқындылығына байланысты. Алайда жануарлардың сәтті көбеюі мен өнімділігінің өсуіне әртүрлі аурулар, соның ішінде кең таралған ауру – желінсау кедергі келтіреді. Дүниежүзілік ветеринарлық Денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, сиыр желінсауі жұқпалы емес. Этиологияның барлық ауруларына қарағанда сүт мал шаруашылығына айтарлықтай зиян келтіреді. Шығындар сиырларды мерзімінен бұрын қабылдамау, сүт пен бұзаудың жетіспеуі, ауру жануарларды диагностикалау мен емдеу шығындарынан тұрады.

Желінсаудың субклиникалық түрі ерекше қауіп төндіреді, онда сүт безіндегі қабыну процесі ұзақ уақыт байқалмай қалуы мүмкін. Сүт шығаратын жасушаларды зақымдайтын және бұзатын субклиникалық желінсау оның секрециясын бұзады. Нәтижесінде, келесі лактация кезеңінде сиырлардың жартысына жуығы сүт өнімділігі қалпына келмейді[1 бет 7].

Осыған байланысты жоғары өнімді сиырларда желінсаудың субклиникалық түрінің таралуын анықтау, сондай-ақ сүт өндірудің заманауи технологияларында олардың дамуының негізгі этиологиялық факторларын анықтау өзекті болып табылады. Жоғарыда айтылғандар мақсат қоюға және осы жұмыстың міндеттерін қалыптастыруға негіз болды.

Зерттеудің мақсаты-"Есіл-Агро"СТФ жоғары өнімді сиырлардағы желінсаудың субклиникалық түрін диагностикалау және алдын-алу. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- 1.Өнімділігі жоғары сиырлардың желініне клиникалық зерттеу жүргізу;
- 2.Жоғары өнімді сиырлардағы желінсаудың субклиникалық түрінің негізгі факторларын анықтау;
3. Желінсаудың субклиникалық түріндегі сиырлардың ауруының ең көп пайызын анықтау, жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы.

Негізгі этиологиялық факторлар мен оның құрылымы зерттелді, "Есіл-Агро"СТФ-да жоғары өнімді сиырларда желінсаудың субклиникалық түрінің таралуына мониторинг және талдау жүргізілді.

Желінсау-әлемнің барлық елдерінде сиырлардың кең таралған ауруы, бұл сүт бездерінің қабынуын, сүт өнімділігінің төмендеуін және сүт сапасының нашарлауын тудырады. Мал шаруашылығының даму қарқынының бұзылуының негізгі факторларының бірі-жануарлардың ұрпақты болу органдарының жағдайына байланысты табынның көбеюінің нашар ұйымдастырылуы. Ірі қара мал табынының көбеюін жақсарту, жас жануарлардың өнімділігін арттыру және сүт өнімділігін арттыру мәселесін шешуде репродуктивті органдардың ауруларынан туындаған сиырлардың бедеулігін болдырмау мәселелері маңызды. Босанғаннан кейінгі патология кезінде сиырлардың ұрықтануы 17-40%-ға, ұрпақтардың өнімділігі [4 бет 9-13] және сүт өнімділігі 12-18% - ға төмендейді, қызмет көрсету кезеңі 40-60 күнге және ұрықтандыру коэффициенті 0,9% - ға артады. Сүт бездерінің ұлпаларындағы патологиялық процестер жиі кездесетін аурулар тобының бірін құрайды, әсіресе сиырларда, желінсау жиі кездеседі. Табындағы сиырлардың 20...30% - ы жыл сайын маститпен ауырады, нәтижесінде сүт секрециясы бұзылады, оның қасиеттері мен құрамы өзгереді. Сондықтан акушерлік-гинекологиялық ауруларды диагностикалаудың тиімді әдістерін қолдану ірі қара малды қарқынды көбейту және сүт, ет өндірісін ұлғайту үшін қажетті шарт болып табылады [4 бет 27].

Желінсау жылдың кез келген уақытында ауыл шаруашылығы жануарларының аналық басының барлық түрлерінде байқалады. Ақмола облысының шаруашылықтарында сиырлардың желінсаулармен зақымдану деңгейі 30% және одан жоғары. Бұл сапалы азық-жем қорының жетіспеушілігіне, жануарларға арналған арнайы бөлмелердің болмауына байланысты. Нәтижесінде маститтермен күрес жөніндегі іс-шаралар мерзімінде жүргізілмейді, сол арқылы жалпы облыс шаруашылықтарындағы сиырлардың өсімін молайту жағдайына әсер етеді.

Желінсаудың негізгі себептері, отандық және шетелдік зерттеушілер атап өткендей, өндіріс технологиясының кемшіліктері немесе бұзылуы, ветеринариялық-санитариялық және гигиеналық стандарттардың бұзылуы, машиналық саууға жарамдылығы үшін малдың жеткіліксіз таңдалуы және оның техникалық параметрлерінің сақталмауы, серуен-жаттығудың болмауы, дұрыс аазықтандырмау. Сонымен қатар, салыстырмалы түрде кішігірім өндіріс орындарында малдың көп шоғырлануы жағдайында жануарлар ағзасының жалпы қарсылығын төмендету және желінсау қоздырғыштарының ерекше ассоциативті жүйелерін қалыптастыру арқылы ерекше емес және нақты факторлардың маңызы бірнеше есе артады. Мұның бәрі сүт кешендерінде және мамандандырылған фермаларда желінсаулардың спецификалық емес және спецификалық алдын алу және емдеу құралдарын, әдістері мен тәсілдерін жетілдіруге жоғары талаптар қояды [4 бет 50-51].

Қазіргі уақытта желінсаудың клиникалық және субклиникалық түрлерін диагностикалау үлкен қиындық тудырмайды. Жасырын желінсау ұғымы өте шартты және жануарға және сүт безіне клиникалық зерттеу біршама білікті жүргізілгеніне байланысты (желіннің әр ширегі бөлек). Субклиникалық желінсауларды диагностикалау үшін димастин, мастидин, бромтимол сынамалары мен тұндыру сынамасы, сондай-ақ лейкоциттерді, соматикалық жасушаларды есептеу, каталаза мен сүт лизоцимдерінің белсенділігін анықтау, желін секрециясын бактериологиялық зерттеу жүргізіледі [3 бет 11-17].

Субклиникалық желінсау айқын емес клиникалық белгілермен жүреді. Алайда, субклиникалық желінсаумен сүт безіндегі патоморфологиялық өзгерістер клиникалық айқын қабыну процесінде олардан түбегейлі ерекшеленбейді. Сүтті сапалы бағалау

сүттің барлық зертханалық зерттеулерін қамтиды. Сүт безі секрециясының сапалы өзгеруін анықтау үшін келесі зерттеулер жүргізіледі:

- сүттегі соматикалық жасушалардың, лактозаның, ақуыздың, кейбір ферменттердің, хлоридтердің құрамын анықтау, рН реакциясының өзгеруі, электр өткізгіштік және бактериологиялық зерттеулер жасау. Сүттің барлық компоненттері және оның физика-химиялық қасиеттері сүт безіндегі қабыну процесінің дамуымен бір уақытта және бірдей дәрежеде өзгере алмайды, олардың сапалық және сандық анықталуы зерттеу әдістерінің сезімталдығына байланысты болып келеді.

Тәжірибелік қолдану үшін сиырларды жаппай зерттеуге жарамды өндірістік жағдайларда тез, қарапайым диагностикалық әдістер маңызды. Мұндай экспресс әдістер екі белгіге негізделген:

а) Сүт секрециясының рН реакциясының өзгеруі (рН нормасы – 6,3-6,9);

б) Соматикалық жасушалардың жоғары құрамы (нормасы – 10-500 мың/мл); Сүттің рН реакциясының өзгеруі сүтегі иондарының әртүрлі концентрациясы кезінде сұйықтықтың түсін өзгертетін түрлі-түсті индикаторлардың көмегімен анықталады.

Зерттеу жүргізу объектілері, әдістері мен шарттары. Зерттеулер АТИ зертханасында, аймақтық филиалында; "Есіл-Агро" ЖШС шаруашылық базасында жүргізілді. Зерттеу нысаны аналогтар принципіне сәйкес таңдалған қорада ұстау кезеңінде қара ала түсті сиырлар болды. Барлығы 100 сиыр пайдаланылды. Сиырлардағы желінсаудың субклиникалық түріне сүт сынамаларын зерттеу стандартты әдістерге сәйкес жүргізілді (мастипром сынамасы, тұндыру сынамасы).

Сиырлардың желінсаудың ауыру жағдайы. Шаруашылықтағы сиырлардың көбею жағдайы зооветеринарлық бөлімнің есеп беру нәтижелерін талдау негізінде зерттелді. Себептерді анықтау арқылы аналық малдың репродуктивті функциясына әсер ететін факторлар анықталды.

Анамнез жинағаннан кейін сиырларды клиникалық тексеру, желіннің жекелеген төрттен бір бөлігінің өнімділігін бағалау, сүттің сапасын бағалау кезінде (биологиялық және физиологиялық қасиеттері бойынша) субклиникалық желінсаудың саралануы анықталды. Осы мәселені зерттей отырып, азықтандыру ережелерін бұзу желінсаудың пайда болуына әкелетін жетекші факторлардың бірі, сонымен қатар пайдалану ережелерін бұзу деген қорытындыға келдік. Ұстау жағдайларының әсеріне келетін болсақ, көптеген зерттеушілер мен тәжірибелік инспекторлар сауу аппараттарының, сауу қолдарының, желіннің терісінің тазалығының бұзылуы, сауу аппараттарының дұрыс жұмыс істемеуі және т.б. желінсаудың пайда болуына ықпал етуі мүмкін деп санайды. Сонымен қатар, жарақат, желіннің салқындауы негізінде пайда болған желінсаулар (қыста қарда демалуы) кездесті. Фермада желінсаудың пайда болуына сиырлардың денесін әлсірететін аурулар, ең алдымен жыныс мүшелерінің аурулары (30% дейін) ықпал етеді екен.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Баркова, А.С. Структура заболеваний сосков молочной железы у высокопродуктивных коров / - Пермь. - 2006. - 80 б.
2. Елесин, А.В. Структура и основные этиологические факторы патологии сосков в высокопродуктивном стаде. Троицк: УГАВМ, 2006. - 178 б.
3. А.П.Студенцов, В.С. Шипилов, В.Я.Никитин и др./Ветеринарное акушерство, гинекология и биотехника размножения/М.: "Колос", 2000г.-495б.
4. Шипилов В. С, Копытин В. П. Профилактика болезней молочной железы у коров-первотелок // Молочное и мясное скотоводство.-1988,- №2.- 61б.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫН АГРОХИМИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ

Ибраимова А.А

Ғылыми жетекшісі: биология ғылымдарының докторы

Хусаинов А.Т. Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау

Университеті,

Аяпбергенова А.С «Agrosoil science» үйірмесінің жетекшісі ГКП на ПХВ Болашақ

Сарайы

Көкшетау қ

akerkeibraimovs02@mail.ru

Кілт сөздер: қара топырақ, қарашірік, жылжымалы фосфор, тыңайтқыш, азот

Kіріспе. Ақмола облысының өзекті мәселелерінің бірі облыс топырақтарының құнарлығының азаюы. Қазіргі уақытта облыста тозу және антропогендік шөлейттену процестері күшейе түсуде. Соның салдарынан облыс топырақтарының құнарлылығы төмендеуде, және де екінші реттік тұздану және ластанған жерлер көлемі артуда.

Сонымен қатар, 1954-1965 жылдардағы «Тың және тыңайған жерлерді игеру» кезінде, топырақты ұзақ уақыт пайдалану әсерінен облыс топырағы эрозияға ұшырап, ондағы қарашірік мөлшері азайды. Ақмола облысында гумустың мөлшері өте төмен және төмен топырақ егістік алқаптың 66,9%, орташа 29,0% және жоғары 4,1% құрады [1].

Облыс топырақтарының агрохимиялық мониторингі қазіргі уақытта құрамында қарашірігі төмен топырақ облыстың егістік алаңының 68,8%-ын алатынын көрсетті. Осылайша, алдыңғы зерттеуге қатысты қарашірік мөлшері төмен топырақтың 2,1% - ға ұлғаюы байқалады. Облыстың топырақ түрлерінің арасында құрамы төмен (4%-дан кем) кәдімгі қара топырақтың егістік құрылымында 23,9%, орташа 61,5%, жоғары 14,6% топырақ бар. Ақмола облысының оңтүстік черноземдерінің егістігінде қарашіріктің төмен құрамы 53,8%, орташа 46,0% және жоғары (6%-дан жоғары) көп жылдық шөптері жыртылған алқаптарда орналасқан Оңтүстік черноземдердің тек 0,2% құрайды. Аймақ каштан топырақтары бар төмен топырақтағы қара шірік. Төмен қарашірінді топырақтар Жарқайың (99,2%), Астрахан (94,3%), Егіндікөл (99,9%) және Қорғалжын өңірінде жиі кездеседі.

Топырақтағы жылжымалы фосфордың мөлшері ауылшаруашылық өнімдерінің өнімділігі мен сапасын шектейтін негізгі элементтердің бірі болып табылады [1].

Жылжымалы фосформен қамтамасыз етудің төмендігі 1 млн.531 мың 730 га немесе зерттелген егістік алаңының 38,5%-ын құрайды. Фосформен аз қамтамасыз етілген егістіктің үлкен аудандары Жарқайың 71,5% және Егіндікөл 70,1% аудандарында орналасқан. Бурабай ауданында мұндай топырақ 11,1%, Сандықтау ауданында 17,3% [1].

Облыс топырағы алмасатын калиймен жақсы қамтамасыз етілген. Жылжымалы калийдің құрамы төмен (200 мг/кг-нан кем) топырақ егістік құрылымында 5 мың 770 га, оның ішінде Ақкөл ауданында 1 мың 810 га. калиймен қамтамасыз етілген топырақтың қалған аудандарында немесе жоқ, немесе 410-нан 920 га-ға дейінгі аумақты алып жатыр., олар егістік алқаптардың 96,5% - ына таралған [1].

Ақмола облысының топырағындағы микроэлементтердің құрамы бойынша мырыш (89,1%) және күкірт (67,0%) жетіспейді. Мыстың төмен құрамы топырақтың 16,3%, кобальт 1,5% құрайды. Құрамында марганец аз топырақ анықталған жоқ.

Топырақ түрлерінің ішінде топырақ құнарлылығының ең көп тозу дәрежесіне Оңтүстік қара топырақтар 99 мың 775 га немесе егістік алқаптың 9,2%-ы, кәдімгі қара топырақтар-22 мың 286 га немесе 4,5%-ы және қара-қызғылт топырақтар-56 мың 232 га немесе зерттелген егістік алқаптың 6,1%-ы әсер етеді. Құрамында қарашірік өте төмен

егістік алқаптарының қызғылт топырақ аймағында – 7 мың 626 га немесе қызғылт топырақтың егістік алаңының 0,7%-ы шамалы, ал ашық қоңыр топырақ аймағында мұндай топырақ жоқ. Осылайша, егістікте топырақты пайдалану процесінде егістіктің бір гектарына облыстың ауыл шаруашылығы өнімінің негізгі көлемін беретін жоғары гумусты кара топырақты және кара-қоңыр топырақты топырақ неғұрлым тозуға ұшырайды [1].

Топырақтағы қарашірік мөлшері төмен топырақ-3,9-4,5% (қарапайым қаратопырақтар), 2,9-3,3% (оңтүстік қаратопырақтар), 2,2-2,6% (кара каштан), 1,7-2,0% (каштан) және 1,3-1,5% (ашық каштан) өте төмен және өте төмен топырақ арасында топырақтың органикалық заттарымен орташа қамтамасыз етілуі. Сондықтан, ауылшаруашылық дақылдарын өсіруге және эрозияға қарсы іс-шараларға қойылатын ауылшаруашылық талаптары сақталмаған жағдайда, олар біртіндеп 10-15 жыл ішінде толығымен тозған адамдар қатарына ене алады. Сонымен қатар, ең аз экономикалық шығындармен, ауыспалы егісті сақтау, егіншіліктің жоғары мәдениеті және тыңайтқыштарды қолдану кезінде мұндай топырақ қарашірікпен орташа қамтамасыз етілген топырақ тобын толықтыра алады, бұл бір гектардан өнім өндіруді қосымша 10-15% - ға арттыруға мүмкіндік береді [1].

Облыс топырақтарының агрохимиялық мониторингі қазіргі уақытта қатты дегумификацияға ұшыраған Топырақтардың егістік құрылымында 185 919 га бар екенін көрсетті 1 кесте

1-кесте - Аудандар бөлінісінде мұндай топырақтар

№	Аудан атауы	Көлемі	Аудан атауы	Көлемі
1	Ақкөл	14585	Ерейментау	72
2	Аршалы	7703	Есіл	12875
3	Астрахан	21921	Жақсы	3258
4	Атбасар	43945	Жарқа	3226
5	Бұланды	6944	Зеренді	5132
6	Бурабай	4290	Сандықтас	9894
7	Егендікөл	7070	Целиноград	12902
8	Енбекшіл	2946	Шортанды	18094

Ауыл шаруашылығы алқаптары топырақтарының агрохимиялық мониторингі тиісті бұйрықпен бекітілген "топырақты агрохимиялық зерттеп қарауды жүргізу қағидаларына" сәйкес жүргізіледі.

Зерттелген алаңның 1,12% 2011 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша қарашірік мөлшері төмен топырақтың жалпы ауданы 547 мың 254 га немесе егістік алаңының 14,6% - ын құрайды. Ақмола облыстарындағы топырақ қарашіріктің мөлшері зерттелген егістіктің 21,5%, 23,5% және тиісінше 15,4% құрайды [3].

Оңтүстік кара топырақтың егістік құрылымында 199 мың 345 га (18,3%), кәдімгі кара топырақ, 96 мың 364 га (19,4%), кара-қызғылт топырақ 192 мың 612 га (20,8%), қызғылт топырақ 58 мың 933 га немесе 5,2%.

Аудандар арасында қамтамасыз етілуі төмен топырақтың ең үлкен аудандары Шортанды ауданында – 86 мың 510 га немесе егістік алаңының 33%-ы және Есіл ауданында - 75 мың 155 га немесе егістік алаңының 20,5%-ы бар. Жақсы ауданында төмен қамтамасыз етілген топырақ 17 мың 540 га немесе 4,9%-ға, Қорғалжын ауданында 1686 га (2,5%), Бұланды ауданында 10 мың 131 га (5,4%).

Ең өнімді-қарашірік мөлшері жоғары топырақ. Олар топырақта қарашірік құрамына ие, олар тың аналогқа мүмкіндігінше жақын. Мұндай топырақтарда Органикалық заттардың

құрамын топыраққа тыңайтқыш енгізу, эрозияға қарсы шаралар мен егіншіліктің жоғары мәдениетін сақтау арқылы қазіргі деңгейде ұстау қажет.

Ақмола облысының топырақтарын агрохимиялық бағалау, топырақтың құнарлылығын сақтау, өнімнің шығымдылығы мен сапасын арттыру үшін облыс алқаптарына жыл сайын 159 мың 2121 тонна минералдық тыңайтқыштарды әсер етуші затқа енгізу қажет. Азот тыңайтқыштарын жыл сайын 54 705 тонна, фосфор тыңайтқыштарын 104 507 тонна белсенді затқа қосу қажет. Облыс топырақтары негізінен алмасатын калиймен жоғары қамтамасыз етілген, сондықтан калий тыңайтқыштарын қажет етпейді.

Ақмола облысында жаздық бидайға фосфор тыңайтқыштарын енгізудің орташаланған нормасы әсер етуші затта Р 22 кг құрайды. Каштан топырақтары аймағында ол әр гектарға р 15-20, қарапайым Р 25-30 черноземалары, Оңтүстік Р 20 кг белсенді зат.

Минералды тамақтану жағдайларына көбірек талап етілетін дәнді-бұршақты дақылдар үшін минералды тыңайтқыштарды енгізудің жылдық нормасы гектарына N_1P_{30} кг Д. В., күнбағыс- $N_{20}P_{50}$, рапс – $N_{10}P_{30}$ кг белсенді зат.

Көпжылдық шөптерді себу кезінде, сондай-ақ тыңайған жерлерді ауыспалы егістің барлық айналымына тарту кезінде әр гектарға Р 80 кг б.з. нормасымен фосфор тыңайтқыштарын енгізу керек.

Қазіргі уақытта Ақмола облысының жер пайдаланушылары үшін минералды тыңайтқыштардың түрлері, олардағы қоректік заттардың арақатынасы жеткіліксіз. Ауыспалы егісті айналдыру үшін бұға фосфор тыңайтқыштарын ($N_{34-46\%}$) негізгі қолдану үшін тыңайтқыштың ең жақсы түрі-қос суперфосфат, көпжылдық шөптерді тыңайтқыш аммоний нитраты.

Мақалада минералды тыңайтқыштардың топырақтағы нитратты азот пен жылжымалы фосфордың динамикасына әсері және астық және жеміс-жидек дақылдарының айналымындағы зығыр бойынша ЦА көктемгі тарысының өнімділігі туралы мәліметтер келтірілген. Егіс алдында 0-40 см топырақ қабатындағы нитратты азоттың мөлшері орташа есеппен 6,5 мг/кг құрады, ауыспалы егіс түріне қарамастан жинау үшін ол 2-3 мг / кг топыраққа дейін төмендеді. Аммоний нитратының жеке әдістермен және дозалармен енгізілуі топырақтағы нитрат азотының мөлшерін 2-8 мг/кг-ға арттырды. Себу алдында 0-20 см топырақ қабатындағы жылжымалы фосфордың мөлшері-24,3 29,2 мг/кг топырақты құрады, жинамас бұрын ол 2,4-11,5 мг/кг-ға азайды. аммофосты запасқа (Р) қолдану және қатарға себу кезінде (Р20) топырақтағы жылжымалы фосфордың мөлшерін бақылаумен салыстырғанда 2-7 мг/кг-ға арттырды. Фосфор тыңайтқышын қатарға және қорға енгізу бақылаумен салыстырғанда астық жинауды 16-31% арттырды, фосфорға азот қосу оны тағы 12-27% арттырды.

Әдістемелік зерттеу жұмыстары. Гумус немесе қара шірік - топырақ құнарлылығын анықтайтын басты агрохимиялық көрсеткіштің бірі. Қара шірік негізінен өсімдіктердің және топырақты мекендейтін микроорганизмдер мен жәндіктердің қалдықтарының қоспасынан тұрады. Топырақ құрамындағы гумусты И.В.Тюрин әдісі бойынша анықтайды [4].

Зерттеу жұмыстары мен Агрохимиялық зерттеу ұйымдарының мәліметтеріне сүйене отырып, 2-кесте бойынша қорытындыласақ Ақмола облысының топырағындағы гумус мөлшерін орташа деп айтала аламыз.

2-кесте. Топырақты құрамындағы қарашірік мөлшеріне қарай топтастыру

Қамтамасыз ету дәрежесі	Гумус мөлшері, %
Өте төмен	<2.0
Төмен	2.1-4.0

Орташа	4.1-6.0
Көтеріңкі	6.1-8.0
Жоғары	8.1-10.0
Өте жоғары	>10

Мақаланы қорытындылай келе өндіріске: Аграрлық сектордағы экономикалық қатынастардың қарқынды дамуы жағдайында Ақмола облысының өзекті проблемасы топырақ ресурстарын ұтымды және тиімді пайдалану және қорғау, атап айтқанда, топырақ құнарлылығын сақтау, молықтыру және егістіктің өнімділігін арттыруды ұсынамын. Олардың негізінде жер ресурстарын тұрақты басқаруға және облыс халқының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қол жеткізуге болады. Бұл мәселені шешу үшін ауыл шаруашылығы мәдениетін және олардың тұрақтылығын, экологиялық негізділігі мен экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында АӨК мемлекеттік құрылымдарының, ғалымдар мен тауар өндірушілердің күш-жігерін біріктіру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Программа по рациональному использованию земель сельскохозяйственного назначения по Акмолинской области на 2012 – 2015 гг
2. Р.Елешов, Т.Смағұлов, Б.Бәсібеков, Ә.Балғабаев.Агрохимия практикумы. Алматы: Кенже, 1995. – 75с.
3. Отчет агрохимических обследований почв за 2007-2016 гг., - РГУ "Республиканский научно-методический центр агрохимической службы" МСХ РК, - Астана, 2017 – 72 с. Научный руководитель – Хамзина Б.Н., м.с.-х.н., старший преподаватель

ВЛИЯНИЕ ЗОЛОУГЛЕРОДНОГО ПРЕПАРАТА АГРОБИОНОВ НА МИКРОБИОЛОГИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ЧЕРНОЗЕМА ОБЫКНОВЕННОГО В УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Иммель Э.В.

Научный руководитель: Хусаинов А.Т. , д.б.н. , профессор

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова,

Аяпбергенова А.С. руководитель кружка «Agrosoil science» ГКП на ПХВ Болашақ Сарайы

г. Кокшетау

[e immelm@mail.ru](mailto:immelm@mail.ru)

Плодородный слой земли (почва) наряду с другими природными ресурсами является национальным достоянием. Отклонение параметров почвы снижает ее качество и ценность, способность обеспечивать растительность всеми необходимыми элементами питания. Улучшение почв и повышение их плодородия – одна из важнейших задач в народном хозяйстве и специалистам в этой сфере. Для решения проблем эффективного использования природных ресурсов в рамках Государственной программы развития агропромышленного комплекса рассматривается необходимость воспроизводства природных ресурсов и разработка кадастра по повышению плодородия почв, а также эффективного использования земель и проведение аграрных научных исследований [1]. Почвенный покров Казахстана разнообразен и зависит от определенных географических закономерностей. Состояние

сельского хозяйства республики напрямую зависит от правильного и рационального использования земель [2]. Проблемой является – деградация земель, дегумификация почв. Этот процесс был особенно интенсивным в Республике Казахстан, где с 1953 года в период массового освоения целинных и залежных земель и проявление ветровой эрозии, потери гумуса на черноземных почвах составили 25-27%. В настоящее время наблюдается дальнейшее снижение почвенного плодородия. Это усугублялось из-за не соблюдения основного закона земледелия - закона возврата.

Роль почвенных микроорганизмов, как биологический фактор, влияет на плодородие почвы, характеризующийся биологической и ферментативной активностью [3]. Благодаря почвенным микроорганизмам, в почве проходят наиболее важные процессы, связанные с обеспечением питания растений, биогеохимическими циклами элементов, устойчивостью и изменчивостью биоценозов, которая благодаря своей полифазной системе может содержать в одном грамме почвы до 10 млрд. микроорганизмов различных видов. Изучение биологических процессов почвы обеспечивает возможность охарактеризовать экологическое состояние почвы, ее плодородия и прогнозирования продуктивности агроценоза [4]. Длительное время изучение бактериального населения не нарушенных и антропогенно-нарушенных почв проводилось по традиционной методике с определением численности физиологических групп бактерий и распространения легко различаемых по морфолого-таксономическому принципу групп бактерий. Однако в последнее время оценка микробного биоразнообразия почв – одна из самых сложных задач в области почвенной микробиологии, которая привлекла пристальное внимание микробиологов [5, 6].

Цель нашего исследования: Изучить влияние золотуглеродного препарата агробактериальных препаратов на микробиологическую активность чернозёма обыкновенного в условиях Северного Казахстана.

В задачи исследования входит:

- 1) Изучить влияние доз внесения препарата агробактериальных препаратов на активность целлюлозоразлагающих бактерий в черноземе обыкновенном на посевах ячменя.
- 2) Изучить влияние внесения агробактериального препарата в сочетании с минеральными удобрениями на активность целлюлозоразлагающих бактерий в черноземе обыкновенном на посевах ячменя.

Научная новизна: современное сельское хозяйство Казахстана осуществляется экстенсивным методом и сопровождается заметным снижением плодородия почвы, в частности биологических и агрохимических свойств как основной причины недостаточного внесения удобрений. Подобных исследований в Северном Казахстане проведено недостаточно.

Препарат агробактериальных препаратов получают из промышленных отходов - угольной золы, шлака и технического углерода. Опыты проводились в Северном Казахстане на опытном поле Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова. Почва представлена черноземом обыкновенным, карбонатным, средней мощностью, малогумусным, тяжелосуглинистым. Целлюлозоразлагающую активность почвенных бактерий определяли применением льняной ткани. Микрофлору изучали на твердых питательных средах, урожайность зерна ячменя учитывали сплошным методом. Установили, что применение агробактериального препарата способствовало увеличению общей численности микроорганизмов, в том числе азотпотребляющих микроорганизмов, олигонитрофилов, фосформобилизующих, целлюлозоразлагающих, грибов, улучшению азотного питания почвы, повышению урожайности зерна, а также имело экологическое значение с точки зрения утилизации отходов производства.

Практическая значимость: подбор оптимальных доз внесения препарата агробактериальных препаратов на черноземе обыкновенном под посевы ячменя позволит улучшить биологические свойства исследуемой почвы и повысить урожайность ячменя.

Весной 2020 года на посевах ячменя на контроле активность целлюлозоразлагающих бактерий в почве была не высокой, доля разложения льнополотна составляла всего - 19,6%. На удобренных вариантах разложение льнополотна была значительно выше – 34,8-49,8%. Наиболее активные микробиологические процессы протекали на варианте с дозой внесения препарата 500 кг/га, где активность разложения льнополотна составила - 49,8%.

Летний период показал что микробиологические процессы активизировались, особенно, на удобренных вариантах: так, на контроле активность разложения льнополотна составила - 33,8%, а на удобренных вариантах – 44,9-84,3%, также большая микробиологическая активность почвы была отмечена в варианте фон+500 кг/га препарата, где активность разложения составила – 84,3%, что выше контроля в 2,5 раза.

Осенний период показал, что микробиологические процессы замедлились, активность разложения льнополотна на контроле составила – 18,6%. Здесь на удобренных вариантах микробиологические процессы также протекали более интенсивно, где активность разложения льнополотна составила – 34,3-66,5%. Максимальная микробиологическая активность почвы была отмечена на варианте фон+500 кг/га препарата – 66,5%, что выше контроля в - 3,6 раза.

Результаты исследования показали высокую эффективность применения агробактерий.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) https://kaznaru.edu.kz/page/dissovet/ARCHIVE_2017/Nagieva_Aliya/Диссертация%20Нагиева%20А.Г..pdf
- 2) Хусаинов А.Т. Эколого-агрохимическая оценка применения препаратов «Агробактерий» на черноземных почвах Северного Казахстана под сельскохозяйственные культуры: монография / А.Т. Хусаинов, А.А. Сарсенова, Е.Ж. Айшук, Б.Х. Есенжолов, Г.Т. Кыздарбекова, А.С. Аяпбергенова. – Алматы, 2022. – 133с.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ КОНСЕРВОВ

Кибикова Э.Т.

Научный руководитель: Омарханов С.

Ш., ст.преподаватель

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

kibekovaelmira@mail.ru

Технология производства мясных консервов.

Технологическая операция в консервном производстве делится на инспекционные (осмотр, подбор сырья), подготовительные (обвалка, жиловка, измельчение, предварительная тепловая обработка, посол и др.) и основные (порционирование - фасование, закатка, стерилизация).

Технологическое производство мясных баночных консервов можно разделить на следующую схему, где включает в себя основные операции: подготовка сырья для закладки в банки, порционирование, удаление воздуха (вакуумирование) и закатка, проверка герметичности заполненных банок, стерилизация (пастеризация), охлаждение, сортировка консервов (отделение неполноценных банок), маркировка, упаковка и отправка на хранение или в реализацию.

Технологический процесс производства мясных и мясосодержащих консервов имеют ряд однотипных операций: приемку и подготовку сырья, разделку, обвалку, жиловку, измельчение (нарезание) мяса и субпродуктов, порционирование (фасование), закатку, стерилизацию (пастеризацию), охлаждение, сортирование и упаковку. Следуя из этого, технологический процесс производства консервов каждого вида отличается специфическими операциями: посол сырья, приготовление фарша (для фаршевых консервов) или изготовление мясопродуктов (сосисок, продуктов из свинины), предварительной тепловой обработкой (варка, бланширование, обжаривание) и др.

Подготовка мясного сырья

К подготовке мясного сырья можно отнести размораживание (при использовании замороженного мяса на костях и нежилованных мясных блоков), разделку, обвалку, жиловку мяса и нарезку его на куски. На выработку консервов мясо поступает из холодильника в тушах или полутушах. Мясо на костях используют в охлажденном и размороженном состояниях. Температура мяса, поступающего на разделку, обвалку и жиловку должно иметь температуру – 1 °С; 4 °С. Туши и полутуши предварительно осматривают и при необходимости проводят дополнительную зачистку (сухую и мокрую). Перед зачисткой (сухой, мокрой), туши и полутуши предварительно осматривают. Полутуши, предназначенные для производства пастеризованных консервов, фламбируют пламенем газовой горелки (15-20 сек) или после разделки части полутуши обрабатывают горячим воздухом в специальной машине при температуре (120±2,5) °С в течение 60-90 с или при температуре 90-95 °С в течение 6-8 мин. Эти меры обеспечивают уменьшение содержание микроорганизмов на поверхности мяса в 1,5 раза.

Разделка мяса.

В консервном производстве применяют различные схемы разделки мяса на костях с учетом ассортимента вырабатываемых консервов, технологических особенностей производства на каждом предприятии.

Разделка говяжьих полутуш на семь частей. Полутуши разделяют на подвесном пути или специальном разделочном столе. В консервном производстве применяют разделку свиных полутуш на три части. При разделке свиных полутуш, применяют дисковые ножи на конвейере.

Для изготовления консервов не разрешается использовать мясо плохо обескровленное, повторно замороженное, парное, загрязненное, с признаками несвежести и посторонним запахом, а также мясо некастрированных производителей и свинину с пожелтевшим шпиком.

При изготовлении таких видов мясных консервов, как «Гуляш», «Куриное филе», «Говядина отварная» и некоторых других, вводится дополнительная операция, которая называется бланшировкой. Бланшировка — это кратковременная варка мяса перед закладкой его в банки.

При изготовлении консервов «Говядина тушеная» основным сырьем является говядина. Кроме мяса, сырьем для данного вида консервов является жир. Жир может применяться в виде жира-сырца (подкожный, околопочечный, рубцовый) или жир топленый. К вспомогательному сырью относится лук репчатый, свежий и сушеный, соль поваренная, лавровый лист, перец черный.

Количество сырья устанавливают в соответствии с размером банки. Для жестяной банки № 9 рецептурой предусмотрено следующее количество сырья в граммах:

3. мясо — 295;
4. жир-сырец (или топленый) — 35 (27);
5. соль поваренная — 3,5;
6. лук свежий (сушеный) — 4,5 (1,0);
7. перец молотый черный — 0,04;
8. лавровый лист — 0,25-0,5.

Перед тем как изготовить консервы, подготавливают сырье. После заготовки сырья, идет расфасовка сырья, ее проводят последовательно. Вначале в банку вносят соль, перец, лавровый лист, лук, затем мясо и жир. Внесение компонентов производится вручную или дозатором. Банки с содержимым выборочно взвешивают и по конвейеру направляют на закатку. Закатка крышек совмещена с эксгаустированием под вакуумом. После закатки банки попадают в металлические корзины с водой (для исключения деформации). При наполнении банками корзины их поднимают лебедкой и перемещают в автоклавы для стерилизации. При стерилизации инактивируется микрофлора и происходит варка мяса. Во время стерилизации необходимо соблюдать режим, который выражают формулой. Для каждого автоклава имеется контрольно-измерительный самопишущий прибор. На термограмме регистрируются данные режима стерилизации. Хранят термограммы в течение 5 лет. После стерилизации корзины с консервами извлекают из автоклава и охлаждают на воздухе, после чего проводят первую сортировку. При сортировке удаляют банки с различными дефектами. После сортировки от партии берут 3 банки для бактериологического исследования. Консервы после сортировки помещают в термостатное помещение с температурой 37°C на 5 суток. При термостатировании выявляют наличие остаточной микрофлоры, при наличии ее банки вздуваются (бомбаж). После термостатирования проводится вторая сортировка для удаления (если такие имеются) бомбажных банок. При направлении консервов в реализацию их этикируют. Если консервы идут на хранение, то банки покрывают тонким слоем вазелина для предохранения от ржавчины, укладывают в ящики. Этикетки в этом случае не наклеивают, их укладывают в ящик с банками. Консервы передают на склад готовой продукции, где поддерживается температура 0-6°C, относительная влажность 75-80%. Более высокая температура хранения консервов способствует порче, содержимое приобретает металлический привкус, изменяется его цвет и консистенция, возможен химический бомбаж. Длительность хранения мясных консервов на складах — 5-6 лет, деликатесных, фаршевых, паштетов — до 2-3 лет. Сроки хранения могут изменяться в зависимости от условий. Проверка качества консервов проводится 2 раза в год — весной и осенью.

Литература:

1. Белянчиков Н. Н., Смирнов А. И. Б 44 Механизация животноводства. — 2-е изд., перераб. И доп. — М. : Колос, 1983.- 360 с., ил. — (Учебники и учеб. Пособия для с.-х. техникумов). 24 с.
2. А.Н. Анфимов, Л.П. Лаврова, А.А. Манербергер, Е.Ю. Миркин. Технология мяса и мясопродуктов. Пищепромиздат. Москва. 1959. 245 с.

ТОПОНИМИКА РОДНОГО КРАЯ

Рожкова Юлия Сергеевна
студентка группы «Фермерское хозяйство»
ГККП «Агротехнический колледж, с. Каменка, Сандыктауский район»
Мельник Ирина Николаевна
преподаватель «Самопознания» ГККП «Агротехнический колледж, с. Каменка,
Сандыктауский район»
E-mail: Yulia.melnikrozhkova@mail.ru, melnikirina1975@mail.ru

Все на Земле имеет свой адрес. Это нужно для того, чтобы отличить один объект от другого, точно указать его местоположение.

Географическое название рождается, в процессе функционирования может изменить форму и звучание, прожив свой век, умирает. Одни живут годами или десятилетиями, другие многими веками. Народы уходят, переселяются, но данные ими названия гор, рек, озер остаются в памяти тех народов, которые пришли им на смену. Во многих географических названиях сохраняются воспоминания об исторических событиях.

С детства я слышала названия микротопонимов Каменки и мне **захотелось узнать:**

- когда они появились;
- что обозначают;
- какие топонимы самые известные в селе;
- какие микротопонимы стали забываться.

Свою исследовательскую работу я посвятила изучению топонимов и микротопонимов Каменки.

Цель исследовательской работы: собрать и изучить топонимы родного края. Доказать, что несомненна связь топонимики с историей.

Для достижения поставленной цели, мною были определены следующие

задачи исследования:

1. Изучить теоретические основы науки топонимики;
2. Организовать работу по сбору топонимов;
3. Провести социологический опрос среди учащихся по выявлению знаний по данной теме.

Методы исследования:

- изучение справочной литературы;
- опрос жителей села (разных возрастов);
- сбор топонимов и их систематизация.

Актуальность: Сегодняшний ученик - пленник современной цивилизации. Его жизнь протекает среди бетонных домов, асфальта и т.д. Он с удивлением рассматривает птичку, а цветы видит лишь стоящими в вазе. Проведённый опрос показал, что ученики хотели бы узнать больше об истории своего края. Мою работу можно использовать на уроках краеведения, истории, географии, классных часах, музейных занятиях для воспитания у школьников любви и уважения к Родине, ее истории, родному краю и родной природе.

По словам Николая Ивановича Надеждина «Топонимика — это язык Земли, а Земля есть книга, где история человеческая записывается в географической номенклатуре». Топонимы, или географические названия, — это наша память о языке, истории и даже о доисторических временах.

Все на Земле имеет свой адрес. Это нужно для того, чтобы отличить один объект от другого, точно указать его местоположение.

Каменка, село, центр Каменской сельской администрации. Расположено в 30 км. к Юго-Востоку от административного центра района – села Балкашино, 300 км. к Северо-Западу от Нур-Султана. Основано в 1888 году и названо так потому, что вокруг села расположены каменные сопки. Каменский сельский округ входит в состав Сандыктауского района Акмолинской области. На территории Каменки расположены следующие организации: ТОО «Каменка и Д», Каменская СВА, Каменская средняя школа, Каменский агротехнический колледж, почтовое отделение, электрическая подстанция, семь крестьянских хозяйств, семь частных предприятий и др.

Народы уходят, переселяются, но данные ими названия гор, рек, озер остаются в памяти тех народов, которые пришли им на смену. Сбор названий на местности — задача неотложная, так как многие местные названия забываются, названия полей часто заменяются номерами, селения переименовываются, исчезают ранее существовавшие объекты. Сохранить эти сведения не только интересно, но и очень важно и нужно. Ведь многие объекты сельской местности и их названия исчезают, а это означает, что исчезает наша история, наши корни, опустошается наша память.

Восьмая конференция ООН по стандартизации географических названий (Берлин, 2002) обращает внимание на необходимость сбора и сохранения географических названий местных народов, сохранения названий, отражающих национальную и региональную самобытность... Казахстан является полноправным членом ООН. Это обстоятельство ставит перед учеными, практиками, исполнительными и представительными органами республики неотложную задачу по сбору, систематизации, изучению, унификации всего комплекса топонимии всех регионов Республики Казахстан.

Внимание краеведов должно быть сосредоточено на изучении всех остальных названий, в том числе и так называемых микропонимов, т.е. названий полей, лесов, сопков, урочищ, выгонов, улиц, колодцев, ключей и многих других объектов, известных лишь узкому кругу местных жителей. Все эти названия представляют для науки интерес не несколько не меньший, чем названия крупных объектов, а в некоторых отношениях, благодаря своей массовости, они имеют и большую ценность.

Происхождение топонимов сельского округа было изучено мною с различных сторон: исторической, географической и лингвистической. Каждый топоним несет разнообразную информацию. В ходе изучения топонимов были исследованы различные объекты номинаций: имена населенных пунктов, названия улиц, имена водных объектов, названия лесов, полей и объектов орографии.

В ходе изучения данной темы меня заинтересовал вопрос, а что знают жители села, мои ровесники и ученики Каменской средней школы о топонимике вообще и о местных топонимах. Я решила провести социологический опрос и предложила жителям 4 вопроса:

1. Знаете ли вы, что означает топонимика, топонимы?
2. Знаете ли вы, что означает название нашего посёлка?
3. Знаете ли вы названия озёр, рек, сопков, лесов, расположенных вокруг Каменки и почему они так называются?
4. Нужно ли знать топонимы своего родного края и почему? (т.е. названия улиц, озер, рек, речушек, деревень).

Мною было опрошено 181 человек

В ходе исследования было установлено, что более пожилое население знает больше топонимов и микропонимов, чем молодое, а учащиеся начальных классов знают всего по 5-7 названий.

Из общего числа исследованных микропонимов в количественном отношении выделяются:

дримонимы (названия лесов), они составили -18,99%;
оронимы (названия сопков) – 16,46%;

годонимы (названия улиц) – 16,46%;

ойконимы (названия населенных пунктов) – 12,66%;

гидронимы (название водных объектов) – 11,39%.

Результатом этой работы стало составление списка топонимов для «Топонимического словаря Каменского сельского округа Сандыктауского района Акмолинской области». В составленный общими силами топонимический список включены **79** объектов номинаций, у **72** удалось установить происхождение названий.

Список топонимов			
1. Айтов аул	23. Жангоросова сопка	43. Куйбышева (улица)	63. Саратовка
2. Атыжок	24. Жолнак	44. Кузунбаев аул	64. Саркырама
3. Белова яма	25. Заячы ворота	45. Кузьменкова мельница	65. Строительная (улица)
4. Болото (окраина)	26. Зверевка	46. Кузяша (сопка)	66. Сухоносенковы околки
5. Больничная сопка	27. Зеркалка	47. Ленина (улица)	67. Тасбулак
6. Больничный родник	28. Зменная горка	48. Лесная (улица)	68. Темный лес
7. Больничная улица	29. Иквашка	49. Ливановка	69. Умаровы околки
8. Большой камень	30. Кабачатник	50. Лиман	70. Урочище Умар
9. Большая сопка	31. Каиржанов кордон	51. Мельничная сопка	71. Устюжановы околки
10. Булюктав	32. Каиржанов лес	52. Молодежная (улица)	72. Училищные сопки
11. Бураков лес	33. Каменный родник	53. Московская (улица)	73. Христовка
12. Бурчало	34. Каркарьин лес	54. Набережная (улица)	74. Хохлятский край
13. Васильевский кордон	35. Качкарка	55. Острая сопка	75. Чепуштанов лог
14. Васильевский родник	36. Кирова (улица)	56. Пархоменковы кустики	76. Чертов лог
15. Голая сопка	37. Кирпичная сопка	57. Песчаный аул	77. Чертов мост
16. Горелое озеро	38. Корзаков аул	58. Погановка	78. Шенцев лог
19. Дальняя Малая сопка	39. Ключевка	59. Попов лес	79. Шенцев мост
20. Долина гнева	40. Ключевские леса	60. Поповская улица	
21. Ергалиев родник	41. Ключевский родник	61. Пьяный хутор	
22. Жандагуров аул	42. Круглый (лес)	62. Рабочая (улица)	

Заключение

- В развалинах старой крепости в Монголии нашли однажды каменную плиту с такими словами: «Если что-нибудь существует на свете, то оно должно иметь своё имя или название, не может быть, чтобы что-нибудь существовало без названия».
- Ещё Конфуций сказал: «Название должно быть прочное и точное».
- Наши предки придерживались того же мнения, но со временем значение многих наименований либо утратилось полностью, либо приобрело множественный смысл.
- Географические названия - наше ценное историческое и культурное наследие. Их следует сохранить по возможности в неискажённых формах. Они служат ориентирами во времени и пространстве, создавая облик того или иного края.
- Дальнейшая активизация работы по топонимике, привлечение к ней широких слоёв учителей и учащихся совершенно необходимы для полного и глубокого познания всей совокупности географических названий нашей Родины.

В заключение, хотела бы привести слова Ферсмана: «Познавай свою страну. Свой край. Своё село, свою гору и речонку! Не бойтесь, что малы эти горюшки и речонки. Ведь из малого вырастает большое». Наш якорь спасения – восстановление национальных начал и основ жизни, а одним словом – краелюбие.

Литература:

- Султаньяев О. А. Понятные непонятности. «Мектеп», Алма-Ата 1973
Поспелов Е. М. Топонимика в школьной географии. М., Просвещение 1981
Абдрахманов С. А. Актуальные проблемы топонимики Казахстана. География в школах и вузах Казахстана № 1., 2006
Мурзаев Э. М. География в названиях. М., Наука, 1982
Даль В.И. Толковый словарь великорусского языка. Москва 2002
Историко-культурное наследие Акмолинской области: Свод памятников. – Алматы: НИПФ РГП «Казреставрация», 2008. – 496 с., карты, ил.

АСТЫҚ СЕПКІШТЕР

Сайранбек Г.Н.

Ғылыми жетекші: Оразалина Б.К.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Gul.sairanbekova123@gmail.com

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығында әртүрлі ауыл шаруашылық техникалары қолданылады. Бірақ топыраққа тұқым себу қалай жүреді? Ауыл шаруашылығында ең маңызды міндет - егістік, оны іске асыру үшін сепкіштер қолданылады. Бұл машиналарды ойлап тапқанға дейін жалғыз әдіс қолданылды – бұл тұқымдарды қолмен шашырату. Бұл мақалада сепкіштердің түрлері және неліктен керек екені сипатталған.

Сепкіш - жердегі әртүрлі өсімдіктердің тұқымын егу үшін жаппай қолданылатын құрылғы. Көптеген жағдайларда машина тыңайтқыштарды немесе басқа да органикалық заттардың егіс алқаптарының үлкен жерлеріне таралуына қолданылады. Ең алдымен, дәнді және көкөніс сепкіштерін бөліп алу керек. Біріншісі, аты айтып тұрғандай, дәнді және бұршақты дақылдарды егу үшін, екіншісі көкөніс отырғызу үшін жасалады: қызылша, сәбіз және т.б. сондай – ақ, дәнді және жемшөп шөптерін егуге болатын астық шөп сепкіштер бар.

Уақыт өте келе сепкіштерді жетілдіріліп, күрделене түсті, бірақ технология іс жүзінде бірдей болып қалды. Алғашқы сепкіштер бір аттың тартылуына байланысты аз болды, бірақ бу, содан кейін бензин тракторларының пайда болуы фермерлерге бір күн ішінде тұқым себуге мүмкіндік беретін тиімді отырғызғыштарды қолдануға мүмкіндік берді.

Сепкіштің қандай екенін түсіну үшін оның дизайны мен жұмыс принципін ескеру қажет. Бұл келесі бөліктерден тұратын машина:

- астықты егу үшін тұқымдық түтікшесі бар аппараттар, оларды дозалап, тамақтандырады;
- көгалдандыру материалдарын сақтауға арналған бірнеше жәшіктер, банктер немесе басқа да контейнерлер (тұқымның жақсы ағынын үлес қосады);
- тұқымдар кейінірек кіретін топырақта ойықтарды қалыптастыру үшін құрылғы (мысалы, соқалар);
- дәндерден кейін топырақпен ойықтарды толтыру механизмі оларды соқтығымен және топырақты тегістеуде.

Егіс машиналары бүкіл әлем бойынша кең таралған құрылғылар болып табылады, сондықтан нақты өнімділік сипаттамалары бар көптеген құрылғылар бар. Жалпы, бұл механизмдерді әмбебап және арнайы бөлуге болады. Бірінші типті астықты: бидай, бұршақ немесе жүгері егу үшін қолдануға болады. Жеңілдіктер әрбір егіннің ерекше түрі болып табылады.

Әр түрлі сепкіштер бар және әрқайсысының егу түрлері әртүрлі. Сепкіштер тұқым себу әдісіне және тарту түріне қарай бөлінеді. Тәсіл бойынша егудің келесі түрлері бөлінеді: қарапайым сепкіштер, шаршы ұялар, ұялар, нүктелі немесе бір түйірлі, шашыраңқы. Тарту түрі бойынша бөлінеді мынадай түрлері: аспалы трактор, тіркемелі трактор, ат, қол және өздігінен жүретін шассилер.

Сепкіш тіркемелі құрылғылары бар рамадан, тірек-жетекті дөңгелектерден, отырғызғыш аппараттары бар астық-тұтқыш бункерлерден, семяпроводтардан, сорғыштары бар қосқыштардан, беріліс механизмдерінен, қосқыштарды көтеруден және олардың жүру тереңдігін реттеуден тұрады.

Қазіргі егістік тетіктері тек топырақтың дәстүрлі жүйесінде ғана емес, сонымен қатар «консервантта» қолданылуымен ерекшеленеді. Өндеудің бірінші түрі жыртылған. Екінші тип, ол ең төменгі деп те аталады, топырақты үнемі босатып тастайтын әсерімен сипатталады. Әмбебап сепкіштерде де қызықты жұмыс істеу сапасы бар. Әр астық егу машинасы жеке қорапта. Оның түбіне отырғызу материалын төгуге арналған клапан бар. Бұл клапанның ені астық мөлшеріне байланысты болтпен оңай реттеледі, ол 0-ден 53 сантиметрге дейін болуы мүмкін.

Топырақтағы ойықтар тереңдігі арнаулы көздер немесе басқа механизмдер көмегімен реттелуі мүмкін, өйткені олардың әр түрлі түрлері олардың тереңдігі талаптарына байланысты. Көгалдандырушылардың көпшілігі процесті бақылайтын арнайы сигнализация автоматты құрылғымен жабдықталған. Ұзақ мерзімді перспективада тәжірибелі фермерлер шыны шыны тәріздес астық цистерналары бар өсімдіктерді таңдауды ұсынады. Бұл материал салқын және ультракүлгін сәулелерден қорықпайтын, деформацияға жол бермейтін және химиялық заттармен әрекеттеспейтін дәстүрлі полимерге қарағанда ұзағырақ болады.

Неліктен дәнді дақылдарды себу кезінде машинаның әмбебаптығына назар аударған жөн? Әмбебап сепкіштердің көмегімен сіз дәнді дақылдар, шөптер, бұршақ дақылдары және басқа да дақылдарды себуге болады. Осылайша, әмбебап сепкіштер мамандандырылған машиналармен салыстырғанда жақсы сатып алу болып табылады.

Алғашқы қолданар алдында механизатор сатып алынған қондырғының техникалық құжаттамасын, ұсыныстар мен практикалық кеңестерді мұқият оқып шығуы керек. Көптеген сепкіштер пайдалану кезінде үлкен техникалық қиындық туғызбайды - егер техника ілулі болса, тракторға сенімді бекіту керек, өрісте күтпеген жағдай болмас үшін қосылымды тексеру керек және ұстануға кеңес біркелкі емес бетіндегі тұқымдар өздігінен контейнерлерден құлап кетпеуі үшін тұқымдарды бункерлерге құю.

Gaspardo Metro Mega 1200 астық сепкіші дәнді дақылдарды егуге арналған. Бұл сепкіш Mega 600 екі сепкішінің тіркемесін білдіреді. Бұл сепкіштің артықшылығы - отын шығыны азаяды, өйткені бір ғана трактор қолданылады, сол сияқты аспалы сепкіш үшін барлық себу агрегатының өнімділігі артады; дәл себу отырғызғыштарын біріктіру үшін іліністі пайдалануға болады күнбағыс пен жүгеріні егу үшін; трактордың ілмегіне жүктеме азаяды. Metro Mega сепкіш ірі аграрлық кәсіпорындар мен жер көлемі үлкен жерлерді пайдалануға арналған, осылайша техникаға қызмет көрсетуге арналған шығындар азаяды.

Астық сепкіш СЗ-5,4 "Червона Зирка" қатардағы себу бойынша дайындалған, жыртылған және культивацияланған топырақ, дәнді дақылдардың тұқымдары (сұлы, қара бидай, сұлы, бидай), бұршақ тұқымдары (бұршақ, бұршақ, жасымық, соя), зығыр тұқымдары және тұқым мөлшері мен нормалары бойынша астыққа жақын басқа дақылдардың тұқымдары түйіршіктелген өнімдерді бір мезгілде енгізе отырып себу (күріш, қарақұмық, тары) минералды тыңайтқыштарға арналған. СЗ-5,4 ауданы 40-70 га бар егістіктерде қолданған дұрыс. Сепкіштерді агрегаттау доңғалақты трактормен де, шынжыр табанды трактормен де жүреді. Қазіргі уақытта бұл модификацияның әртүрлі түрлері бар сепкіштер мен "Червона Зирка" компаниясы сериядағы жаңа сепкіштерді өндіруге көшті

ASTRA NOVA. СЗ-5,4 сепкіші мүлдем жаңа ASTRA NOVA-дан несімен ерекшеленеді? Маңызды модернизация жаңа отырғызғышқа әсер етіп, оны көбірек әмбебап, сенімді және тиімді жұмыс жасай алатындай жасады.

Астық сепкіштер СЗ-3,6 Астра және СЗ – 5,4 Астра- бұрыннан барлық агрегаттарды өндіру кезінде Эльворти немесе Белинсксельмашта сүйікті агрегат болып есептелінеді.. Олар барлық дәнді дақылдарды егуге жарамды, оларды орнату оңай, 65 а.к. тракторлармен біріктіріледі, соның ішінде олар MTZ Беларусь 82 тракторы үшін өте қолайлы нұсқа болады. 5,4 метрлік СЗ - 5,4 Астра отырғызғышының ені СЗ - 3,6 моделімен салыстырғанда машинаның өнімділігін 1,5 есе арттырады, ал үлкен тұқым силосы сізге көп уақытты жүктеместен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, отырғызғышты қоғамдық жолдармен оңай тасымалдауға болады.

Егіс қондырғысын таңдау уақыты келгенде, көптеген фермерлер: қандай сепкіштер жұмыста өздерін жақсы көрсете алады? Ауылшаруашылық техникалары нарығында салыстырмалы түрде қол жетімді отандық машиналардан қымбат импорттық машиналарға дейін отырғызғыштардың кең таңдауы бар. Осылайша, "Быстрица" брендімен СНПП-5,6 К, С-6МП, С-7,2 ПМЗ, С-6ПС және басқа модельдері шығарылады. "Алмаз" зауыты VITA СЗ-5,4, VITA СЗП-3,6 А модельдерін өндіреді, "Техника Сервис Агро" компаниясы ЗС-6, ЗС-9, ЗС-4.2 және т.б. модельдерін дайындайды. Шетелдік John Deere, Kverneland, Amazone, Lemken тұқым сепкіштері өздерін жоғары өнімді және сенімді ретінде көрсете білді.

Отырғызғышты таңдағанда, біріншіден, оның көмегімен шешілуі жоспарланған міндеттерді ескеру қажет: бұл тек жерге тұқым себу болуы мүмкін, мүмкін сізге тыңайтқыш қажет пе?

Сонымен қатар, келесі сипаттамаларды ескеру қажет:

- ашаның түрі
- қамту ені
- бункердің сыйымдылығы.

Сонымен, ауыл шаруашылығына арналған әртүрлі сепкіштерді бөлшектеу арқылы сіз осы мақалада ұсынылған түрлердің негізінде белгілі бір аймақ пен жұмыс түріне сәйкес келетінін таңдай аласыз. Мұнда сипатталған барлық отырғызғыштар жұмыс істейтін құрылғылар болып табылады және ауыл шаруашылығында қолданылады.

Қазіргі уақытта ғалымдар мен инженерлер сапалы егуді қамтамасыз ету мақсатында сепкіштің жұмыс органдарының құрылымы мен технологиялық процесін жетілдіру, зертханалық және далалық тәжірибелер нәтижелері негізінде құрылымдық және технологиялық параметрлерді негіздеу бойынша жұмыс жүргізуде, сондай-ақ егудің технологиялық процесінің өзіндік ерекшеліктері бар егіс кешендерінде әзірленген конструкцияларды қолдану мүмкіндіктері қарастырылуда.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. СоюзБелАгро [Электронный ресурс]: URL:http://souzbelagro.ru/seyalki_zernovye_sz-5,4_sz-5,4
2. СоюзБелАгро [Электронный ресурс]: URL:<http://souzbelagro.ru/zemovaya-seyalka-metro-mega-1200>
3. Грибановский А. П. Проблемы, задачи и состояние развития сельскохозяйственной техники за рубежом и в Республике Казахстан // Сборник научных трудов. Материалы международной научно-практической конференции, Алматы, 2008.
4. Кобяков И.Д. [Сеялка для подпочвенного посева семян сельскохозяйственных культур](#) / И.Д. Кобяков, А.П. Шевченко, А.В. Евченко // Современные инновации: материалы Третьей национальной научно-практической конференции с международным участием.

ЖЕТИСАЙ АУДАНЫ ЖАҒДАЙЫНДА МИНЕРАЛДЫ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫҢ ЖҮГЕРІНІҢ ӨСУІНЕ ӘСЕРІ

Сейдімхан А.Қ

Ғылыми жетекші: Саттыбаева З.Д., а.ш.ғ. к., доцент қауымдастырылған профессор
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

aizada_kgu@mail.ru

Қазіргі таңда халықтың мал шаруашылығы өнімдеріне қажеттіліктің артуы көбінесе малазықтық өнімдердің өндіру сапасына байланысты болып отыр. Жалпы мал шаруашылығының одан әрі дамуын сапалы өндірілген жоғары белокты малазықтық өнімдерімен қамтамасыз ету негізгі мақсат болып табылады. Осы мақсатты жүзеге асыруда жүгері дақылының үлесі жоғары. Қазақстан жағдайында жүгері дақылдарының егістігіне тыңайтқыш қолдану арқылы өнімділігі мен сапасын арттыру жолдары аз зерттелінген. Сонымен қатар, жоспарланған өнім алуда және қарқынды тыңайтқыш қолдану және микроэлементтерді макротыңайтқыштармен үйлестіріп беру жүгері егістігінің сапалық көрсеткіштеріне ықпалы өте зор[1;18-бет].

Қазіргі уақытта тыңайтқыштарды неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз ететін әдістерді әзірлеу ауыл шаруашылығының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Жүгері әмбебап пайдаланудағы ең жоғары өнімді дақыл болып табылады. Ол астық пен жасыл массаға өсіріледі, сондықтан ол азық-түлік және жемшөп дақылдары ретінде кеңінен қолданылады. Жүгерінің таралу аймағы негізінен температура жағдайымен анықталады. Астықты Солтүстік Кавказда, Молдавияда, Грузияда, Әзірбайжанда, Орта Азия мемлекеттерінде және Қазақстанның оңтүстігі мен оңтүстігінің суармалы жерлерінде өсіреді[2;50-бет].

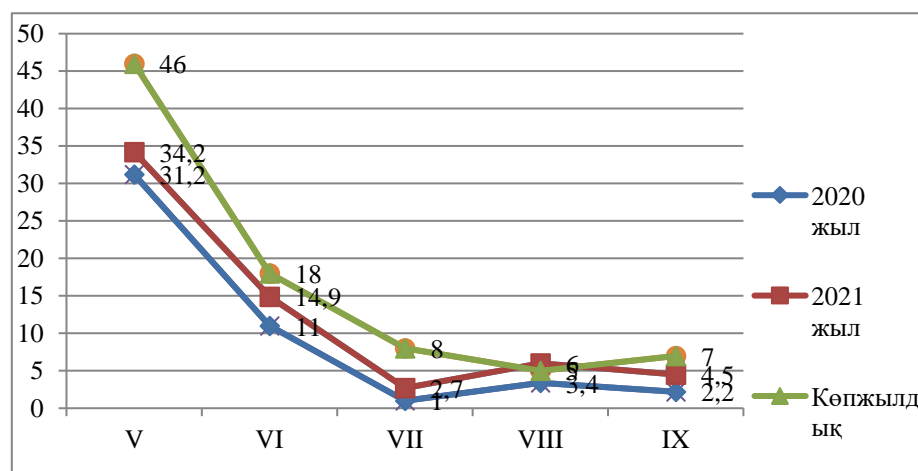
Қолайлы климаттық жағдайлар мен дұрыс қоректену кезінде ол 120-130 кг/га және сүрлем массасы 900-1000 кг/га дейін жететін рекордтық астық береді. Қазақстандағы жүгері әмбебап пайдаланудағы ең жоғары өнімді және негізгі азықтық дақыл болып табылады. Жүгері дәні жоғары энергия сыйымдылығына байланысты құрама жемнің таптырмас құрамдас бөлігі болып табылады. Көптеген ғалымдар өз зерттеулерімен тыңайтқыштың әсерінен тыңайтқыштардың жоғары тиімділігін ескере отырып, ауылшаруашылық дақылдарының шығымдылығы едәуір артқанын көрсетті, олардың өріс қанықтылығының артуын, оларды қолданудың озық әдістерін енгізуді және бұдан әрі маңызды болып қала береді[3;18-бет].

Түркістан облысының климаты жауын-шашынның аз түсуімен және оның қысқы, көктемгі мерзімге тура келуімен ерекшеленеді. Жазы өте ыстық, ал қысы салыстырмалы түрде суық немесе жылы. Ең ыстық мезгіл шілде айы, оның орташа температурасы 28,6°C. Ең суық мерзім - қаңтар айы, орташа температура 6,0 – 15 °C. Жазғы жауын-шашынның аз түсуі температураның жоғары ауаның құрғақ және аңызақты желдің көп болуы ылғалдың көп булануына жағдай жасайды. Жылына булану деңгейі 1254-1395 мм-ге жетеді. Көктемнің жазға ауысуы өте жедел жүреді. Көпжылдық мәліметтер бойынша суықсыз кезеңнің ұзақтығы 175-190 күн, ауаның температурасы +5°C асатын кезеңінің ұзақтығы 240-250 күн, ал ауа температурасы +10°C асатын кезеңдегі температуралардың жиынтығы 4300-4400°C жетеді. Жыл ішіндегі түсетін жауын-шашынның жиынтығы 170-200мм, оның 60-85мм 10°C жоғары температура кезеңіне келеді[4].

Зерттеу жүргізілген жылдың метеорологиялық жағдайлары

2020 жылы вегетация мерзімі бойынша орташа есеппен 48,8 мм ылғал түсті, осы көрсеткішті көпжылдық мәліметтермен салыстыратын болсақ, ауытқу – 35,2 мм құрап отыр. 2021жылы түскен жауын-шашын мөлшері 62,4 мм құрап, ауытқуы -21,6 мм болып

отыр.
Температура
жиынтығы
бойынша ең
және қолайлы
температура
жиынтығы
жылы
байқалды,
нәтижесінде
жаздық
да жоғары
өнімділік

ЫСТЫҚ
2021
соның
жүгері

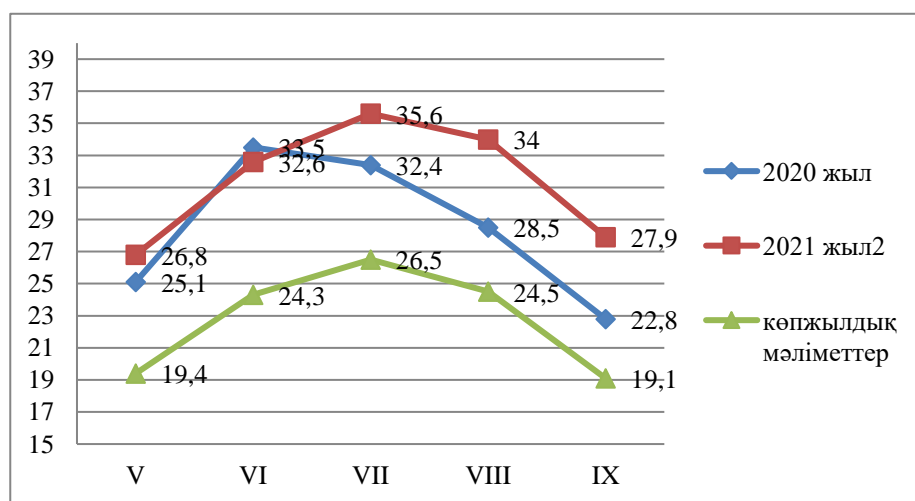
қалыптастыра білді. 2020-2021 жж метеорологиялық жағдайлар бойынша салыстырмалы сипаттамасы келесі кесте мен суреттерде сипатталған (сурет 1 және 2).

Сурет 1. 2020 - 2021 зерттеу жж. жауын-шашынның көпжылдық көрсеткіштермен салыстырмалы сипаттамасы, мм

Сурет бойынша көріп тұрғанымыздай, оңтүстік өңірде түскен жауын-шашын 2020 жылы көпжылдық көрсеткіштермен салыстырғанда төмен болғаны анық, ең аз түскен жауын-шашын мөлшері шілде айына келеді, орташа есеппен 1 мм ғана, ауытқуы -7,0 мм құрап отыр. Жүгерінің жақсы қалыптасуы үшін алғашқы фаза кезеңдерінде ылғал мөлшері жеткілікті болғаны дұрыс, мамыр айында 31,2 мм ылғал түсіп, көпжылдық көрсеткіштерден 14,8 мм кем болғанын көрсетті.

2021 жылы вегетация бойы 62,4 мм ылғал түсіп, ауытқуы -21,6 мм тең болды. Осы жылы да ең төмен ылғал мөлшері түскен ай шілде айы, небәрі 2,7 мм ылғал түсіп, ауытқуы -5,3 мм құрады. Жақсы мол ылғал мөлшері мамыр айына келеді, орташа есеппен 34,3 мм, 11,7 мм көпжылдық мәліметтерден кем болып шықты. Ал тамыз айында ылғал мөлшері көпжылдық көрсеткіштерге қарағанда 1 мм артық түсіп, орташа есеппен 6,0 мм құрады.

Жүгерінің пісіп-жетілуі үшін ылғал қорынан басқа температура режимі де үлкен әсерін тигізеді. Зерттеу жылдары температура мөлшері айтарлықтай жоғары болып, көпжылдық көрсеткіштермен салыстырғанда 3,7-9,5⁰C дейін жоғары болды (сурет 2).

Сурет 2. 2020-2021 зерттеу жж. t көпжылдық көрсеткіштермен

Жалпы айтқанда, 2020-2021 жылдардың агроклиматтық жағдайлары жүгері вегетация кезеңдерінің басталуы мен ұзақтығына, сонымен қатар, аяқталу уақытына тікелей әсерін тигізді.

Зерттеулер 1 далалық тәжірибе кірді:

Минералды тыңайтқыштардың жүгерінің өсуіне және дамуына әсерін зерттеу (қатараралық өңдеу)

Тәжірибе схемасы:

1. Бақылау (тыңайтқышсыз);
2. NPK 4,0 т/га дөнге (2020 ж. – N₆₀P₆₀K₆₀; 2021 ж. – N₁₁₀P₈₀K₈₀)
3. NPK 5,0 т/га дөнге (2020 ж. – N₈₀P₁₀₀K₁₀₀; 2021 ж. N₁₄₀P₁₀₀K₁₀₀)
4. NPK 6,0 т/га дөнге (2020 ж. – N₁₅₀P₁₂₀K₁₂₀; 2021 ж. N₁₇₀P₁₂₀K₁₂₀)

Зерттеу нәтижелері. Минералды тыңайтқыштардың астық технологиясы бойынша өсірілетін жүгерінің өсуіне және дамуына әсері.

Минералды тыңайтқыштардың астық технологиясы бойынша өсірілетін жүгерінің өсуіне және дамуына әсері

Фенологиялық бақылаулар. Жүгерінің өсу кезеңдерінің өтуінде ауа-райы сияқты абиотикалық факторлар маңызды. Олардың жүгері дамуының әртүрлі кезеңдеріне әсері бірдей емес. Көшеттерге дейін негізгі фактор топырақтың температурасы мен ылғалдылығы болады. Біздің зерттеуімізде көшеттер орта есеппен 14 күнде пайда болды (кесте. 3).

Кесте 3- Минералды тыңайтқыштар мен қатараралық өңдеудің (MT) алғашқы себу мерзімінде жүгерінің дамуына әсері, тәулік (2020-2021 жж.)

Нұсқалар	Көшеттерді егу		Көктеу 5-6 жапырақ		5-6 жапырақ-8-9 жапырақ		8-9 жапырақ гүлдеу		Гүлдену-сүтті балауыз пісу	
	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж
Бақылау	15	14	12	12	25	24	24	21	74	70
NPK 4,0 т/га	15	14	12	12	26	26	25	23	75	72
NPK 5,0 т/га	15	14	12	12	26	26	25	23	77	73
NPK 6,0 т/га	15	14	12	12	27	27	26	24	77	75

т/б-тыңайтқыш бар; т/ж-тыңайтқыш жоқ; MT-минералды тыңайтқыш;

Көшеттерден жүгерінің 5-6 жапырағына дейінгі ұзындығы 12 күнді құрады, минералды тыңайтқыштар осы фенологиялық фазаның өтуіне әсер етпеді. 2020 жылы егу кезінде топырақтың температурасына байланысты биологиялық минимумға жетпей, көшеттер тек 20 күнде пайда болды. Жүгері дәнінің жоспарланған шығымдылығына 6,0 т / га дейін енгізілген минералды тыңайтқыштар осы кезеңнің ұзақтығына әсер етпеді.

Табиғи агрофондағы 8-9 жапырақтың өсу кезеңі 24 күнді құрады, минералды тыңайтқыштар бақылаумен салыстырғанда бұл кезеңді 2-3 күнге кешіктірді. Бұрын жүргізілген қатараралық өңдеу осы кезеңнің ұлғаюына әсер еткен жоқ.

Жүгерінің 8-9 жапырағынан гүлденуге дейін 21 күн өтті. Минералды тыңайтқыштар бұл кезеңді 2-3 күнге созды. 7-8 Парақ фазасында жүргізілген қатараралық өңдеу минералды тыңайтқыштарды пайдаланбай нұсқада даму фазаларының өту уақытын 3 күнге ұлғайтуға ықпал етті. Минералды тамақтану деңгейінің жоғарылауымен жүгеріні қатараралық өңдеуден осы фазаның өтуіне әсері төмендеді.

Жүгері дәнінің гүлденуден балауызға дейінгі кезеңі 70 күнге созылды. Жоспарланған 4,0 тонна/га жүгері дәнінің өнімділігіне минералды тыңайтқыштарды енгізу осы кезеңнің өтуін 2 күнге арттырды.

Минералды қоректену деңгейінің одан әрі жоғарылауы бұл кезеңді 3-5 күнге ұзартты. Қатарлар аралықтарын механикалық өңдеуді жүргізу осы фаза аралық кезеңді 3-4 тәулікке жоспарланған шығымдылыққа минералды тыңайтқыштарды енгізе отырып 5,0 т/га астыққа дейін ұзартты. Максималды агрофонда ұзарту 2 күннен аспады. Жол аралықтарын механикалық өңдеуді қолдана отырып, тыңайтқыштардың жоғары дозалары бұл кезеңді 5-7 күнге ұзартады. Есептеулер жүргізгеннен кейін біз азот 1 кг/га ә.з жүгерінің даму кезеңін 0,04 күнге ұзартатынын анықтадық.

Бақылаудағы жүгерінің белсенді өсу кезеңі зерттеу жылдарында орта есеппен 141 тәулікті құрады. Жүгері дәнінің 4,0 т/га жоспарланған өнімділігіне минералды тыңайтқыштарды енгізу даму кезеңін – 6 күнді сәл ұзартты. Тыңайтқыштардың жоғары дозалары жүгерінің вегетациялық кезеңін едәуір кешіктірді. Даму кезеңінің максималды ұзаруы 6,0 т/га жүгері дәнінің жоспарланған өнімділігі бар нұсқада байқалды және 11 күнді құрады. Қатар аралық өңдеуді жүргізу жүгерінің даму уақытын арттырды. Минералды тыңайтқыштарды қолданбай нұсқада жолдарды өңдеу жүгерінің даму кезеңін 9 күнге ұзартады.

Минералды тыңайтқыштарды қолданатын нұсқаларда вегетациялық кезең 6 күннен аспайды. Бұл ұлғаюына байланысты доза енгізілетін минералдық тыңайтқыштардың әсері жылғы междурядной өңдеу созу өсу кезеңі төмендейді.

Астықтың өну процесіне және пісіп-жетілу кезеңіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл мамыр айының басында нашар қыздырылған топырақпен және өсімдіктердің тамыр жүйесінің дамуындағы қиындықтармен байланысты, нәтижесінде қоректік заттарды тұтынудың нашарлауына әкеледі. Бұл әсіресе фосфордың сіңуіне қатты әсер етеді, оның жетіспеушілігі өсімдіктің әлсіреуіне және қоректік заттардың нашар тұтынылуына әкеледі.

Мамыр айының екінші онкүндігінде жүгері себу мерзімдерін орташа зерттеу жылдары бойынша ауыстыру 12 күнде көшеттердің пайда болуын қамтамасыз етеді, ал ертерек егу кезінде кіріс алдындағы кезең 3 күнге созылды (кесте. 4).

Кесте 4- Минералды тыңайтқыштар мен қатараралық өңдеудің (МТ) екінші себу мерзімінде жүгерінің дамуына әсері, тәулік. (2020-2021 жж.)

Нұсқалар	Көшеттерді егу		Көктеу 5-6 жапырақ		5-6 жапырақ-8-9 жапырақ		8-9 жапырақ гүлдеу		Гүлдену-сүтті балауыз пісу	
	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж	т/б	т/ж
Бақылау	12	12	12	12	24	23	23	21	73	70
НРК 4,0 т/га	12	12	12	12	24	23	25	23	74	72
НРК 5,0 т/га	12	12	12	12	25	24	25	23	75	73
НРК 6,0 т/га	12	12	12	12	25	24	26	24	76	75

т/б-тыңайтқыш бар; т/ж-тыңайтқыш жоқ; МТ-минералды тыңайтқыш;

Мамыр айының басында топырақ температурасы әрдайым биологиялық минимумға жете бермейді (+10°C), бұл өсу процестерін қиындатады. Көшеттерден 5-6 жүгері жапырағына дейінгі кезеңнің өтуіне себу уақыты әсер етпеді және 12 тәулікті құрады.

Жүгері жапырағының 5-6 фазасынан бастап жүгері дәнінің балауыз піскенге дейін созылатын фаза аралық кезеңдердің өту жылдамдығында оң динамика байқалады. Екінші кезеңде егу вегетацияның бірінші жартысын 7 күнге қысқартты. Кейінгі егу кезінде жүгері

дәнінің гүлденуден балауызға дейінгі кезеңі алғашқы егу мерзіміне қатысты 4 күнге қысқарды.

Мамыр айының екінші онкүндігінде егу күндерінің ауысуы топырақ пен ауаның қолайлы температуралық режиміне, сондай-ақ қоректену жағдайларын жақсартуға байланысты жүгері алмасуын 12 күнге жеделдетуді қамтамасыз етеді.

Қорытынды. Жетісай аймағында астық технологиясы бойынша өсірілетін жүгерінің вегетациялық кезеңі 135-156 күнді құрады. Жоспарланған кірістілікке минералды тыңайтқыштарды енгізу жүгері дәнінің 4,0 т/га дейін бұл кезеңді 6 күнге арттырды. Минералды қоректену деңгейінің одан әрі артуы бақылауға қатысты 12 күн ішінде пісуді кешіктірді. 10-12°C топырақ температурасында егу вегетациялық кезеңді 9-12 күнге қысқартты, бірақ жүгері дәнінің егін жинау ылғалдылығын арттырып, өнімділікті азайтты. Қатар аралық өңдеу жүгерінің дамуын 5-9 күнге кешіктірді.

Әдебиет

1. Агафонов Е.В. Система удобрения гибридов кукурузы при выращивании на зерно / Е.В. Агафонов, А.А. Батаков // Кормопроизводство. – 2002. – № 5. – С. 18-20.
2. [Адиньяев Э.Д.](#) Влияние водного режима и удобрений на продуктивность и качество зерна различных гибридов кукурузы в условиях степной зоны ЧР / Э.Д. Адиньяев, А.Г. Амаева // [Известия Горского ГАУ. – 2012 – Т.49.](#) – С. 50-52.
3. Акинчин А.В. Формирование урожая и качества силоса кукурузы в зависимости от способов основной обработки почвы и удобрений / А.В. Акинчин, Л.Н., Кузнецова, С. А. Линков // Кукуруза и сорго. – 2012. – № 3. – С. 18-20.
4. NOAA - National Centers for Environmental Information. Веб-портал (2020-2021 гг.) <http://www.ncdc.noaa.gov/>

СЕКЦИЯ «МЕДИЦИНА И ЗДРАВООХРАНЕНИЕ» «МЕДИЦИНА ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ» СЕЦИЯСЫ

РЕАБИЛИТАЦИЯ ПАЦИЕНТОВ С ГИПЕРТОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ

Гудантова Я.Р.

Научный руководитель: Мурзагулов Н.А., ассистент-лектор, магистр
специальности «Общественное здравоохранение»

Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

gudantovaana31@gmail.com

Гипертонической болезнью называется патология сердечно-сосудистого аппарата, развивающаяся в результате дисфункции высших центров сосудистой регуляции, нейрогуморального и почечного механизмов и ведущая к артериальной гипертензии, функциональным и органическим изменениям сердца, центральной нервной системы и почек. Гипертоническая болезнь считается одной из самых актуальных проблем во всемирной системе здравоохранения, она обуславливает высокую сердечно-сосудистую заболеваемость и смертность. По данным Всемирной организации здравоохранения за 2020 год распространенность артериальной гипертензии среди взрослого населения составляет 30-45%, из них мужчин 37,2–39,2%, а у 40,4–41,1% женщин. За последний 30-летний

период ожидаемая продолжительность жизни у женщин в нашей стране фиксировалась выше, чем у мужчин [3].

На развитие данной патологии не влияет уровень дохода, и она одинаково развивается в странах с низким, средним и высоким уровнями дохода. Поскольку наблюдаемое увеличение продолжительности жизни увеличением количества малоподвижных пациентов с избыточной массой тела, прогнозируется, что распространенность артериальной гипертензии будет расти во всем мире. Сопровождая многие заболевания, гипертоническая болезнь считается фактором риска развития опасных осложнений со стороны сердечно-сосудистой системы, включая инсульт и инфаркт миокарда. Она, как основная причина рассматриваемой патологии, требует приема лекарственных препаратов, нормализации образа жизни пациента и питания.

Основным клиническим проявлением гипертонической болезни является стойкое высокое артериальное давление, не возвращающееся в норму после ситуативного подъема в результате психоэмоциональных или физических нагрузок, а снижающееся только после приема гипотензивных препаратов. Согласно рекомендациям Всемирной организации здравоохранения, нормальным артериальным давлением считается не превышающее 120/80 мм рт. ст. Превышение систолического показателя свыше 120-130 мм рт. ст. и диастолического свыше 80-90 мм рт. ст., зафиксированное в состоянии покоя измеренное двукратно на протяжении двух осмотров, считается гипертонией. По этиологическому принципу данная патология делится на: эссенциальную (первичную) и вторичную (симптоматическую) артериальную гипертензию. По характеру течения гипертоническая болезнь может иметь доброкачественное (медленно прогрессирующее) или злокачественное (быстро прогрессирующее) течение. Наибольшее практическое значение представляет уровень и стабильность артериального давления [6].

Первичная артериальная гипертония развивается как самостоятельное хроническое заболевание и составляет до 90% случаев артериальных гипертензий. Симптоматическая гипертензия составляет от 5 до 10% случаев.

Вторичная гипертензия служит проявлением основного заболевания: болезней почек (гломерулонефрита, пиелонефрита, туберкулеза, опухолей, стеноза почечной артерии), патологии щитовидной железы (тиреотоксикоза), заболеваний надпочечников (феохромоцитомы, синдрома Иценко-Кушинга, первичного гиперальдостеронизма), коарктации или атеросклероза аорты и т.д. [2].

Основную роль в развитии гипертонической болезни играет нарушение регуляторной деятельности высших отделов центральной нервной системы, контролирующих работу внутренних органов, в том числе сердечно-сосудистой системы. Также по данным Всемирной организации здравоохранения была выявлено, что возрастной фактор и половая принадлежность определяют повышенный риск развития гипертонической болезни у мужчин. В возрасте 20-30 лет гипертония развивается у 9,4% мужчин, после 40 лет – у 35%, а после 60-65 лет – уже у 50%. В возрастной группе до 40 лет гипертоническая болезнь чаще встречается у мужчин, в более старшем возрасте соотношение изменяется и чаще ей болеют женщины. Это обусловлено более высоким показателем мужской преждевременной смертности в среднем возрасте от осложнений гипертонической болезни, а также менопаузальными изменениями в женском организме. В настоящее время все чаще гипертоническая болезнь выявляется у людей в молодом и зрелом возрасте [1].

Сердечные заболевания занимают первое место в списке болезней с высоким летальным исходом. Именно поэтому так важно знать симптомы, чтобы вовремя начать лечение, создать оптимальные условия для реабилитации, и продлить жизнь пациента. Варианты течения гипертонической болезни разнообразны и зависят от уровня повышения артериального давления и от задействованности органов-мишеней. При длительном или

злокачественном течении гипертонической болезни развивается хроническое поражение сосудов органов-мишеней: мозга, почек, сердца, глаз. Обследование пациентов с подозрением на гипертоническую болезнь преследует цели: подтвердить стабильное повышение артериального давления, исключить вторичную артериальную гипертензию, выявить наличие и степень повреждения органов-мишеней, оценить стадию артериальной гипертензии и степень риска развития осложнений [4].

Целью профилактических, лечебных и реабилитационных мероприятий, осуществляемых при тесном взаимодействии врача, медсестры и самого пациента: уменьшение выраженности или устранение клинических проявлений, предупреждение прогрессирования гипертонической болезни, улучшение жизни пациента.

Реабилитация гипертензии включает в себя: физическую реабилитацию (лечебная физкультура), психоэмоциональную коррекцию, физиотерапевтические процедуры и массаж, диету и медикаментозное лечение.

Физическая реабилитация при гипертонической болезни направлена на улучшение общего состояния пациента, приведение в тонус мышц и нормализацию давления, повышение сосудистой выносливости. Особенно важно выполнять физические упражнения людям, страдающим лишним весом, выступающим одной из основных причин повышенного давления. Упражнения подбираются индивидуально с учетом возраста и веса пациента, тяжести заболевания.

Так как гипертоническая болезнь часто сопровождается нестабильностью эмоционального фона. У пациента возникают панические атаки, появляется страх за свою жизнь, возникает раздражительность. Основной задачей психоэмоциональной коррекции является помощь в адаптации пациента к его заболеванию и избавление от страха перед будущим.

Реабилитация пациентов при гипертензии также включает в себя такие физиотерапевтические процедуры, как: гальванизацию (воротник по Щербаку, воздействие постоянного электрического тока), электрофорез с препаратами гипотензивного действия (Обзиданом, Аминазином), магнитотерапию (воздействие на организм магнитным полем, хорошо усиливает эффективность лекарственных препаратов от повышенного давления, особенно тех, которые имеют сходный механизм работы, например, расслабляют стенки сосудов), УВЧ-терапию, лазеротерапию (низкоинтенсивное лазерное излучение служит структурным антиоксидантом, нормализующим метаболические процессы и усиливающим микроциркуляцию кровотока, это обеспечивает мягкое течение гипертонической болезни и повышает эффективность традиционного лечения), диадинамотерапию (воздействие током низкочастотных импульсов [5]).

Так же полезные эффекты оказывают многие другие физиотерапевтические процедуры. И одним из таких методов является бальнеотерапия. Пациентам с артериальной гипертензией назначаются углекислые ванны, с концентрацией CO_2 до 2 грамм на литр, при температуре воды до 37°C , на 10-15 минут. Рекомендуются принимать радоновые ванны, но уже с большей осторожностью. Не более 10-15 минут, и не более 10 ванн на курс. Методы физиотерапии помогают уменьшить частоту сокращений сердечной мышцы, снизить давление и устранить болезненные ощущения в области сердца. При таком заболевании, как гипертензия, происходят частые спазмы кровеносных сосудов, что приводит к нарушению кровообращения и повышению давления. Один из способов реабилитации нормализовать тонус стенок сосудов – массаж. Массированию подлежат все части тела, но больше всего внимания уделяется воротниковой области позвоночника, чтобы нормализовать кровообращение в головном мозге.

Одной из основных причин артериальной гипертензии является неправильное питание, в результате которого сосуды забиваются холестериновыми бляшками, нарушается кровообращение. Диета при гипертонической болезни должна соблюдаться не

только в период реабилитации, но и после нее, чтобы предупредить рецидив заболевания. Питание при сердечно-сосудистых заболеваниях должно быть дробным небольшими порциями, богатым калием и магнием. Если заболевание осложнено ожирением, назначают низкокалорийную диету. Количество воды ограничивается, особенно при отеках, до 1,5 л в сутки. А также ограничивается потребление поваренной соли. Из рациона исключаются: жареное и жирное, маринады и соленья, консервы, алкоголь и напитки с кофеином, жиры животного происхождения.

Реабилитация пациентов с гипертонической болезнью включает в себя медикаментозное лечение, применяются такие средства, как: ингибиторы АПФ (расширяют сосуды, нормализуя давление), β -блокаторы (снижают гормональную нагрузку на сердечную мышцу), антагонисты кальция (блокируют процесс попадания кальция в клетки сердца), диуретики (выводят из организма жидкость, предупреждая повышение давления) [3].

Чтобы достичь положительного терапевтического ответа, важно выполнять весь реабилитационный комплекс. Только тогда можно предупредить рецидив гипертонических кризов.

Литература

1. Кардиология: национальное руководство. 2-е изд. / Е. В. Шляхто. - Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2021. - 800 с.
2. Мизин В.И., Северин Н.А., Иващенко А.С., Прокопенко Н.А. Эффективность медицинской реабилитации при гипертонической болезни в составе санаторно-курортного лечения (электронный ресурс). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-meditinskoy-reabilitatsii-pri-gipertonicheskoy-bolezni> (дата обращения: 25.03.2022)
3. Общий уход за больными. Учебное пособие / В.В. Мурашко, Е.Г. Шуганов, А.В. Панченко. - Москва: Медицина, 2019. - 224 с.
4. Основы реабилитации для медицинских колледжей / Л.В. Козлова, С.А. Козлов, Л.А. Семененко. - Москва: Феникс, 2017. - 480 с.
5. Оказание помощи при патологии сердечно-сосудистой системы. Учебник для медицинских училищ и колледжей/ Р.Г. Сединкина, Е.Р. Демидова. - Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2018. - 652 с.
7. Чазова И.Е., Шестакова М.В., Жернакова Ю.В., Маркова Т.Н., Мазурина Н.В. Рекомендации по ведению больных артериальной гипертензией (электронный ресурс). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskoe-meditinskoe-obschestvo-po-arterialnoy-gipertonii-rekomendatsii-po-vedeniyu-bolnyh-arterialnoy-gipertoniei> (дата обращения: 27.03.2022)

ПРОБЛЕМА УХОДА И САМОУХОДА В ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ ПОСЛЕ ВЫВЕДЕНИЯ КОЛОСТОМЫ

Камыспаев И.С.

Научный руководитель: Лисицын Ю.В., магистр педагогики и психологии, ассистент-лектор

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

В Казахстане, как и во всем мире, постоянно растет число людей, перенесших операции по наложению кишечной стомы в связи с различными заболеваниями, аномалиями или травмами кишечника. Подавляющее число таких пациентов (около 90%) имеет стому в связи с онкологическими заболеваниями толстой кишки. По данным ВОЗ, число стомированных пациентов на 100 000 населения составляет 100–150 человек. Несмотря на высокий уровень хирургической реабилитации, число стомированных

пациентов постоянно увеличивается. Формирование противоестественного заднего прохода вносит существенные ограничения в жизнь человека и значительно снижает ее качество, что приводит к инвалидизации и высокому уровню социальной дезинтеграции.

Связанные с кишечником заболевания – это очень деликатная тема, поэтому многие обращаются за помощью в уже запущенном состоянии. Многие болезни кишечника приводят к опасным осложнениям. Этот орган в теле человека отвечает за всасывание питательных веществ. С ним бывают связаны многие заболевания, которые отличаются определенными симптомами, но имеют несколько общих методов диагностики и лечения.

Колостомия — это хирургическое вмешательство, во время которого участок ободочной кишки выводят наружу через отверстие в стенке живота и формируют колостому — отверстие для отхождения кала, слизи и газов. Эту операцию проводят при различных заболеваниях толстой и прямой кишки. В результате постоянного контакта с содержимым кишечника и клеевой основой калоприемника, на коже вокруг колостомы может возникать раздражение, краснота, зуд, боль, высыпания. Правильный уход за колостомированными пациентами ускоряет процесс выздоровления и помогает людям максимально мягко адаптироваться к жизни со стомой. Любая хирургическая операция – это стресс для организма. Колостомия – двойной стресс, поскольку после неё человека ожидает новая реальность. Отсутствие адекватного ухода в этот период может обернуться значительными физическими и психоэмоциональными проблемами, которые впоследствии, если не оказать своевременную помощь, приведут к социальной изоляции пациента.

Актуальность: Частота выполнения оперативных вмешательств на толстой кишке, которые завершаются формированием колостомы достигает 60% от всех пациентов, оперированных в экстренном порядке на толстом кишечнике. Как бы отлично не было выполнено оперативное вмешательство, без высококачественного ухода избежать развития осложнений невозможно. Такое осложнение, как перистомальный дерматит встречается в 5 - 25% случаев. Часто простое обучение использованию калоприемника решают проблему. Данный факт доказывает, что формирование даже самых элементарных навыков ухода снижает риск развития вторичных послеоперационных осложнений.

Цель работы: способствовать повышению качества жизни стомированного пациента с колостомой путем формирования навыков самоухода и ухода.

Проблема: заключается в осуществлении ухода и самоухода в послеоперационном периоде после выведения колостомы.

Исследовательский вопрос: повлияет ли формирование навыков самоухода и ухода на качество жизни пациента со стомой.

Материалы и методы исследования: при проведении настоящего исследования использовались следующие методы исследования: анализ литературы, научных исследований и публикаций, изучение современных технологий, проведение анкетирования стомированных пациентов с последующим анализом полученных результатов. В качестве предмета исследования выступил уровень информированности пациента относительно своего заболевания и принципах ухода. Объект исследования: Колостомированный пациент в послеоперационном периоде. Научная новизна: заключается в том, что результаты полученные в ходе проведения исследования позволят выявить физические и психоэмоциональные проблемы пациента, а также установить уровень информированности пациента относительно своего заболевания и принципах ухода. По итогам анкетирования и наблюдения будут разработаны рекомендации по эффективному уходу, а также обучающий материал по осуществлению самоухода, что способствует повышению качества жизни пациента. Гипотеза: состоит в предположении о том, что грамотные приёмы профилактики, а также формирование навыков ухода и

самоухода снизят риск развития вторичных послеоперационных осложнений, и помогут пациенту максимально мягко адаптироваться к жизни со стомой.

Задачи исследования.

1. Изучить проблемы стомированных пациентов.
2. Определить степень независимости пациента в уходе.
3. Адаптировать пациента к жизни со стомой.
4. Применить результаты анализа исследования в практической деятельности.

Научная новизна: заключается в том, что результаты полученные в ходе проведения исследования позволят выявить физические и психоэмоциональные проблемы пациента, а также установить уровень информированности пациента относительно своего заболевания и принципах ухода. По итогам анкетирования и наблюдения будут разработаны рекомендации по эффективному уходу, а также обучающий материал по осуществлению самоухода, что способствует повышению качества жизни пациента.

Гипотеза: состоит в предположении о том, что грамотные приёмы профилактики, а также формирование навыков ухода и самоухода снизят риск развития вторичных послеоперационных осложнений, и помогут пациенту максимально мягко адаптироваться к жизни со стомой.

Результаты исследования: В анкетировании принимали участие 40 пациентов.

При анализе полученных данные о информированности пациентов о жизни с колостомой, можно сделать следующие выводы:

1. Возрастной диапазон от 18 до 65 лет. По данным исследования возрастной состав пациентов в основном варьируется от 25 до 75 лет. Однако, удельный вес характеризуется высокой долей в возрастной группе 61-75 лет – 40 %.
2. Наиболее часто встречающиеся проблемы в послеоперационный период: калоприемник отклеивается, раздражение кожи вокруг стомы, подбор правильного размера калоприемника, обильное выделение жидкого стула, эстетические проблемы в обществе.
3. Информированность пациентов о необходимости соблюдения специальной диеты: нет, не слышал(а) - 3; Слышал(а), но не знаком(а)- 7; Знаком(а) очень поверхностно - 15; да, я все знаю – 15.
4. Трудности при составлении ежедневного рациона: да, возникают - 10; нет, не возникают - 10; частично соблюдаю рацион - 15; Я не соблюдаю рацион – 5.
5. Необходимость помощи в уходе за колостомой: нет, я полностью справляюсь -12; да, периодически -18; да, постоянно – 10

Анализируя информированность респондентов о необходимости специальной диеты, мы видим, что 7,5% опрошенных не знает о необходимости соблюдения диеты; слышали, но не знакомы – 17,5 %; знакомы поверхностно – 37,5% и лишь 37,5% знают об этой необходимости.

Так же следует сказать, что 37,5 % респондентов частично не соблюдают ежедневный рацион; не соблюдают рацион – 12,5%.

Выводы: Проведено углубленное изучение современных проблем организации медико-социальной реабилитации стомированных пациентов. Изучен и проведен анализ сестринского ухода за пациентами с кишечными стомами.

Анализ данных анкетирования пациентов выявил дефицит информированности о необходимости соблюдения специальной диеты и соблюдения ежедневного рациона. Выявлена необходимость в помощи по уходу за колостомой.

По результатам исследования сложилась необходимость распространения информации среди стомированных пациентов и их родственников о навыках самоухода и ухода на качество жизни пациента со стомой.

Заключение: таким образом, основываясь на поставленные цели и задачи исследования, анализируя результаты, мы пришли к следующим результатам:

- провели обзор литературы и углубленно изучили теоретический материал,
- интегрировали теоретический материал в процесс исследования,
- разработали анкету для изучения степени информированности пациентов о жизни с колостомой, а также оценке качества жизни,
- в период исследования провели анкетирование 40 пациентов,
- изучили и проанализировали полученный опрос,

Данное пособие необходимо для стомированных пациентов и их, что в свою очередь позволит повысить качество жизни стомированных пациентов и ускорит их социальную адаптацию.

Литература

1. Калашникова И.А. Научное обоснование организации медико-социальной помощи пациентам с кишечной стомой: Диссертация канд. мед. наук. М., 2015. - 170 с.
2. Суханов В.Г. Социальная реабилитация пациентов со стомой. Москва: Изд-во «Наука», 2006. - 183 с.
3. Суханов В.Г. Социологическая модель инновационного управления социальной реабилитацией стомированных инвалидов: Дис. ... докт. социол. наук. М.: РГБ, 2015. -333 с.
4. Суханов В.Г. Стомированные инвалиды как группы эксклюзии // Социологические исследования. 2011. № 4. С. 97—102.
5. Brown H., Randle J. Living with a stoma: a review of the literature // Journal of Clinical Nursing. 2005. V. 14. P. 74—81.
6. Zeeshanuddin A., Apoorv S., Pradeep S., Anuradha C., Minhajuddin A.. A clinical study of intestinal stomas: its indications and complications. International Journal of Research in Medical Sciences. 2013. no 1. P.536-540.
7. Касихина Н.М. Медико-социальные аспекты комплексной реабилитации стомированных больных. Диссертация канд. мед. наук - М., 2004.— 250с.
8. D'E Stevens P.J. Development of Enterostomal Therapy as an International Nursing Specialty. In: Enterostomal Therapy Nursing: Growth and Evolution of a Nursing Specialty Worldwide: A festschrift for Norma N. Gill-Thompson / edited by Erwin-Toth P., Krasner D. Cambridge: Cambridge publishing, 2012. – P.75-81.
9. Мухина С.А. Практическое руководство к предмету «Основы сестринского дела» М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. - 140 с.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ФЕТАЛЬДІ ХИРУРГИЯ

Куанкызы Аруна

Бакалавриат, 2 курс, Общая медицина

Научный руководитель: Смағұл Н. Б.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Kuanovna.aruna@mail.ru

Өзектілігі: Қазіргі таңда Қазақстанда жүктілік кезінде түрлі паталогиялық және генетикалық аурулар себебінен жатырішілік өлімдер көбейіп кетті. Ұрыққа ғана емес тікелей анаға да әсер ететін болған соң, ана өлімі де жоғарылап келеді. Соңғы есептеулерге сүйенсек, ана өлімі 34% артыпты. Жатырішінде жатқан баланы сақтап қалатын фетальді хирургия, осының бәрін алдын алу Қазақстандық дәрігерлердің мақсаты ғана емес, болашақ дәрігердің де алдына қойылатын өзекті мәселелердің бірі.

Мақсаты:

1. Өлім санын азайтып, туу саны жоғарлату мақсатында Қазақстан халқына, соның ішінде жас аналарға арналған психологиялық көмек қрсету. Алдын ала дайындық шараларын тегін өткізу.
2. Фетальді хирургияны паталогиялық ұрыққа кеңінен қолдану және жалпы халыққа таныстыру.

Зерттеу материалдары мен әдістері:

Статистикаға сүйене отырып талдаулар жасау және сауалнама.

Зерттеу нәтижелері:

1. Болашақ аналарға әр дәрігер жеке диалог жүргізеді. Ана үшін қауіп 0,5% құрайды: оларға амниотикалық сұйықтықтың мерзімінен бұрын төгілуі немесе қан кету жатады.
2. Жалпы студенттер арасында “Фетальді хирургия туралы естігендеріңіз бар ма?” деген сұрақ қойылды. Сауалнамаға 50 студент қатысты, соның тек 12%-ы ғана естігендерін айтты. Студенттердің орташа жасы 20 болғандықтан, бұл өте төмен көрсеткіш деп айта аламын. Сауалнама сонында өз сұрағымыздың жауабын беріп, қысқаша түсіндірдік.

Қорытынды: Фетальді хирургияда Қазақстан әлі де даму жолында келе жатыр. Қазақстанда Ана мен бала ұлттық ғылыми орталығының базасында мамандарды үздік клиникаларда оқыту бойынша барлық дайындық жұмыстары жүргізілді, жабдықтар сатып алыныпты. Осы мастер-класс аясында дәрігерлер теориялық қана емес, практикалық операция дағдыларын да алды. Ұрықтың дамуы кешеуілдеген кезде порттарды орнату бойынша операциялар осы орталықтың базасында жүргізіліп жатыр, ал зақымдалған ұрыққа жасалатын операциялар жақын арада енгізілетін болады. Әзірге мамандар жануарлардың ұрықтарына жаттығады және өте жақсы нәтижелерге ие. Мен болашақта мемлекетіміздің денсаулық сақтау жүйесіне, оның ішінде ұрық хирургиясын дамытуға өз үлесімді қосамын.

Ұрық хирургиясы - бұл ұрық ішілік манипуляциялар жасауға мүмкіндік беретін медицинаның жаңа саласы. Яғни, бұл әлі туылмаған нәрестенің кейбір ауытқулары мен ақауларымен сәтті күресу мүмкіндігі. Ұрық хирургиясымен емделетін аурулардың ауқымы өте кең: бұл ұрықтың, плацентаның және кіндіктің онға жуық нақты аурулары мен ауытқулары. Әдістің өзі 90-шы жылдары пайда болды. Бұл хирургияны дамытуда алғашқы қадам жасаған АҚШ-тың Майкл Хелиссон болды. Майкл Хелиссон ашық операциялар жасады: яғни ол жатырды кесіп, ұрықты жартылай шығарып, операция жасап, оны құрсағына жіберді. Бүгінде бұл әдіс жоқ. Ұрыққа операциялар фетоскоптың көмегімен жасалады: ультрадыбыстық бақылаумен іштің алдыңғы қабырғасы арқылы енгізілетін жұқа ине арқылы.

Фетофетальды трансфузиялық синдроммен (егіз жүктілік кезінде) 16-дан 25 аптаға дейін жұмыс жасайды. Өзге қауіпті синдромдармен 18-ден 25 аптаға дейін. Үшінші триместрде ұрық хирургиясы жасалмайды. Дәрігерлер әйелді сәтті босанудан соң, туғаннан кейін барып балаға операция жасалады.

Ана үшін қауіп 0,5% құрайды: оларға амниотикалық сұйықтықтың мерзімінен бұрын төгілуі немесе қан кету жатады. Балалар үшін қауіп аз, бірақ жарақат алуы мүмкін, мысалы, окклюзия кезінде хирург көмейді зақымдауы мүмкін. Ұрық хирургиясы басқа емдеу әдістері әлсіз болған жағдайда ғана тағайындалады. Кез-келген инвазивті манипуляцияларды өлшеу керек, оны болдырмаудың жолы болуы мүмкін. "Ең жақсы операция - бұл жасалмаған операция", - деп бекер айтпайды. Қазіргі таңда техника ғажайыптар жасауға мүмкіндік береді, дәрігерлер осы бағытта сәтті нәтижелері үшін жұмыс істеуде.

Фетальді хирургияда Қазақстан әлі де даму жолында келе жатыр. Қазақстанда Ана мен бала ұлттық ғылыми орталығының базасында мамандарды үздік клиникаларда оқыту бойынша барлық дайындық жұмыстары жүргізілді, жабдықтар сатып алыныпты. Осы мастер-класс аясында дәрігерлер теориялық қана емес, практикалық операция дағдыларын да алды. Ұрықтың дамуы кешеуілдеген кезде порттарды орнату бойынша операциялар осы орталықтың базасында жүргізіліп жатыр, ал зақымдалған ұрыққа жасалатын операциялар жақын арада енгізілетін болады. Әзірге мамандар жануарлардың ұрықтарына жаттығады және өте жақсы нәтижелерге ие. Мен болашақта мемлекетіміздің денсаулық сақтау жүйесіне, оның ішінде ұрық хирургиясын дамытуға өз үлесімді қосамын.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЕСТРИНСКОГО УХОДА ЗА НОВОРОЖДЕННЫМИ В УСЛОВИЯХ ПЕРИНАТАЛЬНОГО ЦЕНТРА

Сечкина А.В.

Научный руководитель: Лисицын Ю.В., магистр педагогики и психологии,
ассистент-лектор

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
alena.sechkina07@gmail.com

Вхождение Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентно способных стран мира – стратегия, объявленная Президентом страны в послании к народу Казахстана в марте 2006 года, требует значительных социальных инвестиций, направленных, прежде всего, на улучшение медико-демографической ситуации.

Ключом к решению проблемы улучшения медико-демографической ситуации в стране является охрана здоровья матери и ребёнка и выполнение международных обязательств Казахстана в рамках «Декларации на пороге Тысячелетия» по снижению детской смертности и улучшению материнского здоровья.

Ограниченный доступ к международной практике на протяжении длительного времени привёл к тому, что информационная основа службы здравоохранения устарела и требует пересмотра как технологий ухода и медицинской помощи детям и матерям, определения подходов к проведению профилактических мероприятий, так и самого управления в системе здравоохранения, включая статистическую отчётность.

В «Анализе причин младенческой и детской смертности в Казахстане» проведённой при технической поддержке ЮНИСЕФ в 2001 и 2006 годах, было показано, что основные потери детей (62%) происходят в раннем неонатальном периоде, среди которых 67% составляют новорожденные с промежуточной (2000-2499г.) и нормальной (2500г. и более) массой тела при рождении. Их потери обусловлены управляемыми причинами (асфиксия, родовые травмы, инфекции), которые могут быть сведены до минимума при условии внедрения в практику родовспоможения простых малозатратных технологий ухода, основанных на доказательной медицине [1].

Назрела необходимость разработки новых подходов, основанных на новых технологиях мировой науки и практики, по-новому решающих проблемы охраны материнства и детства и улучшения качества оказываемых услуг.

Актуальность: Совершенствование сестринского ухода в перинатальной практике обусловлено современными тенденциями повышения качества специализированной помощи женщинам и детям в соответствии с международными стандартами ВОЗ и «Безопасного материнства. Современная модель ухода основывается на принципе - роды, ориентированные на участие семьи. Назрела необходимость разработки новых подходов,

основанных на новых технологиях мировой науки и практики, по-новому решающих проблемы охраны материнства и детства и улучшения качества оказываемых услуг.

Исследовательский вопрос: как влияют на здоровье новорожденного новые перинатальные технологии и высокая степень информированности беременных женщин о предстоящих родах и уходе за новорожденным?

Цель работы: Определение возможностей улучшения качества ухода за новорожденным и информированности беременных по эффективному перинатальному уходу.

Задачи исследования:

1. Углубленно изучить современные теоретические аспекты эффективных перинатальных практик.

2. Провести сравнительный анализ влияния прогрессивных технологий на показатели АОПЦ.

3. Изучить степень информированности рожениц.

4. Разработать и внедрить систему мер информационного обеспечения населения по вопросам безопасного материнства.

Гипотеза: анализ информированности рожениц по эффективному перинатальному уходу поможет усовершенствовать механизмы популяризации современной практики безопасного материнства.

Материалы и методы исследования: при проведении настоящего исследования использовались следующие методы исследования: анализ литературы, научных исследований и публикаций, изучение современных технологий. В качестве предмета исследования выступили новые перинатальные технологии при уходе за новорожденными в условиях перинатального центра. Объект исследования: материнский контингент, статистические показатели АОПЦ. Методами сбора и обработки информации исследования были выбраны: анкетирование родильниц и сравнительный анализ данных АОПЦ за 2017/2021гг. в анкетировании приняло участие 50 рожениц

Результаты исследования: В анкетировании принимали участие 50 женщин.

Проанализировав полученные данные, можно сделать следующие выводы:

1. 72% респондентов являются городскими жителями, 28% - сельскими.
2. 54% респондентов в возрасте от 25 до 35 лет. 34% - 17-25 лет и 12% - от 35 до 45 лет.
3. 40% опрошенных имеют второго ребёнка, 34% - первенца и 26% - трое и более детей.

4. Анализируя информированность респондентов о программе «Безопасное материнство» и степень подготовки женщин к родам, мы видим, что 59% опрошенных никогда не слышали об этой программе, 32% - слышали, но знакомы с ней, 14% - знакомы с ней поверхностно, и лишь 4% всё знают об этой программе.

5. Анализируя источники информированности респондентов, следует сказать, что цифры составлялись с учётом того, что некоторые мамы пользовались сразу несколькими ресурсами получения информации: на участке от акушерки и врача – 46%, из старых книг и пособий – 8%, 32% - пользовались опытом мам и бабушек, 66% - следят за передовыми технологиями при помощи интернета. Женщин, ничего не знающих о новорожденном и уходе за ним среди опрошенных нет – 0%.

Следующие десять показателей опроса касаются наиболее актуальных новых перинатальных технологий в уходе за новорожденным и ведения родов по программе «Безопасное материнство», а также степени доверия респондентов нововведениям:

1. 78% опрошенных считают нецелесообразным делать клизму перед родами. 22% женщин хотели бы, чтобы перед родами провели очистительную клизму.

2. Менее половины респондентов- 48% - считают, что брить промежность перед родами не нужно, тогда как 58%, соответственно, хотели бы быть на родах побритыми.
3. Подавляющее большинство женщин, 90%, приветствуют присутствие партнёра на родах, и лишь 10% считают присутствие партнёра на родах лишним.
4. Выкладывание ребёнка на живот сразу после родов тоже не вызывает вопросов у 98% респондентов, и лишь 2% опрошенных считают, что ребёнок должен лежать отдельно.
5. 60% женщин считают, что пуповинный остаток не требует рутинных обработок антисептиками, в то время как 40% хотели бы, чтобы его обрабатывали.
6. 54% опрошенных выступают за свободное пеленание новорожденного, в то время как 46% считают, что детей надо пеленать.
7. Свободный режим кормления приветствуют 88% женщин, и 12%, соответственно, хотели бы выработать режим кормления для малыша.
8. На вопрос, нуждается ли малыш в пустышке, 72% опрошенных ответили «нет», и 28% женщин считают нормальным использование пустышек.
9. Вопрос о питании после родов вызвал самое большое недоверие у рожениц: 78% опрошенных считает, что кормящая женщина нуждается в диете, и лишь 22% считают, что диета не нужна.
10. 62% опрошенных считают, что сцеживать остатки молока после кормления не нужно, и 38%, соответственно, считают, что надо полностью опорожнять грудь.

Выводы:

1. Проведено углубленное изучение современных теоретических аспектов эффективных перинатальных практик.
2. Сравнительный анализ показателей АОПЦ по токсико-септическим заболеваниям и травматизму в родах определил динамику их снижения вследствие применения прогрессивных технологий.
3. Анализ данных анкетирования женщин выявил дефицит информированности по приоритетным практикам безопасного материнства.
4. По результатам исследования сложилась необходимость популяризации информации среди беременных женщин по новым перинатальным технологиям.

Заключение: таким образом, основываясь на поставленные цели и задачи исследования, анализируя результаты, мы пришли к следующим результатам:

- провели обзор литературы и углубленно изучили теоретический материал программы «Безопасное материнство»
- интегрировали теоретический материал в процесс исследования
- разработали анкету для изучения степени информированности женщин, пребывающих в акушерско-педиатрическом блоке.
- провели анкетирование 50 родильниц
- изучили и проанализировали полученный опрос.
- выявили вопросы программы, которые больше всего вызывают недоверие у женщин.

Литература

1. Учебное пособие «Внедрение эффективных технологий в практику ухода и медицинской помощи новорожденным детям» МЗ РК, Алматинский государственный институт усовершенствования врачей. Алматы.-2009. С – 199.
2. Декларации и заявления. Центр документации ООН. Проверено 5 сентября 2008. Архивировано 22 августа 2011 года.
3. Джоанна Стоун, Кит Эдлман, Мэри Марри. Беременность и роды. = Pregnancy For Dummies. — М.: «Диалектика», 2007. — С. 384

4. Автор: Акушерство. Национальное руководство. Под ред. Э.К. Айламазяна, В.И. Кулакова, В.Е. Радзинского, Г.М. Савельевой 2009г.
5. Протоколы диагностики и лечения заболеваний МЗ РК (Приказ №764 от 28.12.2007)
6. Раздел «Грудное вскармливание» на сайте Всемирной ассоциации здравоохранения. Проверено 23 августа 2011 года.

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ ДЕТЕЙ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ

Черниченко Д.О.

Научный руководитель: Лисицын Ю.В., магистр педагогики и психологии,
ассистент-лектор

Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Актуальность: Сахарный диабет остается одной из главных проблем для здравоохранения всех без исключения развитых стран современного мира. Особенно большое значение имеет тенденция к росту сахарного диабета среди детей. Он является одной из основных причин раннего выхода на инвалидность детей до 16 лет, а также высокой детской смертности. В современном мире разработано множество национальных программ по борьбе с сахарным диабетом, которые позволяют успешно бороться с осложнениями сахарного диабета.

Однако, несмотря на это, распространение сахарного диабета не только не снижается, но и имеет четкую тенденцию к росту. Так, по данным Международной федерации диабета и ВОЗ во всем мире насчитывается более 200 млн больных диабетом. По данным наиболее авторитетных эндокринологов мира, к 2030г. в мире будет насчитываться около 380 млн больных сахарным диабетом.

В Казахстане успешно работает сообщество «Диабетическая ассоциация Республики Казахстан», которая представляет интересы пациентов с сахарным диабетом Казахстана. В состав Ассоциации входят 32 организации, объединяющих людей с сахарным диабетом в 11 регионах страны.

В 2016 году в Алматы, был проведён XIV Международный Саммит Восточно-Европейских диабетических ассоциаций «Единство во благо». Тема Саммита: Ситуация с сахарным диабетом в условиях кризиса. В работе Саммита приняли участие представители Международной Диабетической Федерации (IDF-Global и IDF-Europa), Диабетических Ассоциаций стран СНГ, в том числе Казахстана.

По итогам работы Саммита был принят проект резолюции, в котором отражены вопросы о необходимости принятия национальных законов и программ, направленных на медико-социальную защиту людей с диабетом и развития межгосударственной программы сотрудничества стран СНГ по профилактике и лечению сахарного диабета на 2016-2020гг.

Среди всей массы больных, значительную часть составляют дети до 16 лет. Во всем мире, до 90-х годов отмечался прирост заболеваемости не более, чем на 4%. После 2000 г. — до 46% новых случаев в год. В последнее десятилетие рост сахарного диабета с 0,7 до 7,2 случая болезни на 100 000 подростков.

Исследовательский вопрос: влияет ли сахарный диабет на качество жизни детей?

Реальная возможность обеспечить ребенку с сахарным диабетом долгую, полноценную жизнь, улучшить качество его жизни во многом зависит от уровня организации медико-социальной помощи, качества информированности родителей о самом заболевании, от уровня проводимого обучения.

Цель работы: Оценка качества жизни детей с сахарным диабетом первого типа и степень зависимости качества жизни детей от уровня комплаентности родителей.

Задачи исследования:

1. Определить качество жизни детей с СД I и здоровых детей путем анкетирования.
2. Выделить основные характеристики качества жизни детей с СД на основе проведенного анкетирования.
3. Оценить степень комплаентности родителей детей страдающих СД I.

Научная новизна:

Впервые в регионе проводится исследование, позволяющие установить прямо пропорциональную зависимость качества жизни детей с социально-значимым заболеванием от самого заболевания и степенью комплаентности окружающих(родителей).

Гипотеза: В ходе проведения данного исследования предполагается установить четкую, прямо пропорциональную зависимость между уровнем качества жизни детей с сахарным диабетом и готовностью, стремлением родителей следовать рекомендациям школы сахарного диабета(комплаентности) родителей.

По данным исследований [Шишкова Ю.А., Мотовилин О.Г., Дивисенко С.И., Суркова Е.В., Майоров А.Ю. ФГУ Эндокринологический научный центр, Москва], качество жизни как индикатор состояния здоровья, адаптации больного с сахарным диабетом в социуме приобретает все большую актуальность. Достижения современной медицины общеизвестны, за последние десятилетия разработаны алгоритмы профилактики, диагностики и лечения многих хронических болезней, в том числе и СД. В итоге средняя продолжительность жизни пациента с сахарным диабетом растет. Тем более все больший интерес вызывает определение степени влияния самого заболевания и процедуры проведения того или иного вида лечения на повседневную жизнь больного. По определению Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), качество жизни (КЖ) — это восприятие индивидумами своего положения в жизни в контексте культуры и системы ценностей той среды, в которой они живут, в неразрывной связи с их целями, ожиданиями, стандартами и заботами.

Материалы и методы исследования: при проведении настоящего исследования использовались следующие методы исследования: анализ литературы, научных исследований и публикаций, изучение современных технологий. В качестве предмета исследования выступает качество жизни детей с сахарным диабетом. Объект исследования: дети, страдающие сахарным диабетом по городу Кокшетау. В качестве контрольной группы, анкетирование будет проведено среди здоровых детей по г. Кокшетау. Вторая группа, среди которой будет проведено исследование – это родители детей с сахарным диабетом 1 типа.

В качестве метода исследования выбран метод раздаточного анкетирования, то есть непосредственного вручения анкеты из рук в руки, что подразумевает практически 100% получение информации и гарантирует более информативное заполнение всех пунктов данной анкеты.

Использование качественного метода нацелено на получение углубленной информации от участников анкетирования путем интерпретации полученных ответов на вопросы анкет.

Результаты исследования:

Проведенный обзор современной литературы показывает, что сахарный диабет — это заболевание, которое оказывает выраженное влияние на все стороны жизни. Вынужденное принятие целого ряда ограничений, связанных с контролем над лечением, питанием, физическими нагрузками могут стать причиной психологического дискомфорта, способствовать развитию подавленности и ухудшению качества жизни. Особенно важно это для детей и подростков, которым предстоит прожить с этим заболеванием всю жизнь.

Проведенное анкетирование детей с сахарным диабетом и контрольной группы подтвердили предположение о более низком уровне качества жизни ребенка, страдающего хроническим заболеванием, в частности сахарным диабетом первого типа.

Проведенное анкетирование родителей детей с СДІ подтвердило высказанную гипотезу о прямой зависимости качества жизни детей с хроническим заболеванием от степени комплаентности окружающих ребенка близких(родителей).

Разработанный дизайн исследования, примененный метод анкетирования всех участников исследования позволили в полной мере, решить поставленную цель – провести оценку качества жизни детей, страдающих сахарным диабетом первого типа в Акмолинской области. Полученные результаты показали статистическую зависимость изменений показателей качества жизни детей от наличия сахарного диабета первого типа.

Выводы:

1. По результатам проведенного исследования детей с сахарным диабетом первого типа установлена прямая зависимость между наличием заболевания сахарным диабетом и уровнем качества жизни детей и подростков.

2. Результаты проведенного исследования родителей и детей с сахарным диабетом наглядно показали зависимость уровня качества жизни детей с сахарным диабетом от степени комплаентности родителей.

3. Результаты исследования подтвердили необходимость расширения сети Школ «Сахарного диабета» в медицинских организациях Акмолинской области, повышения качества обучения, как самих детей, так и их родителей. Ожидаемым результатом должно стать повышение заинтересованности родителей в улучшении качества жизни детей с сахарным диабетом первого типа.

Заключение: проведенный обзор современной литературы показывает, что сахарный диабет — это заболевание, которое оказывает выраженное влияние на все стороны жизни. Вынужденное принятие целого ряда ограничений, связанных с контролем над лечением, питанием, физическими нагрузками могут стать причиной психологического дискомфорта, способствовать развитию подавленности и ухудшению качества жизни. Особенно важно это для детей и подростков, которым предстоит прожить с этим заболеванием всю жизнь.

Проведенное анкетирование детей с сахарным диабетом и контрольной группы подтвердили предположение о более низком уровне качества жизни ребенка, страдающего хроническим заболеванием, в частности сахарным диабетом первого типа.

Проведенное анкетирование родителей детей с СДІ подтвердило высказанную гипотезу о прямой зависимости качества жизни детей с хроническим заболеванием от степени комплаентности окружающих ребенка близких(родителей).

Литература

1. Базарбекова Р.Б., Зельцер М.Е., Косенко Т.Ф., Абубакирова Ш.С. Алматинский государственный институт усовершенствования врачей. «Сахарный диабет в Казахстане: новые данные» Вестник АГИУВ №4, 2011.
2. Н.Сабилова. «Уровень и структура сахарного диабета в Казахстане и зарубежных странах», Вестник КазНМУ, №1, КГКП «Махамбетская центральная районная больница Управления здравоохранения Атырауской области» – 2013.
3. Т.В.Никонова, «Современные аспекты патогенеза сахарного диабета 1 типа» ГУ Эндокринологический научный центр. РАМН Москва
4. Э.П. Касаткина, И.Г. Сичинава. «Профилактика поздних осложнений сахарного диабета у детей и подростков. Пути оптимизации диспансерной службы». Российской медицинской академии последипломного образования МЗ РФ, Москва.

5. В.А. Носкова, «Обучение самоконтролю заболевания как основа профилактики поздних осложнений у детей с сахарным диабетом».
ГОУ ВПО «Нижегородская государственная медицинская академия»

КОРОНАВИРУСНАЯ ИНФЕКЦИЯ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ

Шишкин Иван Юрьевич,
ivsh18102002@gmail.com

Научный руководитель: к. м. н., Жангалов Б. Б.
Кафедра морфологии, физиологии и общей патологии
НАО «Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова», г. Кокшетау,
Республика Казахстан

Актуальность: Нынешняя пандемия коронавирусной болезни SARS-CoV-2 2019 (COVID-19) является особой проблемой для пациентов с диабетом. Сахарный диабет предрасполагает к особенно тяжелому течению заболевания и удваивает риск смертности от COVID-19 из-за поражения легких и сердца. Кроме того, пациенты с диабетом часто страдают от сопутствующих заболеваний, которые еще больше ухудшают клинические исходы. Гликемический контроль во время инфекционных заболеваний часто неоптимален, и противодиабетические препараты и инсулинотерапия должны быть соответствующим образом адаптированы. С другой стороны, доступ больных сахарным диабетом в амбулаторные клиники ограничен в течение продолжающегося сезона, требующего альтернативных вариантов лечения, особенно внедрения новых стратегий телемедицины. Следовательно, следует воспользоваться возможностью кризиса COVID-19, чтобы сделать значительный шаг вперед в уходе за больными диабетом.

Цель работы: Пневмония COVID-19 – это болезнь, которая быстро распространяется по всему миру и вызывает много инвалидности и смертей. Некоторые заболевания, например диабет, постоянно предлагаются в качестве фактора риска, который способствует тяжести и смертности от COVID-19. Однако на сегодняшний день мало комплексных исследований, направленных на объяснение точной взаимосвязи между диабетом и COVID-19. Таким образом, это исследование направлено на обобщение фактических данных о диабете и вспышке COVID-19 с помощью систематического обзора и мета-анализа.

Метод: Обзор литературы был реализован в базах данных PubMed, SciELO, Google Scholar, Science direct и Web of science. Были включены обзорные обзоры, тематические отчеты и серии исследований, в которых оценивался диабет у пациентов с COVID-19.

Результаты исследования: Более крупные исследования из Китая показали более стабильные показатели распространенности. В двух многоцентровых общенациональных отчетах диабет присутствовал у 7,4% из 1099 (средний возраст 47 лет) и у 8,2% из 1,590 (средний возраст 48,9 года) госпитализированных лиц. Более того, из 7337 человек, поступивших в девятнадцать больниц провинции Хубэй (средний возраст 54 года), 952 (13,0%) имели диабет 2 типа, тогда как отчет Китайского центра по контролю и профилактике заболеваний (China CDC), который, однако, включал также госпитализированных лиц, показал более низкую распространенность диабета (5,3%) среди 44 672 подтвержденных случаев COVID-19 до 11 февраля 2020 года. Несколько метаанализов, включая китайских пациентов с COVID-19, подтвердили распространенность диабета примерно 8-10%, то есть не выше, чем в общей популяции, которая в 2013 году составила 12,9% среди людей в возрасте 40-59 лет. Более того, распространенность составила 11,2% (9,8% после поправки на гетерогенность) в метаанализе, включающем также два исследования из США и одно исследование из

Франции, и достигала 23,8% в другом метаанализе, в котором более половины пациентов были из американского исследования. По поводу обследования за пределами Китая, одноцентровом исследовании от Падуи, в Италии, показали, что среди 146 пациентов (средний возраст 65,3 лет), распространенность сахарного диабета составила 8,9%, опять же не выше, чем в одновозрастных населения из одного региона (11.0%). Другое одноцентровое итальянское исследование из Милана сообщило о распространенности диабета 14,9% среди 410 госпитализированных лиц с COVID-19 (средний возраст 65 лет). И наоборот, распространенность диабета была выше среди 1339 COVID-19 из семи больниц в Мадриде, Испания (средний возраст 69.1 лет), по сравнению с 13,390 контрольными (27.2% против 20.3%; сырой отношение шансов, или, 1.50 [95% доверительный интервал, Ди 1,30–1.73]). Показатели распространенности были еще выше у американских пациентов, госпитализированных с COVID-19, в диапазоне от 22,6 до 37,2%. Эти показатели значительно выше, чем в целом по США, т. е. 13,0%, и даже выше, чем у лиц США в возрасте 45-64 лет, т. е. 17,5%, хотя в большинстве исследований медиана возраста была близка к верхней границе этого диапазона. Однако среди 7162 случаев COVID-19 с полной информацией, сообщенной в Центры США по контролю и профилактике заболеваний и включающей также госпитализированных пациентов, общая распространенность диабета составила 10,9%.

Первоначальные исследования из Китая почти последовательно сообщали о более высокой распространенности диабета среди пациентов с тяжелым и нетяжелым заболеванием, хотя различия не всегда были значительными, вероятно, из-за относительно небольшого размера выборки. Более крупные исследования дали более надежные результаты. Два общенациональных исследования Guan et al. зарегистрирована более высокая распространенность сахарного диабета у пациентов с тяжелыми по сравнению с нетяжелой болезнью (16.2% против 5,7% и 17,7% против 6,4% соответственно), а среди тех, кто достиг, и теми, кто не достиг составного исхода (при поступлении в отделение интенсивной терапии, инвазивной вентиляции или смерти; 26.9% против 6.1% и 23,7% против 6,8% соответственно). Аналогично, Zhu et al. сообщили о более высокой распространенности сахарного диабета 2 типа у пациентов с и без ОРДС (25.9% против 6,9%) и у тех, кто умер, и тех, кто выжил (29.8% против 12.4%); кроме того, ОРДС и смертности были выше в диабетической против недиабетических индивидуумов (16.9% против 7.2%, $p < 0.001$, и 7,8% против 2.7%, $p < 0,001$, соответственно). В китайском отчете CDC распространенность диабета выросла с 5,3% во всей когорте до 19,7% среди тех, кто не выжил, а уровень летальности вырос с 2,3% во всей когорте до 7,3% среди диабетиков. Аналогичные результаты были получены и за пределами Китая. В целом население исследование из Великобритании, составляет 23 804 COVID-19 в больнице смертей, треть возникали у людей с сахарным диабетом, т. е., 7466 (31.4%) с типом 2 и 365 (1.5%) с типом 1, и смертности, и скорректированы шансы умереть в больнице с COVID-19 значительно выше у больных, чем у пациентов без диабета. Среди случаев COVID-19, зарегистрированных в CDC США, распространенность диабета выросла с 6,4% у пациентов, не госпитализированных, до 24,2% и 32,4% среди пациентов, поступивших в отделения интенсивной терапии и интенсивной терапии, соответственно.

Выводы: В заключение можно отметить, что глобальная пандемия COVID-19 представляет значительную опасность для здоровья, особенно пациентов с сахарным диабетом. Окончательное лечение против COVID-19 еще не найдены. Таким образом, предотвращение инфекции в первую очередь по-прежнему является лучшим решением. В этих условиях пациенты с сахарным диабетом должны прилагать решительные усилия для поддержания здорового образа жизни и снижения потенциальных факторов риска. Оптимальная стратегия ведения таких пациентов, такая как выбор сахароснижающих,

антигипертензивных и гиполипидемических препаратов, является важной темой для текущих и будущих исследований.

Список используемой литературы:

<https://link.springer.com/article/10.1007/s00508-020-01672-3>

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0026049521001141>

<https://diabetesjournals.org/care/article/43/8/1695/35568/Diabetes-and-COVID-19-Risks-Management-and>

<https://pure.coventry.ac.uk/ws/portalfiles/portal/45292046/Binder2.pdf>

<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33662837/>

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213858720304058>

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1871402121003829>

СЕКЦИЯ «СОЦИАЛЬНЫЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ, ИСКУССТВО И УСЛУГИ»

«ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ, ӨНЕР ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТТЕР» СЕКЦИЯСЫ

Дюсенбекова А.Б. ЕСІРТКІНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ МЕН ОЛАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНА ШОЛУ	3
Айдарбек К.Д. ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕДИЦИНСКИХ ТЕКСТОВ	6
А.Ж. Ақтаева ҰЛТ КӨСЕМІ – ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН	9
Алексеев Марина НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ	12
Амалбек Жансая БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЕРІКТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ НЕГІЗДЕРІ	15
Аскарова Г.Е. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭКО-ОТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	18
Г.Ж.Аскерова ТЕРРОРИЗМНІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ	22
Ж.Е. Аталыкова «АЛАШ ОРДА ҮКІМЕТІ КЕЗІНДЕГІ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҚЫЗМЕТІ»	26
Ж.Н.Байгабулова БИЗНЕСТЕГІ МАРКЕТИНГТІҢ РӨЛІ	28
Байжигитова В. ПРИМЕНЕНИЕ НАГЛЯДНОСТИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	31
Виногородский Н.В. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И АНАЛИЗ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ	34
Головина А.В. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ КАЗАХСТАНА	38
Дусумбекова Р.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ МОЛОДЕЖИ ГОРОДА КОКШЕТАУ	40
Дусумбекова Раушангуль ЯЗЫК МИМИКИ И ЖЕСТОВ	44
Есенқараева Ж.Р. ЯСАУИ ХИКМЕТТЕРІНІҢ ПӘЛСАПАЛЫҚ МАҢЫЗЫ	45
Әдият Жансая БАЛАБАҚША ҮДЕРІСІНДЕ СЕНСОРИКАНЫ ДАМУ НЕГІЗДЕРІ	49
Е.Жаңабай А.БАЙТҰРСЫНОВ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ ИНВЕРСИЯНЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ	53
Жанатбекқызы Ж. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ЖӘНЕ "ҚАЗАҚ" ГАЗЕТІ	56
Сулейменова З.Е. АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ	60
Жасугунова Ж.Б. ӘЙЕЛДЕР ҚЫЛМЫСЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ.	63
Жоламан А.Б. КӘСІПОРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГ КЕШЕНІНІҢ РОЛІ	66
Жуанышбаева А.С. ОБРАЗЫ И СИМВОЛЫ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОЭТИКЕ ЛИРИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ О.СУЛЕЙМЕНОВА	69
Закария А. А., Каирбекова Г. К. COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНЫҢ ҚОНАҚ ҮЙ МЕН МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНЕ ӘСЕРІ: САЛДАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІН ТАЛДАУ	73
Исмаилова Д.Р. КАРАНТИННЕН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕГІ АЙМАҚТЫҢ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ДИНАМИКАСЫ	76

Казакевич Е.Е. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БАНКОВСКИХ ПРОДУКТОВ И УСЛУГ	78
Калымова Г. А. БАТЫРЛАР ЖЫРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ	82
Кальман В.А. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ПРЯМОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА КОКШЕТАУ	87
Карака Т.О. ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА Е. ЗАМЯТИНА «МЫ»	90
Карасай Балнұра ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	93
Көзтай Н. А. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	95
Куанышева Д.А. РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	97
Қабылбеков Р. Р. ИНТЕРНЕТКЕ-ТӘУЕЛДІ ЖӘНЕ БЕЙІМ ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ КӨРСЕТУДІҢ МӘНІ	100
Қайратқызы А. ЖАҢА ОҚУЛЫҚТАРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ЖОЛДАРЫ	103
Малькова-Солопова А.Ю. ЖИЗНЕННЫЕ ФОРМЫ ЛИШАЙНИКОВ ЗЕРЕНДИНСКОГО РАЙОНА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ	106
Маратов.А.Т. INSTAGRAM-ДА ЖЕКЕ БРЕНДТІ ЖЫЛЖЫТУ: СТРАТЕГИЯНЫ ӨЗІРЛЕУ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІКТІ БАҒАЛАУ	108
Меңдібаева С.С ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖЫЛДАРЫ	112
Милюкова Г.А. ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА Г. ЯХИНОЙ «ЗУЛЕЙХА ОТКРЫВАЕТ ГЛАЗА»	115
М.Е.Мукашев ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ФОЛЬКЛОРДАН КӨРІНІС ТАБУЫ	118
Мұхасова. А ТӘРТІБІ ҚИЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ	121
Назыбаев Б.К., Сергазина А.А. ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМ МЕН ХАЛЫҚТАР ДОСТЫҒЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ РӨЛІ	125
Ораз Әсем ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ. ЗАЙЫРЛЫ ҚОҒАМДАҒЫ ДІНГЕ СЕНУ ЕРКІНДІГІ	127
Пернебек Д.Д. ВЛИЯНИЕ БАЗОВОЙ СТАВКИ НА ФИНАНСОВЫЙ РЫНОК КАЗАХСТАНА	129
Просандеева И.А. МЕТОД ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОДИН ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ	132
Просандеева И.А. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ	135
Просандеева И.А. РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	138
Ражанов К.С. ЛЫЖНЫЙ СПОРТ	141
Рахимбекова А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ	143
Рахымбекова А. ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	146

Русакова А. ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ	148
Сайпилова А. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ АРАСЫНДАҒЫ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ – ҚҰЛЫҚТЫҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ МЕН АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	151
Сарман Береке ДАРЫНДЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	154
Б.Ж. Сейптлова, М.Б. Жолданғар ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	157
Д.Е. Сексенова «ҰЛТ ҰСТАЗЫ АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҰЛТТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ»	160
Стрижак Яна ПОЛЕЗНЫЕ ПРОГРАММЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА	162
Султыгова Ж.И. О ДЕПОРТАЦИИ ИНГУШСКОГО НАРОДА В СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН	164
Тасымова М., Люзина В. «Е.Н. АУЕЛЬБЕКОВ – ВИДНЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ КАЗАХСТАНА»	166
Г.Тилеубек АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ «КІСІ МЕН КӨЛЕҢКЕ» ӨЛЕҢІНДЕГІ «КӨЛЕҢКЕ» АРХЕТИПІ	168
Трафимов С.И., Кушекбаев Н.М. (науч. руководитель) ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И КОНКУРЕНЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	171
Умурзакова Д. Т., Серикбай А. ФОРМИРОВАНИЕ «ТВЁРДЫХ» И «МЯГКИХ» НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ РАБОТЫ С НАГЛЯДНОСТЬЮ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	173
Унайбекова А.Р. COVID-19: ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ	176
Уранова С. С. БЕКСҰЛТАН НҰРЖЕКЕЕВ ӨНГІМЕЛЕРІНІҢ ТАҚЫРЫПТЫҚ, ИДЕЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	179
Усманова К. Д. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ПЕРЕГОВОРОВ	182
Хамзин Н.З. СЕМЬЯ И ЕЕ МЕСТО В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ	185
Шінәлі Жанерке ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	189
«АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ БИОРЕСУРСТАР» секциясы	

Секция «СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО И БИОРЕСУРСЫ»

Абен Б. Т. ҚАЗАҚСТАНДА ОРМАН ПАЙДАЛАНУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ	191
Лесбай Аида АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ЗЕРЕНДІ АУДАНЫНЫҢ ТОПЫРАҚ ҚҰНАРЛЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЖЕРМОНИТОРИНГІН ЖҮРГІЗУ	195
Айдан.А. АРА ШАРУАШЫЛЫҒЫ, АРАДАН ПАЙДАЛЫ ӨНІМ АЛУ ЖӘНЕ ОНЫ ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ	200
Айдан А. Жұмабай.А. ЖОҒАРЫ ӨНІМДІ СИЫРЛАРДАҒЫ ЖЕЛІНСАУДЫҢ СУБКЛИНИКАЛЫҚ ТҮРЛЕРІН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ	203
Ибраимова А.А АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫН АГРОХИМИЯЛЫҚ БАҒАЛАУ	206

Иммель Э.В. ВЛИЯНИЕ ЗОЛОУГЛЕРОДНОГО ПРЕПАРАТА АГРОБИОНОВ НА МИКРОБИОЛОГИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ЧЕРНОЗЕМА ОБЫКНОВЕННОГО В УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА	209
Кибекова Э.Т. ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА МЯСНЫХ КОНСЕРВОВ	211
Рожкова Ю. С. ТОПОНИМИКА РОДНОГО КРАЯ	214
Сайранбек Г.Н. АСТЫҚ СЕПКІШТЕР	217
Сейдімхан А.Қ ЖЕТІСАЙ АУДАНЫ ЖАҒДАЙЫНДА МИНЕРАЛДЫ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫҢ ЖҮГЕРІНІҢ ӨСУІНЕ ӘСЕРІ	220
СЕКЦИЯ «МЕДИЦИНА И ЗДРАВООХРАНЕНИЕ»	

«МЕДИЦИНА ЖӘНЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ» СЕЦИЯСЫ

Гудантова Я.Р. РЕАБИЛИТАЦИЯ ПАЦИЕНТОВ С ГИПЕРТОНИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ	224
Камыспаев И.С. ПРОБЛЕМА УХОДА И САМОУХОДА В ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ ПОСЛЕ ВЫВЕДЕНИЯ КОЛОСТОМЫ	227
Қуанқызы Аруна ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ФЕТАЛЬДІ ХИРУРГИЯ	230
Сечкина А.В. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СЕСТРИНСКОГО УХОДА ЗА НОВОРОЖДЕННЫМИ В УСЛОВИЯХ ПЕРИНАТАЛЬНОГО ЦЕНТРА	232
Черниченко Д.О. КАЧЕСТВО ЖИЗНИ ДЕТЕЙ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ	235
Шишкин И. Ю. КОРОНАВИРУСНАЯ ИНФЕКЦИЯ ПРИ САХАРНОМ ДИАБЕТЕ	238